

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**REALİST KURAM KAPSAMINDA SURİYE KRİZİNDEKİ
RUSYA-İRAN İŞBİRLİĞİNİN ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Sanaz Yousefi MOGHADAM

EYLÜL-2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**REALİST KURAM KAPSAMINDA SURİYE KRİZİNDEKİ
RUSYA-İRAN İŞBİRLİĞİNİN ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Sanaz Yousefi MOGHADAM

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman ERKAN

EYLÜL-2024

TRABZON

ONAY

Sanaz Yousefi MOGHADAM tarafından hazırlanan “Realist Kuram Kapsamında Suriye Krizindeki Rusya-İran İşbirliğinin Analizi” adlı bu Çalışma 7/11/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı’nda **Doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Türel Yılmaz ŞAHİN	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Süleyman ERKAN	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. .Haydar AKYAZI
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Klavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Sanaz Yousefi MOGHADAM

21/09/2024

ÖNSÖZ

Rusya-İran ilişkileri uluslararası siyaset gündeminde üzerinde en çok konuşulan ve yazılan konulardan biri olmaya başlamıştır. Suriye krizi ile somut olarak gelişimini sürdüren iki devlet ilişkileri Ukrayna krizi ile yoğunlaşmış ve derinleşmiştir. ABD ve Batı hegemonyasının tek taraflı uluslararası müdahaleleri ve uyguladığı izolasyon ve yaptırım siyaseti Rusya ve İran'ı tarihsel süreçte hiç olmadığı kadar birbirine yakınlaştırmıştır. Avrasya ve Ortadoğu'da başat aktörler olan iki devletin Suriye krizindeki işbirliklerine realist kuram çerçevesinde odaklanan bu çalışma okuyuculara geniş ve derinlikli bir analiz sunmaktadır. Bu çalışma hem uluslararası düzeyde hem de bölgesel düzeyde devlet davranışlarının nasıl geliştiğini göstermek bakımından dönemler itibarıyla önemli bir konuyu incelemektedir. Çalışma realist kuramın temel dinamikleri olan küresel ve bölgesel güç değişimlerinin uzun dönemler rekabetçi ve çatışmacı ilişkiler içinde bulunan iki devlet ilişkilerini işbirliğini önceleyen bir ortaklığa doğru nasıl dönüştürdüğünü incelemektedir. Bu dinamiklerin bir model ile sunulması tezin en dikkat çekici kısmını oluşturmaktadır. Çalışma aynı zamanda uluslararası ilişkilerde realist kuramın devletler arasındaki ilişkileri resmetmesi ve açıklaması bakımından da yararlı bir çerçeve sunmaktadır.

Tez çalışmamın en başından en sonuna kadar çok değerli desteğini sunan ve çalışmamın esasını teşkil eden hususlarda hayati kıymette yönlendirmelerini eksik etmeyen hocam Prof. Dr. Sayın Süleyman Erkan'a öncelikle en derin teşekkürlerimi arz ederim. Yine, TİK süreçlerinde çok değerli katkı ve yönlendirmelerinden dolayı Prof. Dr. Sayın Mustafa Çağatay Okutan ve Doç. Dr. Sayın Özgür Tüfekçi'ye en derin teşekkürlerimi sunmak isterim.

Bununla birlikte, çalışmam sürecinde her zaman yanımda varlıklarını hissettiğim, maddi ve manevi desteklerini sürekli gördüğüm değerli ailem annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Eylül, 2024

Sanaz Yousefi MOGHADAM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
HARİTALAR LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1-14

BİRİNCİ BÖLÜM

1. REALİST KURAM VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER.....	15-25
1.1. Politik Realizm	15
1.2. Realist Kuramın Uluslararası İlişkilerde Ön Plana Çıkması	16
1.3. Soğuk Savaş ve Realist Kuramın Disipline Yön Vermeye Başlaması.....	18
1.4. Yapısal Realizm	19
1.5. Yeni Realist Teoriler	21
1.5.1. Saldırgan Realizm.....	21
1.5.2. Savunmacı Realizm	21
1.5.3. Walt'un Realizmi	22
1.5.4. Gilpinci Realizm	23
1.5.5. Neoklasik Realizm	23
1.6. Realist Kuram Öncü İsimleri ve Dış Politika Oluşumları	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHSEL SÜREÇTE RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ.....	26-76
2.1. Genel Tarihi Çerçeve ve İlişkilerin Yapısı.....	30
2.2. İlişkilerde Belirleyici Faktörler	32
2.2.1. Coğrafi Konum	32
2.2.2. Bölgesel ve Uluslararası İşbirliğini Etkileyen Faktörler	35
2.2.2.1. Çevre Bölgelerde Ortak Çıkarlar	35
2.2.2.2. Ortak Güvenlik Tehditlerinin Varlığı	36

2.3. Birinci Dünya Savaşı Öncesi İlişkiler	38
2.4. İki Dünya Savaşı Arası İlişkiler	42
2.5. Soğuk Savaş Döneminde İlişkiler	45
2.6. 1979 İran Devrimi Sonrası İlişkiler	56
2.6.1. İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Yaklaşımı.....	56
2.6.2. Devrim'in İran Dış Politikası Üzerindeki Etkileri	57
2.6.3. Afganistan Sorunu ve Körfez Savaşı Gölgesinde İlişkiler.....	58
2.6.4. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde İlişkiler	59
2.7. Sovyetler Birliği'nin Dağılması, Yeni Dünya Düzeni ve Rusya-İran İlişkileri	61
2.7.1. Ortak Çıkar ve Rekabet Alanları	63
2.7.2. Hazar Konusu ve Rusya-İran İlişkileri	64
2.7.3. Nükleer Konu ve Balistik Füzeleler	68
2.7.4. Putin'in İktidarı ve İran ile İlişkiler	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SURİYE KRİZİ VE RUSYA-İRAN İŞBİRLİĞİNİN BOYUTU	77-162
3.1. Arap Baharı ve Suriye Krizi.....	77
3.2. Suriye'de Siyasal ve Toplumsal Yapı	78
3.2.1. Hafız Esad Dönemi Toplumsal ve Siyasal Yapı.....	81
3.2.2. Beşar Esad Dönemi Siyasal Yapı	83
3.3. Suriye'de Krizin Başlangıcı ve Gelişimi	84
3.3.1. Siyasal Çözüm İçin Uluslararası Girişimler	96
3.3.2. Astana Süreci	100
3.4. İran-Suriye İlişkileri	102
3.4.1. Suriye Krizi ve İran'ın Yaklaşımı.....	107
3.5. Rusya-Suriye İlişkileri	112
3.5.1. Rusya'nın Suriye Krizine Yaklaşımı	118
3.6. Suriye Krizinde Rusya-İran İşbirliğinin Boyutu	123
3.6.1. İşbirliğinin Gelişimi ve Görüşmeler	123
3.6.2. İşbirliğinin Meyvelerini Vermesi.....	128
3.6.3. Savunma ve Askeri Alandaki İşbirliği	132
3.6.4. Ticari ve Ekonomik Gelişmeler	135
3.6.5. İran'ın ŞİÖ ve AEB ile İlişkileri	137
3.6.6. İşbirliğini Etkileyen Teşvik Edici Unsurlar	140
3.6.6.1. İran'ın Etkin Bir Aktör Olarak Rusya'ya Güven Vermesi	140
3.6.6.2. Suriye'nin Orta Doğu'da Rusya'nın Tek Müttefiki Olarak Kalan Son Devlet Olması	141
3.6.6.3. Akdeniz'de Varlık	141

3.6.6.4. Terörizm ve Aşırılıkla Mücadele.....	141
3.6.6.5. Batı ile Jeopolitik Rekabet ve İşbirliğinin Sınırları	143
3.7. Ukrayna Krizi, Rusya-İran ilişkileri ve Suriye Krizine Etkileri.....	146
3.7.1. Rusya-Ukrayna Savaşı, Rusya-İran İlişkilerine Etkileri	148
3.8. Geline Aşamada Rusya-İran İşbirliğinin Yapısı	151
3.9. Rusya-İran İlişkilerinin Modellenmesi, Hipotezlerin Doğrulanması ve Teorik Tartışma ...	153
3.9.1. Modelleme	153
3.9.1.2. İki Devlet Arasındaki Güç Dağılımı	155
3.9.1.3. Uluslararası Sistemdeki Güç Dağılımı ve Hegemon Güce Karşı Kendilerini Konumlandırma Şekli	155
3.9.1.4. Modellemeye Göre Suriye Krizinde Rusya-İran İşbirliğinin Açıklanması ..	155
3.10. Ortaya Konan Modelleme Çerçevesinde Teorik Tartışma.....	157
SONUÇ VE ÖNERİLER	163
KAYNAKÇA	168
ÖZGEÇMİŞ.....	188

ÖZET

Kendi içindeki büyük tartışmalara rağmen realist kuram uluslararası ilişkiler disiplinde başat teorik çerçeve olarak yerini korumaya devam etmektedir. Aktör olarak devleti merkezine oturtan bu kuram disiplinde farklı analiz düzeylerinde açıklayıcı teoriler sunmakta ve uluslararası ilişkileri anlamakta halen en yaygın şekilde başvurulmuş zemini oluşturmaktadır. Rusya-İran ilişkilerini hem genel olarak tüm kritik süreçlerde hem de özel olarak Suriye krizi bağlamında incelemek bakımından bu çalışma realist kuramı temel referans noktası ve zemini olarak kabul etmektedir.

Bu bağlamda, sözkonusu çalışma Suriye krizinde Rusya-İran işbirliğini irdelemektedir. Başlangıçta, çatışmacı ve rekabetçi bir zeminde devam eden iki devlet ilişkileri somut anlamda Suriye krizinde işbirliğini kapsayan bir zemine kaymıştır. Rusya-İran ilişkilerinde Suriye krizinde gelişen bu işbirliği iki devlet arasında diğer ihtilaf konularını perdeleyen bir çerçeveye oturmuştur.

Anılan çalışma iki devletin Suriye krizinde ortaya koymaya başladıkları ortak tutum ve işbirliğinin devletler arasındaki güç dağılımının (distribution of power) değişimi ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, ortak tehdit algılamaları ve izolasyon ve yaptırımlara karşı ortak güvenlik arayışının iki devlet ilişkilerini belirlemede en etkili dinamik olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle sistemik açıklamalarıyla ön plana çıkan ve güç dağılımı ile güvenlik arayışını önceleyen neorealist yaklaşımın Suriye krizinde iki devlet arasında gelişen işbirliğinin açıklanmasında en uygun teorik çerçeve olduğunun altı çizilmektedir.

Yukarıda bahsekonu sonuçlar ortaya konulurken Rusya-İran ilişkileri tarihi süreç içinde başlangıcından günümüze kadar kapsamlı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Neorealizm, Suriye Krizi, Rusya-İran İşbirliği, Arap Baharı

ABSTRACT

Despite its significant internal debates, realist theory continues to maintain its position as the dominant theoretical framework in the discipline of international relations. This theory, which places the state at the center as the primary actor, offers explanatory theories at various levels of analysis within the discipline and remains the most commonly used framework for understanding international relations. In examining Russia-Iran relations both generally across all critical processes and specifically in the context of the Syrian crisis, this study adopts realist theory as its primary reference point and framework.

In this context, the study explores the Russia-Iran cooperation in the Syrian crisis. Initially, bilateral relations between the two countries, which continued on a confrontational and competitive basis, shifted to a cooperation-based framework in the context of the Syrian crisis. The Russia-Iran relationship has established a framework in the Syrian crisis that prioritizes cooperation due to security concerns and masks other points of conflict.

The study reveals that the joint stance and cooperation that the two countries have begun to demonstrate in the Syrian crisis are closely related to the changes in the distribution of power between states. On the other hand, it emphasizes that the shared perception of threats and the mutual search for security against isolation and sanctions are the most influential dynamics in determining the relations between the two states. In this respect, the study highlights that the neorealist approach, which stands out with its systemic explanations and prioritizes the distribution of power and security concerns, is the most appropriate theoretical framework for explaining the cooperation developed at Syrian crisis between the two states.

As these results are presented, Russia-Iran relations are comprehensively reviewed from their inception to the present day.

Keywords: Realism, Neorealism, Syrian Crisis, Russia-Iran Cooperation, Arab Spring

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Dış Politika Oluşumları Yönünden Realist Teoriler.....	23
2	Suriye’de Askeri Darbeler Kronolojisi ve Sonuçları	80
3	Suriye Krizi Zamana Göre Gelişimi ve Olaylar	93
4	Suriye Krizine Yönelik Diplomatik Gelişmeler	98
5	Sovyet-Suriye İlişkilerinde Önemli Dönemeçler.....	114
6	Rusya-İran Devlet Başkanları Düzeyinde İkili Görüşmeler Tablosu	125
7	Rusya-İran Dışışleri Bakanları Düzeyinde İkili Görüşmeler Tablosu	125
8	Rusya-İran Arasında Silah Transferlerine ilişkin Zaman Çizelgesi (1986-2023).....	133
9	Rusya-İran Savunma Bakanları Düzeyinde İkili Görüşmeler Tablosu.....	134
10	Rusya ve İran’ın Katıldığı Ortak Tatbikatlar	135
11	Rusya-İran Arasında 2014-2022 Döneminde İmzalanan Ekonomik Nitelikli Anlaşmalar.....	137
12	Rusya-İran Ekonomik Odaklı Görüşmeler	139

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil adı	Sayfa Nr
1	Uluslararası İlişkilerde Kronolojik Sıralamalarına Göre Disiplin İçi Tartışmalar	17
2	Realist Kuram Dalları ve Öncü İsimleri	24
3	İran'a Silah İhracatı, 1950-2015	54
4	İran'ın Rusya'dan Silah İthalatı (1979-2022).....	70
5	Suriye İç Savaş'ında Çatışan Taraflar ve Dış Müdahale	86
6	Rusya'nın İran ile Ticaret Verileri (2005-2021).....	136
7	Suriye ve Irak'ta Geldikleri Yerlere Göre Yabancı Savaşçıların Dağılımı	142
8	Suriye Krizinde Rusya-İran İşbirliği Modellemesi.....	154

HARİTALAR LİSTESİ

Harita Nr.	Harita Adı	Sayfa Nr.
1	19. Ve 20. Yüzyıllarda İran Tarafından Kaybedilen Topraklar	27
2	Asya’da Rusya’nın Yayılması	40
3	1907 Anglo-Rus Anlaşması neticesinde Güney Batı Asya’da Rus ve İngiliz kontrol ve Nüfuz alanları.....	41
4	Suriye’de Hakimiyet Alanları, 2022.....	95
5	2020 yılında Suriye’de İranlı ve İran Yanlısı Milislerin Varlığı ve Etki Alanları	109

KISALTMALAR LİSTESİ

AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AEOI	: İran Atom Enerjisi Kurumu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AL	: Arap Ligi
BAD	: Birleşik Arap Devleti
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Merkezi Anlaşma Teşkilatı
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
İHA	: İnsansız Hava Aracı
JCPOA	: (İran ile nükleer müzakereler konusunda) Kapsamlı Ortak Eylem Planı
KSİYÖ	: Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü
LDF	: Yerel Savunma Güçleri
MMFE	: Moskova Mühendislik ve Fizik Enstitüsü
NDF	: Ulusal Savunma Güçleri
NSYÖA	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PYD	: Partiya Yekitiya Demokrat
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

GİRİŞ

Başlangıcından bu yana, rekabetçi ve bazen çatışmacı olan Rusya-İran ilişkileri, İran devrimi ve Sovyetlerin dağılmasından bu yana aşamalı olarak işbirliğinin öne çıktığı bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Suriye krizi ve Ukrayna savaşı ile birlikte savunma, askeri ve ekonomik alanlarda iki devlet arasındaki ilişkiler işbirliği temelinde gelişmeye başlamıştır.¹

Rusya-İran ilişkileri tarihi süreç içerisinde genel olarak 1980'lerin son yıllarına kadar doğrusal denebilecek bir çizgi takip etmiştir.² Rusya'nın İmparatorluk sınırlarını Kafkaslar ve Orta Asya'ya doğru genişletme sürecine girdiği dönemde İran ile ilişkileri çatışmacı bir çizgide ilerlemiştir. Bu çatışmaların sonunda Rusya üstünlüğü ele geçirmiş ve İran'ın kontrolünde bulunan geniş toprakları denetimi altına almıştır. 20. yüzyılın başından itibaren ise Rusya ve ardından Sovyetler Birliği İran'ın içişlerine karışacak kadar bölge ve dünya siyaset dengesinde bir konum kazanmıştır. İran, Rusya'nın bu üstünlüğü karşısında Batı ile yakınlaşarak bağımsızlığını ve varlığını garanti altına almaya gayret etmiştir. İran açısından bu durum Rusya-İngiltere ve ardından Sovyetler Birliği-ABD arasında tavize dayalı bir denge siyasetini zorunlu kılmıştır.

1979 İran devriminden sonra İran dış politikası yapısal anlamda önemli bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. İki büyük güç arasında sıkışan ve taviz-denge yaklaşımı ile güvenliğini sağlamaya çalışan İran bu olaydan sonra bağımsız bir dış politikayı sürdürme gayreti içinde olmuştur. Batı'nın yeni İran rejimini tehdit olarak algılayıp aşamalı olarak uluslararası sistemden izole etme siyasetine karşılık İran Körfez ve Afganistan savaşlarından sonra Sovyetler Birliği, bilahare Rusya ile yakın ilişkiler kurma peşinde olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde Rusya ve İran'ın ortak bir kara sınırı paylaşmaması ve küresel ve ikili güç dengesinin Rusya'yı İran için doğrudan bir tehdit olmaktan çıkarması iki devlet ilişkilerinin uzun vadeli bir işbirliği temelinde gelişiminin önünü açmıştır.

İki devlet arasındaki ilişkileri köklü şekilde değiştiren kritik tarihi dönemeçler yakın tarihte gerçekleşmiştir. Devrim ile İran "ne Doğu ne Batı" şiarıyla otonom ve bağımsız bir dış politikayı

¹ Suriye iç savaşı ve Rusya-Ukrayna savaşı iki devlet ilişkileri açısından dönüm noktaları olarak kabul edilebilir. Zira, Suriye krizinde ilk defa iki devlet ortak askeri operasyonlar gerçekleştirmiş, İran topraklarını ve hava sahasını Rusya savaş uçaklarının kullanımına açmıştır. Bu süreç, Ukrayna krizi ile ilerleme kat etmiş, ikili ilişkiler özellikle savunma ve askeri konularda ilerlemeye devam etmiştir.

² Bu konuya dair yapılan çalışmalar Rusya-İran ilişkilerini belli dönemlere ayırarak tahlil etmektedir. Örneğin, 19. yüzyıl, iki dünya savaşı arası veya Soğuk Savaş dönemi gibi. Ancak, 1980'li yıllara kadar ilişkilerin genel olarak yapısı ayındır ve bu yapı ekonomik ve ticari bağlamda bazı işbirliği girişimlerine rağmen rekabet, çatışma ve tehdit odaklıdır.

esas almıştır. Bu politika ülkedeki Batı çıkarlarını hedef almış ve Batı tarafından İran süreç içerisinde artan şekilde izole edilmeye başlanmıştır. İran-Batı ilişkilerinin esaslı şekilde bozulması ve kırılmaya uğraması İran'ı uluslararası siyasette varolan tüm sorunlarına rağmen Sovyetler Birliği ve ardından Rusya ile yakınlaşmaya itmiştir. Sovyetler Birliği İran'daki devrime İran'ı yeniden Batı ittifakına yakınlaştırmamak amacıyla ihtiyatlı yaklaşmış ve devrim sonrası İran ile daha dengeli ve İran'ın egemenliğine hâlel getirmeyecek bir dış politika temelinde hareket etmiştir.

İran'ın devrim sonrası dış politikası Ortadoğu'nun bölgesel siyasetindeki dengeleri nasıl değişime açıtıysa Sovyetler Birliği'nin dağılması da uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmıştır. Rusya'nın İran ile ilişkilerini belirleyen temel unsur ABD ve Batı ile olan ilişkilerinin seyri olmuştur. İran'ın devrimden sonra Batı tarafından izolasyonuna benzer şekilde Rusya da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Batı tarafından kuşatılmaya başlanmış ve geleneksel nüfuz alanlarını Batı'ya kaybetmiştir.³ Rusya'nın iç karışıklıklardan sonra petrol fiyatlarının artmasının etkisiyle yeniden toparlanmaya başlaması ve çıkarlarının tehdit altında olduğunu gördüğü alanlarda Batı'nın müdahalelerine karşı durmaya başlaması ve gücünü eski Sovyet hinterlandında yeniden tesis etmeye yönelmesi iki devleti pragmatik olarak yakınlaştırmaya başlamıştır. Suriye krizi bu manada en önemli gelişmeyi teşkil etmiştir.

İran Suriye krizini 'Tahran'ın güvenliği Şam'ın güvenliğine bağlıdır' şiarıyla ele almış ve bu çerçevede krize yaklaşmıştır. Dolayısıyla Şam'da Ortadoğu'daki en önemli müttefiki olan Suriye'nin ayakta kalmasını kendi bekası ile özdeşleştirmiştir.⁴ Diğer taraftan, Rusya, sınırlarına ulaşan NATO genişlemesi ile Gürcistan ve Ukrayna gibi geleneksel nüfuz alanında bulunan ülkelerde Batı yanlısı hükümetlerin başa geçmesine doğrudan askeri müdahalelerle cevap vermiştir. Yine, Suriye gibi Ortadoğu'da sahip olduğu önemli bir müttefikin Libya'nın kaderi gibi bir sonuca yönelmesine doğrudan askeri müdahale ile engel olmaya çalışmıştır.

Suriye krizi devam ederken Ukrayna'da Batı desteğiyle gerçekleşen iktidar değişikliği ve ardından Ukrayna'nın Batı himayesine girmesi Rusya'yı uluslararası güç dengesinde daha hassas bir konuma itmiştir. İran'ın maruz kaldığı yaptırım ve izolasyon politikalarına benzer şekilde Batı tarafından baskı altına alınmaya çalışılan Rusya için İran işbirliği yapılması gereken daha önemli bir aktör seviyesine yükselmiştir.

³ Doğu Avrupa ve Baltık devletlerinin NATO'ya üye olmaları, Ukrayna ve Gürcistan'da Batı yanlısı hükümetlerin başa geçmesi, Libya'da Kaddafi hükümetinin yıkılması ve Sovyetler döneminden itibaren Rusya müttefiki olan Suriye'de rejimin yıkılmayla yüz yüze kalması, Kafkaslarda Rusya'nın nüfuz alanının daralması gibi olaylar Batı ittifakının Rusya karşısında ilerlemesinin göstergeleri olarak sunulabilir.

⁴ İran, maruz kaldığı izolasyon ve ABD ile İsrail yakın tehdidini Ortadoğu'da kurduğu ve 'direniş eksenini' olarak adlandırdığı yaklaşım ile aşmaya çalışmaktadır. Tahran-Bağdat-Şam-Beyrut-Gazze ekseninde başta İsrail ve diğer rakip bölge devletleri ile ABD'ye karşı kurduğu paramiliter güç ve nüfuz alanı direniş ekseninin temelini oluşturmaktadır.

Bu yönüyle Rusya-İran ilişkileri incelendiğinde iki husus dikkat çekmektedir. İlk olarak, uluslararası sistemde hem küresel hem de bölgesel düzeyde gerçekleşen güç dağılımındaki değişimler iki ülke ilişkilerinin yapısında temel belirleyici etken olmuştur. Rusya'nın Batı karşısında süper bir güç konumundan düşerek sınırlı bir büyük güç olması ve İran için doğrudan bir tehdit olmaktan çıkmaya başlaması, İran'ın da zamanla yükselen bir bölgesel güç konumuna yükselmesi iki ülkeyi Batı'ya karşı güvenlik arayışlarında birbirlerine bağımlı hale getirmektedir. Suriye krizinde bunun göstergeleri aşikâr olmuştur.

Uluslararası sistemdeki güç dağılımı Batı ittifakına tek taraflı olarak Rusya ve İran'ın hinterlandında bulunan ülkelere müdahale imkanı sunmuştur. Suriye krizi böyle bir yapıda ortaya çıkmıştır. Kriz hem Rusya hem de İran ile müttefik Suriye'deki rejimin Batı ve Batı ile müttefik bölgesel aktörler tarafından yıkılmaya çalışılması ile başlamış, ABD, Türkiye, Rusya ve İran'ın doğrudan müdahaleleri ve IŞİD, YPG, El Nusra gibi devlet dışı aktörlerin Suriye'de zemin kazanmaları neticesinde derinleşmiştir. Rusya ve İran'ın güvenlik odaklı çıkarları bu krizde ortak hareket etmelerini gerekli kılmıştır.

İkinci olarak, Rusya-İran ilişkileri ikili güç dengesinde Rusya'nın da İran'a bağımlı olmaya başladığı daha simetrik bir yöne doğru ilerlemeye başlamıştır. Ukrayna krizi ile birlikte Rusya'nın Suriye'de İran ile işbirliği yapma gereksinimi daha da artmıştır. Aynı şekilde ABD ve İsrail tehdidi ile yüzyüze bulunan İran için de Rusya daha kıymetli bir ortak olmaya başlamıştır. İran Rusya'nın öncülük ettiği Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi çok taraflı bölgesel uluslararası örgütlere katılım konusunda somut adımlar atmaya başlamıştır.

Rusya-İran ilişkileri böyle bir tarihi arka planda değerlendirildiğinde realist kuram iki ülke ilişkilerini incelemek için oldukça uygun bir zemin sunmaktadır. Süreç içinde düşmancıl olan ikili ilişkilerin uluslararası sistem ve bölgesel güç dağılımdaki değişimler ile yumuşama emaresi gösterdiği ve bölgesel krizler sonucunda ortaya çıkan ortak tehdit gerçeğinin iki devleti bilinen yakın tarihte hiç olmadığı kadar askeri ve siyasi bakımdan birbirlerine yakınlılaştırdığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan, iki devlet ilişkilerinin dinamiklerinin anlaşılmasında ve gelinen süreçte ikili işbirliğinin açıklanmasında realist kuramın sunduğu teorik çerçeve iyi bir başlangıç noktasını temsil etmektedir. Realist kuram çerçevesinde ele alındığında teorik olarak koşullar (güç dağılımında değişiklikler, Rusya ve İran'ın ayrı ayrı Batı ile ilişkileri gibi) değiştiğinde Rusya-İran ilişkilerinin yeniden rekabetçi bir evreye girmesi mümkündür.

Bu bağlamda, iki ülke politikalarının ortak tehditlere karşı ortak çıkarlar ile Suriye krizinde somut olarak bir işbirliği zemininde uyumlu hale gelmesi bu konunun çalışılmasına dayanak teşkil etmiştir.

Araştırmanın Ana Sorusu:

Başlangıcından bu yana, rekabetçi, ve bazen çatışmacı olan Rusya-İran ilişkileri, İran devrimi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana aşamalı olarak neden işbirliğinin öne çıktığı bir yapıya doğru evrilmeye başlamış ve Suriye krizinde neden somut bir işbirliğine dönüşmüştür?

Alt Sorular:

Suriye krizinde gelişen bu işbirliğinin nedenlerini açıklamada realist kuram göreceli olarak daha doğru bir çerçeve sunabilmekte midir?

Bu işbirliği çerçevesi, hangi realist yaklaşımın sunduğu varsayımlara uymaktadır?

Realist kuramın bu işbirliğini açıklamada sınırları ve yetersizlikleri nelerdir?

Bu araştırma Suriye krizinde somut olarak meydana gelen Rusya-İran İşbirliğini realist kuram perspektifi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, işbirliğinin dinamiklerinin kapsamlı ve etraflı şekilde anlaşılabilmesinin sağlanması için realist kuram detaylı olarak masaya yatırılmış bununla birlikte Rusya-İran ilişkileri ile Rusya-Suriye ve İran-Suriye ilişkileri başlangıcından Ukrayna krizine kadar ele alınmıştır. Suriye krizi süresince Rusya-İran ilişkileri özel olarak ele alınmış ve işbirliğinin dinamikleri dikkatlice incelenmiştir.

Bu araştırma Rusya-İran ilişkilerinin Suriye krizinde tarihlerinde emsali olmayacak şekilde nasıl ve neden bir işbirliği zemini yakaladığı gerçeğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Diğer yandan, realist kuramın bu işbirliğini açıklamada ve yorumlamada literatürdeki diğer kuram ve yaklaşımlara göre daha uygun bir zemin sunduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

Araştırmada Realizm Kuramına Başvurulmasının Nedenleri:

Realizm tarihi süreçte literatür içinde yaklaşım ve teorileriyle araştırmaları domine eden bir odak ve referans noktası olmuştur. Sunduğu teorilerin genelliği, basitliği ve birçok tarihi olayda ispatlanabilirliği bu kuramın yaygın kabul görmesinde etkili olmuştur.

Realizm devlet davranışlarını uluslararası sistemin anarşik yapısı çerçevesinde ele alır. Bu bağlamda, devletlerin işbirliği yapmalarındaki sınırları ve dinamikleri ortaya koymaya gayret eder. Diğer yandan, uluslararası ilişkilerde işbirliği konusu liberal ve konstrüktivist teorilerin de temel ilgi alanıdır. Realizm devletlerin çatışmacı tarafına odaklanırken diğer teoriler realist teorilerin

aksine işbirliği tarafına odaklanırlar.⁵ Realist teori esasen devletarası işbirliği konusunda karamsar bir perspektif sunarlar.⁶

Bu çalışmada işbirliği konusunun realist kuram çerçevesinde ele alınmasının temel nedeni incelenen vakada örnek olarak seçilen iki devlet davranışlarının realist kuram kapsamında belirlenen sınırlamalar ile işbirliğini gerektiren dinamiklere uygun olmalarından kaynaklanmaktadır.

Realist kuram uluslararası ilişkilerde devletlerin davranışlarını açıklamak için en yaygın başvurulagelen perspektif olmuştur. Diğer yandan, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren uluslararası ilişkileri açıklamada sunduğu teorik çerçeve sıkça eleştiri ve tartışma konusu olmuştur. Literatürde ayrı ayrı Rusya ve İran'ın Suriye'ye yönelik politikaları sıkça irdelenmiş olsa da, iki ülkenin beraber karşılaştırmalı analizini sunan çalışma sayısı azdır.

Suriye Krizi son yıllarda Ortadoğu'nun en derin ve dış müdahaleye en çok konu olan meselesi olmuştur. Büyük ve bölgesel güçler Suriye krizinin dinamiklerini belirlemede ve krizin evrildiği noktaya gelmesinde başat rol oynamışlardır. Bu çerçevede, literatürde büyük güç olarak tarif edilebilecek Rusya ve bölgesel bir güç olan İran'ın Suriye krizindeki işbirliğinin esaslarını ve dayanaklarını açıklamak teorik ve pratik çerçevesini sunmak krizin anlaşılabilmesi bunun yansıması Suriye ve bölgenin geleceği açısından önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır.

İdeolojik ve kimlik algılamaları ve tanımlamaları birbirinden farklı olan bu iki ülkenin Suriye'de kurdukları işbirliği dikkat çekmektedir. Rusya ve İran arasında Suriye krizinde tesis edilen bu işbirliği iki ülkenin Ukrayna savaşı ile birlikte yönelmeye başladığı başka bir emsalsiz işbirliğinin de zeminini oluşturmaktadır. İki ülkenin krizin yönelimine göre aşama aşama nasıl müdahil oldukları ve kritik dönemeçlerde Suriye rejimine desteklerini hangi dürtülerle arttırdıkları incelenecek realist kuramın iki ülkenin krize yönelik davranış modellerini açıklamada iyi bir teorik çerçeve sunup sunmadığı test edilecektir.

Bu araştırmada bağımlı değişken olarak tanımlanan 'Rusya-İran İşbirliği'ne gösterge mahiyetinde olacak veriler şu şekilde belirlenmiştir.

1. Askeri işbirliği konulu ikili faaliyetler (tatbikatlar, silah ticareti, askeri teknoloji transferi, ortak operasyonlar)
2. Anlaşma ve Mutabakatlar
3. Ticaret hacmi

⁵ Jervis, R. (1999), Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate. **International Security**, 24(1), s.44, s.45.

⁶ Grieco, J. M. (1988), Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism, **International Organization**, 42(3), s.485

4. Karşılıklı yatırımlar
5. Liderler düzeyinde ikili ziyaretler ve görüşmeler
6. Liderler düzeyinde çok taraflı görüşmeler, çok taraflı uluslararası örgütler kapsamındaki faaliyetler
7. Güvenlik konulu ikili heyet ziyaretleri mutabakatlar
8. Ticaret yatırım konulu heyet görüşmeleri, mutabakatlar, ortak açıklamalar

İran-Rusya işbirliğinde belirleyici dinamikleri tanımlayan ve bağımsız değişken olarak tanımlanan realist kuram kapsamındaki göstergeler şu şekilde tanımlanmıştır:

1. Ortak sınır paylaşımı
2. Uluslararası ve bölgesel sistemdeki güç dağılımında yaşanan değişimler (Sovyetler Birliği'nin çöküşü, NATO'nun genişlemesi, iki ülke hinterlandında gerçekleşen rejim değişiklikleri, tek taraflı askeri müdahaleler, İran'ın bölgesel güç olarak yükselmesi)
3. Ortak çıkar (Suriye'de rejimin devamı)
4. Ortak tehditlere karşı güvenlik arayışı
5. Hayatta kalma motivasyonu
6. Gücünü ve nüfuz alanını koruma güdüsü

Araştırmada Belirlenen Hedefler

1. Realist kuramın çerçevesinde Suriye krizinde Rusya-İran işbirliğini açıklamak
2. Realist kuramın temel dinamiği olan 'güç dağılımı' değişkenini kullanarak Rusya-İran ilişkilerini başlangıcından itibaren kritik dönemeçleri ile ele almak ve bu ilişkilerin yapısını bir model ile ortaya koymak
3. Modelin neorealist yaklaşım ile ilişkisini açıklamak
4. Ortaya konan bu model ile Suriye krizinde gelişen bu işbirliğini açıklamak ve iki devletin ilişkilerinin gelecekteki gidişatı hakkında bir çerçeve sunmak
5. Suriye krizinin uluslararası ve bölgesel güçlerin müdahale ve tutumlarına göre nasıl şekillendiğini ortaya koymak
6. Rusya-İran işbirliğinin Suriye krizinin gidişatı üzerindeki etkilerini incelemek

Araştırma teorik olarak realist kuram ile sınırlıdır. İki devlet arasında oluşan işbirliği modelleri uluslararası ilişkiler literatüründe farklı kuramların perspektifiyle de ele alınabilir. Bunlar arasında inşacı (konstrüktivist), liberal ve post-modern yaklaşımlar sıralanabilir. Ancak bu çalışmada devlet davranışlarının analizi realist kuram yaklaşımları ile sınırlıdır. Diğer taraftan, ampirik olarak ele alınan vaka Rusya ve İran işbirliğidir. Bu işbirliğinin Suriye krizinde ortaya çıkışı ve günümüz uluslararası siyaset ortamında halen devam etmesi araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Başlangıç noktası olarak realist kuram dışında farklı bir kuram ile bu işbirliğini ele almak realist kuram ile analize başlamaya göre araştırmacıya daha iyi avantajlar sunmamaktadır. Zira,

Rusya-İran ilişkilerinin temel dinamiklerini bütüncül bir çerçeve içinde sunabilmek realist kuramı başlangıç noktası olarak kabul etmekle mümkün olabilmektedir. Aktörlerin çatışma veya işbirliği yönündeki yaklaşımları realist kuram ve özel olarak da neorealist kuramın öngördüğü teorik çerçeve ile uyumluluk arz etmektedir. Bu bağlamda, güç dağılımı değişkeni ilişkilerin açıklanmasında oldukça pratik ve gerçekçi bir altyapı sunmaktadır.

Kritik tarihi dönemelerde iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrinin nasıl geliştiğini anlayabilmek açısından tarihsel arka planın kapsamı geniş tutulmuş ve ikili ilişkiler başlangıcından günümüzdeki Ukrayna krizine kadar ele alınmıştır. Ancak, yukarıda da ifade edildiği üzere, Araştırmanın odağı Suriye krizinde gelişen iki ülke işbirliğidir.

Bununla birlikte, iki ülkenin Suriye'ye yaklaşımı güvenlik odaklı olması nedeniyle ilişkilerin ortaya konmasında siyasi, savunma, istihbari ve askeri konular ön plana çıkmış ekonomik ve ticari ilişkiler güvenlik konularını destekleyen unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında ortaya konan hipotezler şu şekildedir;

Hipotez-1

“Sistemdeki güç dağılımı, ikili güç dağılımı, yakınlık ve hegemon güce karşı konumlanma tarihsel süreçten günümüze kadar Rusya-İran ilişkilerinde işbirliğini etkileyen temel dinamikler olmuşlardır. Suriye krizine gelindiğinde farklı kimlik, ideoloji ve kültür yapılarına sahip olmalarına rağmen, yukarıdaki dinamiklerin hepsi eş zamanlı olarak biraraya gelerek, ortak güvenlik ve çıkar çerçevesinde işbirliğini önceleyecek şekilde iki devletin ilişkilerinde belirleyici olmuşlardır.”

Hipotez-2

“Rusya-İran ilişkileri yukarıda değinilen realist unsurların etkisiyle Suriye krizinde bir işbirliği zeminine gelmiş ve Ukrayna krizi ile birlikte bu işbirliği ilerlemiş olsa da, iki devlet ilişkileri henüz bir müttefiklik ilişkisi ya da stratejik ortaklık olarak tanımlanamaz. Suriye krizinde gelişen işbirliği ‘ihtiyatlı ortaklık’ şeklinde gelişmiş ve genel olarak ilişkiler bu çerçevede ilerlemeye devam etmektedir.”

Araştırma konusuna göre çalışmada yukarıda yer alan iki hipotez ortaya konmakta ve bu hipotezlerin doğruluğu açıklanmaktadır.

Literatür taramasında, realist kuramı tanımlayan ve kuramın uluslararası ilişkiler disiplininde yer almasını sağlayan öncü yazarların çalışmalarına erişim sağlanmıştır. Bununla birlikte, Rusya-İran ilişkileri, Suriye krizinin gelişimi, Rusya-Suriye ve İran-Suriye ilişkilerine dair basılı ve

internet tabanlı birincil ve ikincil kaynaklar, kitaplar, makaleler, resmi belgeler, yorumlar ve açıklamalardan da yararlanılmıştır. Bu çalışmaların tamamına yer vermek mümkün olmamakla birlikte bazıları aşağıda sunulmaktadır:

Realist kurama ilişkin literatür hakkında temel olarak şunları sıralamak mümkündür.

Thucydides⁷ Atina ve Spartalılar arasında gerçekleşen Peloponez Savaşı'na dair hazırladığı çalışmasında bugünkü realist uluslararası ilişkiler teorilerinin merkezinde yer alan güç dengesi (balance of power), güvenlik ikilemi (security dilemma) gibi kavramlara değinmektedir. Bu yönüyle yazar politik realizmin kurucusu olarak da anılır.

Machiavelli⁸ "The Prince" adlı çalışmasında siyaset felsefesini realist bir bakış açısıyla ele alır. Uluslararası ilişkiler açısından Machiavelli ile ilişkilendirilen husus güç maksimizasyonudur. Machiavelli spesifik olarak bir uluslararası siyaset teorisi ortaya koymaz. Ancak, Machiavelli'nin düşünceleri modern uluslararası ilişkiler teorilerinde yer edinmiştir.

Uluslararası ilişkiler disiplinde "Twenty Years' Crisis" klasiği ile bilinen Carr idealizm ve realizm arasında ortaya koyduğu tartışma ile bilinmektedir.⁹ Carr, ütopyik-idealist bakış açısının uluslararası ilişkileri anlamada yetersiz bir bakış olduğuna vurgu yapar. İkinci Dünya Savaşı'nı oluşturan koşulların bu bakış açısı ile öngörölmüş bir uluslararası sistem çerçevesinde ortaya çıktığının altını çizer. Dolayısıyla realist faktörler dikkate alınmadan uluslararası ilişkilerin ruhunun anlaşılamayacağını, sürdürülebilir bir barış için realist perspektifin gözden kaçırılmaması gerektiğini savunur.

Morgenthau¹⁰ "Politics Among Nations" isimli çalışmasında ulusların çıkarlarını güç temelinde tanımladıklarına vurgu yaparak, politik realizmi uluslararası siyasete tatbik eder ve bir uluslararası ilişkiler teorisi geliştirmeye gayret eder. Realizmin temel nüansları olan anarşi, güç odaklı çıkar tanımı gibi kavramları kullanır. Bunun yanı sıra, insan doğasında yerleşik objektif kanunlara vurgu yaparak uluslararası ilişkilerin bu pencereden okunması gerektiğine işaret eder.

7 Lebow, R. N., & Kelly, R. (2001), Thucydides and hegemony: Athens and the United States, **Review of International Studies**, 27(4), s.593.

8 Holler, M. J. (2007), "Niccolò Machiavelli on power", Sozialökonomisches Seminar der Universität Hamburg, **Beiträge zur Wirtschaftsforschung** Nr. 149, s.1

9 J. (2019), Realism and Morality: E.H. Carr's The Twenty Years' Crisis, 1919-1939, **SAIS Review of International Affairs** 39(1), s.107.

10 Padelford, N. J. (1949), [Review of Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace., by H. J. Morgenthau], **Political Science Quarterly**, 64(2), s.290.

Waltz¹¹ realizmi bilimsel bir yaklaşımla yeniden ele alır ve neorealizm olarak tanımlanan perspektifi geliştirir. Neorealizm klasik realizmden metod ve analiz düzeyi bakımından ayrışır. Analiz düzeyi açısından Waltz uluslararası sistemin anarşik yapısının devletlerin davranışlarını tayin ettiğini savunur. Devlet yapısı ve bireylerin özelliklerinin davranışları belirlemede bir etkisinin olmadığını öne sürer. Bu yönüyle de metod olarak mikroekonomi teorisindeki piyasa-firma ilişkisini uluslararası ilişkilerde sistem-devlet ilişkisine uyarlar. Firmaların yapısı ve özellikleri ne olursa olsun nihayetinde piyasanın dayattığı şekilde hareket ettiğine işaret ederek, benzer şekilde devletlerin yapısı ne olursa olsun anarşik sistemin devletleri aynı şekilde hareket etmeye zorladığını ifade eder.

Tezin konusuna dair literatüre ilişkin olarak aşağıdaki öne çıkan çalışmaları zikretmek mümkündür.

Atkin¹², Rusya-İran ilişkilerinin 15. yüzyılın ortalarından itibaren başladığına değinerek, Rusya'nın Safevi Hanedanlığı'nın çöktüğü bir dönemde Osmanlıların yayılmasını engellemek amacıyla Hazar kıyılarındaki İran topraklarına yöneldiğini, 18. yüzyılın ortalarında İran topraklarından çekildiğini ancak aynı yüzyılın sonlarında İran topraklarına Rus ilgisinin yeniden arttığını ifade eder. Taraflar arasında yapılan savaşlardan sonra 1828 yılında Rusya'nın üstünlüğünü kanıtladığını ve İran üzerinde uzun yıllar devam edecek Rusya nüfuzunun tesis edildiğini vurgular.

Trenin¹³ ve Malashenko, İran'ın yükselen bir güç olarak Rusya ile ilişkilerindeki gerginliklerine dikkat çekerek, sanıldığı gibi aksine iki taraf arasındaki ekonomik ve askeri işbirliğine rağmen ilişkilerinin kompleks bir yapı arz ettiğine vurgu yaparlar. Rusya'nın İran'ın artan beklentilerine ve amaçlarına ilişkin şüpheli yaklaşımına dikkat çekerler.

Moore, Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren Rusya-İran ilişkilerini mercek altına alır. Hem güvenlik odaklı dış dinamikler hem de iç politik değişkenler ışığında Rusya-İran ikili ilişkilerinin seyrini inceler. Bu çerçevede, iki devlet işbirliği konusunda literatürdeki klasik yaklaşımların dışına çıkar. İncelemeye konu sözkonusu dönemde Rusya-İran ilişkilerini niceliksel bir model ile ele alır ve bu amaçla sayısal bir index oluşturur.¹⁴

¹¹ Waltz, K. N. (1996), International Politics is not Foreign Policy, **Security Studies**, 6(1), s.54.

¹² Williams, D. S. M. (1981), [Review of *Russia and Iran, 1780-1828*, by M. Atkin], **The Slavonic and East European Review**, 59(3), s.449.

¹³ Trenin, D. ve Malashenko, A. (2010), "**Iran A View From Moscow**", Carnegie Endowment for International Peace Moscow Center, Washington DC, s.v

¹⁴ Moore, E. D. (2014), **Russia-Iran Relations Since The End Of The Cold War**, Routledge, London, s.3

Katz¹⁵ Putin'in iktidara yükselişi ile birlikte Rusya-Batı ilişkilerinin bir dizi gerginlik sürecinden geçmekte olduğunu, Rusya'nın Ortadoğu'daki devletlere yönelik dış politikasının salt Batı karşıtlığı olarak okunamayacağını dile getirir. Rusya'nın Ortadoğu politikasının esasen ekonomik ve stratejik çıkarları açısından savunma odaklı bir yapıda olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, Rusya'nın bölgede Sünni radikalizmine karşı olan ve kendisini Müslüman dünyada bir nefret objesi olmasını engelleyecek herhangi bir hükümetle işbirliğine açık olduğunu ifade eder. Bu manada, Afganistan'daki tecrübeye dikkat çeker.

Kozak¹⁶ analizinde Rusya'nın yeniden çok kutuplu bir sistem kurulması için küresel güç olmayı hedeflerken, İran'ın da bölgesel bir hegemon olma peşinde olduğunu savunur. Ancak, Rusya'nın ABD ve NATO karşısındaki güç kaybını gidermekten uzak olduğunu, İran'ın da bölgesel hegemon olacak güce erişmekten uzak olduğunu bu nedenle kriz ve ihtilaflarda iki tarafın işbirliklerinin devam edeceğini kaydeder.

Bahgat¹⁷ Rusya-İran ilişkilerinin 1980'li yıllardan itibaren ılımlı bir temelde ilerlediğini, ilişkilerin esas olarak ABD karşıtlığı üzerinden yumuşadığını, diğer taraftan ilişkilerin ekonomik boyutunun zayıf olduğunu, her iki ülkenin Asyalı devletlerle daha fazla ekonomik ve ticari ilişkilere sahip olduklarını, iki taraftan birinin ABD ile ilişkilerinin yumuşaması durumunda ortaklık sergiledikleri konularda aralarında uzlaşmazlık yaşanabileceğine işaret eder.

Kiani¹⁸ Rusya ve İran'ın Batı'yı algılama şekillerinin birbirine uyumlu olduğunu, her iki devletin Avrasya ve Ortadoğu'da Batı ittifakının etkisini kırmayı hedeflediklerini ifade eder. Bu bağlamda, iki devlet çıkarlarının uyuşmazlıklarına kıyasla daha fazla örtüştüğünü dile getirir. İran'ın Rusya için Ortadoğu'da önemli bir ortak olduğunu aktarır. İki ülkenin Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin gerilmeye başlamasından sonra birbirlerine bağımlılıklarının arttığını vurgular.

Mahmoudian¹⁹ Rusya-İran ilişkilerinin Ukrayna savaşı ile birlikte bir dönüm noktasından geçtiğini, önceki dönemde İran'ın bağımlı ortak olarak ilişkilerde konumlandığını, ancak İran'ın Ukrayna Savaşı'nda Rusya'ya ihtiyaç duyduğu insansız hava araçlarını arz etmeye başladığını bunun karşılığında da, Rusya'dan bunu gelişmiş savaş jetleri ile tazmin etmeye gayret ettiğini

¹⁵ Katz, M. N. (2010), Russia's Greater Middle East Policy: Securing Economic Interests, Courting Islam, Russia NIS Center, *Russeil.Nei.Visions*, no.49, Paris, s.5

¹⁶ Kozak, C. (2017), "The Strategic Convergence of Russia and Iran, Understanding War", **Institute for Study of War (ISW)**, <https://www.understandingwar.org/backgrounder/strategic-convergence-russia-and-iran> (25/02/2024).

¹⁷ Bahgat, E. (2019), "Russia-Iran Relations", Nurşin Ateşoğlu Güney(Ed.), **The New Geopolitical Realities for Russia: From the Black Sea to the Mediterranean içinde** (89-104), Rowman & Littlefield, London. s.100.

¹⁸ Kiani, D. (2021), Iran and Russia Relations: Conceptions of Cooperations. **The Geopolitics of Iran**, s.276.

¹⁹ Niakooee, S. A., & Rahdar, H. (2021), The Middle East and Iran in Russia's Foreign Policy after the Ukraine War, **Iranian Review of Foreign Affairs**, 12(34), p.493.

vurgular. İki ülke ilişkilerinin “dengesiz ortaklık” yapısından “karşılıklı bağımlı işbirliğine” doğru evrildiğini aktarır.

Lund²⁰ Sovyetler Birliği’nin 1963 darbesinden önce 1950’li yıllarda Suriye’nin en önemli silah tedarikçisi olmaya başladığını ve Hafız Esad rejimi ile Soğuk Savaş’ın bitimine kadar iyi ilişkiler içinde olduğunu kaydeder. Ancak Soğuk Savaş’ın bitimini müteakip, iki devlet ilişkilerinin durağanlaştığını, ilişkilerin iki tarafın yeniden ABD ile karşı karşıya gelmesinden sonra canlandığını dile getirir. Rusya’nın Suriye krizinde Şam yönetimini İran ile birlikte desteklediğini ve Suriye’de taraflar arasında bir uzlaşma bulunması ve çatışmaların kontrolü açısından bir denge unsuru olarak varlığını sürdürdüğünü aktarır.

Wastnidge²¹, 1979 İran devriminden sonra tesis edilen İran-Suriye ittifakının bölgede en uzun süreli ve dayanıklı ittifaklardan biri olduğunu, bunda iki ülkenin ABD, İsrail, Lübnan ve diğer bölge ülkelerine yönelik stratejik algı ve perspektiflerinin benzer olmasından kaynaklandığını vurgular.

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler disiplininde realist kuramın temel hipotezleri ile devlet davranışının açıklamasına katkı sunacaktır. İki devletin ilişkilerinin her iki tarafın perspektifleri dahil edilerek ele alınmış olması çalışmanın değerini arttıracaktır. Çalışmada bağımlı değişken Rusya-İran İşbirliği olacaktır. Bu sonuca yol açan bağımsız değişkenler ise neorealist kuramın temel varsayımları (güç dağılımı, güvenlik arayışı) olacaktır. Uluslararası ilişkilerde sayısal yöntemler ara ara kullanılsa da incelenen konunun halen güncelliğini koruması ve sayısal veri toplanmasının güçlüğü dikkate alınarak tarihsel analiz yönetimi benimsenmiştir .

Araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde realist kuram yaklaşımları incelenmekte ve uluslararası ilişkilerin bir bilim dalı olarak gelişiminde realist kuramın yeri irdelenmektedir. Realist kuram içindeki temel tartışmalara değinilmekte ve analiz düzeylerine göre realist kuram yaklaşımları ele alınmaktadır.

Araştırmanın ikinci bölümünde Rusya-İran ilişkileri başlangıcından Ukrayna krizine kadar kritik tarihi dönemeçleri ile ortaya konmaktadır. 19. Yüzyılda Rusya’nın Kafkaslar ve Orta Asya’ya doğru genişlemesi ile iki ülke arasında meydana gelen hadiseler gözönüne konulmakta ve ilişkilerin asimetrik yapısına dikkat çekilmektedir. Bu süreçte, iki ülke ilişkilerine Avrupa’daki büyük güçlerin nasıl müdahil olduğu gösterilmektedir.

²⁰ Lund, A. (2019), From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations, **Swedish Institute of International Affairs**, 7/2019, s.10.

²¹ Wastnidge, E. (2017), Iran and Syria: An Enduring Axis. **Middle East Policy**, 24(2), s.148.

20. yüzyılda iki dünya savaşı, Soğuk Savaş, İran ve Rusya’da ortaya çıkan dönüşümler dikkate alınarak iki taraf ilişkilerinde kritik tarihi dönemeçler belirlenmekte ve bu dönemeçler referans alınarak ilişkilerin seyri ve gidişatı hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Bu süreçte yine, İngiltere ve ABD gibi büyük güçlerin İran coğrafyasına müdahaleleri ve güç rekabetine dikkat çekilmektedir. Bu güç rekabeti içinde İran’ın ve Rusya’nın dış politika yaklaşımları incelenmektedir.

Üçüncü bölümde tezin odak noktası olan Suriye Krizinde gelişen Rusya-İran işbirliği detaylı ve etraflı bir şekilde ele alınmaktadır.

Arap Baharı ile meydana gelen değişimler neticesinde Suriye’de krizin nasıl ortaya çıktığı bu krizin bölge ve bölge dışı güçlerin müdahaleleri ile nasıl bir iç savaşa evrildiği hususunda bilgi verilmektedir.

Suriye krizinde Rusya-İran işbirliğinin boyutu bu arka plan içinde ele alınarak iki taraf arasında askeri, istihbari, siyasi ve ekonomik ilişkiler tahlil edilmektedir. Rusya ve İran’ın ortak çıkar ve tehditlerini nasıl tanımladıkları ve bunların birbirleri ile hangi çerçevede uyumlu hale geldiği ön plana çıkartılmaktadır. Bu bağlamda oluşan işbirliğinin boyutunun halen devam etmekte olan Ukrayna krizi ile nasıl şekillendiğine değinilmektedir.

Araştırma kapsamında Suriye krizine gelindiğinde ve krizin derinleştiği dönemde Rusya-İran arasında ortaya çıkan işbirliğinin dinamikleri bir model çerçevesinde okuyucuya sunulmaktadır. Modelin neorealist kuram ile uyumluluğuna dikkat çekilmekte ve alternatif teorik çerçeveler tartışılmaktadır.

Araştırmanın sonunda yazarın sonuç, değerlendirme ve önerilerine yer verilmektedir.

Genel olarak, sosyal bilimlerin ve sosyal bilimler içinde uluslararası ilişkiler disiplininin bilimselliği konusunda yaygın eleştiriler vardır²². Sosyal bilimlerde somut olarak gözlemlenebilir ve ölçülebilir veriyi tanımlamak ve buna ulaşmak kolay değildir. Zira elde edilen bilginin niteliğinin doğa bilimlerinde olduğu gibi saf bir nesnellik çerçevesinde elde edilmediği kabul edilebilir. Bu bağlamda, insan doğasını ilgilendiren bireysel ve toplumsal olaylarda tam pozitivist bir temelde kalabilmek mümkün değildir. Doğa bilimlerinde olduğu üzere katı bir pozitivist yöntem benimseyen Anglo-Fransız ekolü ile anlamlandırma ve yorumlama temelinde sosyal bilimleri ele alan Alman ekolü arasındaki bu tartışma sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinde halen canlılığını korumaktadır.

²² Hira, İ. (2000), Max Weber’in Yöntem Anlayışı, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), s.45.

Bu tartışmalarda sosyal bilimler açısından önemli bir katkı olarak görülebilecek gelişme Weber'in sunduğu formül olmuştur. Sosyal bilimlerde katı bir pozitivist yöntem dayatmaktan çekinen Weber, yeterli nedensellik (adequate causality) ve nesnel tahmin (objective probability) olarak kavramsallaştırdığı bu yaklaşım ile sosyal bilimler araştırmalarına önemli bir perspektif sunmuştur. Weber bilginin sosyal olaylar arasındaki kurallı ve düzenli ilişkilerin bulunmasıyla inşa edilebileceğine işaret eder.²³

Uluslararası ilişkiler disiplininde yöntem ve kuram tartışmaları genellikle beraber ele alınmıştır.²⁴ Bu bağlamda, ontoloji ve epistemoloji konularında tartışmalar iç içe girmiştir. Bilgiye nasıl ulaşıldığı (epistemoloji) ve sosyal gerçeğin doğasının ne olduğu bunun yanı sıra dünyayı nasıl gördüğümüz ve yorumladığımız (ontoloji) konuları sosyal bilimlerin genelinde olduğu gibi uluslararası ilişkiler disiplininde de en temel konulardan biri olagelmış, ontoloji-epistemoloji araştırmaları birbirinin içine girmiştir.

Bu açıdan bakıldığında realizme karşı ortaya çıkan tartışmaların odağında kuramsal olduğu kadar yönetime dair eleştiriler de ön plana çıkmıştır. Pozitivist bakış açısıyla uluslararası ilişkiler disiplinine yaklaşan realist kuramcılara karşı son dönemde ortaya çıkanların post-pozitivist olarak da tanımlanmış olması disiplinde yöntem konusunun önemini göstermesi açısından dikkat çekmektedir²⁵. Realizmin kendi içinde ayrıca yöntem tartışması başlı başına bir literatür oluşturmuştur. Disiplinde yöntem hususundaki incelemeler büyük tartışmalardan biri olan Davranışsalci-Gelenekselci ayrımı etrafında şekillenmiştir.

Kuram-yöntem arasında birbirinden ayrımı zor kılan bu ilişki doğal olarak benimsenen kurama göre araştırma-inceleme yapılması durumunda araştırmacının takip edeceği yöntem alternatiflerini de beraberinde getirmektedir. Realist kuram çerçevesinde ele alınacak bir konuda sorulacak soruların niteliği ve buna dair ortaya atılan varsayımlar ile bilgiye nasıl ulaşılabileceği hususunda benimsenecek araştırma yöntemleri araştırmacıyı belirli kalıplar içinde sınırlamaktadır. Dolayısıyla, araştırmacı realist kulvarda ilerlemek ve uluslararası ilişkilerin en temel sorunları olan savaş-barış-işbirliği-değişim-ittifak gibi konulara odaklanacaksa, bu kuramın sunduğu rasyonel-pozitivist yaklaşımların sınırları içinde çalışmalarını yürütebilecektir.

Realist kuramın genelinde görülen bir olgu aktörün gerek birey gerek bürokrasi ya da devlet düzeyinde rasyonel olduğu varsayımdır. Teori gelişiminde rasyonalite kavramı bu yönüyle hemen hemen tüm realist teorilerde kabul edilen bir durumdur. Rasyonalite bu yönüyle esasen aktörün

²³ Ringer, F. (1997), Max Weber's Methodology: **The Unification of the Cultural and Social Sciences**, Harvard University Press, Cambridge, MA, s.3

²⁴ Şatana, N. S. (2015), Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 12(46), s.12

²⁵ Smith, S. vd (Eds.) (1996), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge University Press, UK, s.166

eğilimlerini ve davranış modelini ortaya koyarak teori ortaya koymada bir zemin sunar. Gerek niteliksel gerek niceliksel çalışmalarda bu kavram sabit bir durum olarak kabul edilir.

Realist kuramın merkezindeki teoriler açıklayıcı (explanatory) olarak tanımlanır. Weber'in sunduğu yaklaşım temelinde bu teoriler devletler arası ilişkileri düzenlilikler ve kendini tekrar eden süreklilikler ortaya koymak suretiyle nedensel (casual) bir çerçevede açıklama gayreti içindedirler. Bu süreklilik ve düzenlilikler nasıl tespit edilip teorileştirilebilir? Tarihsel analiz bu anlamda tüm büyük realist teorilerde öne çıkmaktadır. Bir devletin davranış ve tutumlarının nasıl geliştiğini tarihi süreç içerisinde bilgi ve belgelerle ortaya koymak mümkündür. İçinde yaşanılan dönemde ise devletlerin dürtü ve davranış nedenlerini açığa çıkaran resmi açıklama, haber kaynakları önemli veriler olarak önümüzde durmaktadır.

Bu çalışma doğal olarak realist kuramın bu çerçevesi içinde iki devletin bölgesel bir krizde ilişkilerini tahlil etmeye çalışmaktadır. Rusya ve İran'ın Suriye krizinde ortaya koydukları işbirliğini açıklayacak tüm bilgi, belge, araştırma, açıklama vb. kaynaklar anılan model dahilinde incelenip tahlil edilmiştir. Ayrıca, yakın tarih süzgecinde sözkonusu iki devletin ilişkileri incelenmektedir. İki devlet arasında özellikle Suriye krizi ve ardından Rusya'nın Ukrayna müdahalesi ile yoğunlaşan ve çeşitlenen temaslar ve bunun sonucunda ortaya çıkan işbirliğinde realist kuramın belirlediği düzenlilikler ve süreklilikler bir anlamda teste tabi tutulmaktadır. Bu devletlerin davranış ve politikalarının realist kuramın sunduğu teorik çerçeve içinde açıklanmasının mümkün olduğu varsayımı temelinde çalışma yürütülmüştür.

Burada yöntem açısından ve realist kuram bakımından önemli bir konu analiz düzeyi hususudur. Hangi düzeydeki dinamiklerin bağımsız değişken olarak tez konusu yapılan İran-Rusya ilişkilerine etkilerinin inceleneceği hususu önemlidir. Çalışma neorealist yaklaşımın sistem düzeyini referans almıştır. Bu bağlamda, devlet davranışlarının sistemin anarşik yapısı ile belirlendiği ve devletlerin benzer şekilde rasyonel aktörler oldukları, işbirliği ve çatışma senaryolarının da güç dağılımındaki değişimler ile ortaya çıktığı varsayımlarından hareketle iki devlet ilişkilerini modellenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. REALİST KURAM VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

“Güçlü yapabildiğini yapar, zayıf çekmesi gereken acıyı çeker.” Tucydides

1.1. Politik Realizm

Uluslararası ilişkilerde kabul edilen kanaate göre, realizmin geçmişi ‘politik realizm’ ya da ‘güç siyaseti (power politics)’ olarak M.Ö 5. yüzyılda Yunan tarihçi Tuchidides’e kadar dayandırılmaktadır. Modern tarihte ise Machiavelli ve Hobbes bu akımın öncüleri olarak kabul edilmektedir.²⁶

Tuchidides, Atina ve Sparta şehir devletleri arasında uzun yıllar süren savaşları incelerken yükselen güç ile egemen güç arasındaki rekabete dikkat çeker ve güç kavramını devletlerarası ilişkilerin merkezine koyar. Amerikalı siyaset bilimci Graham Allison’ın uluslararası siyasete kazandırdığı ‘Tuchidides Tuzağı’ kavramı²⁷ hem güncel siyasi tartışmalar hem de disiplin içinde akademik camia içinde popüler bir yer edinmiştir. Allison, geçtiğimiz beş asırda yükselen bir gücün egemen bir gücü 16 kez yerinden ettiğine işaret ederek günümüz ve gelecekteki devletlerarası ilişkilerin güç kavramı gerçeğinden bağımsız ele alınamayacağını dile getirir.

Machiavelli’nin politik realizmi siyaset ve ahlak arasında ayrım yapar. İktidar olmanın ve iktidarını sürdürebilmenin yegane kriteri güçtür ve güçlü olmak için ahlaklı olmaya gerek yoktur. Ahlak yalnızca güç kazanımını sağlayabildiği ölçüde yöneticilerin edinmesi gereken bir özelliktir. Yönetici hem iyi hem de şartlar gerektiğinde kötü olmasını bilmelidir.²⁸ İnsan çıkar peşinde koşan, bencil ve hırslı bir varlıktır. İnsan doğası siyaset ve iktidarı ahlak temelli yürütmeye uygun değildir. Bu yönüyle Machiavelli’nin yaklaşımı realizm için bir temel referans olarak kabul edilir. Machiavelli çalışmalarını aydınlanma döneminin İtalya’sında Floransa De Medici Hanedanlığı zamanında ortaya koymuştur.

²⁶ Tuchidides’in Yunan şehir devletleri arasındaki güç mücadelesini tarihsel ve realist bir bakış açısıyla ele alan Peloponez Savaşları’, Machiavelli’nin ‘Prens’ ve Hobbes’un Leviathan’ eserleri disiplinin başlangıç klasikleri arasında yer almaktadır.

²⁷ Allison, G. T. (2017), Destined for War?, **The National Interest**, 149, s.30.

²⁸ Wicaksono, A. vd (2022), Understanding Political Realism: A Review of the Thoughts of Thucydides, Machiavelli, Hobbes, and Morgenthau, **Journal of Government and Political Issues**, 2(2), s.84,85.

Realist kuram teorilerinin dayandırıldığı bir diğer düşünür Hobbes'tur. Hobbes insanlar arasındaki etkileşimin doğa hali (state of nature) olduğunu bunun da sürekli savaş hali (state of war) olduğunu ifade eder. İnsanlar arasında barış ve huzur arayışını temin etmek için bir sosyal sözleşme (social contract) olması gerektiğine vurgu yapar. Bu sözleşme gereğince insanın barış ve huzur karşılığında özgürlüğünden belli ölçüde vazgeçmesi ve bir üst otoritenin insanlar arasında düzeni sağlaması gerektiğine işaret eder. Uluslararası ilişkiler açısından Hobbes'a göre devletler arasındaki ilişkiler de doğa hali (state of nature) gibi anarşiktir ve hiçbir devlet bu halde kendini güvenli hissetmez. Uluslararası ilişkiler disiplini açısından Hobbes'un yaklaşımı anarşi kavramının ele alınması bakımından bir referans noktası oluşturmaktadır.²⁹

Machiavelli'nin siyaset ve ahlak ilişkisi üzerine ortaya koyduğu düşünce ile insan doğasına yaptığı vurgu, diğer yandan Tuchidides'in yapısal yaklaşımı (Atina Şehir devletinin genişlemesinin bir zorunluluk olduğu zira Spartalıların da aynı şeyi yapacağından bahsetmesi) ile Hobbes'un anarşi kavramı konusundaki düşünceleri realist kuramın uluslararası ilişkilerdeki uygulamasına temel referans dayanakları oluşturmıştır.

Yukarıdaki düşünürler realizmi bir felsefi yaklaşım olarak ele almışlar münhasıran uluslararası ilişkilere yönelik bir teori ya da perspektif ortaya koyduklarını iddia etmemişlerdir. Ancak, siyaset bilimi altında uluslararası ilişkiler disiplini gelişirken teorisyenler bu düşünürlerin ortaya koydukları yaklaşım ve kavramları esas almışlardır. İfade edildiği üzere, insan doğası, anarşi kavramı ve güç unsuru modern realist kuram teorilerinin merkezinde yer almaktadırlar.

1.2. Realist Kuramın Uluslararası İlişkilerde Ön Plana Çıkması

Realizm kuramı, uluslararası ilişkilerde baskın rolünü kendi içindeki farklı yaklaşımlara rağmen korumaya devam etmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra kurama yönelik ciddi eleştiriler getirilmiş, realist teorinin uluslararası ilişkiler disipliniinde artık eskidiği başka bir ifadeyle 'modasının geçtiği' yönünde sayı olarak azımsanmayacak miktarda görüşler öne sürülmüştür.³⁰

²⁹ Nuri Yurdusev, A. (2006), Thomas Hobbes And International Relations: From Realism to Rationalism, **Australian Journal of International Affairs**, 60(2), s.307.

Bull, H. (1981), Hobbes And The International Anarchy, **Social Research**, s.723.

³⁰ Yapısal Realizmin kurucusu Waltz bu eleştirileri sıralarken örnek olarak ilgili şu çalışmalara atıf yapmaktadır:

Lebow, R. N. (1994), The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism, **International Organization**, 48(2), 249-277.

Legro, J. W. Moravcsik, A. (1999), "Is Anybody Still a Realist?", **International Security**, 24, no.2, Fall 1999, 5-55.

Russett, B. (Ed) (1993), **Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World**, Princeton University Press, New Jersey.

Schroeder, P. (1994), "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory." **International Security**, vol. 19, no. 1, s. 108-148.

Ancak, uluslararası ilişkiler çalışan bir öğrenci, akademisyen veya uzmanın realizm kuramını çalışmadan alanı anlaması ve farklı bakış açılarını kavramasının mümkün olmadığı söylenebilir. Realizm bu yönüyle disiplin içinde hâkim bir konum edinmiştir. Disiplinin akademik olarak geçmişi incelendiğinde realizm kuramının temel varsayımları dikkate alınarak alternatif teoriler ortaya konmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir³¹. Günümüzde de uluslararası ilişkiler alanında realizmin, disiplinin kavrayışında bir başlangıç noktası oluşturduğu söylenebilir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde uluslararası ilişkilerdeki büyük tartışmalarda realizm çoğu zaman baskın ve hâkim rolünü koruyagelmiştir.

Şekil 1: Uluslararası İlişkilerde Kronolojik Sıralamalarına Göre Disiplin İçi Tartışmalar

İdealizm	↔	Realizm
Klasik Metodoloji	↔	Davranışsalcı Metodoloji
Neorealizm	↔	Neoliberalizm
Neorealizm	↔	Eleştirel Teoriler
Neorealizm	↔	İnşacı Teori

Kaynak: Bu şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’de görüldüğü üzere disiplinindeki tartışmaların hepsinde realist kuram bir tarafta yer almaktadır. Metodoloji tartışması realist kuramın kendi düşünürleri arasında gerçekleşmiştir. Ayrıca realist kuram içinde de literatürde kaydadeğer yer tutan iç tartışmalar meydana gelmiştir. Realist kuram içinde doğan tartışmalar etrafında ortaya çıkan farklı yaklaşım ve teoriler aşağıda ayrı bir şekilde gösterilmektedir.

Uluslararası ilişkilerde realist kuram, iki dünya savaşı döneminde, merkezi bir dünya hükümetinin olmadığı anarşik bir ortamda, barışçıl bir uluslararası düzen öngören ve bu anlayışla hareket eden idealist siyasetçi ve akademisyenlere karşı ortaya konan tepkilerle gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda özellikle E. H. Carr’ın dile getirdiği hususlar dikkat çekmiştir. Carr, idealistlerin-’ütöpiğin’ uluslararası siyasette güç faktörünün önemini gözden kaçırdıklarını diğer taraftan hukukun üstünlüğü, kamuoyu ve ahlak kavramlarını ise gereğinden fazla önemsediklerini dile getirmiş, barışçıl bir uluslararası düzenin güç faktörünü dikkate almadan kurulamayacağını vurgulamıştır.³² Carr, idealist teorisyen ve pratisyenlerin ortaya attığı ortak çıkar, hukuk, uluslararası örgütler gibi araçların barışı sağlayacağı ve savaş ve çatışmayı önleyeceği

³¹ İdealizm-realizm, neorealizm-neoliberalizm, yapısal realizm (neorealizm)-inşacılık, realizm-eleştirel teoriler ayrımında gözlemlendiği gibi alternatif teoriler realizmin temel varsayımlarına karşı ortaya konmuş ve geliştirilmeye çalışılmıştır.

³² Carr, E. H. (2016), *The Twenty Years’ Crisis, 1919-1939: Reissued with a new preface from Michael Cox*, Palgrave Macmillan., London, s.64.

argümanlarını naif ve eksik bulur. Örneğin, ortak çıkarın gücün konumlandığı pozisyona göre farklı şekillerde ve sübjektif olarak belirlenebileceğine vurgu yapar³³. Carr, görüşleriyle bir uluslararası ilişkiler teorisi ortaya koymaz. Ancak, realist felsefe ve perspektifin uluslararası siyaseti belirleyen temel dinamik olduğuna vurgu yapmıştır.

İdealist-liberal kavram ve kurumların 2. Dünya Savaşı'nı engellemede yetersiz ve eksik görülmesi, realist kuramın yeni yeni ayrı bir disiplin olarak gelişmekte olan uluslararası ilişkiler alanında merkezi ve hakim bir konuma yerleşmesine yol açmıştır. Morgenthau, bu dönemde realist kavramları (politik realizmi) bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak geliştirmeye gayret etmiştir³⁴. Morgenthau temel olarak klasik realist düşünürlere atıf yapar ve geliştirdiği realist uluslararası ilişkiler teorisini bu prensiplere dayalı ortaya koyar. Güce dayalı çıkar tanımı ve buna göre davranan rasyonel siyasi lider ve devletler, uluslararası ilişkilere tatbik edilen politik realizmin (Morgenthau'nun tanımlamasıyla) esasını teşkil ettiği söylenebilir.

Morgenthau realist uluslararası ilişkiler teorisini altı prensip üzerine geliştirir. Morgenthau'nun sözkonusu 6 prensipi özetle şu şekilde ifade edilebilir:

- 1- Siyaset insan doğasında yerleşik objektif kurallar ile idare edilir
- 2- Ulusal çıkarlar ulusal güç bağlamında tanımlanır
- 3- Çıkarlar dinamiktir.
- 4- Soyut etik ilkeler siyasete tatbik edilemez
- 5- Ulusal etik beklentiler ve evrensel ahlaki prensipler aynı değildir dolayısıyla birbirinden ayrışır
- 6- Uluslararası siyasetin otonom yapısı vardır. İlk beş prensip uluslararası politik realizmi ayrı bir disiplin olarak diğer disiplinlerden ayırır.

1.3. Soğuk Savaş ve Realist Kuramın Disipline Yön Vermeye Başlaması

Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler disiplininin merkezine güçlü bir şekilde oturan realist kuram içinde 1960 yıllara gelindiğinde metodoloji tartışması ön plana çıkmıştır. Politik realizmi disipline yaklaşım bağlamında geleneksel bulan davranışsalcılar bu dönemde bilimsel yöntemler ortaya koymaya çalışmışlardır. Disiplinde gelenekselci-davranışsalcı tartışması olarak geçen bu dönemde niceliksel çalışmalar ortaya konmuştur.³⁵

³³ Carr, a.g.e., s. 68.

³⁴ Tucker, Robert W. (1952), Professor Morgenthau's Theory of Political 'Realism, **The American Political Science Review**, vol. 46, no. 1, s.214.

³⁵ Gelenekselci-Davranışsalcı tartışmasının odağında gelenekselci yaklaşımın savunucu Hedley Bull ile davranışsalcı yaklaşımı önceleyen Morton Kaplan yer almıştır.

Davranışçılar, uluslararası ilişkiler disiplininde bilgi birikiminin ve teori inşasının doğal bilimlerdeki gibi ampirik-ölçülebilir yaklaşımların benimsenmesiyle gerçekleşebileceğini, bu yolla disiplinin bilimselliğinin güçlendirileceğini öne sürmüşler, tarihçi-niteliksel bazlı nedenselci modellerin yaklaşımlarının bilimsel teori geliştirmede disiplini kaydadeğer bir yere taşımada yetersiz kaldığını ifade etmişlerdir.

Davranışsalcı yaklaşımı benimseyen yazarlar tarihsel analiz çerçevesinin dışına çıkarak Soğuk Savaş döneminde iki süper güç arasında rekabetin yoğunlaştığı 1960'lı yıllarda ampirik yaklaşım, karar alma süreçleri (decision-making processes), oyun teorisi, sistem yaklaşımı, içerik analizi, veri derleme/toplama, simülasyon ve çatışma çözümlemesi (conflict resolution) gibi yöntemsel açılımlarla disipline katkı sunmaya gayret etmişlerdir³⁶. Soğuk Savaş'ın süper güçleri arasındaki rekabetin kızıştığı 1960'lı yıllarda bu yaklaşımlar özellikle ABD'de dış politika karar alma mekanizması içinde de kabul görmüşler ve pratiğe tatbik edilmeye çalışılmıştır³⁷.

1.4. Yapısal Realizm

1970'lere gelindiğinde realizm uluslararası ilişkiler disiplininde hakim pozisyonunu korumakla birlikte, petrol krizi ve Vietnam savaşı gibi olayların etkisiyle yaklaşımsal bir evrim geçirmiştir. Kenneth Waltz'ın öncü olduğu bu yaklaşım yapısal realizm (structural realism) ya da neorealizm olarak da tanımlanmıştır. Waltz, realizmi klasik realistlerin tanımladığı 'insan doğası' temasından uluslararası sistem ile ilişkilendirilen yapısal realizm temelinde yeniden tanımlamıştır. Aktör olarak devletleri fonksiyonel anlamda benzer birimler olarak ele alan Waltz, bu birimlerin davranışlarının uluslararası sistem tarafından belirlendiğini öne sürmüştür. Uluslararası sistemde en önemli olgunun anarşik yapı olduğunu vurgulayan Waltz'a göre sistemdeki güç dağılımı (distribution of power) devletler arası çatışma ve barışın temel unsurudur.³⁸

Waltz'a göre uluslararası sistemin üç temel unsuru vardır: (1) hüküm süren sistem (anarşik-hiyerarşik) (2) yapı içindeki birimlerin karakteristik yapısı (fonksiyonel anlamda birbirlerine benzerlik-farklılık) ve (3) güç dağılımı (tek kutuplu-iki kutuplu-çok kutuplu, birimlerin birbirlerine göre güç dağılımı).³⁹ Yapı anarşiden (devletlerin davranışlarını sınırlayan bir üst otoritenin

³⁶ Özlük, E. (2008), Uluslararası İlişkiler Disiplininde Davranışsalcı Paradigmanın Anlamı, Kökeni ve Çatışma Çözümlemesi Örneğinde Davranışsalcılığın Katkısı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), s. 375, 376.

³⁷ RAND Corporation'ın çalışmaları bu bağlamda dikkat çekmektedir.

³⁸ Waltz, K. N. (1993), The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), s.45.

³⁹ Waltz, K. N. (2014). "Realist thought and neorealist theory", *The Realism Reader* içinde (124-128), Routledge, s. 124.

olmaması), birimler ise benzer olup, güvensizlik sorunuyla her zaman yüzyüze kalan devletlerden oluşur. Bu iki unsur sabittir. Yapıdaki-sistemdeki tek değişken güç dağılımıdır.⁴⁰

Waltz, Morgenthau ve Aeron gibi klasik realistlerin bir uluslararası ilişkiler teorisi ortaya koyma arzularını takdir ederken diğer yandan ortaya koydukları argümanların bütününe bir uluslararası teori olmaktan uzak olduğunu zira bağımsız ve izole bir alan (domain realm) olarak uluslararası bir yapının eksik olduğuna işaret eder.⁴¹ Waltz, fen bilimlerinde doğa, iktisat disipliniinde piyasa (market) olarak tanımlanan bu izole yapının uluslararası ilişkiler disipliniindeki karşılığının uluslararası yapı olduğunu ifade eder ve bu yapının-sistemin anarşi ile güç dağılımından oluştuğunu dile getirir. Waltz uluslararası alanı bağımsız ve izole bir yapı olarak tanımlayarak uluslararası siyaseti otonom bir yapı olarak ele alır. Böylece bir uluslararası ilişkiler teorisinin mümkün kılındığını söyler. Waltz'un teorisini şu cümle ile özetlemek mümkündür: "birbirine güvenin olmadığı belirsiz bir anarşik yapıda devletler kendilerini korumaya almak ve hayatta kalmak isterler."

Yapısal realizmin hipotezlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:⁴²

- 1- Güvenlik odaklı bakış açısı devletlerin davranışlarını belirleyen en önemli unsurdur. Başka bir ifadeyle, güvenlik kaygısı diğer tüm alanları domine eder ve devletlerin ilişkilerinde belirleyici dinamik olur.
- 2- Kendilerini tehdit altında gören devletler tehdit eden devleti dengeleyici bir politika izler. Bunu yaparken yapabiliyorsa tek başına, yapamıyorsa diğer devletlerle yapmaya çalışır.
- 3- Devletler güç kavramına göreceli olarak yaklaşır ve buna göre hareket eder. Diğer devletlere göre daha güçlü askeri ve ekonomik altyapı sahibi olmak devletlerin temel güdüsüdür.
- 4- Askeri ve ekonomik güç dağılımında bir değişim devletler arasında yeni ittifak ve yaklaşma eğilimleri ile sonuçlanır.
- 5- Yapı içerisinde süper güç konumundaki devletlerin ilişkileri, görece güç konumları, rekabetleri ve dış politikaları küçük devletlerin davranışlarını baskın şekilde etkiler. Bu durum aynı zamanda şu sonucu da doğurur: sistem içindeki süper güç konumundaki devletlerin sayısı ve güç seviyelerindeki değişimler diğer devletlerin davranışlarını etkiler.

Politik-gelenekçi realizm ile neo-yapısal realizm arasında en temel fark görüldüğü üzere analiz düzeyinde benimsenen yaklaşımdır. İlki insan doğasına odaklanırken ikincisi yapı-sistem

⁴⁰ Waltz, K. N. (2015), The Origins of War In Neorealist Theory, **Journal of Interdisciplinary History**, Vol. 18, No. 4, s.618.

⁴¹ Waltz, K. N. (1990), Realist Thought and Neorealist Theory, **Journal of International Affairs**, 44(1), s.25.

⁴² Spindler, M. (2013), "Neorealist theory", **International Relations: A Self-Study Guide to Theory** içinde (123–140), Verlag Barbara Budrich, s.129

düzeyinde teorilerini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletlerin tercihlerinin kaynağında gelenekçi realizm bitmek bilmeyen güç arayışına (lust of power) vurgu yaparken, neo-realizm için bu tercihlerin kaynağında hayatta kalma (survive) dürtüsü yer alır. Neo-realizm, sistemik süreçler ve bu süreçlerin düzenli-sürekli olarak ortaya koyduğu uluslararası sonuçlar ile ilgilendiğinden esas olarak devlet ve alt birimler düzeyinde yapılan tercihlerin nedenlerine minimum düzeyde değinir.

Politik realizmin 1980'lerden sonra gelişimine bakıldığında Waltz'un yapısal-neo realizmi baskın ve belirleyici bir konum kazanmıştır. Waltz'un ortaya koyduğu neorealizm esasında sadece realist kuram üzerinde değil, Wendt'in inşacılık (konstrüktivizm) çalışması ile Keohane gibi yazarların yeni-liberalizm çalışmaları üzerinde de etkili olmuştur.⁴³ Hatta post-pozitivist ve kritikçi yaklaşımlar da uluslararası ilişkiler disiplininde referans bir değer kazanan Waltz'un çalışmasını esas alarak karşıt kuramlarını ortaya koymaya çalışmışlardır.

1.5. Yeni Realist Teoriler

1.5.1 Saldırgan Realizm

1980'lerden sonra realist kuram içinde farklı yaklaşımlar olsa da, bunlar esasında Waltz'un teorisi temelinde teorilerini inşa etmişlerdir. Mearsheimer'ın saldırgan (offensive) realizm teorisi buna örnek gösterilebilir. Mearsheimer'ın Waltz'dan ayrı olarak ortaya koyduğu hipotez büyük güçlerin başka devletlere karşı kullanmak üzere saldırgan askeri yetenek ve imkanları edinmeye eğilimli olduklarını vurgulamış olmasıdır.⁴⁴ Bu vurguda maksimum güç arayışı içinde olma hususu dikkat çekmektedir. Esas olarak, Mearsheimer'a göre devletler yayılmacıdır. Zira ancak maksimum güç ve yayılma ile anarşik bir yapıda güvenlik sağlanabilir. Esasında Waltz da süper güç davranışlarına değinmekte olup, gücün sınırı ve kullanımı konusunda spesifik bir detay vermemektedir.

1.5.2. Savunmacı Realizm

Yine, savunmacı (defensive) olarak tanımlanan neorealizme değinmekte de fayda vardır. Bu realist yaklaşım Waltz'un devlet davranışları konusundaki çoğu varsayımını kabul eder. Diğer yandan, savunmacı realistler devlet davranışlarını sadece rasyonel seçim-oyun teorileri (rational choice) temeline dayandırır. Bu yaklaşımda ilave olarak öne sürülen bir diğer husus savunma-

⁴³ İnşacılık ve yeni-liberalizm konusunda detaylı bilgi için bakınız, Wendt, A. (1992), Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics, **International Organization**, 46/2, 391-425, Nye, J. S. (1988), Neorealism and Neoliberalism, Review of Neorealism and Its Critics; The Rise of the Trading State, **World Politics**, 40(2), 235-251.

⁴⁴ Snyder, G. H. (2014). Mearsheimer's world: Offensive Realism and the Struggle for Security, **International Security**, 27:1, s.152.

saldırma (offense-defense) dengesidir. Bu dengede güç birikimi yaygın şekilde savunma tarafını destekler. Rasyonel seçim ve savunma odaklı savunma-saldırma dengesi değişkenlerini birleştiren bu yaklaşıma göre devletler genelde status quo'yu yani mevcudun muhafazasını desteklemelidirler. Özetlemek gerekirse, bu yaklaşıma göre devletler maksimum güç peşinde değil güvenlik arayışı peşindedirler ve güvenlik ikilemi yaşayan devletler arasında işbirliği potansiyeli vardır. Bu yaklaşım, anarşi kavramını tam bir savaş hali gibi değil işbirliğinin mümkün olduğu daha yumuşak bir formatta ele alır.⁴⁵

1.5.3. Walt'un Realizmi

Bu dönemde, realist çalışmalar içinde yine Waltz'un çalışması esas alınarak yapılan bir diğer kaydadeğer çalışma Stephen Walt'un ittifakların nasıl oluştuğuna dair dengeleme-balancing teorisi olmuştur. Walt'un dengeleme teorisi, uluslararası ilişkilerdeki güç dengesi anlayışını açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır. Dengeleme teorisi, devletlerin uluslararası sistemdeki tehditlere ve güç dengesizliklerine nasıl tepki verdiğini anlamaya çalışır. Walt'a göre devletler, uluslararası sistemdeki tehditlere karşı iki ana stratejiden birini benimser. Bunlardan ilki dengeleme (balancing), ikincisi yanaşma (bandwagoning) şeklindedir.⁴⁶ Devletler, tehdit olarak algıladıkları bir güce karşı denge sağlamak için koalisyonlar veya ittifaklar oluşturur. Bazı durumlarda ise devletler, tehdit oluşturan güce karşı koymak yerine, onunla ittifak yapmayı tercih eder. Bu yaklaşım, tehditten korunmak veya güç kazanan tarafla işbirliği yaparak avantaj sağlamak amacını taşır.

Walt'un katkısı, bu iki stratejiyi sadece "güce" değil, aynı zamanda "tehdide" dayandırmasıdır. Yani devletler sadece güçlü aktörlere karşı değil, tehdit olarak algıladıkları aktörlere karşı dengeleme yapar. Walt tehdit unsurlarını şu şekilde sıralar: 1- toplam güç, 2- coğrafi yakınlık, 3- saldırganlık niyeti ve 4-saldırı kapasitesi.

Walt, görüldüğü üzere, büyük bir uluslararası siyaset teorisi oluşturma gayretinden ziyade ittifak oluşumlarında büyük güçlerin izlediği-izleyebileceği siyaset ve küçük-zayıf devletlerin spesifik davranış kalıpları üzerine odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Walt, dengeleme sürecinde, bir diğer ifadeyle ittifak oluşumunda devletlerin güç yerine tehdit tanımlamasının esas olduğuna vurgu yapar. Bazı durumlarda iki devlet arasında zayıf olanın dengelendiğine işaret ederek dengeleme sürecinde güç kavramının tek belirleyici olmadığını ifade eder.

⁴⁵ Taliaferro, J. W. (2000), Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited, **International Security**, 25(3), s.131.

⁴⁶ Walt, S. M. (1985). Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, 9(4), s.4.

1.5.4. Gilpinci Realizm

Gilpin'in savaş ve değişim üzerine yaptığı realist çalışmalara da dikkat çekmekte yarar vardır. Waltz ile aynı dönemde yapılan bu çalışmanın Waltz'un çalışmasından daha kapsamlı ve açıklayıcı olmasına rağmen disiplinde Waltz kadar öne çıkmadığına ilişkin yorumlar bulmak mümkündür.⁴⁷ Gilpine göre⁴⁸, hegemonik savaşın ardındaki siyasi ilişkilerdeki derin değişimler, ekonomik organizasyon ve askeri teknolojideki dönüşümler ile buna eşlik eden iç karışıklıklar, hem uluslararası hem de ulusal statükoyu sarsar. Güç ve toplumsal ilişkilerdeki bu temel dönüşümler, gücün doğasında ve merkezinde kaymalara yol açar. Bu durum, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yeni bir politik ve toplumsal düzen arayışını tetikler.

Gilpin'in varsayımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür⁴⁹: (1) Uluslararası bir sistem, hiçbir devletin sistemi değiştirmeyi kârlı görmediği durumda istikrarlıdır (yani bir denge durumundadır. (2) Bir devlet, beklenen faydaların beklenen maliyetlerden daha fazla olması durumunda (yani beklenen net kazanç sağlanacaksa) uluslararası sistemi değiştirmeye çalışacaktır. (3) Bir devlet, uluslararası sistemi, marjinal maliyetlerin marjinal faydalara eşit veya daha büyük olduğu noktaya kadar, toprak, politik ve ekonomik genişleme yoluyla değiştirmeye çalışacaktır. (4) Daha fazla değişim ve genişleme ile ilgili maliyetler ve faydalar arasındaki dengeye ulaşıldığında, mevcut durumu (status quo) sürdürmenin ekonomik maliyetleri, mevcut durumu destekleme kapasitesinden daha hızlı artma eğilimindedir. (5) Uluslararası sistemdeki dengesizlik çözülmezse, sistem değiştirilecek ve gücün yeniden dağılımını yansıtan yeni bir denge oluşturulacaktır.

1.5.5. Neoklasik Realizm

Neorealizmin baskın konumu karşısında realist kuram içinde altı çizilmesi gereken bir diğer yaklaşım klasik realizmin yeniden yorumlandığı neo-klasik realizmdir. Bu yaklaşım devletlerin davranışlarının büyük ölçüde devletin yapısı içinde ortaya çıkan tercihlere bağlı olduğunu öne sürer. Klasik realizmin insan doğası ile sınırladığı bu değişken-tercihlere, devlet ve kurumsal yapı, lider algısı ve karakteristikleri ve toplumsal yapı gibi değişkenleri eklerler. Burada önemli perspektif sistemik unsurların dayattığı değişimlere karşı gelişen devlet davranışlarında iç politik ekonomik sosyal ve bireysel dinamiklerin de etkili olduğu önermesidir. Bir anlamda analiz düzeyleri arasında bir etkileşimin sonucunda devlet davranışının ortaya çıktığını ifade eder.⁵⁰ Bu yönüyle devlet davranışının sistemin doğurduğu standardize ve benzer yapısının iç dinamiklerin etkisiyle farklılaşabileceğine vurgu yapar.

⁴⁷ Wohlforth, W. C. (2011), Gilpinian Realism And International Relations, **International Relations**, 25(4), s.500.

⁴⁸ Gilpin, R. (1988), The Theory of Hegemonic War, **The Journal of Interdisciplinary History**, 18(4), s.603.

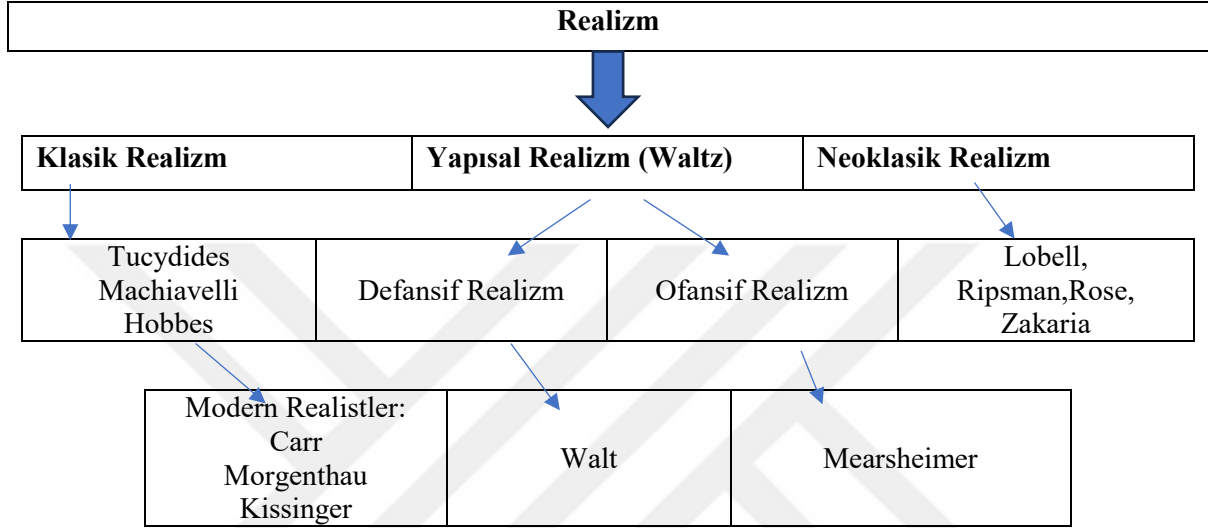
⁴⁹ Gilpin, R. (1981), **War and Change in World Politics**. Cambridge University Press, New York. s.10, 11.

⁵⁰ Rose, G. (1998), Neoclassical Realism And Theories of Foreign Policy, **World Politics**, 51(1), 146.

1.6. Realist Kuram Öncü İsimleri ve Dış Politika Oluşumları

Şekil 2 Realizmin ana dallarına göre önde gelen düşünürleri ve teorisyenleri gösterilmektedir. Realizm üç ana dal altında sınıflandırılabilir.

Şekil 2: Realist Kuram Dallararı ve Öncü İsimleri

Kaynak: Bu şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 Dış politika oluşumları dolayısıyla da ortaya çıkan aktör davranışı bakımından realist kuram yaklaşımlarına göre etkili faktörler ve nedensellik bağlarını göstermektedir. Tablodan da görüleceği üzere analiz düzeyi yaklaşımlar arasında en belirgin farklılığı oluşturmaktadır.

Tablo 1: Dış Politika Oluşumları Yönünden Realist Teoriler

Teori	Uluslararası Sisteme Bakışı	Sistemdeki Aktörlere Bakışı	Nedensellik Mantığı
İç Politik (inner Politik) Teoriler	Önemsiz-Etkisiz	Oldukça Farklıdır	İç dinamikler dış politikayı şekiller
Savunmacı Realizm (Defensive Realizm)	Önemli-Anarşi Hobezyen değil, yumuşatılabilir	Oldukça Farklıdır	Sistemik-yapısal teşvikler ya da iç-dış politika faktörleri ('doğal' ya da 'doğal olmayan' davranışları belirleyen iki set bağımsız değişken söz konusudur)
Neoklasik Realizm	Önemli- Anarşi bulanıktır.	Farklıdır	Sistemik teşvikler (bağımsız değişken)-iç faktörler (devreye giren değişkenler)
Saldırgan Realizm (Offensive Realizm)	Çok Önemli- Anarşi Hobezyendir.	Fark yoktur-Benzerdir.	Sistemik faktörler -dış politikayı belirler

Kaynak: Gideon Rose⁵¹ tarafından neoklasik realizm hakkında yazılan makalesindeki kıyaslamalı tablodan uyarlanmıştır.

⁵¹ Rose, a.g.e., s.154.

Realist kuram kapsamındaki yaklaşımlar genel olarak incelendiğinde, kullanılan kavramlar ve bu kavramlara atfedilen anlamlar benzerdir. Anarşi, güç arayışı, hayatta kalma, güvensizlik, tehdit algılaması, aktör tanımı, rasyonalite gibi kavramlar tüm realist kuram yaklaşımları içinde kendilerine yer bulurlar.

Bununla birlikte, teori inşasında analiz düzeyi (level of analysis) en belirgin fark olarak kendini göstermektedir. Teorinin açıkladığı değişken üzerinde belirleyici olan değişken analiz düzeyi ile farklılık göstermektedir. Klasik realizm ile neo-realizm arasındaki en temel fark nitekim burada ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, güç dengesindeki değişim hem Waltzcu hem de Gilpinci yaklaşımda uluslararası ilişkilerin özellikle de çatışma-istikrarın temel belirleyicisidir.

Realist yaklaşımlar arasında analiz düzeyinde yansıyan farklılıkların yanısıra, devletlerin davranış tercihlerinin kaynaklarını açıklamakta da kavramsal farklılaşmalar görülmektedir. Örneğin, devletler-liderler maksimum güç mü, sadece güç mü yoksa minimum güvenlik arayışında mıdır? Bu sorulara verilen yanıtlar ve açıklamalar realist kuramın kendi içinde çeşitliliğine imkân sağlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHSEL SÜREÇTE RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ

Suriye krizinde gelişen Rusya-İran ilişkilerini hangi realist yaklaşım çerçevesinde açıklamak mümkündür? Daha spesifik olmak gerekirse, bu işbirliği çerçevesi, hangi realist yaklaşımın sunduğu varsayımlara uymaktadır? Başlangıcından bu yana, rekabetçi, tehditvari ve bazen çatışmacı olan Rusya-İran ilişkileri, İran devrimi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana aşamalı olarak neden işbirliğinin öne çıktığı bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır? Suriye krizi ve Ukrayna savaşı ile birlikte iki ülke neden ekonomik ve askeri bağlamda ilişkilerini yoğunlaştırmıştır? Bu soruların cevabını realist kuram çerçevesinde ortaya koymak tabiatıyla iki ülkenin ilişkilerini belli dönemler itibarıyla dünyadaki ve bölgedeki gelişmeler ışığında kıyaslamalı olarak ele almayı gerekli kılmaktadır.

Rusya-İran ilişkileri tarihi süreç içerisinde genel olarak doğrusal bir çizgi takip etmiştir. Rusya'nın Kafkaslarda yayılmaya başladığı ve İmparatorluk sınırlarını Kafkaslar ve Orta Asya'ya doğru genişletme sürecine girdiği dönemde İran ile ilişkileri çatışmacı bir çizgide ilerlemiştir. Bu çatışmaların sonunda Rusya üstünlüğü ele geçirmiş ve İran'ın kontrolünde bulunan geniş toprakları denetimi altına almıştır.⁵² Bu durum iki devlet arasında yakın ilişkileri ve işbirliğini imkansız hale getirmiştir.⁵³

Bu anlaşmalar sonunda Rusya ve İran ilişkilerinde güç dengesi ve ilişkiler bağlamında Rusya lehine asimetrik bir güç dengesi ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyılın başından itibaren ise Rusya ve ardından Sovyetler Birliği İran'ın içişlerine karışacak kadar bölge ve dünya siyaset dengesinde bir konum kazanmıştır. İran, Rusya'nın bu üstünlüğü karşısında Batı ile yakınlaşarak bağımsızlığını ve varlığını garanti altına almaya gayret etmiştir. İran açısından bu durum Rusya-İngiltere ve ardından Sovyetler Birliği-ABD arasında tavize dayalı bir denge siyasetini zorunlu kılmıştır.

⁵² İki taraf arasında gerçekleşen savaşların sonunda 19. Yüzyılın başlarında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1829) anlaşmaları yeni hududu belirlemiştir. Bu anlaşmalar ile Rusya tarafı ilişkilerde üstün taraf olarak galip gelmiş ve İran egemenliğindeki geniş toprakları kontrolü altına almıştır.

⁵³ Asisian, N. (2013), Russia & Iran: Strategic Alliance or Marriage of Convenience, *Small Wars Journal*, 3, s.1.

Harita 1: 19. ve 20. Yüzyıllarda İran Tarafından Kaybedilen Topraklar

Kaynak: Cronin'in⁵⁴ 19. 1800 yılından bu yana İran-Rusya ilişkilerini ele aldığı kitaptan alınmıştır. (Yazar tarafından haritanın Dr. M. R. Izady tarafından hazırlandığı kaydedilmektedir)

Harita 1'de görüldüğü üzere İran 19. ve 20. yüzyıllarda Kuzey'de Rusya'ya Doğu'da İngiltere'ye kaydedeğer ölçüde toprak kaybetmiştir. Toprak kayıpları ile Rusya ve İngiltere'nin coğrafyadaki konumları açısından bakıldığında, İran'ın nasıl iki büyük güç arasındaki rekabette kritik bir konumda yer aldığını görülebilmektedir.

1979 İran devrimi İran dış politikasının dönüşümünde kritik bir aşamayı oluşturmuştur. İki büyük güç arasında sıkışan ve taviz-denge yaklaşımı ile güvenliğini sağlamaya çalışan İran bu olaydan sonra bağımsız bir dış politikayı sürdürme gayreti içinde olmuştur. Batı'nın yeni İran rejimini tehdit olarak algılayıp aşamalı olarak uluslararası sistemden izole etme siyasetine karşılık İran Körfez ve Afganistan savaşlarından sonra Sovyetler Birliği ve sonraki dönemde Rusya ile yakın ilişkiler kurma peşinde olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde Rusya ve İran'ın ortak bir sınır paylaşmaması ve güç dengesinin Rusya'yı İran için doğrudan bir tehdit

⁵⁴ Cronin, S. (Ed.). (2013), *Iranian-Russian Encounters Empires and Revolutions Since 1800*, Routledge. New York, s.xx

olmaktan çıkarması iki ülke ilişkilerinin uzun vadeli bir işbirliği temelinde gelişiminin önünü açmıştır.

İki devlet ilişkilerini köklü şekilde değiştiren kritik tarihi dönemeçler yakın tarihte ortaya çıkmıştır. İran'da gerçekleşen İslami Devrim 'Ne Doğu Ne Batı' şiarıyla otonom ve bağımsız bir dış politikayı esas almıştır. Devrimin lideri Humeyni devirdiği İran Şah'ı Rıza Pehlevi'yi ABD'nin 'köpeği' olmakla suçlamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği ve İngiltere'yi de eleştirmiştir.⁵⁵ Devrim Batı ve Doğu anlayışı ve kültürlerinden ayrı bağımsız bir hareket olarak tanımlanmıştır. Bu politika ülkedeki Batı çıkarlarını hedef almış ve Batı tarafından İran süreci içerisinde artan şekilde izole edilmeye başlanmıştır.

İran-Batı ilişkilerinin esaslı şekilde bozulması ve kırılmaya uğraması İran'ı uluslararası siyasette varolan tüm sorunlarına rağmen Sovyetler Birliği ve ardından Rusya ile yakınlaşmaya itmiştir. Sovyetler Birliği İran'daki devrime İran'ı yeniden Batı ittifakına yakınlaştırmamak amacıyla ihtiyatlı yaklaşmıştır. İdeolojik olarak bir tehdit oluşturmaya rağmen ABD müdahalesi kaygısıyla İslamcı rejimi sistematik olarak desteklemiştir.⁵⁶ Devrim sonrası İran ile daha dengeli ve İran'ın egemenliğine hâle getirmeyecek bir dış politika temelinde hareket etmiştir.

Rusya'nın İran ile ilişkilerini belirleyen temel unsur ABD ve Batı ile olan ilişkilerinin seyri olmuştur. İki ülke ilişkilerinde kırılma noktalarından bir diğeri İran'da gerçekleşen devrimden sonra Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur. İran devrimi nasıl Ortadoğu'nun bölgesel siyasetinde köklü bir değişime neden olmuşsa Sovyetler Birliği'nin dağılması da sistemik düzeyde köklü değişikliklere yol açmıştır.

İran'ın devrimden sonra Batı tarafından izolasyonuna benzer şekilde Rusya da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Batı tarafından kuşatılmaya başlanmış ve geleneksel nüfuz alanlarını Batı'ya kaybetmiştir. Rusya'nın iç karışıklıklardan sonra petrol fiyatlarının artmasının etkisiyle yeniden toparlanmaya başlaması ve çıkarlarının tehdit altında olduğunu gördüğü alanlarda Batı'nın müdahalelerine karşı durmaya başlaması iki ülkeyi pragmatik olarak yakınlaştırmaya başlamıştır. Suriye krizi bu manada en önemli gelişmeyi teşkil etmiştir.⁵⁷

⁵⁵ Najafî, H. ve Limba, M. (Eds) (2008), An Anthology of Imam Khomeini's Speeches, Messages, Interviews, Decrees, Religious Permissions, and Letters, **Sahifeh ye Imam**, v.5, The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (International Affairs Department), Tahrân, p.475

⁵⁶ Asinovsky, D. (2018), The Soviet Union and the Iranian Revolution, **Russia in Global Affairs**, 16(3), s.203.

⁵⁷ İki devletin birbirleri ile işbirliği zeminini araştırmaya başlamaları ancak küresel ve bölgesel ölçekte gerçekleşen güç dağılımındaki değişiklikler ve bu çerçevede iki devlet açısından oluşmaya başlayan ortak tehdit algılamaları ile mümkün olabilmektedir.

İran Suriye krizini ‘Tahran’ın güvenliği Şam’ın güvenliğine bağlıdır’ yaklaşımıyla ele almış ve bu çerçevede krize yaklaşmıştır. Dolayısıyla Ortadoğu’daki en önemli müttefiki olan Suriye’nin ayakta kalmasını kendi bekası ile özdeşleştirmiştir.

Diğer taraftan, NATO kademeli olarak genişleyerek Rusya sınırlarına ulaşmıştır. Bu süreçte, Gürcistan ve Ukrayna gibi geleneksel nüfuz alanında bulunan ülkelerde Batı yanlısı hükümetlerin başa geçmesine doğrudan askeri müdahalelerle cevap vermiştir. Bununla birlikte, Suriye gibi Ortadoğu’da sahip olduğu bir müttefikin Libya’nın kaderi gibi bir sonuca yönelmesine doğrudan askeri müdahale ile engel olmaya çalışmıştır.⁵⁸

Suriye krizi devam ederken Ukrayna’da Batı desteğiyle gerçekleşen iktidar değişikliği ve ardından Ukrayna’nın Batı himayesine girmesi Rusya’yı uluslararası güç dengesinde daha hassas bir konuma getirmiştir. İran’ın maruz kaldığı yaptırım ve izolasyon politikalarına benzer şekilde Batı tarafından baskı altına alınmaya çalışılan Rusya için İran işbirliği yapılması gereken daha önemli bir aktör seviyesine yükselmiştir.⁵⁹

Bu yönüyle Rusya-İran ilişkileri incelendiğinde iki husus dikkat çekmektedir. İlk olarak, uluslararası sistemde hem küresel hem de bölgesel düzeyde gerçekleşen güç dağılımındaki değişimler iki devlet ilişkilerinin yapısında temel belirleyici etken olmuştur. Rusya’nın Batı karşısında süper bir güç konumundan gerileyerek sınırlı bir büyük güç konumuna gelmesi, diğer taraftan İran için doğrudan bir tehdit olmaktan çıkmaya başlaması, İran’ın da zamanla yükselen bir bölgesel güç konumuna yükselmesi iki devleti Batı’ya karşı güvenlik arayışlarında birbirlerine bağımlı hale getirmektedir.⁶⁰

Suriye krizinde bunun göstergeleri belirgin olmaya başlamıştır. Ukrayna krizi ile de bu yaklaşma ve bağımlılık sürecinin devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu açıdan, uluslararası sistem değişimleri, ikili güç dengesi ve mevcut sistemin revizyonuna yönelik aktör davranışları ikili ilişkilerin yapısını belirleyen temel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

İkinci olarak, iki devletin Suriye krizinde ve bilahare Ukrayna krizinde yaklaşmasında ve işbirliği yaptıkları alanlarda temel dürtü esasen güvenlik arayışı olmuştur.

⁵⁸ Suriye krizi bu bağlamda iki devletin somut olarak ortak tehditlere karşı biraraya gelmeye başladıkları ve ilişkilerini yoğunlaştırmaya başladıkları bir dönemeç olmuştur.

⁵⁹ Ukrayna krizine gelindiğinde Rusya İran gibi Batı tarafından geniş kapsamlı bir izolasyona alınmıştır. Bu durum Rusya-İran ilişkilerini İran lehinde daha simetrik bir düzleme getirmiştir. Aynı zamanda Ukrayna krizi Rusya’nın Ortadoğu ve Avrasya’daki çıkarlarını koruma gayretinde İran’a daha bağımlı olmaya başlamasına yol açmıştır.

⁶⁰ Güç kavramı ile burada kastedilen esasen askeri güçtür. Rusya askeri kaynakları bakımından yakın coğrafyasındaki devletlerin Batı ile yaklaşmalarını engelleyememiştir. Bu yönden askeri gücü yeterince caydırıcı olmamıştır. İran ise 1979 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde Ortadoğu’da milis unsurları ile Lübnan, Irak, Yemen ve Suriye gibi coğrafyalarda yerleşmeyi başarmıştır. Bu durum ilgili devletlerin siyasi yapılarının şekillenmesinde İran’a bir nüfuz ve etki alanı imkanı tanımıştır.

2.1. Genel Tarihi Çerçeve ve İlişkilerin Yapısı

Genel olarak Rusya-İran ilişkileri özel olarak da Suriye krizindeki görülen iki devlet işbirliği neorealist teorinin varsayımları ile uyushmaktadır. Bu işbirliğini açıklamada başvurulacak teori olarak neorealizm açıklayıcı ve kapsamlı bir altyapı sunabilmektedir.

Bu bağlamda sorulara açıklık getirmek ve hipotezlerin testlerini kolaylaştırmak amacıyla İran-Rusya ilişkilerindeki kritik dönemleri ve bu dönemlere ait dinamikleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- Başlangıçtan (özellikle 19. yüzyılda artmaya başlayan temas ve karşılaşmalardan 1979 İran Devrimine kadar olan ilk dönem.

Bu dönemde İran, Rusya karşısında giderek gerilemiş ve ikili güç dengesinde Rusya İran'a karşı mutlak üstünlük sağlamıştır. Küresel ölçekte İran Rusya tehdidine karşı dönemin büyük güçleri İngiltere ve ABD ile ilişkilerini ilerletmiştir. İran büyük güç rekabetinde nüfuz alanlarına bölünmüştür. 1907 yılında Anglo-Rus Anlaşması bunun önemli bir göstergesi olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ise 1979 devrimine kadar olan süreçte ABD yanlısı bir tutum takınmış ve ABD güvenlik şemsiyesi altında kalmayı tercih etmiştir.

- 1979 İran Devrimi sonrasındaki dönem.

İran-Batı ilişkilerini bozulmuştur. Sovyetler Birliği ve İran arasında ihtiyatlı yakınlaşma başlamıştır. İran dış politikada bağımsız bir yaklaşım benimsemiştir. Sovyetler Birliği de İran'daki devrimi müdahale için bir fırsat olarak değerlendirmemiş İran'ı yeniden Batı tarafına itecek bir yaklaşımdan uzak durmuştur. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan geri çekilmesi ve İran-Irak Savaşı gibi bölgesel krizlerin sona ermesi ile birlikte, iki devletin çıkarları Batı karşıtlığı temelinde uyumlaşmaya başlamıştır.

- Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Rusya süper güç konumunu kaybetmiştir. Bağımsız bir dış politika benimseyen İran için Batı karşısında dengeleyici bir güç olan Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rusya'nın ilk başlardaki kararsız dış politikası hassas bir durum ortaya koymuştur. Rusya süreç içinde ABD'nin hegemonyası karşısında gücünü ve konumunu yeniden pekiştirme gayretlerini artırmıştır. İran ise küresel ölçekte Batı tarafından giderek daha fazla izole edilmeye başlanmış ve güvenliği daha kırılgan hale gelmiştir. Bu yönüyle, Rusya-İran potansiyel işbirliği zemini oluşmaya başlamıştır.

- Suriye ve Ukrayna Krizleri

Uluslararası sistemdeki güç dağılımı Batı ittifakına tek taraflı olarak Rusya ve İran'ın hinterlandında bulunan coğrafyalara müdahale imkanı sunmuştur. Suriye krizi böyle bir yapıda ortaya çıkmıştır. Kriz hem Rusya hem de İran ile müttefik Suriye'deki rejimin Batı ve Batı ile müttefik bölgesel aktörler tarafından yıkılmaya çalışılması ile başlamış, Rusya ve İran'ın doğrudan müdahaleleri ile derinleşmiştir. Rusya ve İran'ın güvenlik odaklı çıkarları bu krizde ortak hareket etmelerini gerekli kılmıştır. Rusya-İran ilişkileri ikili güç dengesinde Rusya'nın da İran'a bağımlı olmaya başladığı daha simetrik bir yöne doğru ilerlemeye başlamıştır. Ukrayna krizi ile birlikte Rusya'nın Suriye'de İran ile işbirliği yapma gereksinimi daha da artmıştır. Aynı şekilde ABD ve İsrail tehdidi ile yüzyüze bulunan İran için de Rusya daha kıymetli bir ortak olmaya başlamıştır.

Özetle, Suriye krizi ile somut göstergeleri ortaya çıkan Rusya-İran işbirliği zamanla ortak güvenlik arayışı ve ortak tehdit algılamasıyla sınırlı da olsa stratejik bir yapıya doğru ilerlemektedir. Bu işbirliğinin bir müttefiklik özelliği kazanması ya da stratejik düzeyde devam etmesi yine uluslararası güç dağılımına bağlı olacaktır.

Tarihi arka planda, Hazar'ın kuzeyinde ve güneyinde kurulan devletler genel olarak rekabetçi ve çatışmacı ilişkiler içinde olmuşlardır. Rekabetin konusu ise Kafkaslar ve Orta Asya üzerinde hakimiyet olmuştur. Rakiplerden birinin güç dağılımında diğerinin üzerine çıktığı durumlarda zayıf kalan devlet bölge veya bölge dışındaki üçüncü bir devlet ile işbirliği yapmıştır. Günümüzde, bu rekabet tümünden kaybolmamakla birlikte, Rusya ve İran'ın Batı ittifakı tarafından izole edilmesi ve sert yaptırımlara maruz kalmaya başlamaları iki devleti bu rekabeti gözardı edecek şekilde yeni işbirliği alanlarına teşvik etmektedir. Batı karşısında bu işbirliği esasen başka devletlerin de yer aldıkları alternatif bloklara dönüşme potansiyeli taşımaktadır.

Ortaya çıkan işbirliğinin yapısına bakıldığında, bu işbirliği olay ve kriz bazında artmakta ya da azalmaktadır. Örneğin, İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı BM tarafından uygulanmak istenen yaptırımlara ilk etapta Rusya karşı iken akabinde bu yaptırımları onaylamıştır. Ancak, ilerleyen süreçte Rusya P5+1-İran nükleer anlaşmasının sağlanmasında İran'ın da istikrarını gözeterek kilit bir rol oynamıştır.

Diğer yandan, İran resmi olarak Rusya'nın Ukrayna işgalini kabul etmezken, Rusya'ya savaş sürecini etkileyen silahlı insansız hava aracı satabilmektedir. Yine, iki devlet Suriye'de muhaliflere karşı ortak askeri operasyon yürütmekte iken İsrail'in Suriye'deki İran askeri unsurlarına karşı hava saldırılarının önlenmesi konusunda Rusya tarafından somut bir adım atıl(a)mamaktadır. Rusya İran'ın İsrail ile mücadelesinde dengeli bir siyaset izlemeyi tercih ederken, Suriye'de rejimin varlığının korunması konusunda İran ile aynı çizgide durmaktadır. Bu bağlamda, iki devlet ilişkilerinin konuya göre birbirine yakınlığı veya birbirinden uzaklığı görülmektedir.

Görüldüğü üzere iki devlet arasında mutlak bir işbirliğinin hakim olduğu ve güçlü bir ittifakın yer aldığı bir ikili ilişki yapısından söz etmek henüz mümkün değildir. Ancak şunu söylemek mümkündür: Suriye krizi ve ardından meydana gelen Ukrayna-Rusya savaşı iki devletin mevcut uluslararası sistem karşıtı duruşlarını birbirine yakınlaştırmış, bu durum doğal olarak iki devlet arasındaki işbirliğinin artmasına ve çeşitlenmesine yol açmıştır.

Bu işbirliğini başka bir ifadeyle şu şekilde ifade etmek mümkündür: İki devlet ilişkilerini konularına göre ayırıp ele alabilmektedir. Bu bağlamda, işbirliğinin boyutu ve ölçüsü konuya göre değişebilmekte ve birbirlerinden uzak durdukları konuları izole edebilmektedirler. İki devlet ilişkileri yakından izlendiğinde bu ilişkileri özellikle Suriye krizi ile birlikte ‘dikkatli ortaklık (wary partnership)’⁶¹ olarak tanımlamak yanlış olmaz. Konuya dair hem Rus tarafının hem de İran tarafının yaklaşımları benzerdir. Hem Rusya tarafı hem de İran tarafı süreçte kontrollü ve ihtiyatlı bir ortaklığı tercih etmektedirler.

Bu yönleriyle değerlendirildiğinde realist kuram iki devlet ilişkilerini incelemek için oldukça uygun bir zemin sunmaktadır. Süreç içinde düşmancıl olan ikili ilişkilerin uluslararası sistem değişiklikleri ile yumuşama emaresi gösterdiği ve bölgesel krizler sonucunda ortaya çıkan ortak tehdit gerçeği ve ortak güvenlik arayışının iki ülkeyi bilinen yakın tarihte hiç olmadığı kadar belli konularda birbirlerine yaklaştırdığı gözlemlenmektedir.

2.2. İlişkilerde Belirleyici Faktörler

2.2.1. Jeopolitik Konum

Devletlerarası savaşların çoğu birbirine komşu olan devletler arasında meydana gelmektedir.⁶² Bu bulgu Rusya ve İran arasında 18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın ikinci yarısında kadar ilişkileri belirleyen unsurlardan biri olmuştur.

Coğrafi olarak yakınlık ve Rusya’nın Güney bölgelerine genişleyerek İran ile komşu olmaya başlaması iki devlet arasındaki çatışmalı sürecin de temelini oluşturmuştur. Diğer taraftan, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte iki devlet arasında ortak bir kara sınırı kalmamıştır. Bu durum iki devleti doğrudan karşı karşıya getirecek ve bir çatışmaya sürükleyecek en temel unsur olan yakınlık ve karasal yönden komşuluk faktörünü de ortadan kaldırmıştır. Reform dönemi İran

⁶¹ Bu kavramı Rusya-İran İlişkileri ve Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi Sorumlu Profesör Vladimir Belov kullanmaktadır. 2014 yılında bu kurum tarafından kamuya sunulan raporlarda ‘dikkatli ortaklık’ kavramının kullanıldığına işaret edilmektedir. Bakınız: Levent, H. (11.08.2022), “Rusya-İran ilişkileri: Matruşkayı Bilir misiniz?”, Gazete Duvar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/rusya-iran-iliskileri-matruskayi-bilir-misiniz-makale-1576865>

⁶² Vasquez, J. A. (1995), Why Do Neighbors Fight? Proximity, Interaction, or Territoriality. *Journal of Peace Research*, 32(3), s.277

Meclisi'nde milletvekili ve aynı zamanda siyaset bilimi Profesörü olan Koulai, bu durumu şu şekilde özetlemektedir; Rusya tehdidinin 2250 km'lik ortak sınırdan ortadan kalkıp 400 km Kuzey'e çekilmesi Rusya-İran ilişkilerinin gelişimi için bir fırsat doğurmuştur.⁶³

Öte yandan, Realist bir açıdan bakıldığında coğrafi yakınlık, aktör davranışlarını belirleyen temel bağımsız değişkenler dikkate alındığında bir anlam ifade edebilmektedir.

İran, Orta Doğu'da Rusya ise Avrasya'da jeopolitik ve jeostratejik bağlamlarda kritik konumlarda yer almaktadırlar. Hem bölgesel düzeyde hem de uluslararası seviyede Orta Doğu ve Avrasya jeopolitik ve jeoekonomik çıkarların yoğunlaştığı bölgelerdir. Bu yönüyle Rusya ve İran Orta Asya, Güney Kafkasya, Hazar Bölgesi ve Ortadoğu'da tehditlerle karşı karşıyadır. İran'ın jeostratejik konumu, Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'daki politika ve gelişmeleri etkilemesine yol açmakta olup, İran'ın bu etkisi ve konumu Rusya için her zaman önem arz etmiştir.

Bu durum, Rusya'nın Karabağ ihtilafı, Tacikistan'da barış ve istikrar, ABD'nin Afganistan ve Irak'a askeri müdahalesi, Güney Kafkasya'daki NATO faaliyetleri (Gürcistan ve Azerbaycan ile işbirliği), Ortadoğu ve Orta Asya'daki bölge dışı güçlerin varlığı, Hazar'da enerji nakil hattı inşası ve Kafkasya'daki istikrarsızlık gibi uluslararası politika konularında İran ile sürekli olarak temas halinde olmasına ve istişarelerde bulunmasına neden olmuştur. Bu sorunların bazılarının ele alınmasında iki devletin ortak yaklaşım ve tutumları dikkate alındığında, İran için özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından bölgesel ve küresel düzeyde siyasi konumunu güçlendirmek amacıyla Rusya'nın desteği önemli olmuştur.

Diğer taraftan, Rusya açısından diğer bölgesel aktörlerin aksine İran'ın Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde İslami ve devrimci ideolojilerini Kafkasya ve Orta Asya'ya yaymaya çalışmaması İran'ı bölgesel ihtilafların çözümünde değerli bir aktör kılmıştır. 1990'lı yılların ortalarında Moskova ve Tahran Tacikistan'daki iç savaşı durdurmak için işbirliği yapmışlar ve bunun sonucu olarak barış sağlanmıştır.

Son yıllarda, İran ve Rusya yoğun bir jeopolitik kuşatma altında kalmış ve bu durum iki devletin bölgesel ve uluslararası konulardaki pozisyonlarını birbirine yaklaştırmıştır. Bu manada, iki devlet çıkarları birbirine bağımlı hale gelmiştir. Batı ittifakının, Kafkasya ve Orta Asya'da, NATO'nun Doğu Avrupa'da genişlemesi, füze savunma sistemleri, Büyük Ortadoğu projesi, Arap Baharı ile Ortadoğu'da çıkan krizler ve çatışmalar ile Ukrayna'nın bir savaş alanına dönüşmesine yol açan saldırgan dış politikalar Rusya ve İran'ı çeşitli zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır.

⁶³ Asisian, a.g.e., s.1,2.

Bu durum göz önüne alındığında, coğrafi yakınlık ve komşuluk, tarihi süreç içerisinde iki devlet arasında temel bir ihtilaf ve çatışma nedeni iken, günümüze gelinen son 10 yılda Batı'nın çevreleyici ve kuşatmacı dış politikası karşısında iki devletin Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya gibi bazı çevre bölgelerde işbirliği yapmalarını sağlayan bir unsur olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki yıllarda Orta Asya ve Kafkasya, Rusya ve İran arasında tampon bölge olarak yer almıştır. Rusya ve İran Tacikistan'da barışın sağlanması ve Karabağ ihtilafının ele alınmasında işbirliği yapmışlardır. Ancak, son yıllarda Moskova ve Tahran'ın bölgesel ilişkilerini etkileyen en önemli konu, Orta Doğu'da yaptıkları işbirliği olmuştur.

Rusya tarihi süreçte Ortadoğu'ya stratejik bir bakış açısıyla yaklaşmış ve bu bölgedeki gelişmelerde etkin rol almaya gayret etmiştir. Orta Doğu Rusya'nın Batı ittifakının gücünü dengelemeye çalıştığı ve büyük güç olma refleksini gösterdiği bir alan olmuştur. Ortadoğu'da gelişen bölgesel ittifakların oluşumunda Rusya'nın belirleyici bir rolü olagelmıştır. Rusya'nın Orta Doğu'daki etkinliği, yeni müttefik yapıların ve koalisyonların oluşumunu kolaylaştırmıştır.⁶⁴

1979 İslam Devriminden sonra İran'ın öncelikli dış politikası Ortadoğu'daki gelişmeler olmuştur. Devrimden hemen sonra Irak ile uzun yıllar sürecek olan savaş, Suriye ile gelişen ittifak ve bölge genelinde kurulan milis gücü ağı ve yakın dönemde ABD'nin Irak ve Suriye müdahaleleri gibi konular İran'ın dış politikasının ağırlığını oluşturmuştur.

Rusya-İran ilişkilerini yukarıda sunulan tablo çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın Ortadoğu veya Rusların tabiriyle “Yakın Doğu”⁶⁵ politikalarını detaylı incelemek diğer taraftan İran'ın dış politika yaklaşımlarına yakından bakmak iki devlet arasındaki ihtilaf ve işbirliği noktalarını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Ortadoğu bölgesinde ve daha geniş coğrafyada meydana gelen olaylar ve gelişmelere bakıldığında, İran'ın Rusya için bölgesel ve uluslararası önemi ile Rusya'nın İran için değerini anlamak mümkündür. Özellikle, halk ayaklanmalarının ardından Yakın Doğu'daki gelişmeler, Rusya'nın dış politika anlayışları ve yaklaşımları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu durum, bölgenin Rusya'nın dış politikasında daha fazla öne çıkmasına neden olmuştur.

⁶⁴ Durr-e-Shehvaar, D. I. A., ve Tatlah, D. S. P. (2022), Alliance Formations In The Middle Eastern Conflict: Emergence Of Iran-Russia Nexus. **Webology (ISSN: 1735-188X)**, 19(3), s.69.

⁶⁵ Rusların bakış açısına göre “Orta Doğu” terimi, Amerikalıların bu bölgeyi tanımlamak için kullandığı Batılı bir kavramdır. Bu nedenle Ruslar, coğrafi konumlarına göre bu bölgeyi tanımlamışlar ve “Yakın Doğu (Ближний Восток)” olarak adlandırmışlardır.

2.2.2. Bölgesel ve Uluslararası İşbirliğini Etkileyen Faktörler

Rusya ve İran'ın bölgesel ve uluslararası politikaları ve işbirliklerini incelerken, çevre bölgelerdeki ortak çıkarlara ve ortak tehditlerin varlığına işaret etmek gerekir. Uluslararası ve bölgesel gelişmelerde iki devlet açısından ortak tehditlerin bertaraf edildiği durumlarda işbirliği potansiyeli ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, geçmiş yıllar boyunca çevre bölgelerdeki ortak çıkarlar ve tehditler, bölgesel ve uluslararası işbirliğini etkileyen faktörlerden biri olmuştur.

2.2.2.1. Çevre Bölgelerde Ortak Çıkarlar

Rusya ve İran, farklı çevre bölgelerle komşudurlar ve bu bölgelerin her birinde nispeten ortak çıkarlara sahiptirler. Bu bölgeler arasında Orta Doğu, Orta Asya, Kafkasya ve Hint Yarımadası sayılabilir. Bu bölgelerin tümünde Rusya ve İran, barış ve istikrarın korunmasını ve yabancı aktörlerin bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etmesini tercih etmemektedirler.⁶⁶

Ayrıca, Rusya ve İran, özellikle ABD ve NATO'nun bu bölgelerdeki askeri varlığından memnun değildirler. Bu bağlamda, Rusya ve İran arasında yapılan siyasi temaslar ve bunlara dair resmi metinler incelendiğinde iki devletin çevre bölgelerindeki ortak çıkarlarına dair birkaç unsura işaret edilebilir:

- Yasal olarak meşru hükümetlerin istikrarının korunması, bu hükümetlerin devamının sağlanması
- Bölge dışı aktörlerin siyasi ve askeri müdahalelerine karşı çıkmak; Bu noktada özellikle ABD ve Batı ittifakının askeri, ekonomik ve siyasi müdahalelerinin karşısında olmak

İki devletin bu politikalarının açık örneklerini Suriye krizinde görmek mümkündür. Bu krizde hem Rusya hem de İran, Esad hükümetini desteklemekte ve bu ülkedeki herhangi bir siyasi değişimin halkın isteğine bağlı olduğunu ifade etmekte, dış müdahale ile rejim değişikliğine karşı durmaktadırlar. Bu durum Afganistan için de geçerlidir; Moskova, Tahran gibi, ABD ve müttefiklerinin bu ülkeye saldırısına karşı çıkmakta ve iç aktörler tarafından istikrarın sağlanmasını istemektedir. Orta Asya ve Kafkasya'da da Rusya ve İran, Batı'nın bölge ülkelerini renklere dayalı devrimlerle istikrarsızlaştırma girişimlerine karşı ortak bir tutum sergilemişlerdir. Ayrıca, her iki devlet bu bölgelerde ABD'nin askeri varlığına karşı çıkmaktadırlar. Bu nedenle, ABD'nin çevre bölgelerdeki nüfuzunu engellemek, Rusya ve İran'ın ortak hedeflerinden biri olarak kabul edilmektedir.

⁶⁶ Rusya ve İran siyasi makamları (Başkanlık ve Dışişleri Bakanlıkları) açıklamalarının ruhuna bakıldığında iki ülkenin mücavir bölgelerinde ortaya çıkan Batı'nın tek taraflı müdahalelerine karşı çıktıkları görülmektedir. İki ülke kendi mücavir alanlarında ortaya çıkan krizlerin bölge devletleri arasında çözümünü desteklemektedir. Suriye krizine ilişkin öne çıkan Astana Süreci bu ortak yaklaşımın bir sonucu olarak okunabilir.

Bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın çevre bölgelerindeki en önemli konularda İran ile ortak bir bakış açısına ve uyuma sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle, Moskova'nın Tahran ile işbirliği yapması, özellikle bölgede barışın korunması, istikrarın güçlendirilmesi ve güvenliğin sağlanması açısından, bölge dışı güçlerin ve onların bölgesel müttefiklere karşı mücadele önem taşımaktadır.

İki devlet doğal olarak çevre bölgelerinde nüfuzlarını artırma isteğine sahiptir. Örneğin, Rusya ve İran'ın Suriye'deki nihai hedefleri aynı değildir; çünkü İran'ın nihai hedefi direniş cephesini korumak, Rusya'nın nihai hedefi ise Suriye coğrafyasında ABD ile jeopolitik olarak rekabet etmektir. Bununla birlikte, her iki devleti nihai hedefte birbirine yaklaştıran şey, Suriye'nin mevcut siyasi sisteminin korunmasıdır; çünkü mevcut sistem olmadan bir yandan İran'ın direniş cephesiyle olan kara ve lojistik bağlantısı kesilecektir. Diğer yandan Rusya, Suriye'de Batı yanlısı elitlerin veya radikal grupların iktidara gelmesi durumunda Orta Doğu coğrafyasında nüfuzunu önemli ölçüde kaybedecektir.⁶⁷

Dolayısıyla, Rusya ve İran'ın Suriye'nin siyasi yapısını savunmada nihai hedefleri farklı olsa da, iki devleti birleştiren şey, Şam'da kendi aleyhlerinde olacak rejim değişikliğini engellemektir. Ayrıca, iki devlet jeopolitik rekabette ABD ile karşı karşıya gelirken, Suriye'yi Batı ittifakına yakın aktörler arasında görmek istememektedir. Rusya ve İran, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi bazı devletlerin Suriye ve bölgenin geleceği konusundaki planlarına karşı ortak çıkar sahibidir. Sünni radikalizm ve cihatçı gruplar iki devlet için de tehdit unsurudur. Sonuç olarak, Rusya ve İran'ın çevre bölgelerdeki krizlerde sahip oldukları ortak çıkar, aralarındaki farklılıkları ötelemelerini veya perdelemelerini sağlayabilmektedir. Bu durum, bölgesel krizlerde iki devlet arasında kapsamlı bir diyalog ve müzakere temelinde rasyonel bir mekanizmanın oluşturulmasını gerektirmektedir.

2.2.2.2. Ortak Güvenlik Tehditlerinin Varlığı

Ortak tehditlerin varlığı, devletlerin birbirleriyle işbirliği yapmasını sağlayan realist unsurlardan biri olarak kabul edilir. Bu durum, Rusya ve İran ilişkileri için de geçerlidir; Zira Sünni radikalizm gibi ortak güvenlik tehditlerinin varlığı, Moskova ile Tahran arasındaki işbirliğini

⁶⁷ İgor İvanov, Rusya'nın eski Dışişleri Bakanı ve Güvenlik Konseyi Sekreteri, "Rusya'nın Yeni Diplomasisi" adlı kitabında ülkesinin İran ile Orta Asya ve Kafkasya'daki ilişkileri hakkında şöyle demektedir: "İran, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki önemli ortaklarından biridir. Tahran'ın nüfuzu ve otoritesi İslam dünyasında geniş ölçüde kabul görmüştür ve Rusya ile İran, birçok bölgesel ve küresel sorunun çözümü için ortak bir bakış açısına sahiptir. Başarılı işbirliğinin genişlemesi, bölgesel politikalara katkıda bulunur. Bölgesel işbirliğine bir örnek, Tacikistan krizinin çözülmesidir; Moskova ve Tahran, bu ülkede savaşıran taraflar arasında anlaşma sağlanması için ciddi bir işbirliği yapmıştır. Bunun yanı sıra, iki ülkenin etkili siyasi işbirliği, endüstriyel, taşımacılık ve enerji projeleri gibi ticari ve ekonomik kazanç sağlayacak yeni işbirliği fırsatlarıyla desteklenmektedir.

Igor Ivanov, (2002), *The New Russian Diplomacy*, Brooking Institution Press, Washington DC, s.126

artıran faktörlerden biridir. Rusya bu alanda, İran ile işbirliği yapmadan güvenlik tehditlerinin bertaraf edilmesinin kolay olmadığını düşünmektedir.⁶⁸

Radikal ve terörist başlıca grupların İran ve önemli bir Müslüman nüfus barındıran Rusya'yı tehdit ettikleri bilinmektedir. IŞİD ve, El Nusra Cephesi gibi radikal Sünni gruplar yayımladığı birçok haritada, Rusya ve İran'a yönelik saldırı niyetlerini ortaya koymaktadırlar. Bu grupların hedefi, Rusya'da Kafkasya İslam Emirliği'ni kurmaktır. Bu açıdan, radikal Sünni gruplar ve onların bölgesel ve uluslararası destekçileri, Moskova ile Tahran arasındaki ilişkileri güçlendiren önemli bir faktör olarak kabul edilebilir.

Rusya'dan Suriye'ye bu radikal Sünni gruplar içinde savaşmaya giden çok sayıda militan mevcuttur. Rusya için bu kişilerin oluşturduğu güvenlik tehdidi kaygı vericidir. Suriye sahasında bu gruplarla mücadelede İran doğal bir ortak olarak Rusya için ön plana çıkmıştır.

Sünni radikal gruplar, Rusya'yı tarih boyunca ilk kez İran ile geniş kapsamlı askeri ilişkiler geliştirmeye teşvik etmiştir. Bu çerçevede, Rusya, İran, Suriye ve Irak arasında Bağdat'da Ortak Operasyon Merkezi oluşturulmuştur. Bu girişimde taraflar bölgesel düzeyde terörizm ve aşırılıkla mücadele konusu etrafında biraraya gelmişlerdir. Bu işbirliği neticesinde, muhalif ve terörist bazı gruplar karşısında Esad rejimi korunmuş ve ülkenin Şam ve Halep gibi önemli merkezleri üzerinde kontrolünün devamı sağlanmıştır. İki devlet arasında ortaya çıkan bu işbirliği aynı zamanda Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bazı bölgesel aktörlerin Suriye'deki pozisyonlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmuş, Batılı devletlerin de Suriye krizine yönelik yaklaşımlarını değiştirmiştir. Askeri müdahaleyle rejim değişikliği bir tercih olmaktan çıkmış siyasi müzakereler yoluyla çözüm teşvik edilmeye başlanmıştır.⁶⁹

Bu bağlamda, ortak tehditlerin varlığı, Rusya ve İran arasındaki yakın işbirliğinin başlangıcına neden olduğu gibi, gelecekte de iki devlet arasındaki ilişkilerin devamında etkili bir faktör olacaktır.

⁶⁸ Örneğin, 16 Şubat 2016'da, Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu, İran ziyareti sırasında ortak tehditlere ve bu tehditlerle mücadelede işbirliğine vurgu yapmıştır.

"Russia's Defence Minister on Surprise Visit To Iran" (21/02/2016), **Agence France-Presse**.

⁶⁹ Rusya ve İran'ın ortak şekilde Suriye krizinde ağırlıklarını sahaya yansıtmaları ve Suriye'de hızla büyüyen radikal İslamcı gruplar Batı'nın ve bölge ülkelerinin Esad rejimini ortadan kaldırma gibi bir hedeften vazgeçmelerine neden olmuştur. Bu tespit Suriye'deki krizin gelişimi ve aktörlerin yaklaşımlarının incelenmesinden anlaşılabilmektedir. Örneğin ABD Esad rejimini meşru bir aktör olarak görmese de Suriye'de Libya'da olduğu gibi rejimi ortadan kaldırmaya yönelik bir teşebbüs içinde olmaktan sakınmıştır.

2.3. Birinci Dünya Savaşı Öncesi İlişkiler

İlk dönem Rusya-İran ilişkileri diplomatik ve ticari çerçevede 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamıştır.⁷⁰ Korkunç İvan'ın (Ivan The Terrible) 16. Yüzyılda Tatar yönetimindeki Kazan'ı ele geçirmesinden sonra ise ticari ilişkiler artmaya başlamıştır. 18. yy'ın ilk döneminde Rusya sıcak denizlere ulaşma hedefi doğrultusunda Kafkaslara doğru açılmaya başlamıştır. İran'daki merkezi otoritenin zayıfladığı bu dönemde Hazar kıyıları boyunca Kafkaslar'da Güney'e doğru seferler yapmak için hazırlıklara başlamıştır.⁷¹ Moskova merkezli Rus devletinin yayılmacı siyaseti Kafkaslar bölgesine hükmeden İran hanedanlıkları için ciddi bir sorun olarak öne çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Rusların İran yönetiminden Gürcü prensliklerini talep etmesinin bir milat teşkil ettiği söylenebilir.

Büyük Pedro (Peter The Great) olarak da bilinen Rus Hükümdar, Çar I. Pedro, 18. yüzyılın başlarında Rusya'yı Avrupa güç dengesinde büyük bir güç haline getirmek için askeri ve diplomatik alanlarda ciddi reformlar yapmıştır.⁷² Bu döneme kadar Rusya'nın kendi içinde yaşadığı sorunlar, Osmanlı İmparatorluğu ile rekabeti ve Doğu ve Baltık Avrupa'sında yüzyüze kaldığı sorunlar hafiflemiştir. Bu aşamadan sonra Rusya'nın yayılmacılığı ilgisini Kafkaslar'da İran ve Osmanlı egemenliği altında yer alan bölgelere odaklanmıştır.

Rusya'nın bu dönemde büyük bir güç olarak Kafkaslara yönelmesi İran'da Safevi yönetiminin zayıfladığı ve son demlerini yaşadığı bir döneme denk gelmiştir. İran'ın zayıflamasından ortaya çıkan güç boşluğunun Osmanlılar tarafından doldurulması kaygısı da Rusya'nın Kafkaslar'a yönelmesinde etkili olmuştur.⁷³ Özellikle Osmanlıların Hazar kıyılarına yayılmasını önlemek Rusya'nın öncelikleri arasında yer almaktaydı. Yine bu dönemde Rusya İran'da üç ayrı Konsolosluk açmıştır. İlk olarak Başkent İsfahan'da, İkincisi Şirvan'da ve üçüncüsü de bir koloni kurma amacıyla Hazar kıyısındaki Gilan bölgesinde açılmıştır. Osmanlıların da eski gücünü kaybettiği bu süreçte Kafkaslar üç devletin etkisi altında hareketli ve çatışmaların yoğunlaştığı bir yer haline gelmiştir.

Safevilerin son Şahı Sultan Hüseyin'in Afgan lider Mahmut Gazali tarafından 1722 yılında sekiz ay İsfahan'da kuşatılmasının ardından İran'daki Safevi dönemi sona ermiştir. Rusya bu kuşatma esnasında Hazar kıyılarına doğru saldırıya geçmiş ve bölgedeki önemli merkez Derbendi ele geçirmiştir. Çar I. Pedro akabinde daha da güneye inerek Gürcü ve Ermeni güçlerle birleşmek

⁷⁰ Atkin, a.g.e., s.3

⁷¹ Çaycıoğlu, S. O. (2017), 18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi, Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2, s.118.

⁷² Bohlen, A. (1966), Changes in Russian Diplomacy Under Peter The Great, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, 7(3), s.357

⁷³ Çaycıoğlu, a.g.e., s.119

istediyse de lojistik imkansızlıklar, hastalık ve salgınlar bu ilerlemeye engel olmuştur. Bu saldırıda Rusya Bakü'ye kadar ilerleyebilmiştir. I. Pedro'nun ölümünden sonra bölgeye olan Rus ilgisi azalmıştır. İran'da iktidara gelen yeni Şah Tahmasb ve güçlü generali Nadir Şah Ruslara kaybedilen toprakları yeniden ele geçirmeye başlamışlar ve 1732 Raşt ve 1735 Gence Anlaşmaları ile Rus tarafı ele geçirdiği toprakları İran tarafına devretmeyi kabul etmiştir.⁷⁴

18. Yüzyılda Büyük Katerina dönemine kadar Kafkaslar ve Hazar kıyılarındaki İran topraklarına olan Rus ilgisi sönük kalmıştır. Rusya Katerina döneminde de öncekilerde olduğu gibi aynı gerekçelerle İran topraklarını hedef almıştır. Bölgedeki Hristiyan toplumların (Gürcü ve Ermeniler) korunması ve sınır hatlarında İran tarafından gelen düzensiz saldırılar Rusya'nın müdahalelerinin gerekçelerini oluşturmuştur.

Safevi hükümlanlığının sona ermesinin ardından İran iç karışıklıklar ve farklı fraksiyonlar arasında taht kavgaları ile meşgul olmuştur. Rusya'da Katerina'nın iktidara geldiği dönemde Gacar asıllı Ağa Muhammed Han İran topraklarında hükümdarlığını birçok kesime kabul ettirmiştir. Ağa Muhammed Han içerde gücünü pekiştirdikten sonra Kafkaslara yönelik kapsamlı saldırılara başlamış ve bugünün Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan topraklarının büyük kısmının da yer aldığı Kafkasların geniş alanlarında egemenliğini kurmuştur.⁷⁵ Ağa Muhammed Han'ın özellikle Gürcü ve Ermenileri hedef alan saldırıları Rusya'nın 18. Yüzyılın sonlarında yeniden bölgeye müdahale etmeye başlamasının temel gerekçelerini teşkil etmiştir.

Katerina döneminde Rusya hem Avrupa hem de Asya'da büyük güç olma konumunu pekiştirmiştir. Rus yayılmacılığı artan bir dinamizm ile devam etmiştir. Harita 2 Rusya'nın Asya'da yayıldığı toprakları göstermektedir. Rusya'nın artan şekilde devam eden bu yayılmacılığı İran ile Kafkaslar ve Hazar kıyıları boyunca husumetlere yol açmıştır. Rusya sürekli artan insan ve doğal kaynakları ile yayılmacılık potansiyeli ve iştahı kabarmış bir büyük güce evrilmiştir. Bununla birlikte, diğer büyük Avrupa devletlerinin aksine Rusya'nın İran ve Osmanlı devletleri gibi büyük güç rekabetinden geri kalmış ve iç yapıları itibariyle de zayıf komşulara sahip olması yayılmacı siyasetinde etkili olmuştur.

⁷⁴ Guliyev, T. (2010), **Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti (1801-1813)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s.19

⁷⁵ Ateş, A. (2014), Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya seferleri ve Osmanlı-İran ilişkileri (1795-1797) **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Yıl 8, Sayı 16, Bahar 2014, s.43, 45.

Harita 2: Asya'da Rusya'nın Yayılması

Kaynak: Britannica, <https://www.britannica.com/place/Russian-Empire/The-reign-of-Peter-the-Great>

Rusya'nın genel olarak Osmanlı ve İran topraklarına yönelik yayılcı siyasetinin temelinde esasen daha fazla güç ve toprak kazanma arzusunun yer aldığını söylemek mümkündür. Her ne kadar Müslümanlar idaresindeki Hristiyanları özgürleştirme olarak meşrulaştırılmaya çalışılsa da Rusya'nın yayılcılığında bölgesel üstünlüğü ele geçirmek dürtüsü yatmaktadır. Verimli topraklara ulaşma ve tarım imkanlarını artırma yoluyla devlet gücünü pekiştirme hedefinin yanısıra Karadeniz kıyılarındaki Türk tehdidini ortadan kaldırma ve Kafkaslar gibi verimli topraklarda gücünü pekiştirme amacı bu yayılcılığın motivasyonlarını oluşturmuştur.

19. yüzyılın başlarında İran ve Rusya arasında çatışmalar artmıştır. Rusya bu çatışmalardan galip çıkmıştır. 1813 yılında Gülistan, 1828 yılındaki Türkmençay anlaşmaları ile Rusya'nın sınırı Aras nehrine ulaşmıştır. Bu anlaşmalarla İran Kafkasları Ruslara kaybetmiştir. Bu işgale öfkelenen İran halkı Tahran'daki Rusya Sefaretinin personelinin Büyükelçi Alexander Griboyedov dahil katletmiştir.⁷⁶

⁷⁶ Griboyedov'un katledilmesine ilişkin olaylar Kelly'nin kitabının 23. Bölümü ve buna dair hazırlanan ekinde detaylı anlatılmaktadır. Kelly, L. (2006), **Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia**, Tauris Parke Paperback, London, s.205

İki devlet arasında Kafkaslar ve Orta Asya üzerinde yoğunlaşan rekabet ve çatışmalarda Rusya galip gelmiş ve 19. yüzyıl sonlarında imzalanan Ahâl anlaşması ile İran Orta Asya'yı da Rusya'ya bırakmıştır.⁷⁷

20. yüzyıla başlandığında İran'ın askeri bağlamda Rusya ile rekabet imkanı ortadan kalkmıştır. Böylece, yüzyıllardır Kafkaslar, Hazar ve Orta Asya üzerinde süregelen İran-Rusya rekabeti sonlanmış ve Rusya anılan bölgelerde kontrol sağlarken, İran'ın Kuzeyini de nüfuzu altına almıştır.

Harita-3 bu dönemde İran üzerindeki Rus-İngiltere kontrol ve nüfuz alanlarını göstermektedir.

Harita 3: 1907 Anglo-Rus Anlaşması neticesinde Güney Batı Asya'da Rus ve İngiliz kontrol ve Nüfuz alanları

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Anglo-Russian_Convention

⁷⁷ Ali Adelfar, B., ve Adinehvand, M. (2017), The Status of the Eastern Regions of the Caspian Sea in Relation With Iran and Russia from Naser al-Din Shah to the Treaty of Akhal (1847-1881 AD). **European Online Journal of Natural and Social Sciences: Proceedings**, 6(1), s.64, 65.

Nasrabadi, M., Jafari, A. ve Nouraci, M. (2020), Russia's Land Annexation Attempts in North and Northeast of Iran After the Akhal Treaty of 1881 Until the Collapse of the Tsarist Regime. **Ganjine-ye Asnad**, 30(1), s.66, 67.

Petrol gibi enerji kaynaklarının dünya siyasetinde önem kazanmaya başlaması, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslarda gücünü ve varlığını tahkim etmesi İngiltere gibi büyük bir gücü bölgede aktif hale getirmiştir..

Rusya, İran politikasını İngiltere ile Avrupa'da yaşanan sorunların çözümünde bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, Rusya İngiltere ile İran konusunda bu dönemde uzlaşmacı bir tutum içinde olmuştur.⁷⁸ 1907 yılında Rusya ve İngiltere arasında yapılan anlaşma ile İran'ın Tebriz, Tahran, İsfahan ve Meşhed şehirlerini içeren Kuzey bölgesini Rusya, Basra Körfezi kıyılarını ise İngiltere kontrol altına almıştır. Rusya ve İngiltere kontrolü dışındaki Orta İran tarafsız bölge olarak kabul edilmiştir.⁷⁹

2.4. İki Dünya Savaşı Arası İlişkiler

1900'lü yılların ilk çeyreğinde iki devlet yönetiminde önemli dönüşümler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'da Çar rejimi sonlanarak Bolşevikler iktidarı ele geçirmiştir. İran'da ise Gacar Hanedanlığı yerini Pehlevi ailesine bırakmıştır. Yeni Bolşevik rejimi Batı tarafından uygulanan izolasyonu aşmak ve İran'ın İngiltere ile imzaladığı Anglo-İran anlaşmasını dengelemek amacıyla 1921 yılında Sovyet-İran anlaşmasını yapmıştır.⁸⁰

Sovyet yönetimi Britanya tehdidine karşı yeni müttefikler arayışı içine girmiştir. Ayrıca, İran'ın Güneyi'nden olası bir Britanya işgalini önlemek ve Beyaz Ordu'ya desteğini caydırmak amacıyla İran ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir.⁸¹ 1921 yılındaki Sovyet-İran anlaşması iki devlet arasında sınır konularından ekonomik konulara kadar bir dizi işbirliği çerçevesi oluşturmuştur. Sovyetler Birliği İran ile anlaşıp 1828 yılındaki sınırlarına (1921 Anlaşmasında 1881 yılında Sınır Komitesi tarafından belirlenen sınırlara işaret etmektedir.⁸² çekilmiş ve İran'a Hazar'ı kullanma hakkı vermiştir. Aynı zamanda İran'ın tüm borçlarını silmiştir. İran bu anlaşma ile egemen bir devlet olarak Rusya tarafından tanınmıştır.

⁷⁸ 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde İran'a yönelik yabancı ülke müdahaleleri konusunda bakınız: Erkan, S. (2010), İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921), *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 1, s.99

⁷⁹ Ter-Oganov, N. (2015), The Anglo-Russian Compromise of 1907 and the Downfall of Mohammad Ali Shah Qajar, *Военный сборник*, (3), s.158.

Behraves, M. (2012). The Formative Years of Anglo-Iranian Relations (1907–1953): Colonial Scramble for Iran and Its Political Legacy, *Digest of Middle East Studies*, 21(2), s.389.

⁸⁰ Rezun, M. (1981), *The Soviet Union and the Iran: Soviet Policy in Iran from the Beginnings of the Pahlavi Dynasty Until the Soviet Invasion in 1941* (Vol. 8), Brill Archive, Sijthoff & Noordhoff International Publishers, Cenevre, s.18

⁸¹ Rezun, a.g.e., s.13

⁸² 1921 Rusya-İran Anlaşması Metni, çevrimiçi: <https://demaribus.files.wordpress.com/2018/06/treaty-of-friendship-signed-at-moscow-february-26-1921-1922-lntser-69-9-lnts-383.pdf>

Rusya’da iktidarı ele geçiren yeni komünist rejim, Çar zamanında yapılmış tüm uluslararası anlaşmaların geçersiz olduğunu ilan etmiştir. Rusya yeni anlaşma ile bölgede İran’ı egemen bir devlet olarak tanısa da ardından gelen dönemde İran’ın içişlerine müdahale etmede geri durmamıştır. Anlaşmada Sovyetlere İran’a müdahalesini meşrulaştıracak bazı hükümler yer almaktadır.

Bu dönemde, İran üzerinde büyük güç rekabeti Rusya’nın İran ile ilişkilerinde belirleyici olmaya devam etmiştir. Sovyetler açısından 1921 yılında İran ile yapılan anlaşma bir kısmi taviz olarak yorumlanabilir. Bu taviz, 1919 yılında İngiltere-İran anlaşmasının olumsuz sonuçlarından korunmak ve bu anlaşmayı dengelemek amacıyla verilmiştir.

İngiltere Sovyetler-İran ilişkilerinin normalleşmemesi ve işbirliği temeline oturmaması için İran üzerinde baskı politikası yürütmüştür. Bu dönemde Sovyetler Birliği ile yakınlaşmadan yana olan İranlı Başbakanların görevden uzaklaştırmalarını sağlamıştır. Öyle ki, İran’a yönelik Sovyetler ile bir anlaşmanın kendilerine savaş ilanı anlamına geleceğine kadar tehditlerde bulunmuştur. Anlaşmanın imzalanmasını engellemek için İngiltere İran’da bir darbe yapıp hükümeti değiştirmiş olsa da Rusya ile İran arasında 1921 anlaşmasının yapılmasına engel olamamıştır.

İki dünya savaşı arası dönemde, Rusya-İran ilişkilerini yer yer işbirliği temelinde tanımlamak mümkündür. 1930’lu yılların sonuna kadar ekonomik ve ticari ilişkilerde bir canlanma gözlemlenmiştir. İktidara gelen yeni yönetimler (Sovyetler Birliği’nde Komünistler ve İran’da Pehleviler) ticari ve kalkınma konularını öncelermişlerdir. 1935 yılına gelindiğinde İran’ın dış ticaretinin ağırlığı Sovyetler ile yapılmaktaydı.⁸³ 1939 yılına kadar Almanya ilk sıraya yerleşene kadar Sovyetler İran’ın en büyük ticari ortağı olarak kalmaya devam etmiştir.⁸⁴ İran’ın pamuk, ipek, yün, pirinç ve balık ihracatının neredeyse tamamı Sovyetlere gerçekleşmekteydi. 1929-1933 döneminde Sovyetler Birliği, İran’ın dış ticaretinin %35’ini oluşturmuştur. İran’ın içinde 1500 km’lik ilk demiryolu hattı Hazar ve Basra arasında uzanacak şekilde bu dönemde Sovyetlerin desteğiyle inşa edilmiştir.

Ticari ve ekonomik alanda iki devlet arasında yaşanan bu canlanma ikili ilişkilerin yapısına hakim olan tehdit algılamalarını değiştirmemiştir. Sovyetler Birliği içerde gücünü pekiştirip ülke üzerindeki kontrol ve hakimiyetini tamamladıktan sonra İran üzerindeki nüfuzunu arttırmaya ve İngiltere’nin İran’daki varlığını dengeleme gayreti içinde olmuştur. Esasen, Kızılordu birlikleri İran’a sığınan Beyazordu askerlerinin peşinden 1920’li yıllarda daha anlaşma imzalanmadan İran’a askeri müdahalede bulunmuştur. Sovyet Rusya’sı bu müdahalelerde Gilan bölgesinde Beyazordu

⁸³ Encyclopedia Iranica, “Russia ii. Iranian-Soviet Relations (1917-1991)”, <https://iranicaonline.org/articles/russia-ii-iranian-soviet-relations-1917-1991> (10.01.2024)

⁸⁴ Yoshinari M. A (2016), Unique Event in Iran-Soviet Economic Relations: The 1935 Iranian Trade Delegation to the USSR, *Iranian Studies*, 49(5), p.806.

askerlerine koruma sağlayan İngiliz üslerinin geri çekilmesini sağlamıştır⁸⁵. Ancak, 1921 anlaşmasından sonra Sovyetler Birliği işgal ettiği İran topraklarından geri çekilmiştir.

İran'ın 19. yüzyıldan bu yana Rusya'ya karşı aldığı mağlubiyetler, tamamen İngiltere'ye bağımlı bir dış politikadan vazgeçip Rusya-İngiltere arasında bir denge siyaseti ile hayatta kalmaya yönelik bir dış politika benimsemesine yol açmıştır.⁸⁶ İran'daki yeni Pehlevi yönetimi bağımsız dış politikayı öne çıkarmış ve Batı ile Rusya arasında tarafsız bir pozisyon almaya gayret etmiştir.

Sovyetler Birliği bu dönemde İran'da komünist hareketler kurarak komünizm ihraç etmeye çalışmıştır. Stalin'in 1930 yıllarda ipleri ele alması ile birlikte Sovyetler Birliği'nde yayılmacı dürtüler öne çıkmaya başlamıştır. Büyük güç rekabetinin hız kazandığı ve bu rekabetin İkinci Dünya Savaşı'na yol açtığı bu süreçte, Sovyetler Birliği, Almanlarla gizli anlaşmalar içine girmiştir.⁸⁷ Sovyet-Nazi Paktı olarak da biline bu anlaşma ile Doğu ve Kuzey Avrupa taraflar arasında nüfuz alanlarına taksim edilmiştir. Sovyetler Birliği bu anlaşma çerçevesinde İran üzerinde İngiltere'yi etkisiz kılacak şekilde kontrol sağlamayı hedeflemiştir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi İngiltere'nin gücünün kırılması ile mümkün olabilirdi. Almanların Avrupa cephesinde İngiliz direnişini kıramaması üzerine Sovyetler Birliği'nin bu planı hayata geçmemiştir.

Rusya-İran ilişkilerini 1930 yılların sonunda olumsuz etkileyen en önemli faktör Sovyetler Birliği'nin bu dönemde Milletler Cemiyetine kabul edilmesi olmuştur. İran, Sovyetler Birliği'nin 1921 Anlaşması 6. Maddesi ile sağlanan haklarından feragat etmesini talep etse de bu talep Ruslar tarafından reddedilmiştir. Büyük güç rekabetinin artmaya başladığı bu dönemde iki devlet arasındaki güvensizlik yeniden belirmeye başlamış ve bu durum iyi giden ekonomik ve ticari ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. İran bu dönemde Rusya ve İngiltere'nin baskılarını ve etkilerini hafifletmek için üçüncü devletlerin yardımına başvurmuştur.

1920'lerden başlamak üzere İkinci Dünya Savaşı'nın belli bir dönemine kadar Almanya ve ABD gibi devletlerin İran'daki etkinlikleri artmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda başlangıcında İran nötr kalsa da savaşın ilerleyen yıllarında Almanya karşıtı bir tutum almaktan çekinmiştir.⁸⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İran-Almanya ekonomik ilişkileri canlanmış ve Almanya İran'ın ticaret hacmi içinde en önde gelen ülkelerden biri haline gelmiştir. 1941 yılında Almanya pazarı İran ithalatında % 48, ihracatında ise yüzde 42 pay sahibi olmuştur.⁸⁹ İran-

⁸⁵ Stewart, R. A. (1981), Soviet Military Intervention in Iran, 1920-46, *The US Army War College Quarterly*, 11(1), s.25.

⁸⁶ Volodarsky, M. I. (1994), *The Soviet Union and Its Southern Neighbours: Iran and Afghanistan, 1917-1933*, Routledge, London, s.3.

⁸⁷ Roberts, G. (1992), The Soviet Decision for a Pact with Nazi Germany, *Soviet Studies*, 44(1), s.70.

⁸⁸ Erkan, S. (2010), The Invasion of Iran by the Allies during World War II, *Codrul Cosminului*, 16(2), s.112.

⁸⁹ Jenkins, J. (2016), Iran In The Nazi New Order, 1933-1941, *Iranian Studies*, 49(5), s.28.

Almanya ilişkileri temel olarak ekonomik odaklı olmuş iki ülke arasında siyasi ilişkiler ekonomik çerçevede gerçekleşmiştir.

Almanya'nın 1941 yılında Sovyetler Birliği'ne saldırması İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni birbirine yakınlaştırmış ve savaş sürecinde müttefik haline getirmiştir. Nazi Almanya'sının İran, Irak ve Suriye gibi devletlerde etkinliğinin artmaya başlaması İngiltere'yi Sovyetler Birliği ile birlikte İran'ı işgal etmeye teşvik etmiştir. Sovyetler Birliği, İngiltere'nin önerisini kabul etmiş ve 1921 Anlaşmasının 6. Maddesini gerekçe göstererek İran'a askeri çıkarma yapmıştır.

Diğer taraftan, Güneyden de İngiltere İran'ı işgal etmiştir. Bir manada 1907 yılındaki duruma geri dönmüştür. İki büyük güç arasında İran'ın hükümet işleyişine müdahale etmeme yönünde bir mutabakat bulunsa da Sovyetler Birliği kendi kontrolündeki bölgede kendilerine sadık Tudeh Partisinin yetkililerini muhatap almışlardır. 1944 yılına kadar Almanların savaşı kaybedeceği netleşene kadar İran'da durum stabil kalmıştır. Ancak, bu tarihten sonra Sovyetler Birliği Batı denetimi altında olan Şah Hükümetinin etkisini kırmak amacıyla bazı gayretler içine girmiş, İran toprakları içinde kurulan İran'ın toprak bütünlüğünü bozan Azerbaycan Milli Hükümeti ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ni desteklemiştir.⁹⁰ Aynı zamanda merkezi hükümete Tudeh Partisi üyelerine kucak açması için baskıda bulunmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmesinin akabinde yukarıda zikredilen İdareler Tahran'daki Şah rejimi tarafından ortadan kaldırılmıştır.

2.5. Soğuk Savaş Döneminde İlişkiler

İkinci Dünya Savaş'ından sonra kurulan Birleşmiş Milletler'de İran kurucu üye olarak Müttefikler tarafından kabul edilmiştir.

Savaş döneminde müttefikler arasındaki anlaşmaya göre Almanlarla mücadele sona erdikten sonra taraflar 6 ay içerisinde İran'dan geri çekilmek durumundaydılar.⁹¹ Belirlenen tarihlerde 30 bine yakın ABD askeri İran'dan çekilmiş, kısa süre sonra da bunu İngiliz askerler takip etmiştir. Ancak, Sovyetler Birliği'ne bağlı birliklerin İran'dan geri çekilmesi Tahran açısından sorunlu bir süreç olmuştur.

Tahran meşru kabul edilen hükümet ABD ve İngiltere'nin nüfuzu altına girmiştir. ABD ve İngiltere'nin uyarılarına rağmen Sovyet birlikleri Türkiye sınırı ve Tahran'a doğru ilerlemeye

⁹⁰ Ökten, K. (2024), II. Dünya Savaşı Sonrası İran Azerbaycanı'nda Azerbaycan Millî Hükümeti'nin Kuruluşu ve Yıkılışında Sovyetler Birliği'nin Rolünün Değerlendirilmesi, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), s.96, Angelika O ve Kaya, P (2024), Soviet Kurdish Studies and Policies: the Problem of Agents and Agency, *Востоковедение и африканистика*, 16(4), s.5

⁹¹ Hess, G. R. (1974), The Iranian Crisis of 1945-46 and the Cold War, *Political Science Quarterly*, 89(1), s.124.

başlamıştır. Ancak, yeni dünya düzeninin süper gücü ABD'nin yoğun baskısı ve tehditleri neticesinde Sovyetler Birliği İran'dan çekilmek durumunda kalmıştır.⁹² Sovyetler Birliği güdümünde kurulan Azerbaycan ve Kürdistan Cumhuriyetleri de 1946 yılı içinde ABD desteğindeki Tahran yönetimi tarafından sonlandırılmıştır. ABD'nin İran ve Türkiye konusunda Sovyetler Birliği ile savaşı göze alacak kadar ileri gitmesi Sovyetler Birliği'nin İran ve Türkiye üzerindeki isteklerinden geri adım atmasına yol açmıştır. Bilindiği üzere aynı dönemde Sovyetler Birliği Kars, Ardahan ve Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale) konusunda Türkiye'den bazı taleplerde bulunmuştu.

ABD'nin Sovyetler Birliği'ni dengelemede kararlı tutumu İran hükümetine topraklarındaki Sovyet nüfuzunu azaltmak için güven vermiştir. Tahran hükümeti yüzlerce Sovyet yanlısı Tudeh partisi sempatisinin tutuklamıştır. Bu bağlamda, İran Soğuk Savaş'ın başlangıcında Batı ittifakının koruması altına girmiş ve ABD'nin Ortadoğu'da yakın müttefiklerinden biri konumuna gelmiştir. İran CENTO'nun bir üyesi olmuş ve ABD askeri danışman ile istihbarat görevlilerine ev sahipliği yapmıştır.

Soğuk Savaş'ın başlangıcını Sovyetler Birliği açısından İran ve Türkiye konusunda atmak zorunda kaldığı geri adımlara bağlayanlar vardır. Sovyetler Birliği'nin bu bölgede bir nüfuz alanı oluşturmanın dışında bırakılması ve istediklerine ulaşamamasının Doğu Avrupa ve diğer bölgelerde ABD ile rekabetinin keskinleşmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁹³

Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmesi kendi lehinde İran ile uzlaştığı belli şartlara bağlı olmasına rağmen bunların gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Bu şartların başında Sovyet-İran Petrol anlaşmasının Tahran meclisinde onaylanması vardı. Bu anlaşma büyük hissedarın Sovyet tarafının olduğu ortak bir petrol şirketi kurmayı öngörmekteydi. Diğer yandan, Sovyet yanlısı Tudeh Partisinin Tahran hükümetinde temsil edilmesine yönelik Sovyet baskısı da etkisiz kalmış Tudeh Partisine mensup Bakanlar yeni kabine dışında bırakılmıştır. İran Meclisi, Sovyetler Birliği'ne taviz verilen Petrol Şirketi Anlaşmasını gündeme almamış, Sovyetler Birliği, BM baskısı altında İran'dan çekilmek zorunda kalmış ve Soğuk Savaş dönemindeki ilk mücadeleyi kaybetmiştir.⁹⁴

İlerleyen yıllarda, Sovyetler Birliği İran'da artan ABD varlığı ve bunun kendileri için oluşturduğu tehdide dikkat çeken endişelerini müteaddit defalar dile getirmiştir. Amerikalı

⁹² Hess, a.g.e. s. 117.

⁹³ Blake, K. (2009), *The US-Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962: A Case in the Annals of the Cold War*. University Press of America, Maryland, s.vi, 2, 3.

⁹⁴ Cossa, R. A. (1990), *Iran-Soviet Interests US Concerns*, The Institute for National Strategic Studies, *Mc Nair Papers* (No. 11), s.8

yetkililer ise sağladıkları askeri ve finansal yardımlarla İran'ı daha açık bir Sovyet karşıtı tutum alma konusunda teşvik etmişlerdir.

İran ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a sağladığı güvencelerin aynısının kendisine de verilmesi için gayret göstermekteydi. Sovyet baskısının dengelenmesi açısından İran için Soğuk Savaş döneminde ABD güvencesi hayati önem arz etmiştir. Esasen ABD tarafı da İran'ı kendi tarafında tutulması ve Sovyet nüfuzuna kaybedilmemesi gereken bir stratejik ödül olarak görmekteydi. Nitekim, İran için Sovyetler Birliği'ne karşı hem diplomatik olarak BM nezdinde hem de sahada askeri olarak caydırıcılığını ortaya koymuştur. Bu durum İkinci Dünya Savaş'ının ardından Sovyetler Birliği'nin İran'dan çekilmesini sağlamıştır.

İran'ın Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ilişkileri ABD ile ilişkilerine bağlı olmuştur. İran'daki Şah yönetimi yüzyıllardır ülkesinin kaderini belirleyen Rusya-İngiltere rekabetinin doğurduğu yapının oluşturduğu baskılardan kurtulmak düşüncesiyle Soğuk Savaş'ın başında ABD'nin İran'daki varlığını tercih ve teşvik etmiştir. ABD, ilk olarak İkinci Dünya Savaş'ı esnasında Güney İran'daki petrol kaynaklarının korunması ve Sovyetler Birliği'ne yardım koridorunun emniyeti amacıyla İran'ın güneyinde konuşlanmaya başlamıştır.⁹⁵

Soğuk Savaş'ın kızışmaya başladığı 1950'li yıllarda İran iç karışıklıklarla uğraşmıştır. Çin'de Komünist Parti'nin iktidara gelmesi, Kore Savaş'ının başlaması ABD-Sovyet rekabetini arttırmıştır. Tahran, 1947 Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye'ye sağlanan askeri yardımların aynı düzeyde İran'a da genişletilmesi gerektiği konusunda ABD'yi ikna edememiş, Benzer şekilde, 1948 Marshall Yardım Planı'nına dahil edilme ve NATO'ya üyelik talepleri de sonuçsuz kalmıştır.⁹⁶ Bu dönemde ABD'nin İran'a yardımı mütevazı denebilecek bir düzeyde kalmıştır. Müttefiklerin savaş sırasında İran'a ekonomik sıkıntılarının telafi edileceği yönünde tekrar tekrar güvence vermelerine rağmen, Tahran, beklediği kapsamlı ABD mali yardımını, Truman'ın 1949'da açıkladığı Dördüncü Nokta Programı'nın ardından bile elde edemedi. Aynı şekilde, Şah'ın 1949 sonbaharında ABD'ye yaptığı ziyaret de önemli bir sonuç getirmedi.⁹⁷

1950'li yıllarda ABD Ortadoğu'nun istikrarı ve güvenliğine daha fazla önem vermeye başlamış ve bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği'nin etkisine girmemesi için daha fazla kaynak

⁹⁵ Alvandi, R. (2016), *Nixon, Kissinger, and the Shah: The United States and Iran in the Cold War*. Oxford University Press, s.7, 8.

⁹⁶ Bonakdarian, M. (2000), "US-Iranian Relations, 1911-1951", **ETH Zurich**, s.20. <https://www.files.ethz.ch/isn/58235/MESV3-2.pdf> (20.01.2024)

⁹⁷ Bonakdarian, a.g.e., s.20.

ayırmaya başlamıştır.⁹⁸ Bu bağlamda, Eisenhower Doktrini çerçevesinde İran'a yönelik ABD yardımları aşamalı olarak artmaya başlamıştır.

Savaş sonrası ABD'nin Avrupa ve Türkiye'ye yönelik cömert yardımları karşısında kendini dışlanmış gören İran'ın, kalkınması açısından İngiliz firmalarına imtiyazlı ortaklık ile sunduğu petrol rezervlerinden elde edilen gelir önem kazanmaya başlamıştır. Milliyetçi duyguların kabardığı bu dönemde sözkonusu petrol rezervlerinin Meclis kararı ile millileştirilmesini Şah da kabul etmek zorunda kalmıştır.⁹⁹ ABD-İngiltere bu duruma büyük tepki göstermiş, millileşme hareketine öncülük eden karizmatik lider Başbakan Musaddık darbe ile görevden uzaklaştırılmıştır. İran bu olaydan sonra Şah yönetiminde katı bir diktatörlük rejimine doğru evrilmiştir. Musaddık'a yönelik yapılan bu darbe ülkede Batı ve ABD karşıtlığını tetiklemiş ve 1979 devrimine giden yolu açmıştır.¹⁰⁰

Musaddık, emperyal güçler arasında bir tarafa taviz vererek diğer tarafı dengelemeye çalışmak suretiyle hayatta kalmaya çalışan İran dış politika geleneğinin değiştirilmesi gerektiğini savunmuş ve bu politikasını 'menfi muvazene (negative balancing)' olarak adlandırmıştı.¹⁰¹

Musaddık'ın iktidardan indirilmesine yol açan gelişmelere bakıldığında ABD'nin tutumunun etkili olduğu görülmektedir. ABD tarafında Musaddık'ın öngördüğü şekilde İran'ın petrol ticaretini yürütmeye güçlük çekeceği ayrıca öngörülen ekonomik model ile İran'ın ayakta durmasının zor olacağı dolayısıyla İran'ın bir kaosa sürüklenmesinin mümkün olduğu ve komünist tehlikenin bu durumu bir fırsata çevirebileceği anlayışı hakim olmuştur.¹⁰²

Yüzlerce insanın öldüğü Anglo-Amerikan darbesi ile Musaddık görevden alınmış ve Musaddık'ın ilk karşı darbesi nedeniyle yurtdışına kaçmak zorunda kalan Şah yeniden İran'a dönmüştür. Muhammed Rıza Şah'ın o dönemde ABD Başkanı Roosevelt'e "Tahtımı Allah'a, halkıma ve sana borçluyum" dediği rivayet edilir.

1953 yılındaki bu olaydan sonra Şah yönetimi otoriter bir rejime dönüşmeye başlamış ve ABD çıkarlarını önceleyen bir politika izlemeye başlamıştır. İran-ABD ilişkileri 'Patron-Müşteri'

⁹⁸ Hahn, P. L. (2006). Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957, **Presidential Studies Quarterly**, 36(1), s.39.

⁹⁹ Henniker-Major, E. (2013), Nationalization: The Anglo-Iranian oil company, 1951 Britain vs. Iran. **Moral Cents**, 2(2), s.20

¹⁰⁰ Erkan, S. (2015), The Story of a Dramatic Coup: Overthrowing of the Mossadegh Government in Iran in 1953, Eurasian Academy Of Sciences, **Social Sciences Journal**, 6(6), s.178

¹⁰¹ Omrani, D. ve Nayeian, J. (2017), Non-Aligned Movement, Lasting legacy Of Dr Mossadegh, **International Journal of Management Sciences and Education**, Vol.5 (1), January, s.1

¹⁰² Brew, G. (2019), The Collapse Narrative: The United States, Mohammed Mossadegh, and the Coup Decision of 1953, **Texas Natinal Security Review**, Volume 2, Issue 4, s.45,46

olarak tarif edilen ve Şah yönetiminin devamının ABD'nin askeri ve ekonomik yardımlarına bağımlı olduğu bir yapıya dönmüştür. Doğal olarak bu durum, İran'ın komünizm ve Sovyet karşıtı bir dış politika benimsemesine yol açmıştır. Bu ilişki yapısı Soğuk Savaş döneminde Süper güç ile müşteri konumundaki zayıf üçüncü dünya devletleri arasındaki tipik ilişki yapısını temsil etmektedir. Örneğin ABD'nin bu dönemde İran ve Ürdün gibi devletlerle kurduğu bu ilişkiyi Sovyetler Birliği Güney Yemen ile kurmuştur. Bu durum Süper güce zorlama yoluyla kendi çıkarlarını kabul ettirme imkanı sunmaktaydı. Bu bağlamda, ABD-İngiltere darbesi ile tahtını koruma altına alabilen Şah yönetiminin ABD'nin çizdiği sınırlar içinde bir dış politika benimsemesi yukarıda anılan ilişki yapısının doğal bir sonucudur.

İran Soğuk Savaş'ın ilk döneminde zayıf bir silah alıcısı konumunda iken ilerleyen yıllarda ekonomik kalkınma hamleleri ve petrol ticaretinin katkısıyla ABD'den silah alan en büyük alıcı konumuna gelebilmiştir. Öyle ki 1971 yılında silah ticareti bağlamında İran ABD'nin en büyük ortağı olmuştur.¹⁰³ Bu durum İran'ı ABD için Körfez bölgesinde önemli bir aktör seviyesine yükseltmiştir.¹⁰⁴

Şah'ın Anglo-Amerikan desteğiyle Başbakan Musaddık gibi karizmatik bir liderin darbe ile görevden alınması neticesinde iktidara oturması halk nezdinde meşruiyet sorununa yol açmıştır. Bu durum Şah'ın itibarını iç kamuoyunda sarsmıştır. Bunun farkında olan ABD, Şah iktidarının pekiştirilmesi bakımından 1960'lı yılların başlarında İran'a mali ve askeri desteğini kaydedeğer ölçüde artırmıştır. Daha önce 10 milyon Dolar civarında olan ABD'nin yıllık yardımı bu dönemde 60 milyon ABD Doları tutarına ulaşmıştır. Bilahare paketler halinde bu tutar 1960'lı yılların sonuna doğru 400 milyon ABD Dolarına kadar çıkmıştır. Bu yardımın artmasında ABD'deki politik yaklaşımlar da etkili olmuştur. Zira, Kennedy döneminde İran ile ilişkiler gerekli seviyede tutulurken Johnson döneminde İran ABD dış politikasında daha çok önem verilen bir aktör olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde sahip olduğu petrol ve gaz rezervlerinin yanısıra, jeostratejik konumu İran'ı Sovyet ve ABD arasında bir rekabet sahasına döndürmüştür. Yukarıda da arz edildiği gibi İran bu dönemde ABD nüfuzu altında kalmıştır. İranlılar açısından bu Batı emperyalizminin bir türlü devamı olarak görülebilir. İngiltere süper güç konumundan düşmüş bunun yerini ABD almıştır. Rus emperyalizmi ise Sovyetler Birliği olarak tüm Kuzey bölgelerinde canlı bir tehdit olarak durmaktaydı. Sovyetler Birliği İran içinde değişim isteyen tarafların hamisi

¹⁰³ McGlinchey, S. (2012), Building A Client State: American Arms Policies Towards Iran, 1950-1963, **Central European Journal of International & Security Studies**, 6(2), s.15

¹⁰⁴ ABD'nin İran'a yönelik silah yardımlarına ilişkin olarak bakınız: Department of State, Background Paper Prepared in the Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Volume XXII, 220. İran çevrimiçi: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v22/d220> Ayrıca: Ricks, T. M. (1979), US Military Missions to Iran, 1943-1978: The Political Economy of Military Assistance, **Iranian Studies**, 12(3-4), 163-193.

olmaya çalışırken, ABD muhafazakâr ve status quo'cu Şah rejiminin hamiliğini üstlenmiş durumdaydı.

Sovyetler Birliği'nin İran'a yönelik tehdidi Şah yönetiminin zihninde her zaman canlı olarak kalmıştır. 18. Yüzyıldan bu yana İran merkezi hükümetinin zayıflamasına ya da ortadan kalkmasına yönelik tüm hamlelerde Rusya öncül bir devlet olmuştur. İkinci Dünya Savaş'ından itibaren Şah'ın tahtını tehdit eden gelişmelerin arkasında Sovyetler yer almıştır. İran Komünist Partisi Tudeh'in faaliyetleri, Azerbaycan krizi, Arap ve Kürt milliyetçiliği gibi İran için tehdit oluşturan unsurlar Sovyetlerin desteği ve teşviki ile canlı kalabilmiştir. 1955 yılında Sovyetler tehdidine karşı İran, İngiltere Türkiye Pakistan ve Irak'ın dahil olduğu Bağdat Paketi'ne üye olmuştur. Bağdat Paketi düşüncesi Amerikalılara ait olsa da ABD tarafı Arap-İsrail ihtilafı nedeniyle ittifaka dahil olmamıştır.¹⁰⁵

Şah yönetimi karizmatik lider Musaddık'ın darbe ile görevden uzaklaştırılmasının ardından İran'da Batının bir kuklası olarak görülmeye başlanmıştır¹⁰⁶. Halk nezdinde ise bu otoriter ve baskıcı rejimin destekçisi ABD'nin imajı da giderek bozulmaya başlamıştır.

Sovyetler Kruşçev döneminde Batı Kapitalizmi ile beraber barışçıl bir düzen içinde olmaya yönelik yeni bir dış politika ortaya koymuş ve üçüncü dünya devletlerinde savaş sonrası kolonileşme (de-colonization) sürecine paralel olarak nüfuzunu artırmaya gayret etmiştir.¹⁰⁷ Sovyetler Birliği'nin Güney kısımlarında bu politika Türkiye ve İran'ın ABD ile askeri ilişkilerini azaltmaya yönelmiş ve Bağdat Paketi'ni zayıflatmayı hedeflemiştir. İki devlet ilişkileri Şah'ın bu süreçte Sovyetler'e yaptığı ziyaretin ardından iyileşme emareleri göstermiş, sınır ve transit konular ile Aras ve Kura nehirlerinin kullanımına dair bir dizi anlaşma imzalanmıştır.

Ancak, 1958 yılında Irak'ta Sovyetler'in desteği ile Haşimi hanedanlığının yıkılması İran'ı güvenliğini teminat altına almak için ABD ile ilişkilerini derinleştirmeye zorlamıştır. ABD'nin Bağdat Paketi'ne katılımı için yoğun çaba harcamış, Türkiye ve İsrail ile askeri istihbari işbirliğini artırmıştır. ABD Arap-İsrail ihtilafı nedeniyle Bağdat Paketi'ne katılmada çekingen kalmıştır. Diğer yandan, İran ABD ile ikili bir savunma anlaşması müzakerelerine başlamıştır. Sovyetler bu müzakerelere tepki göstermiş ve İran ile gizli görüşmelere başlamıştır.

¹⁰⁵ Başbakan Menderes'in ifadeleri bu bağlamda dikkat çekmektedir. Menderes, ABD'nin Pakt'a katılmaması hususunda; "Başkan Eisenhower'ın yanıt olarak ABD'nin katılmaya yönelik bir adım atması halinde İsrail'in benzer güvenceler talep edeceğini ve ABD'nin bunu reddetmek zorunda kalacağını, bu durumun da ABD'de İsrail yanlısı baskıları tetikleyerek Senato'nun antlaşmayı onaylamasını engelleyeceğini" söylediğini ifade etmiştir.

"The Middle East After the Baghdad Pact", 11/08/1958, **Time**.

¹⁰⁶ Alvandi, R. (2014), Flirting with Neutrality: The Shah, Khrushchev, and the Failed 1959 Soviet-Iranian Negotiations, **Iranian Studies**, 47(3), s.421.

¹⁰⁷ Donaldson, R. H. (1982). The Soviet Union in the Third World. **Current History**, 81(477), s.334

İran, Soğuk Savaş döneminde Suudi Arabistan ya da Türkiye'nin aldığı düzeyde ABD'den askeri yardım almamayı ABD'nin kendine karşı güvenlik teminatları açısından sorunlu görmekteydi. Bu kaygısını gidermek ve ABD'den daha fazla askeri yardım almak amacıyla bağımsız ve nötr bir dış politika izleme gayretleri bazı dönemlerde ön plana çıkmıştır. Sovyet-İran gizli müzakerelerini de bu çerçevede okumak mümkündür.

İran-Sovyet gizli görüşmeleri ortaya çıktığında ABD-İngiltere önderliğinde NATO bu görüşmelere tepki göstermiş ve Türkiye dahil NATO üyeleri İran'ı Sovyetler ile bir anlaşma yapmaktan caydırmaya çalışmıştır. Dönemin Başbakanı Menderes Şah ile görüşmüş ve Şah'ı Sovyetler ile bir anlaşma imzalamaktan geri çekilmeye ikna etmeye çalışmıştır.¹⁰⁸ Sonuç olarak, İran Sovyetler'in sunduğu kabul edilebilir ve İran'ın konumunu ve güvenliğini iyileştirici teklifleri içeren saldırmazlık (non-aggression) anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmiş, ABD ile müzakereleri devam eden savunma anlaşmasını imzalamıştır.

Bu yönüyle İran Sovyetler ile müzakereleri ABD ile daha avantajlı bir anlaşma imzalamak için bir baskı unsuru olarak kullanmıştır.¹⁰⁹ Bu durum, Sovyet-İran ilişkilerini yeniden gerilimli bir sürece sokmuştur. Sovyetler Şah aleyhine Farsça yayın organları kanalıyla yoğun bir propaganda faaliyetine başlamıştır. Buna karşın İran, ABD ile askeri işbirliğini arttırmaya çalışmıştır.

İran dış politikasını Soğuk Savaş döneminde özetlemek gerekirse şu söylenebilir:

- Sovyetler tehdidini azaltmak
- ABD'ye olan bağımlılığı azaltmak,
- Aynı zamanda Batı ittifakı içinde yer almaya devam etmek.

Soğuk Savaş'ın ilerleyen yıllarında İran ABD ile olan patron-müşteri ilişkilerinden rahatsızlığını ortaya koymada daha açık oynamış, petrol gelirlerinin artmasıyla bağımsız dış politika izleme konusunda daha hevesli olmuştur.

1960 yılların ikinci yarısında ABD dış politikası yoğun şekilde Vietnam savaşı ile meşgul bir durumdaydı. İran ABD nezdinde bir nebze geri planda kalmıştır. İran ABD'nin Vietnam'daki pozisyonuna verdiği desteğin değerinin farkında olup bu dönemde ABD ile ilişkilerini kurumsal bir ortaklık zeminine oturtmaya gayret etmiştir. Mısır ve Irak'ın İran'a yönelik oluşturduğu tehdit algısı İran'ın ABD'den daha fazla silah yardımı talep etmesine yol açmıştır. İran yeri geldiğinde ABD'nin Vietnam konusundaki pozisyonuna tam destek vererek yeri geldiğinde de Sovyetler ile

¹⁰⁸ **United States Department Of State Office of the Historian**, "Conversation with Mr. Adnan Menderes, Prime Minister, Turkey", Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 330, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d330>

¹⁰⁹ Alvandi, a.g.e., s.426

işbirliğinin kapısını araladığını Batı ittifakına göstererek oldukça pragmatist bir dış politika izlemiştir.¹¹⁰

1969 yılının sonlarına gelindiğinde sıralamada İran ABD'den en çok silah satın alan devletlerden biri olmuştur. 1972 yılında birkaç aylık zaman diliminde İran ABD'den 3 milyar USD değerinde silah satın almıştır.¹¹¹ İlerleyen yıllarda da dünyada artan petrol fiyatlarının katkısıyla eline bütçe imkanları geçen İran ABD'den her yıl milyarlarca ABD Doları değerinde silah alımlarını sürdürmüştür.¹¹² 1970'li yıllarda da Ortadoğu'yu önceleyen ABD dış politikası Şah yönetimindeki İran'a desteğini sürdürmüştür.

Sovyetler Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'da az sayıda olan dost devlet sorununu aşmak amacıyla bu bölgede iddialı ve müdahaleci bir dış politika takip etmiştir. Arap-İsrail ihtilafından bu bağlamda yararlanmış ve bölgede Cezayir, Güney Yemen, Irak, Mısır, Libya ve Suriye gibi bazı devletlerle kalıcı müteffiklik ilişkileri kurmuştur.

İran Sovyetler baskısı nedeniyle Bağdat Paktına en son katılan bölge devleti olmuştur. İran'ın bu hamlesi Sovyetler tarafından Ortadoğu'da saldırgan bir dış politika izlenmesine yol açmıştır. Sovyetlerin cömert tekliflerine rağmen İran'ın Batı ittifakını tercih etmesi Sovyetlerin Mısır ve Suriye gibi devletlerle hızlı silah anlaşmaları yapmasına sebep olmuştur. Ayrıca, İran'ın Batı ittifakında yerini alması Sovyetlerin Irak'taki krallığı yıkan Baas darbesini de desteklemeye teşvik etmiştir. Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesinin ardından Pakt CENTO'ya dönüşmüştür.

İran'daki Şah yönetiminin birincil önceliği tahtını korumak ve hayatta kalmak olmuştur. Şah ABD tarafından bir güvensizlikle karşılaştığında Sovyetler ile diyalog kanallarını açık tutmuştur. ABD'de otoriter rejimlere yönelik dillendirilen idealizm odaklı politik yaklaşımlar, Irak'ta Haşimi hanedanlığının darbe ile sonlanması Şah yönetimini kendi geleceğinin ABD'ye bağımlı olması bakımından kaygılandırmıştır. Bu durum İran'ı bağımsız bir dış politika yürütme konusunda ele geçirdiği fırsatları değerlendirmeye teşvik etmiştir.

Sovyet Devlet Başkanı Brejnev'in 1963'te Tahran'a yaptığı resmi ziyaret sırasında, transit, ekonomik ve teknik yardım ile sınırdaki nehirler boyunca bulunan kaynakların ortak kullanımıyla

¹¹⁰ Johns, A. L. (2007), The Johnson Administration, the Shah of Iran, and the Changing Pattern of US-Iranian Relations, 1965-1967: Tired of Being Treated like a Schoolboy, **Journal of Cold War Studies**, 9(2), s.64

¹¹¹ McGlinchey, S. (2013), "How the Shah Entangled America", National Interest, <https://nationalinterest.org/commentary/how-the-shah-entangled-america-8821> (02.06.2024)

¹¹² Department of State, "Recent Trends in Iranian Arms Procurements, Washington, May 1972, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume E-4, Documents on Iran and Iraq", 181. Intelligence Memorandum ER IM 72-79, 1969-1972, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve04/d181>

ilgili anlaşmalar imzalanmıştır.¹¹³ Bu anlaşma ile birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerilimli geçen iki devlet ilişkilerinde pragmatizm ön plana çıkmıştır. Devlet Başkanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiş ve Sovyetlerin İran'a yönelik teknik destekleri metalürji, makine ve boru hatlarının kurulumu gibi alanlara genişlemiştir.¹¹⁴

Şah yönetimi Sovyetler ile ekonomik işbirliği imkanlarını arttırmaya çalıştığı bu dönemlerde ABD'nin Vietnam Savaşı'na tam politik destek sunmakta ve ABD'den daha fazla askeri yardım alma konusunda ısrarcı bir siyaset takip etmekteydi. ABD-Sovyet rekabetinin azalması ve Soğuk Savaş'ın 1960'lı yıllardaki gibi gergin geçen havasının yumuşaması Sovyet-İran ilişkilerine de yansımıştır. Sovyetler için İran'ın gözden çıkartılmayacak kadar önemli bir aktör olması, İran için de Sovyetlerin alternatif bir ticari ve ekonomik ortak olması iki taraf arasındaki ilişkilerde işbirliğini teşvik edici bir unsur olmuştur.¹¹⁵

Diğer yandan, 1966 yılında Sovyetler ve İran arasında 110 milyon USD değerinde silah anlaşması yapılmıştır. Sovyetler bu satışta İran tarafına ABD ile kıyaslandığında oldukça avantajlı ödeme planı sunmuştur. İran açısından Sovyetlerle kurulan bu ilişkiler Arap devletlerinin İran'a karşı siyasetlerini yumuşatmaya dönük hamleler olarak da okunabilir. Zira, radikal Arap milliyetçisi devletlerin Sovyetler ile olan derin ilişkileri İran tarafı için ciddi bir endişe kaynağı oluşturmaya başlamıştı.

1972-1978 yılları arasında İran ABD'den 20 milyar USD değerinde silah satın almıştır. Petrol fiyatlarında yaşanan artışlar Şah yönetimini silah alımına teşvik ederken ABD'deki silah üreticilerini de aynı şekilde silah satışına teşvik etmekteydi. Sovyet-İrak Dostluk anlaşmasının akabinde ABD Başkanı Tahran'ı ziyaret ederek, İran'a F-14 ve F15 savaş uçaklarını verebileceklerini, bunun yanısıra konvansiyonel her türlü silahı İran'a sağlayabileceklerini ifade etmiştir.

Şekil 3 1950-2015 yılları arasında İran'ın silah ithal ettiği devletleri göstermektedir. Özellikle 1970'li yıllarda silah ithalatındaki keskin artış dikkat çekmektedir. Bu artışta en büyük pay sahibi ABD'dir. Bu tablo ABD-İran arasında 1970'li yıllarda siyasi ilişkilere ve bölgesel gelişmelere paralel olarak artan silah ticaretini ortaya koymaktadır. Bu tablo aynı zamanda 1970'li yıllarda İran'ın silahlanma politikası hakkında önemli bir ipucu sunmaktadır.

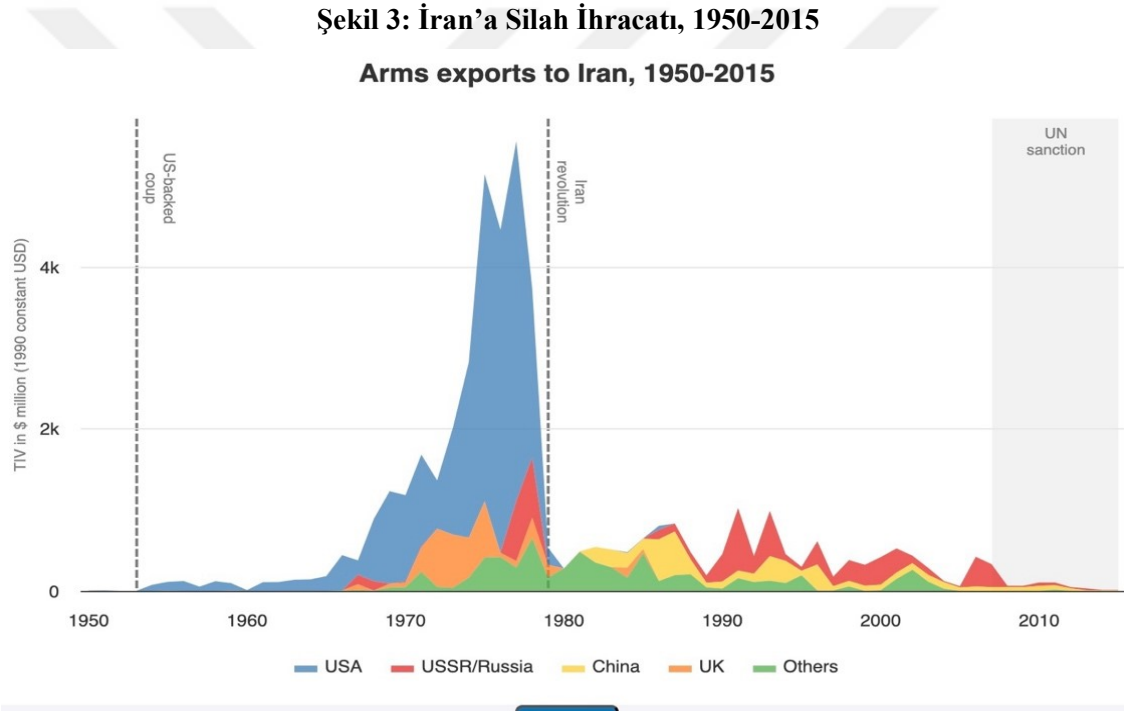
¹¹³ Irani, R. G. (1980), "Changes in Soviet Policy Toward Iran", **US Army War College Strategic Studies Institute**, s.8, file:///Users/erhan/Documents/Tez/Kaynaklar%20Katz.pdf (12/01/2024)

¹¹⁴ CIA (1967), "Growing Soviet and Eastern European Involvement in Iran's Economic Development", RR IM 67-33,2 June 1967, s.2,3. https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000234160.pdf

¹¹⁵ Erkan, S. (2014). Sovyet-İran İlişkileri (1979-1989), **Akademik Ortadoğu Dergisi**, 8(2), s.163, 164.

Görüleceği üzere, İran Sovyetler-ABD rekabeti hattında ABD ile bir müttefik iken, Sovyetler ile de pragmatist ilişkiler kurmaktan geri durmamıştır.

1953 yılından 1978 yılına kadar İran petrol gelirleri yıllık bazda 34 milyon ABD dolarından 20 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. 1970’li yıllardaki petrol krizi neticesinde artan fiyatlar İran’a bu gelir imkanını sunmuştur. 1973 yılından sonra İran’ın yıllık petrol geliri yaklaşık 20 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.¹¹⁶ Bu durum İran’da ciddi sosyo-ekonomik gelişmelere yol açmıştır. Kişi başı milli gelir 160 ABD dolarından 1600 ABD doları seviyesine çıkmıştır. Bu artışın, 18 milyon olan nüfusun 35 milyona çıkmasına rağmen gerçekleşmesi dikkat çekicidir.¹¹⁷ Modernleşme ve sanayileşme bağlamında İran’ı çalışan uzmanlar bu dönemde İran’daki Şah yönetimine gerekli övgüyü teslim etmektedir.

Kaynak: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI).¹¹⁸

Şah yönetimi bu dönemde silahlanmaya önem verip bu alana ciddi kaynaklar ayırırken. diğer yandan, sosyo-ekonomik projelere de beş yıllık planlar çerçevesinde bütçeler tahsis etmiştir.

Ekonomik olarak atılım yaptığı bu dönemde İran dış politikada da bölgede aktif bir rol oynamaya başlamıştır. 1970’li yıllarda ABD tarafından Nixon doktrini çerçevesinde en çok

¹¹⁶ Gharehbaghian, M. (1987), Oil Revenue and the Militarisation of Iran: 1960-1978. **Social Scientist**, 15(4/5), s.88.

¹¹⁷ Abrahamian, E. (1980), Structural Causes of the Iranian Revolution. **Merip Reports**, (87), s.22.

¹¹⁸ The World (2016), “Where Did Iran Gets Its Military Arms Over The Last 70 Years?”, <https://theworld.org/stories/2016/05/20/where-did-iran-get-its-arms-last-70-years>, (16/12/2023).

silahlandırılan müttefiklerden biri İran olmuştur.¹¹⁹ Sovyetler cenahından gelen tehdidin azalması, silahlanmaya ve orduya yaptığı harcamalar İran'ı Hürmüz Boğazı, Körfez ve Irak'ta Sovyet yanlısı Arap devletleri ile rekabete itmiştir. Basra Körfezinde iki adayı işgal etmesi, Umman'a Güney Yemenli isyancılara karşı Sultan'ı desteklemek üzere asker göndermesi, Irak'ı zayıflatmak amacıyla ülkedeki Kürt isyancıları desteklemesi, Sovyet etkisinin olduğu Mısır'da yeni yönetimin başına geçen Enver Sedat ile iyi ilişkiler kurması İran'ın aktif dış politikasının birkaç göstergesi olarak zikredilebilir.

Dış politikada Ortadoğu'da etkin bir bölgesel güç konumuna yükselen İran, diğer yandan iktidar ve halkın arasında oluşan güvensizlik ile iç gerginliklerin yükseldiği bir süreçte sürüklenmiştir.

1970'lerin ikinci yarısında İran'da oldukça dinamik bir orta sınıf ve dini sınıf mevcuttu. Şah yönetimi ise toplumsal ve ekonomik dinamikleri kontrol altına almak için baskıcı ve otoriter yapısını hayatın her alanında hissettirmeye başlamıştır. Anglo-Amerikan darbesiyle tahtını ele geçiren Şah toplum nezdinde bir kukla olarak görülmekteydi. Musaddık'a karşı yapılan darbe İran toplumu nezdinde derin huzursuzluklara neden olmuş¹²⁰ ve Şah ABD'nin kuklası olarak görülmeye başlanmıştır. Şah'a yönelik toplumun tüm katmanlarında biriken öfke ve değişim arzusu, Şah rejimini izole bir hale sürüklemiştir.

1953 Musaddık'ın devrilmesinden 1979 Devrimi'ne kadar uzanan dönemde, Şah, ABD'ye olan bağımlılığını azaltarak ve İran'ı bölgesel bir güç haline getirerek iktidarını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Şah'ın tercihleri İran'daki ekonomik ve sosyal yapıyı olumsuz etkilemiş ve iç politik dinamikleri harekete geçirmiştir. Şah, 1974'ten sonra dört katına çıkan İran'ın petrol gelirlerini, eğitim ve sosyal refah programları pahasına abartılı silah alımlarına harcamış, halkın ihtiyaçlarına kayıtsız kalmış ve popüler bir destek tabanı oluşturamamıştır. Nihayetinde de Şah'ın politikaları kendi kendini baltalamıştır.¹²¹

¹¹⁹ Mousavian, H. S. (2022), "A Revolution and A War: How Iran Transformed Today's Middle East", **The Cairo Review of Global Affairs**, <https://www.thecairereview.com/essays/a-revolution-and-a-war-how-iran-transformed-todays-middle-east/> (15/12/2023)

¹²⁰ Erkan, S. (2017), CIA Günlük Raporlarına Göre İran'da Şah'ın Devrilmesi, **Electronic Turkish Studies**, 12(12), s.99.

¹²¹ Katz, J. G. (2011), Review of The Rise and Fall of the Shah: Iran from Autocracy to Religious Rule, by A. Saikal, **The Historian**, 73(2), s.322

2.6. 1979 İran Devrimi Sonrası İlişkiler

2.6.1. İran Devrimi ve Sovyetlerin Yaklaşımı

1979 yılında İran'da Şah rejiminin devrilmesi ile sonuçlanan iç ayaklanma yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayaklanma toplumun tüm kesimleri tarafından desteklenirken sonuç olarak İran Ayetullah Humeyni liderliğinde teokratik bir devlet yapısına evrilmiştir.

Sovyetler açısından bu devrimsel değişim kendi destekledikleri ve üçüncü dünya olarak adlandırdıkları yerlerdeki Marksist-Sosyalist devrimlerden farklı bir durum arz etmektedir. Bilindiği üzere, kolonizasyon (de-colonization) ile birlikte Avrupa'daki egemen güçlerin hakimiyetinde olan dünyanın değişik yerinde birçok devlet bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Stalin'den sonra başa geçen Kruşçev bu döneme rast gelmiş ve bu devletlerde Sovyet yanlısı hükümetlerin başa geçmesi yönünde aktif ve müdahaleci bir dış politikayı devreye sokmuştur. Böylelikle Avrupa'da başlayan Soğuk Savaş bölgesel olmaktan çıkıp global ölçekte zemin kazanmıştır.

Sovyetlerin desteğiyle üçüncü dünya devletlerinin birçoğunda sosyalist hükümetler başa geçmiştir. Yemen, Vietnam, Etiyopya, Angola, Mozambik ve Küba bunlara örnek gösterilebilir. İran örneğinde, rejim değişikliğinin Sovyet desteği ile gerçekleştiğine dair somut veri mevcut değildir. Zira, ayaklanmadan sonra hemen Sovyet yanlısı bir hükümet başa geçmemiştir. Politik duruşu itibarıyla Batı'yı dışlayan yeni İran rejimi Sovyetlere karşı da mesafeli ve ihtiyatlı bir duruş sergilemiştir.

Buna rağmen, Sovyetler ilk andan itibaren yeni İran rejimine karşı dostça bir tutum almıştır. 1983 yılına geldiğinde Sovyetler için hassas olabilecek sol devrimci güçlerin ortadan kaldırılarak İran'ın İslamcı bir cumhuriyete dönüştüğü olaylarda bile Sovyet kaynakları İran'ın anti-emperyalist ve ilerlemeci yönlerine vurgu yapmaktaydılar.¹²² Bir diğer ifadeyle, Moskova, Şah'ın devrilmesini ve İran Devrimi'nin gelişimini, devrim sonrası İran'da nüfuzunu artırmak için yeni fırsatlar bulma umuduyla izlemiştir. Devrim liderlerini Batı emperyalizmine karşı artan muhalefeti ve devrim sırasında ABD karşıtı iç gelişmeler, Moskova'nın İran rejimiyle iş birliğini genişletme konusundaki hevesini artırmıştır.¹²³ Ancak, Sovyetlerin İran ile daha yakın ilişkiler kurma konusundaki tüm çabalarına rağmen, iki taraf arasında dostane ilişkilerin gelişiminde pek fazla ilerleme kaydedilmedi.

¹²² Asinovsky, D. (2018), The Soviet Union and the Iranian Revolution, **Russia in Global Affairs**, 16(3), s.202.

¹²³ Akbar, M. (1988), USSR-Iran Relations (1979-86). **Pakistan Horizon**, 41(1), s.61

Şah'ın Kruşçev'e İran topraklarında yabancı bir askeri üssün varlığına müsaade etmeyeceğine yönelik teminat verdiği 1962 yılından itibaren siyasi gerilimler azalmış, Sovyetler-İran arasında ticari ve ekonomik ilişkiler ön plana çıkmıştır. Artan ticaret, ortak altyapı projeleri, Hazar'da ekonomik dayanışma iki devletin ileride kuracağı siyasi ilişkilere de zemin hazırlamıştır. 1970'li yılların sonuna gelindiğinde, iki devlet arasında gaz boru hattı inşaatı da dahil olmak üzere 150'den fazla ortak tarım ve ekonomi projesi mevcuttu.

Sovyetler açısından tehdit olarak kabul edilen gerçek, İran devrimine karşı bir ABD müdahalesiydi. Güney sınırının yeniden güç dengesinde ABD nüfuzuna girmesini engellemek öncelikli siyaset olarak ortaya çıkmıştı. Bu yönüyle yeni İran rejimini ürkütecek ve Batı'nın müdahalesine neden olabilecek tutumlardan kaçınmıştır.¹²⁴ Dolayısıyla pragmatik ve ideolojik olarak İran'ın içişlerine müdahale imkanlarına sahip olsa da Sovyetlerin yeni İran rejiminin takındığı Batı-karşıtı yeni dış politikasını sistematik olarak desteklediği görülmektedir.

2.6.2. Devrim'in İran Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

İran'daki yeni rejim bağımsız bir dış politikayı esas almıştır. İran'ın bu yaklaşımı iki süper güç rekabetinde özel bir durum teşkil etmiştir. ABD bölgede kilit konumdaki bir müttefikini kaybetmiş olsa da Sovyetler de İran'ı kendi tarafına çekememiştir.

İran dış politikasında meydana gelen bu köklü değişim uluslararası güç dağılımında bir değişiklik olmadan İran'daki iç dinamiklerin etkisi ile ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Görünürde bir dış değişken olmadan iç faktörler neticesinde İran dış politikasının keskin bir şekilde dönüşmesi realist kuram özellikle de yapısalcı realist teorilere aykırı bir durum teşkil etse de, devrim ile yeni kurulan devlet davranışları zaman içinde realist kuramın öngördüğü çerçevede gelişmiştir.

Öte yandan, İran'ın devrimden sonra dış politikasındaki dönüşümünü sadece rejim değişikliği ile ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İran 19. yüzyıldan bu yana iki büyük güç arasında var olmaya çalışmıştır. Bu bir denge politikasını gerekli kılmıştır. Bu denge çoğunlukla iki büyük güce karşı bir taviz politikasını da beraberinde getirmiştir. İran için tavize dayalı bu denge siyasetinden kurtulup bağımsız bir dış politika yürütme hedefi çoğu zaman var olan bir gerçektir. Çalışmanın önceki başlıklarında değinilen 1920'li, 1950'li ve 1960'lı ve 1970'li yıllarda bu yönde hayata geçirilmeye çalışılan girişimler başarısız olmuştur. Zira, Sovyetlerden gelen tehdit olgusu canlı kalmış öte yandan İngiltere ve ABD'den sağlanan güvenlik teminatı ihtiyacı da gerekli olmuştur. Devrimden sonra İran'ın bağımsız dış politika hedefini gerçekleştirebilmesi Batı ittifakının stratejik olarak İran'dan vazgeçmesi ile de bağlantılı olmuştur.

¹²⁴ Erkan, Sovyet-İran İlişkileri..., s.165.

Humeyni'nin otoritesini pekiştirmesinin ardından İran'ın dış politikasını meşhur 'ne Doğu ne Batı' mottosu ile açıklamak mümkündür. Sovyetler İran'daki yeni rejime rejimin İslami kimliğine bakmaksızın dostça ve ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir. İran da Sovyetlerin Afganistan işgali, Irak ile savaşında Irak'ı desteklemesi ve sol grupları himaye etmesi nedeniyle Sovyetleri hemen kucaklayıcı bir politika ortaya koymaktan geri durmuştur.

Humeyni'nin son yılları ile Rafsancani'nin başkanlığına kadar İran dış politikasında keskin bir değişiklik olmamıştır. Sovyetlerin yıkılışına doğru Sovyet dış politikasındaki yumuşama ve Rafsancani'nin pragmatist tutumları sonucunda İran dış politikası Sovyetler ve devamında Rusya ile işbirliği zemini arayışına yönelmiştir.

2.6.3. Afganistan Sorunu ve Körfez Savaşı Gölgesinde İlişkiler

Sovyetlerin 1980'li yılların başlarında Afganistan'a askeri müdahalesi İran'daki devrimden sonra iki devlet arasında oluşan dengeyi olumsuz etkilemiştir. Bu olay İran tarafından tepki ile karşılanmış, hatta İran'daki Sovyet yanlısı grupların da eleştirisine maruz kalmıştır. Diğer yandan, Ayetullah Humeyni'nin Sovyetleri 'küçük şeytan' olarak tasvir eden dış politika söyleminin zemin kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Afganistan'ı işgali İran-Rusya ilişkilerinin gelişmesinde başlıca engel olarak ön plana çıkmıştır.

İran bu dönemde Sovyetlerin Afganistan işgalini kınasa da Sovyetlerin tepkisini çekecek bir oluşum içinde yer almaktan çekinmiştir. Bu bağlamda, Sovyetlere karşı bir cephe ülkesi olmaktan geri durmuştur. Nitekim, Afgan direnişini finanse eden Vaşinton-Riyad-İslamabad ekseninde yer almamıştır.¹²⁵ İran'daki yeni rejim Şii-merkezli bir siyasal İslam doktrini temelinde uluslararası sistemde güç ve zemin kazanmaya çalışan bir dış politika benimsemiştir. Bölgedeki Arap ülkeleri ile İsrail açısından bu durum ciddi bir tehdit unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Bunun karşısında gelişen Suudi-destekli Vahhabi İslam anlayışı İran açısından günümüzde de bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Sovyetlerin Afganistan işgalinden kısa bir süre sonra yıllarca devam edecek olan İran-Irak savaşı patlak vermiştir. Bu savaşta İran'a karşı Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'a yapılan askeri yardımlar devletlerin pozisyonları hakkında da bilgi vermektedir. Savaş süresince Irak'a yapılan askeri yardımların neredeyse yarısı Sovyetler tarafından verilmiştir. Bu yardımın en az 30 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁶ Diğer taraftan, ABD'nin İran'a yaptığı askeri yardım Irak'a yaptığı yardımdan daha fazla olmuştur. İran'ın ABD ile ilişkileri kopma noktasına gelmesine

¹²⁵ Milani, M. (2010), "Iran and Afghanistan", United States Institute of Peace, The Iran Primer, s.5-6. <http://www.nbcnews.iranprimer.com/sites/default/files/Iran%20and%20Afghanistan.pdf>, (23/12/2023)

¹²⁶ Faramarz, D. (2020), "The Soviet Union, Not the West, Was Saddam Hussein's Main Backer in His War Against Iran", **IRANWIRE**, <https://iranwire.com/en/features/67636/>, (07/01/2024).

rağmen bu savaşta Sovyetlerin Irak'a desteği karşısında halen İran'a askeri yardımda bulunması kaydadeğerdir. Bu yönüyle, İran-Irak savaşı süper güçlerin her iki tarafı da desteklediği bir çatışma olması açısından Soğuk Savaş dönemi ihtilaflarından ayrıışmaktadır.

Afganistan sorunu ile uğraştığı bir dönemde Sovyetlerin İran-Irak Savaş'ına yaklaşımı esasen karmaşık bir durum oluşturmuştur. Savaşın başlangıcında nötr bir tavır sergilemiş olsa da Sovyetler İran'daki rejimin kendi nüfuzları altına girmekten uzak Şii-İslamcı bir yapıya büründüğünü gözlemledikçe, savaş sahasında İran'ın üstünlüğünü dengeleyecek şekilde Irak'a askeri yardımlarını artırmıştır. Diğer taraftan, Suriye ve Kuzey Kore tarafından İran'a silah sevkiyatlarını engellememiştir. Sovyetler İran'ın ABD ile yaşadığı rehine krizinde ABD tarafından BM nezdinde İran'a yönelik yaptırım teklifini veto etmiştir. Ayrıca devrimin ilk yıllarında İran'a ekonomik danışmanlar göndermiştir.

Görüldüğü üzere, Devrim sonrası İran bölgesel bir güç olarak zemin kazanmaya ve bağımsız bir dış politikaya sahip olmaya çalışırken Sovyetlerin ani ve keskin tepkisine yol açacak bir eylem içinde bulunmamaya özen göstermiştir. Bununla birlikte, Sovyetler de İran'ın yeniden ABD nüfuzu altına girmesine neden olacak bir müdahaleden kaçınmıştır. Sovyetler, İran'ı ABD'nin uluslararası platformlardaki hamlelerine karşı diplomatik olarak desteklerken bölgede önemli müttefik olan Irak karşısında da mutlak üstünlüğü ele geçirmesine engel olmaya çalışmıştır.

Sovyetler İran-Irak ihtilafının iki devlet arasında 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması temelinde sonlanmasını teşvik etmiş ve bu yönde arabuluculuk da yapmıştır.¹²⁷ Buradaki temel motivasyon, Arap siyasetindeki dengelerin kendi aleyhine değişmesini önlemek ve ABD'nin Körfez bölgesinde daha fazla konuşlanmasının önüne geçmek olmuştur.

2.6.4. Sovyetlerin Dağılma Sürecinde İlişkiler

Afganistan ve Körfezde çatışmaların durduğu 1980'li yılların sonlarında iki devlet arasında yeniden yakınlaşma gerçekleşmeye başlamıştır. Siyasi düzeyde karşılıklı ziyaretler başlamış, ekonomik ve ticari olarak yeniden işbirliği zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. 1986 yılında düşen petrol fiyatları nedeniyle İran Rusya'ya gaz satışını yeniden başlatmıştır. Bu yıllarda teknik düzeyde komisyon toplantıları gerçekleştirilmiş ve Rusya'nın İran'da güç santralleri, rafineriler, petrol boru hatları ve tren yollarına yatırım yapması öngörülmüştür. İlişkilerin normalleşmesi

¹²⁷ Halliday, F. (1987), The USSR and the Gulf War: Moscow's Growing Concern, **MERIP Middle East Report**, (148), s.10,11

bağlamında 1989 yılında Humeyni'nin Gorbaçov'a yazdığı mektup dikkat çekmektedir.¹²⁸ Humeyni mektubunda, dine dönüşü Sovyetlerin yaşadığı sorunların bir çözümü olarak sunmuştur.

Humeyni'nin ölümünden sonra İran dış politikası daha pragmatist bir yaklaşım sergilemiş, Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte ilişkiler çeşitlenmeye ve derinleşmeye başlamıştır. Bu kapsamda silah anlaşmalarının yapılması ve İran'da nükleer programın geliştirilmesine ilişkin işbirliği süreci başlamıştır.

İran devriminden Sovyetlerin dağılmasına kadar olan dönemde Sovyetler ve İran ilişkileri karşılıklı güven temeline oturmaktan uzak durmuştur. Uzun yıllar süren ve birbiriyle örtüşen İran-İrak savaşı ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali iki devleti çıkarlarının uyumlaşmasını engellemiştir. İran'ın Batı karşıtı duruşu ise Sovyetler ile buluştuğu bir nokta olmuştur. Ancak, bölgede yaşanan ve uzun yıllara yayılan kaos ve çatışmaların hakim olduğu süreç iki devletin Batı karşıtlığı üzerinden ortak bir zeminde buluşmalarına ve bunun meyvelerini toplamalarına mani olmuştur. Diğer taraftan, şu söylenebilir: 1989 yılında İran ve Sovyetler ilişkilerini geliştirmek bağlamında pragmatist tutumlar benimsemiş ve iki devlet arasında çok yönlü işbirliğinin temelleri atılmıştır.

Bu bağlamda, 1989 yılında İran Meclis Başkanı Haşim Rafsancani'nin Moskova ziyaretini zikretmekte yarar vardır. Rafsancani'nin ziyareti devrimden sonra Moskova'ya İran tarafından yapılan en üst düzey ziyaret olarak kayda geçmiştir. Ziyaret sırasında Gorbaçov'un bilahare İran Cumhurbaşkanı olarak seçilen Rafsancani'ye yönelik, "Ekonomik işbirliğinin yanı sıra, siyasi diyalog ve diplomatik çabalarda İran bizimle yarı yolda buluşmaya hazır olduğu kadar Sovyetler Birliği de ileri adımlar atmaya hazırdır" ifadesi¹²⁹ iki devlet arasında başlayacak olan yeni ilişkilerin ipucunu vermektedir.

Rafsancani'nin ziyaretinde ön plana çıkan bir diğer husus iki devletin birbirlerinin hayati çıkarlarına zarar vermeye yönelik politikalardan çekinmeleri hususunda vardıkları ortak anlayış birliği olmuştur. Zira, Sovyetler İran İslam Devrimi'nin kendi Müslüman toplumları üzerinde olabilecek etkisinden korunmaya çalışmıştır. İran ise özellikle Irak ile savaşında Sovyetlerin Irak'a sağladığı destek ve Afganistan Savaşı'ndan oldukça olumsuz etkilenmiştir.

Bununla birlikte, Sovyet dış politikası İran dahil tüm pozisyonlarında bu dönemde değişiklik yapma emaresi göstermiştir. Gorbaçov'un 'Perestroika' ilkesi İran ile esasen bir karşılık bulmuştur. İran ise uzun yıllardır devam eden savaşın tahribatlarını onarmak ve devam edegelen Batı

¹²⁸ Mektubun İngilizce tercümesine İmam Humeyni'nin resmi internet sitesinde ulaşmak mümkündür. İmam Khomeini (2020), "Imam Khomeini's historic letter to Gorbachev", <http://en.imam-khomeini.ir/en/n29222/Imam-s-letter-to-Gorbachev>, (11/01/2024).

¹²⁹ Park, M. (21.06.1989), "Iranian Gets Warm Soviet Welcome: Rafsanjani-Gorbachev Talks Points to Improved Relations", **Los Angeles Times**.

izolasyonunu kırmak için Sovyetler gibi ekonomik, diplomatik ve askeri olarak potansiyel bir ortak ile ilişkilerini geliştirme fırsatı elde etmiştir.

2.7. Sovyetlerin Dağılması, Yeni Dünya Düzeni ve Rusya-İran İlişkileri

Sovyetlerin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin devletlerarası ilişkileri ve uluslararası sistemi derinden etkilemiştir. Sovyetlerin mirasını devralan Rusya Federasyonu ve İran açısından sistemik düzeyde yaşanan bu değişim beraberinde birçok dış politik-ekonomik zorlukları getirmiştir.

Sovyetlerin çöküşü uluslararası sistemin yapısını ve güç denklemini köklü olarak değiştirmiştir. Bu değişimden olumsuz olarak en çok etkilenen devletler Sovyetlerin mücavir alanında bulunanlar olmuştur. Bu devletlerin başında İran gelmektedir. İran'ın Batı ile ilişkilerinin kötü olması bunda temel faktör olmuştur.¹³⁰ Sistem değişimi ile beraber Sovyetlerin çöküşünden etkilenen birçok devlet yeni uluslararası sisteme adapte olmada başarılı olurken, İran'da yerleşik ve katı bir şekilde var olan Batı karşıtlığı yeni düzene direnmeyi tercih etmiştir. Sovyetlerin düştüğü güç denkleminde Batı ABD öncülüğünde hegemon güç olarak yükselmiş ve İran'ı çevreleme konusunda daha sert ve ileri adımlar atabilmiştir.

İkinci Dünya Savaş'ına kadar uluslararası düzen çok kutuplu büyük güçlerin sistemdeki dağılımından oluşmaktaydı. Savaşın sonra uluslararası düzen ABD ve Sovyetler etrafında kümelenen iki kutuplu bir güç dağılımı etrafında şekillenmiştir. Ancak, İran açısından iki kutupluluk esasında 19. yüzyılın sonundan itibaren başlamış bir durumdur. Tabi ki bu gerçek İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yerleşmesi ve Hindistan'ı sömürgeleştirmesi ile Rusya'nın Orta Asya ve Kafkaslara doğru yayılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İran bu iki güç arasında Afganistan ve Orta Asya gibi aktif bir rekabet alanına dönüşmüştür. 1907 yılında İran'ın iki büyük güç arasında nüfuz alanlarına paylaşılması bu bağlamda iyi bir göstergedir. İngiltere ve Sovyetler dışındaki büyük güçlerin İran üzerinde etkinliği sözkonusu olmamıştır. Almanya'nın İkinci Dünya Savaş'ında bazı hamleleri bu denklemi bozmaya yetmemiştir.

Soğuk Savaş döneminde bu ikili denklem düzeni Batı kanadında İngiltere'nin yerini ABD'nin almasıyla aynı şekilde devam etmiştir. Ancak ABD-Sovyetler güç denkleminde İran'ın önceki dönemlere kıyaslandığında açık şekilde Batı ittifakında yer almasını dikkat çekici bir farklılık olarak sunmak gerekir.

¹³⁰ Hunter, S. (2010), *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Blumsburry Publishing, USA, s.12

İran için iki kutuplu düzenin bozulduğu an devrim ile beraber Humeyni'nin 'Ne Doğu ne Batı' olarak tarif ettiği dış politikasının benimsenmesi ile gerçekleşmiştir. 1950'li yılların sonunda Başbakan Musaddık tarafından da 'müspet denge' olarak arz edilen ancak hayata geçirilemeyen bu siyasi tutum, iki güç arasında hayatta kalabilmek için hassas ancak çoğunlukla egemenliğin kısıtlandığı bir denge yaklaşımının terk edilip bağımsız bir dış politika izleme temeline dayanmaktadır.

Tarihi süreçte ulusal güvenlik politikası açısından İran için en büyük tehdit Kuzey'den gelen Rusya/Sovyet yayılmacılığı olmuştur. Sovyetlerin dağılması İran açısından bu tehdidin ortadan kalkması bakımından rahatlatıcı bir unsur olmuştur. Zira, Sovyetlerin dağılmasının ardından yerine gelen Rusya Federasyonu ilk dönemde iç karışıklıklara sürüklenmiştir ve uluslararası güç denkleminde Sovyetlerin düzeyindeki güç seviyesinden geride kalmıştır.

Ayrıca İran-Rusya arasında Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış, Sovyetler döneminde yaklaşık 2000 km sınır paylaştan Rusya ve İran'ın ortak sınırı artık kalmamış ve iki devlet karada komşu devletler olmaktan çıkmıştır.

Coğrafi olarak ortaya çıkan bu yeni mesafe İran'a Rusya ile ilişkilerinde güven kazandırmıştır. Bunun yanı sıra, İki devlet ABD öncülüğündeki Batı ittifakının çevreleme siyasetinde baskı altında kalmaya başlamışlardır. Bu durum tabiatıyla Rusya-İran ilişkilerini daha önce güç dengesi bakımından Rusya lehinde asimetrik bir seviyeden daha dengeli bir noktaya çevirmiştir. Bu çerçevede, İran Ortadoğu'da ABD'nin yükselen hegemonyasına karşı Rusya ile ilişkilerini daha dengeli olarak yürütebilme potansiyeline kavuşmuştur.

Bu bağlamda, Rusya ve İran pragmatik ve stratejik amaçlarla ilk defa esaslı olarak yakın ilişkiler kurmaya başlamışlardır. İran'ın bölgesel düzeyde siyasi destek ihtiyacı ve Rus silahlarını ve teknolojilerini temin etme hedefi ile Rusya'nın Müslüman dünyada ve Ortadoğu'da dost ihtiyacı bu yaklaşmanın dinamiklerini oluşturmuştur. 1991 yılında meydana gelen Körfez savaşı yaklaşma sürecine katkı sunmuştur. Zira, ABD'nin savaşa müdahil olması ve Saddam rejimine askeri müdahalede bulunması Rusya ve İran'ı kaygılandırmıştır.

Rusya'nın, Sovyetler sonrası dış politikası yeniden şekillenmeye başlamış ve Ortadoğu'ya ilgisi artmaya başlamıştır. Bilindiği üzere, Saddam liderliğindeki Irak Soğuk Savaş döneminde Rusya'nın yakın bir müttefiki iken Şah liderliğindeki İran ise ABD'nin bir müttefiki olmuştur. İran'da gerçekleşen devrim İran'ı iki devlet arasında orta noktaya çekmiş ancak, dini liderliğin Batı tarafından giderek izole edilmesiyle Sovyetler-İran arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Önceki bölümde de vurgulandığı üzere, İran-Irak Savaşı'nda Sovyetlerin Irak'a silah desteği İran'ı ABD'ye ve Batı'ya konulan mesafeye rağmen Sovyetler ile hemen yaklaşmasını engellemiştir.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte ABD hegemonyası ve Ortadoğu'da bu hegemonyanın tek taraflı askeri müdahaleleri gelişmekte olan Rusya-İran ilişkilerini pragmatik ve stratejik bir zemine sürüklemiştir. 1996 yılında Moskova'yı ziyaret etmekte olan Ali Ekber Velayeti'nin Rusya-İran ilişkilerinin son 500 yılda en iyi sürecinden geçmekte olduğuna dair demeci bu bağlamda önem arz etmektedir.¹³¹ İran Sovyet sonrası bu ilk dönemde, Rusya'nın Ortadoğu'da yeniden etkin bir siyasi güç olabilmesi için siyasi desteğini açık olarak ortaya koymuştur. 1996 yılında Lübnan ve İsrail arasında devam eden ateşkes anlaşmasında Fransa ile birlikte Rusya'nın da imzacı devletler arasında yer almasını desteklemiştir.

2.7.1. Ortak Çıkar ve Rekabet Alanları

1979 devrimi ile İran Amerikan karşıtı bir tutum almıştır. Ancak buna rağmen, bir o kadar da anti-Sovyet bir tavır takınmıştır. Bu tavırda önceki bölümde de değinildiği üzere, Sovyetlerin İran-İrak Savaş'ında Irak'a silah temin etmesi (örneğin Tahrân'ı vuran Irak füzelerinin Sovyetler malı olması) ve Afganistan işgali etkili olmuştur. Savaşın ve işgalin sona ermesi ve Humeyni'nin 1989 yılında ölümü ile birlikte Sovyet-İran ilişkileri düzelmeye başlamıştır.

Gorbaçov döneminde düzelmeye başlayan iki devlet ilişkileri Sovyetlerin dağılmasının ardından gelişmeye devam etmiştir.

1991 yılında Moskova ve Tahrân Azerbaycan-Ermenistan Savaş'ında kendilerini aynı tarafta bulmuşlar ve Türkiye ve Batı'ya karşı Ermenistan'ı desteklemişlerdir. Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Amerikan ve Türk etkisinin artmasını önlemeye çalışmışlardır. Tacikistan'da 1992 yılında iç savaşın başlangıcında Rusya ve İran farklı pozisyonda olsalar ve belli anlaşmazlıklar yaşasalar da 1997 yılında ateşkesin sağlanması ve güç paylaşımına dayalı yeni bir hükümetin kurulması konusunda beraber çalışmış ve işbirliği yapmışlardır.

İki devlet 1996 yılında Afganistan'ın çoğunu eline geçiren radikal İslamcı Taliban'a karşı işbirliği yapmışlardır. Azerbaycan'ın Hazar kıyılarında varolan petrol ve gaz rezervlerinin Batılı firmalar tarafından çıkarılmasına itiraz etmişlerdir. Bu itirazlarını Hazar'ın bir göl olduğu görüşlerine dayandırmışlardır. Yine ABD tarafından önerilen ve bugün faal olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına her iki devlet de karşı çıkmıştır.

Yukarıda zikredilen jeopolitik konularda birbirleri ile uyumlu politikalar izleyen Rusya ve İran Sovyetler sonrası dönemde nükleer, balistik füze dahil silah ve savunma alanlarında işbirliklerini ileri safhalara taşıyabilmiş Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'da ortaya çıkan krizlerde uzlaşmacı ve pragmatik yaklaşımlar benimseyebilmişlerdir.

¹³¹ Tarock, A. (1997), Iran and Russia in 'Strategic Alliance', *Third World Quarterly*, 18(2), s.208.

Bu yıllarda Rusya İran'ın en büyük silah tedarikçisi olmaya başlamıştır. Bu kapsamda Rusya İran'a süpersonik jetler, denizaltıları, tanklar ve balistik füzeler sağlamaya başlamıştır.

Rusya İran ile uyumlu görünen ve ortak hareket edebildiği bu geniş kapsamlı konulara rağmen, Soğuk Savaş'ın ardından ilk dönemde ABD ile de işbirliğini önceleyen bir dış politika benimsemiştir. Hatta bu politika Yeltsin döneminde öncelikli bir yer edinmiştir. Bu bağlamda 1995 yılında Rusya Gore-Chernomyrdin anlaşması (ABD Başkan Yardımcısı ve Rusya Başbakanı'nın isimlerine atfen) dahilinde İran'a silah satışını sınırlandırmıştır. Yine, Rusya Buşehr nükleer santralinin inşasını ABD'nin kaygılarını zaman zaman dikkate alarak geciktirmiştir.

Yeltsin döneminin sonuna doğru ABD-Rusya ilişkilerindeki işbirliği ve pozitif yaklaşma yerini şüphe ve kaygılara bırakmaya başlamıştır. NATO'nun genişlemesi, Kosova krizinde Rusya'nın müttefiki Sırbistan'ın NATO öncülüğünde bombalanması ve ABD'nin balistik füze planları gibi konular Rusya'da ABD'ye yönelik benimsenen uyumlu ve işbirlikçi dış politikaların sorgulanmasına neden olmuştur. Bu nedenle, Yeltsin liderliği ABD ile takip edilen işbirliğini önceleyen politikalarda frene basmaya başlamıştır. Ancak, Rusya'nın İran'a yönelik politikasında da köklü bir değişiklik olmamıştır.

İran Soğuk Savaş'ın ardından Rusya'nın Ortadoğu'da en uyumlu ortağı olmaya başlamıştır. Bu durum hem Yeltsin hem de Putin döneminde geçerli olmuştur.¹³² Putin 1999 yılında iktidara geldikten sonra Rusya İran'daki politik ve ekonomik çıkarlarını takip etmeyi sürdürmüştür.

2.7.2. Hazar Konusu ve Rusya-İran İlişkileri

Rusya ve İran ilişkileri genel anlamda incelendiğinde her yönüyle sıkı işbirliğinin ve uyumlu politikaların var olduğu güçlü bir müttefiklikten bahsetmek mümkün değildir. Yukarıda arzedildiği üzere, Taliban, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı ve ABD hegemonyasına karşı duruş gibi bazı konularda uyumlu politikalar ve ortaklıklar mevcut olmasına rağmen, Hazar ve petrol boru hatları gibi diğer bazı konularda iki devletin dış politikalarının çeliştiği ve farklı pozisyon alabildikleri gözlemlenmektedir.

Hazar'ın paylaşımı konusunda Sovyetler döneminde İran ve Sovyetler arasında yapılan anlaşmalar Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve Kafkasya ile Orta Asya'da yeni bağımsız kıyıdaş devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte hükümsüz kalmışlardır. Hazar'ın paylaşımına dair anlaşmalar 1921 ve 1940 yıllarında İran ve Sovyetler arasında yapılan anlaşmalara dayanmakta idi. Yeni

¹³² Freedman, R. O. (2006), "Putin and Iran: A Changing Relationship", National Council for Eurasian and East European Research, https://www.ucis.pitt.edu/nceer/2006_819_11_Freedman.pdf, (23/12/2023)

egemen devletlerin de pay sahipliği konusunda hak iddia etmeleri Hazar'ın statüsü ve hangi devletin Hazar'dan ne kadar pay alacakları konusunda tartışmalara neden olmuştur. Hangi devletin Hazar'ın ne kadarına hükmedeceği hususu Hazar'ın petrol ve enerji kaynaklarının bölüşümü ve bu kaynakların uluslararası pazarlara hangi rotalardan nakli konusunda önem arz etmekteydi.

Hazar'ın statüsü ve kaynaklarının paylaşımına dair süreç incelendiğinde bu konunun kıyıdaş devletler arasında rekabete yol açan ve ayrıştırıcı olan bir sorun olduğu görülmektedir. Yeni devletler Sovyetler dönemindeki anlaşmaları tanımadıklarına ilişkin tutumlarını ortaya koymaya başlamışlar, Hazar üzerindeki haklarını ve paylarını tek taraflı olarak deklere etme konusunda aceleci bir tutum sergilemişlerdir.¹³³

Bu durum 1991 yılından itibaren Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında yoğun müzakerelerin başlamasına yol açmıştır.

İran bu müzakerelerde başlangıçta en aktif devlet olmuştur. Rusya ise genel süreci izleyen bir gözlemci konumunda olmuştur. İran Hazar'ın kıyılarının yüzde 12'sine hakim durumdadır. Ancak Sovyet döneminde anlaşmalarla kayıt altına alınan haklarını korumak için oldukça ısrarcı bir siyaset takip etmiştir. İran Hazar konularından sorumlu olacak bir Hazar Denizi Örgütü kurulmasını da teklif etmiştir.

Kıyıdaş devletlerin pozisyonları genel olarak şu şekilde olmuştur: Azerbaycan ve Kazakistan aynı görüşleri savunurken Türkmenistan görüşmelerde kayıtsız ancak gerektiğinde Azerbaycan karşıtı bir duruş sergilemiştir. Rusya tüm devletlerle temas halinde iken İran kendine has görüşünü kabul ettirme gayreti içinde olmuştur.

Hem İran hem de Rusya'nın petrol ve gaz kaynaklarına bakıldığında Hazar denizindeki kaynakların ekonomik olarak değerinin bu devletlerin kaynaklarının yoğunlaştığı diğer alanlara kıyasen önemli bir yer tutmadığı görülmektedir. Örneğin Rusya'nın kaynakları Sibiryta tarafında yoğunlaşırken İran'ın kaynakları Basra Körfezi tarafında yoğunlaşmaktadır. Ancak, her iki devlet Hazar'ın stratejik konumunu ve yeni devletlerin Batılı şirketlerle ilişkilerini göz önünde bulundurarak Hazar'ın kaynaklarının bölüşümü konusuna hassasiyetle yaklaşmışlardır.

Başlangıçta Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan ile birlikte Hazar'ın Kuzey kısmını kıyı uzunluğu esas alınarak ulusal sektörlere bölmek istemiştir. İran bu plana karşı çıkmıştır. Çünkü, anılan plan İran'ın Hazar'ın en fazla yüzde 13'üne sahip olmasını öngörmekteydi. İran bu plan

¹³³ Mamedov, R. (2001), International Legal Status of the Caspian Sea; Issues of Theory and Practice. **The Turkish Yearbook of International Relations**, (32), s.218.

yerine Hazar'ın beş kıyıdaş devlet arasında eşit olarak %20 paya ayrılmasını savunmuştur.¹³⁴ Türkmenistan da İran'ın pozisyonunu desteklemiştir. İran'ın bu görüşte ısrar etmesinin nedeni Elbruz petrol sahası olmuştur. Azerbaycan'ın Alov+Şark+Araz olarak adlandırdığı bu saha British Petroleum (BP) ve Azerbaycan hükümeti arasında yapılan anlaşma çerçevesinde keşif çalışmalarına açılmıştır. İran bu duruma itiraz etmiş ve keşif çalışmaları yürüten ekiplere uyarı ateşi açmış ve bölgeden uzaklaştırmıştır. Azerbaycan'ın BP ile yaptığı sözkonusu sahaya ilişkin anlaşmaya Türkmenistan tarafından da itiraz edilmiş ve İran'ın pozisyonu desteklenmiştir. Türkmenistan Azerbaycan ile Serdar ve Çırak-Güneşli sahalarında ihtilaf yaşamaktadır. İran'ın Elbruz petrol sahasındaki askeri müdahalesi sonrasında Türk Hava Kuvvetlerine ait uçaklar olaydan birkaç hafta sonra Bakü üzerinde gösteri uçuşları düzenlenmiş, bu durum Türkiye'nin Azerbaycan'ı İran'a karşı koruyacağı şeklinde yorumlanmıştır.

Hazar'ın nasıl paylaşılması gerektiği konusundaki müzakereler uzun soluklu olmuştur. Kıyıdaş devletler süreç içerisinde kendi önerileri ve taslak anlaşmaları ile ön plana çıkmaya çalışmışlardır. Azerbaycan Batılı devletler ve Türkiye'nin desteğiyle Rusya'nın baskısından daha az etkilenirken Türkmenistan ve Kazakistan Rusya'nın hassasiyetlerini gözetten bir yaklaşım sergilemek durumunda kalmışlardır.

Rusya-İran arasında da tam uyumlu bir süreç yaşanmamıştır. Hazar'ın kullanımının kıyıdaş devletlerin ortaklığına bırakılması ve Hazar'da yapılacak herhangi bir keşif ve enerji çıkarma faaliyetinin kıyıdaş devletlerin ortak kararına bağlı olması konusunda İran ve Rusya ortak bir zeminde buluşurken, Rusya'nın yıllar itibariyle değişen tutumu karşısında İran'ın kendini yalnız bulduğu durumlar olabilmektedir. Bunun en önemli göstergesi Rusya'nın Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı konusunda Azerbaycan ile anlaşması olmuştur. Rusya'nın Hazar'ın Kuzey kısmını kıyı uzunluğu temelinde alanlara bölme konusunda Azerbaycan ve Kazakistan ile ayrı ayrı anlaşması İran ile ayrıştığı diğer bir konu olmuştur.

Rusya'nın Hazar'a yaklaşımı ekonomik olmaktan öte politik olmuştur. Bu bağlamda önceliği eski Sovyet coğrafyası üzerindeki nüfuzunu korumak olmuştur.

Hazar'ın statüsü ve kaynaklarının bölüşümü konusunda kıyıdaş devletler arasında Sovyetlerin dağılmasının ardından 1998 yılına kadar çok taraflı müzakereler devam etmiştir. Bu süreçte sunulan taslak öneriler kapsamlı şekilde tartışılmış ve ele alınmıştır. Müzakereler tüm kıyıdaş devletlerin başkentlerinde teknik ve siyasi düzeyde gerçekleşmiştir. Ancak, uzun süren bu müzakereler sonucunda kıyıdaş devletler arasında ortak nokta ve zemin bulunamamıştır. Bunun

¹³⁴ Kınık, H. ve Erkan, S. (2020), The Legal Status of the Caspian Sea: An Iranian Perspective, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 16 (2), s.444,445

sonucunda, Hazar konusu farklı uluslararası örgütlerin gündemine de taşınmıştır. Bu müzakerelerde de herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Bunun üzerine, Başta Azerbaycan olmak üzere Hazar konusu ikili ve bölgesel düzleme taşınmıştır. Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Türkmenistan-Kazakistan arasında Hazar'ın petrol kaynaklarının Türkiye üzerinden taşınması hususunda müzakereler başlamıştır. Bu görüşmeler neticesinde, 1998 yılında Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasında anlaşma Devlet Başkanları düzeyinde imzalanmıştır.

Bu anlaşmanın imzalandığı zamanda Rusya ve İran arasında da Hazar'ın statüsü konusunda Rusya'nın Kazakistan ile ikili düzeyde imzaladığı anlaşma nedeniyle ayrışma vuku bulmuştur. Sonrasında Rusya'nın durumu toparlamak üzere Türkmenistan ve İran nezdindeki gayretleri bir sonuç üretmemiştir. Böylelikle Azerbaycan'ın Türkiye ve Batı desteğiyle oluşturduğu de facto fiili durum kıyıdaş devletler tarafından bir anlamda kabul edilmiştir.

Azerbaycan'ın Batı ve Türkiye ile anlaşması, Rusya'nın da Kazakistan ile ortak zeminde buluşması İran'ı Hazar statüsü konusunda yeni bir pozisyona itmiştir. İran, Hazar'ın ne bir göl ne de bir deniz olduğunu, dolayısıyla beş eşit alana bölüşülmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır. Bununla birlikte, Hazar'ın yeni statüsünün kıyıdaş devletler arasında bir ortak uzlaşıya varılana kadar 1921 ve 1940 yıllarında Sovyetler ve İran arasında yapılan anlaşmaların geçerli olması gerektiğini öne sürmüştür.

2000'li yıllarda Rusya Hazar denizini stratejik öncelik olarak belirlemiş ve kıyıdaş devletler arasında ortak bir zemin sağlanması konusunda yeni girişimler başlatmıştır. Rusya'nın bu girişimleri de netice itibarıyla bir sonuç doğurmamıştır.

Hazarın paylaşımı konusunda kıyıdaş devletler arasında nihai uzlaş ı ilerleyen yıllarda 2018 yılında Devlet Başkanları düzeyinde gerçekleştirilen zirvede sağlanmıştır. Beş kıyıdaş devlet sözkonusu anlaşmayı imzalamıştır.¹³⁵ Kazakistan'ın Aktau kentinde imzalanan bu anlaşma çerçevesinde Azerbaycan'ın oluşturduğu fiili durum resmi düzeyde kabul edilmiştir.

Buna göre, Hazar kıyıdaş devletler arasında sektörlere bölünmüştür. Her devlet 15 deniz mili mesafeye kadar karasularına ve 10 deniz mili genişliğinde balıkçılık alanına sahip olacaktır.

Bu sonuç esasında ne Rusya ne de İran'ın müzakerelerin başlangıcından bu yana ortaya koyduğu önerilerle uyumlu değildir. Rusya ve İran bu coğrafyada Hazar özelinde siyasi ve ekonomik bağlamda nüfuz kaybına uğramışlardır. Başta İngiliz BP olmak üzere, Norveç, Türkiye

¹³⁵ “5 Ülke Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Hakkında Anlaş ı” (13.08.2018), **Anadolu Ajansı**.

ve Japon firmaları Hazar'ın kaynaklarının çıkartılması ve transfer edilmesi konusunda bölgede zemin kazanmışlardır. Doğal olarak, anılan devletlerin bu kazanımlarında ABD desteği etkili olmuştur.

Kağıt üzerinde Kazakistan ve Türkmenistan da Batılı devletlerin şirketleri ile potansiyel olarak işbirliği geliştirme zeminini yakalamışlardır. Azerbaycan ise Rusya ve İran'ın da ikna olmak durumunda kaldıkları Batı ve Türkiye ile ileri düzeyde ilişkiler geliştirdiği ekonomik ve politik bir özgürlük alanına kavuşmuştur.

Hazar'a dair süreç incelendiğinde, Rusya-İran çıkarları uyumlu görünse de iki devlet arasında etkili bir işbirliği zemini ortaya konulamamıştır. İran'ın maksimalist yaklaşımları ve Rusya'nın yeni bağımsızlığına kavuşmuş eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olan hassas ilişkileri, bunun yanı sıra Türkiye ve Batı devletlerin uyumlu ortaklıkları ikili işbirliğini sekteye uğratmıştır. Bu durum, Rusya ve İran arasındaki ilişkilerin zamana ve duruma göre değişebildiği, güçlü bir müttefiklikten ziyade ihtiyatlı bir ortaklık temelinde sürdüğünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

2.7.3. Nükleer Konu, Balistik Füzeler ve Silah Ticareti

Bu dönemde Rusya ve İran arasında gelişen ve iki devlet politikalarında belirleyici olan konuların başında Rusya tarafından İran'a verilmesi öngörülen nükleer reaktörler ve İran'ın uranyum zenginleştirme hususları olmuştur. Rusya tarafından 1992 yılında nükleer reaktörlerin verilmesine¹³⁶, 1995 yılında ise Rusya'dan İran'a uranyum satışına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır.¹³⁷

İran üzerinde baskıyı artırmaya kararlı olan ABD bu olaya karşı çıkmış ve Rusya üzerinde reaktörlerin verilmemesi yönünde artan şekilde baskı kurmaya çalışmıştır. Rusya anlaşmanın imzalandığı dönemde ABD baskılarını görmezden gelmiş ve İran ile nükleer işbirliğini ilerletmeye dönük güçlü sinyaller vermiştir.

Rusya-İran ilişkilerinde önemli bir diğer konu balistik füze teknolojileri konusundaki işbirliği olmuştur. Bu konuda Rusya-İran arasında bir işbirliği olduğu ve belli ölçüde mesafe alındığı ortaya çıkan araştırma ve haberlerden tahmin edilebilir. Aynı zamanda, İran'ın istihbari yollarla yozlaşmış Rus bürokrasisinden bilgi temin etmeye çalıştığı yönünde kayıtlarda bilgiler mevcuttur. Bu bağlamda, Rusya tarafından 1995 yılında İranlı diplomatların sınır dışı edilmiş olması dikkat çekicidir. ABD, nükleer teknolojide olduğu üzere, bu konuda da iki devlet ilişkilerini yakından

¹³⁶ Nugzar, T. O. (2008), Russian-Iranian Nuclear Cooperation: 1992-2006, **Central Asia and the Caucasus**, (2 (50), s.72.

¹³⁷ Freedman, R. O. (2006), "Russia, Iran and the Nuclear Question: The Putin Record", Strategic Studies Institute, US Army War College, s.1. https://www.files.ethz.ch/isn/47007/Russia_Iran_Nuclear_Question.pdf, (20/02/2024).

takip etmiş ve Rusya üzerinde baskı kurmuştur. Bu baskıların Rusya üzerinde kısmen etkili olduğu söylenebilir zira, Rusya nükleer ve balistik füze teknolojilerinde İran ile yapılan anlaşmaları yeniden ele almak zorunda kalmıştır.

Rusya bu dönemde ekonomik olarak kırılgan bir süreçten geçmekte ve finansal olarak ABD'den yardım almakta idi. 1993 yılında Hindistan'a roket motorları temin etme yönünde yapılan girişimler ABD baskısı sonucunda akim kalmıştır. ABD'nin baskılarına rağmen Rusya tarafından İran'da reaktörler inşa edilmeye başlanmıştır. İran açısından bu başlangıç başlanması teknolojik bağlamda önemli bir katkı olarak görülmekteydi. O dönem İran basınında yer alan haberlere göre 200'den fazla Rus uzmanın nükleer reaktör anlaşması çerçevesinde İran'da bulunduğu anlaşılmaktadır. İran üniversitelerinde görev alan bilim insanları da Rusya tarafından eğitilmiştir.

Orta Asya ve Kafkaslardaki krizlerde Rusya İran'ın ideolojiden uzak ve yapıcı yaklaşımlarını müspet karşılamıştır. Rusya, İran'ın bu bölgelerde meydana gelen krizlere yönelik girişimlerini rekabetçi bir çerçevede algılamamıştır. İran, Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda arabuluculuk yapmış, Tacikistan'da ortaya çıkan iç savaşın sonlanması için taraflar nezdinde yapıcı faaliyetlerde bulunmuş ve Rusya'nın Çeçenistan krizinde tarafsız kalabilmiştir. Ancak, şunu belirtmekte yarar vardır. 1980'li yıllarda Rusya'nın Afganistan işgali İran ile ilişkilerinin gelişimini olumsuz etkilediği gibi 1990'lı yıllarda Tacikistan'da yaşanan iç savaşın da iki devlet ilişkilerinin gelişiminde engelleyici bir unsur olduğu söylenebilir.

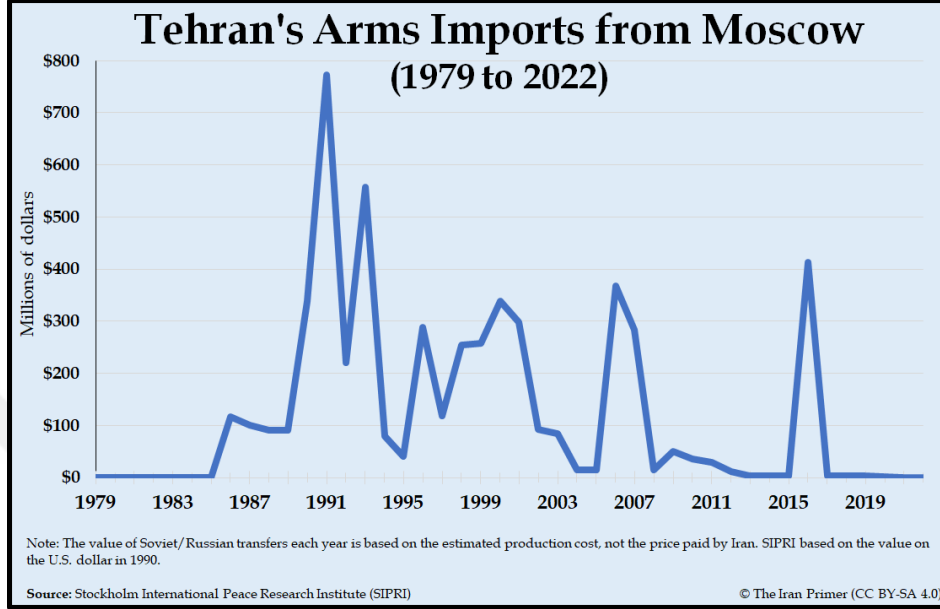
Rusya-İran yakınlaşmasını üç temel ekseninde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki silah ve askeri teknoloji satışı, ikincisi İran'ın sivil nükleer programı ve üçüncüsü de Hazar Denizi'nde devletlerin sınırlarının belirlenmesine yönelik anlaşma ya da anlaşmazlıklardır.

1991 yılından başlamak üzere Rusya Federasyonu İran'a kapsamlı ve yüksek profilli silah satışına başlamıştır. MIG-29, SU-24 saldırı helikopterleri, kısa menzilli hava savunma füzeleri, borbardıman uçakları, hava araştırma radarları, denizaltıları, tanklar, zırhlı araç ve anti-tank füzeleri gibi sofistike ve kapsamlı silah satışı peyderpey Rusya tarafından İran'a satılmaya başlanmıştır. Tacikistan iç savaşı nedeniyle iki devlet ilişkileri daha ihtiyatlı bir seyir izlemiş olmasına ve silah satışları gecikmesine rağmen 1993 yılından sonra yapılan anlaşmalar yeniden uygulanmaya başlanmıştır.

Şekil 4 İran'ın Rusya'dan 1979-2022 yılları arasındaki silah ithalatını göstermektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra görülen keskin artış dikkat çekmektedir. Esasen, 1989 ve 1981

yılları arasında Rusya ve İran arasında yapıldığı ifade edilen anlaşmalar 1990'lı yıllarda Rusya'dan İran'a yapılan tüm konvansiyonel silah transferlerinin temelini teşkil etmiştir.¹³⁸

Şekil 4: İran'ın Rusya'dan Silah İthalatı (1979-2022)

Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute SIPRI

1991 yılında meydana gelen Körfez savaşı İran'ın Rusya'ya silah bağımlılığını arttırıcı bir dinamik olmuştur.¹³⁹ Bu savaşın ardından ABD İran'ı öncelikli tehdit olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra, bölgede İran'ın en büyük rakibi olan Suudi Arabistan ABD ile kapsamlı silah ve savunma anlaşmaları imzalamıştır.

Sovyetlerin dağılmasının ardından ortaya çıkan bu gelişmeler İran'ı yeni Rusya Federasyonu ile yakınlaşmaya ve savunma açığını bu devlet ile giderme noktasında teşvik edici olmuştur. Bu nedenle, Sovyetlerin dağılmasının hemen ardından Kafkaslarda ve Orta Asya'da meydana gelen krizlerde İran Rusya'yı karşısına alacak bir yaklaşımdan kaçınmış bu tavır Rusya tarafından da olumlu karşılanmıştır. Örneğin, Azerbaycan'ın bağımsızlığını hemen tanımamış Rusya'nın tavrı belirginleştikten sonra bu konuda adım atmıştır.

Esasında Alman Siemens firması tarafından başlanan ancak devrimi nedeniyle sonlandırılan Buşehr'de nükleer santral hakkında 1989 yılında Sovyetler ve İran arasında görüşmeler başlamış ve 1992 yılında ilk anlaşmalar yapılmıştır. Sovyetlerin dağılmasının ardından anlaşmanın yürürlüğe

¹³⁸ Rusya'dan İran'a yönelik silah ve nükleer transferleri için bakınız: Wehling, F. (1999), Russian Nuclear and Missile Exports to Iran, **The Nonproliferation Review**, 6(2), 134-143.

Eisenstadt, M. (2001), Russian Arms and Technology Transfers to Iran: Policy Challenges for the United States, **Arms Control Today**, 31(2), 15.

¹³⁹ Freedman, R. O., Russia, Iran and the Nuclear Question..., s.5

konulabilmesi için Rusya ve İran arasında birçok girişim olmuştur. ABD öncülüğündeki Batı ittifakı İran'ın nükleer teknoloji elde etmesine büyük kaygı ile yaklaşmaktaydı. Bu nedenle Sovyetlerin yükümlülüklerini üstlenen yeni Rusya Federasyonu üzerinde bu yönde ciddi baskı uygulamışlardır. Rusya ise İran ile anlaşmayı sonlandırmak istemese de yeni dünya düzeninde ABD ile yeni ilişkiler tesis etme ve geliştirme uğruna İran ile silah anlaşmalarının uygulamaya konulmasındaki gibi hızlı hareket etmemiş nükleer santralin inşasına başlamayı zamana yaymayı tercih etmiştir. İran'ın ABD ile diplomatik ilişkilerinin olmaması Rusya'yı bu yönden zora sokan bir durum teşkil etmiştir.

Nükleer alanda Rusya-İran işbirliği ilerleme sinyalleri verince ve bazı ilerlemeler sağlanınca ABD tarafı nükleer alanda faaliyet gösteren belli Rus firmalarına karşı yaptırım siyaseti uygulamaya başlamıştır. Rusya tarafı bu yaptırımlardan kaçınmak için ABD tarafını yumuşatmaya çalışmıştır. Bu amaçla, nükleer teknoloji transferini düzenleyen mevzuatında yenilikler yapmış ve ülkede nükleer faaliyetlerden sorumlu kurumlar üzerinde sıkı denetimler tesis etmiştir. Ancak İran ile bu alanda işbirliğini sürdüreceğine dair yaklaşımından vazgeçmemiştir.

Netice itibarıyla, 1995 yılında Rusya Atom Enerjisi Bakanı Viktor Mikailov ile İran Atom Ajansı Başkanı Rıza Emrullahi arasında 800 milyon USD değerinde ilk anlaşma imzalanmış ve İran'ın Güneyinde yer alan Buşehr kentinde nükleer reaktörün inşasına başlanmıştır¹⁴⁰. Rusya-İran arasında ilave nükleer reaktörler için görüşmeler devam etmiş ve 1998 yılında 3 ayrı reaktörün inşası edilmesi için taraflar anlaşmalarını açıklamışlardır.

Diğer taraftan, nükleer silah elde etme konusunda İran'da özellikle devrim muhafızlarının içinde yer aldığı şahin kanadın girişimleri sadece ABD ve İsrail tarafından değil Rusya tarafından da endişeyle takip edilmekteydi. ABD baskısı ve Rusya'nın İran'ın nükleer bir askeri güç olma yönündeki niyetine ve girişimlerine yönelik kendi endişeleri Rusya-İran nükleer işbirliğinin yavaş ve karmaşık bir süreç içinde ilerlemesine neden olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasının ardından dış politikada yaşanan çok başlılık, Rusya'nın Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NSYÖA) kapsamında İran ile nükleer işbirliğini sivil amaçlarla yürütme konusunda gerekli denetimi sağlamasını zorlaştırmıştır. Süreç içinde ABD baskısı ve Putin liderliğinde dış politikanın merkezileşmesi ile İran ile müzakereler ve görüşmeler daha ihtiyatlı ilerlemiştir.

Rusya-İran arasındaki nükleer müzakerelerde kilit konu uranyum zenginleştirme hususu olmuştur. Esasında bu konu ABD ve önde gelen Batılı güçler tarafında da yakından takip edilmiştir. Rusya, İran ile yaptığı anlaşmasının sivil amaçlı olduğunu ve Uluslararası Atom Enerjisi

¹⁴⁰ Wehling, F. (1999), Russian Nuclear and Missile Exports to Iran, *The Nonproliferation Review*, 6(2), s.136.

Ajansı'nın denetimine açık olduğunu dile getirmiştir. Bu bakımdan, uranyum zenginleştirme teknolojisinin İran tarafına aktarılması konusunda oldukça ihtiyatlı hareket etmiştir. İran ise bu teknolojiyi edinme ve işlemin Rusya yerine İran'da gerçekleştirilmesi konusunda ısrarcı olmuştur.

Rusya, Sovyetler döneminde Kuzey Kore ile yaşanan olumsuz tecrübeyi İran'da yaşamaktan kaçınan bir tutum sergilemiştir. Bilindiği üzere, Sovyetler zamanında Kuzey Kore ile nükleer işbirliği çerçevesinde Kuzey Kore'ye Sovyetler tarafından nükleer reaktörler transfer edilmiştir. Kuzey Kore ise bu süreci nükleer silah üretme kapasitesine ulaşabilmek için kullanmıştır. Soğuk Savaş'ın son yıllarında azalan Sovyetler etkisi ve Rusya Federasyon'unun ilk yıllarında yaşanan kaotik gelişmeler nedeniyle Kuzey Kore'nin nükleer programı üzerindeki Rus denetimi etkisiz hale gelmiştir. Bu süreçte Kuzey Kore'nin birkaç savaş başlığı üretmiş olduğu bir nükleer kapasiteye ulaştığı yönünde açık kaynaklarda bilgiler mevcuttur.

Rusya-İran arasında başlayan nükleer müzakereler neticesinde 2000'li yılların ortalarında Buşehr'deki nükleer santral inşaatı Rusya tarafından tamamlanmıştır. Ancak, İran'ın uranyum zenginleştirme konusunda aktif girişimleri uluslararası güçleri özellikle de ABD'yi harekete geçirmiştir. ABD gerektiğinde güç kullanımına kadar gidecek araçlarla İran'ı tehdit etmeye başlamıştır. Rusya, bu süreçte ABD ve Batılı güçler ile İran arasında arabulucuk yapmaya çalışmıştır. Rusya açısından bu süreçte önemli bir kaygı unsuru Batılı güçler ile sürekli müzakere halinde olan İran'ın yeniden ABD ile yakınlaşma potansiyeli olmuştur.¹⁴¹

İran ile savunma ekonomik ve nükleer alanda sağlanan işbirliği ve bu işbirliğinin sağladığı faydalardan sonra İran'daki etkisini ve çıkarlarını kaybetme kaygısı Rusya için hassas bir durum teşkil etmekteydi. Esasen, İran'ın uranyum zenginleştirme konusunda Batılı güçler ile uzlaşmaz tutumu Rusya için arzu edilmeyen bir durum teşkil etmekteydi. Bu gerçek, Rusya'nın 2006 yılında BMGK'de İran'a yaptırım kararlarına neden imza attığını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. ABD ve Batı ile görüşmelerde, İran'ın koruyuculuğunu üstlenici tavırlar sergileyen Rusya, netice itibarıyla ABD ile İran'a yaptırımların uygulanması hususunda uzlaşmıştır. İran'a yönelik 2006 yılında BMGK'de alınan bu yaptırım kararına Çin de imza atmıştır.

İran, Rusya'nın kendisine karşı açıklanan BMGK yaptırım kararında imzacı devletlerden olmasına yönelik ciddi bir tepki gösterememiştir. İran yoğun şekilde ABD öncülüğünde izolasyon ve çevreleme tehdidi ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Böyle bir dönemde Rusya ile ilişkilerinin sürdürülmesi bir zorunluluk olmuştur. Zira, bu ilişki stratejik ve pragmatik bağlamda halen değerli bir kazanım olarak görülmektedir.

¹⁴¹ Katz, M. N. (2006), Putin, Ahmadinejad and the Iranian Nuclear Crisis, **Middle East Policy**, 13(4). s.2

2.7.4. Putin'in İktidarı ve İran ile İlişkiler

Putin Sovyetlerin dağılmasının ardından yarı-bağımsız hareket eden birçok kurum ve aktörü kontrol altına almış ve Rusya içinde merkezi otoritenin hakimiyetini sağlamıştır.¹⁴² Bu bağlamda, medya, enerji ve savunma gibi temel alanlarda oligark haline gelmiş kişileri görevden alarak Kremlin'in karar alma sürecindeki otoritesini pekiştirmiştir. Rusya sınırları içinde istikrarı sağlayabilen Putin, iktidarının ilk yıllarında yükselen petrol fiyatları sayesinde Rusya'yı dünyada ABD hegemonyasına karşı bir dengeleyici güç haline getirmeyi hedeflemiştir.

Soğuk Savaş yıllarının sona erdiği ilk dönemde Rusya ABD'ye İran konusunda iki defa taviz vermiştir. Her iki taviz de 1995 yılında gerçekleşmiştir. İlki İran'a nükleer sentrifüjlerin tesliminin iptali ikincisi ise Gore-Chernomyrdin anlaşması kapsamında silah anlaşmalarının bittiği 1999 yılından sonra İran'a silah satışının yapılmayacağına dair taahhüt olmuştur.

Rusya tarafından ABD'ye verilen bu taahhütler gerçekleşmemiş ardından ABD tarafından belli Rus şirketlerine yaptırım uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴³ Zira, Putin döneminin ilk yıllarında Rusya İran'a silah satışının durdurulmasına ilişkin verilen taahhütten geri çekilmiştir. Yine, İran Rusya'nın sağladığı teknoloji sayesinde kendi sentrifüjlerini imal edebilmiş böylelikle Rusya'nın bu konuda verdiği taahhüt de boşa çıkmıştır.

Putin iktidarının ilk yıllarında Rusya dış politikası milliyetçi ve anti-Amerikan bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır.¹⁴⁴ ABD'nin balistik füze savunma planlarından geri adım atmayacağına dair ısrarına tepki olarak, Putin Yeltsin döneminde ABD ile imzalanan gizli Gore-Chernomyrdin anlaşmasını ifşa etmiştir. Bununla Rusya, İran'a silah satışının ve Buşehr'deki nükleer santral inşaatının yeniden başlayacağı hatta ilave nükleer santrallerin de inşa edilebileceği sinyali vermiştir.

Rusya ve İran arasında ikili ilişkilerin yeniden canlandığı bu dönemde Rusya Hazar'ın statüsü ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattının inşasına ilişkin İran ile paylaştığı ortak pozisyonlardan vazgeçmiştir. Rusya, anılan boru hattının inşasına olan itirazından vazgeçmiş ve Hazar'ın karasal sınırlara göre pay edilmesini Azerbaycan ve Kazakistan ile yaptığı ikili anlaşmalar ile kabul etmiştir.

Bunlara tepki olarak İran, 2001 yılında Azerbaycan'ın Elbruz petrol sahasındaki arama faaliyetlerini Hazar'ın yüzde 20 pay edilmesi yönündeki yaklaşımı çerçevesinde hücum botları ile

¹⁴² McFaul, M. (2000). Putin in Power, *Current History*, 99(639), s.308.

¹⁴³ Dunaeva, E. (2013), Russo-Iranian Political Relations in the First Decade of the Twenty-First Century, *Iranian Studies*, 46(3), s.446

¹⁴⁴ Mcfoul, a.g.e., s.307.

müdahalede bulunarak durdurmuştur. Rusya, bu olayda İran'a karşı bir tavır sergilemiş ve Tahran'a silah satışını sınırlayan bir dizi önlem almıştır.

Bununla birlikte ABD'de meydana gelen 11 Eylül olayları Rusya'yı ABD ile işbirliği konusunda teşvik etmiştir. Rusya ABD'nin Afganistan müdahalesine itiraz etmemiş hatta bir bağlamda ABD'nin Tacikistan ve Özbekistan'da askeri üs kurmasına müsaade ederek Afganistan işgalini desteklemiştir. ABD'nin radikal İslam'a yönelik tehdit tanımını kendisi için de kabul edilebilir bir yaklaşım olarak görmüştür. 11 Eylül olaylarından sonra gelişen süreçte Rusya ABD ile işbirliği yapmak suretiyle esasında kendisinin de Çeçenistan'da benzer bir mücadele verdiğini ortaya koymaya çalışmış¹⁴⁵ ve Çeçenistan'daki operasyonları için ABD'nin sessiz kalmasını sağlayabilmiştir. Bu bağlamda, İran ile ilişkilerini de stratejik çıkarlarından vazgeçmeyecek şekilde dengeli yürütmüştür.

İran ise ABD'nin Taliban ile savaşında ABD ile ilk etapta işbirliğine hazır olduğunu ifade etmiştir. ABD askerlerini kendi topraklarında istemese de gerçekleşmesi durumunda kendi topraklarına inmek zorunda kalan ya da düşürülen ABD uçaklarının pilotlarını vermeye hazır olduğunu açıklamıştır. Ancak bu durum uzun süreli olmamıştır. Bush yönetimindeki ABD İran'ı Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "Şer Ekseni (Axis of Evil)" devletleri arasında zikretmiştir.

Bu süreçte Rusya-ABD ilişkileri NATO'nun genişleme planları ve balistik füze konusu nedeniyle yeniden gerilmeye başlamıştır. 2001 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Rusya İran'a yeniden silah satışına başlayacağını duyurmuştur. Hatemi'nin ziyareti esnasında "İşbirliği İlkeleri ve Karşılıklı İlişkilerin Temellerine Dair Anlaşma (Treaty on the basis for mutual relations and the principles of cooperation between the Islamic Republic of Iran and the Russian Federation)"¹⁴⁶ başlıklı bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak, bu anlaşma iki devlet arasında sıkı müttefiklik öngören bir içeriğe sahip olmamıştır. Ortak savunma konularında bir tarafın saldırıya uğradığında diğer tarafa savunma ya da destek yükümlülüğü doğuran hükümler içermemiştir. Bu ziyaret kapsamında Rusya Buşehr'de inşası devam eden nükleer tesislerin tesliminin yapılacağını ve ikinci tesis yapımına da 2004 yılında başlanacağını ilan etmiştir.

Bu ziyaretten sonra Hazar konusunda Rusya Azerbaycan ve Kazakistan arasında deniz yatağının paylaşılması konusunda anlaşmalar yapılması nedeniyle Rusya-İran ilişkileri durgunlaşmıştır. Ancak, bu durum nükleer işbirliğini engellemiş süreç ilerleyebilmiştir.

¹⁴⁵ Williams, B. G. (2004), From "Secessionist Rebels" to "Al-Qaeda Shock Brigades": Assessing Russia's Efforts to Extend the Post-September 11th War on Terror to Chechnya. **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, 24(1), s.197

¹⁴⁶ Anlaşma hükümleri için bakınız: United Nation Treaty Collection, <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280080a13>

İran'ın Buşehr dışında Natanz ve Arak şehirlerinde de ayrıca nükleer faaliyetler içinde olduğu uydu fotoğrafları ile ortaya çıkmasından¹⁴⁷ sonra Rusya Buşehr dışında İran'da başka herhangi bir alanda ya da sahada nükleer işbirliği içinde olmadığını açıklamıştır.

İran'ın UAEA'na bildirmediği bu tesisler ABD, AB ve başlıca devletlerin içinde yer aldığı ciddi bir uluslararası krize dönmüş, İran üzerindeki baskı artarken Rusya üzerinde de İran ile yürüttüğü nükleer işbirliği konusunda ABD tarafından baskı artmaya başlamıştır.

Rusya açısından bakıldığında İran'ın Irak'ta olduğu gibi bir ABD saldırısına maruz kalması tercih etmeyeceği bir durumdur. Zira, Irak'ın Anglo-Amerikan işgaline uğraması Rusya'nın Ortadoğu'da etkinliğini azaltmıştır. Ortadoğu konularında uyumlu bir ortak olarak gördüğü İran'ın da aynı akıbete uğraması Rusya açısından sonuçları oldukça olumsuz olacak bir gelişme anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Rusya İran'ın bir saldırıya uğramasına sesli olarak karşı çıkmış diğer yandan Batılı güçler ile anlaşmasını teşvik etmiştir. İran'ın uranyum zenginleştirme gayretlerini sonlandırılmasına ilişkin BM nezdinde oybirliği ile alınan kararlara Rusya'da imza atmıştır. Rusya bununla İran ile sürdürdüğü nükleer işbirliğinin sivil amaçlı ve uluslararası anlaşmalara uygun olduğu sinyali vererek NSYÖA'na sadık olduğunu göstermek istemiştir.

İran'ın yürüttüğü nükleer çalışmalara ilişkin ABD ve İsrail'in tehditlerinin arttığı ve İran'ın diplomatik olarak izole edilmeye çalışıldığı bir dönemde, 2007 yılında Rusya lideri Putin Hazar Liderler Zirvesi'ne katılmak üzere Tahran'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret 1943 yılında gerçekleşen Tahran Konferansına katılan Stalin'den sonra İran'ı ziyaret eden ilk Rus lider olması bakımından sembolik önem taşımaktadır. Ziyaretten önce Putin'e yönelik suikast tehditleri gündeme gelmiş¹⁴⁸ ve ziyaretin şüpheli olduğuna dair haberler yer almıştır. Ancak sözkonusu ziyaret planlandığı gibi gerçekleştirilmiştir.

Putin'in bu ziyarette dile getirdiği en önemli nokta bölgede askeri güç kullanımının kabul edilemeyeceğine dair vurgusu olmuştur. Zirve bildirisinde Hazar'a kıyıdaş devletler, topraklarının diğer kıyıdaş devletlere karşı yürütülecek bir askeri operasyonda kullanılmasına müsaade etmeyeceklerini açıklamıştır.¹⁴⁹ Bu durum, Rusya'nın ABD'nin Irak ve Afganistan operasyonlarından sonra bölgede tek taraflı başka bir askeri operasyonuna karşıtlığını göstermesi ve ABD hegemonyasına karşı durduğunu yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.

¹⁴⁷ "Information on Two Top Secret Nuclear Sites of the Iranian Regime (Natanz & Arak)" (01.12.2002), **Iran Watch**.

¹⁴⁸ "Threat to Kill Putin During Trip to Iran" (15.10.2007), **The Guardian**.

¹⁴⁹ Afrasiabi, K. L. (2017), Caspian Summit a Triumph for Iran and a Victory for Russia, **The Asia-Pacific Journal/Japan Focus**, v.5, issue 10, s.2.

Diğer yandan, Rusya ve İran arasında savunma alanındaki işbirliği canlı kalmaya devam etmiştir. İran'ın ısrarla talep ettiği S-300 balistik füze sistemlerinin transferi Rusya tarafından onaylanmasa da daha kısa menzilli füze sistemleri ile temel askeri araç ve teçhizatlar konusunda Rusya'dan İran'a sevkiyatlar sürmüştür.

Rusya-İran ilişkilerinde yaşanan gel-git süreci iki devlet içinde karşılıklı şüphelere ve muhalif seslere neden olmuştur. Rus tarafında İran'a verilen silahların İran'ın birgün ABD ve Batı ile yeniden yakınlaştığında kendilerine karşı bir tehdit olacağına dair şüpheler dile getirilirken, İran tarafında ABD ile işbirliğinin Rusya ile işbirliğinden daha yararlı ve kazançlı olacağına ilişkin görüşler ortaya konmaya başlanmıştır. Ancak, bu tartışmalara ve dile getirilen şüphelere rağmen, her iki devlet ABD'ye karşı var olan ortak tehdit algısı, Hazar, nükleer ve savunma sanayii gibi konularda aralarında ortaya çıkan yaklaşım farklılıklarını yönetilebilmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SURİYE KRİZİ VE RUSYA-İRAN İŞBİRLİĞİNİN BOYUTU

“Batı yanlısı bir İran rejimi nükleer bir İran rejiminden daha tehlikelidir.” Georgy Minsky, Rus Ortadoğu Uzmanı, Washington Post Mülakatı, Nisan 2015

3.1. Arap Baharı ve Suriye Krizi

2010 yılının sonunda başlayıp 2011 yılı başlarında Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da uzun süredir iktidarda olan güçlü otoriter rejimlere karşı ortaya çıkan devrimsel ayaklanmalar Arap Baharı olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁰ Tunus’ta parlamento önünde Muhammed Bouazizi isimli kişinin kendini yakmasıyla başlayan olaylar dipten gelen toplumsal dalgalanmaya neden olmuş ve bu dalgalanmalar tüm Ortadoğu’ya yayılmıştır.

Bu ayaklanmalarda Suriye haricinde Tunus, Libya, Mısır ve Yemen’de iktidardaki otokrat liderler devrilmiştir. Suriye’de ise rejim ayakta kalabilmiş ve günümüzde de iktidarını sürdürmektedir. Fas ve Cezayir yönetimleri ile Ürdün ve Körfez Krallıkları da yükselen bu dalga karşısında kendilerini diken üzerinde hissetmiş ve toplumsal beklentileri karşılayacak politik ve ekonomik açılımlar yapmak zorunda kalmışlardır. Sudan’da süreç nihayetinde otokrat liderin görevi bırakmak zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu ayaklanmalar, Libya, Yemen ve Suriye’de iç savaşlarla sonuçlanmıştır. İç savaşlar neticesinde bu devletlerin siyasi ve toplumsal yapıları köklü olarak sarsılmıştır. Farklı siyasi ve askeri gruplar ülkenin belli yerlerinde egemenliklerini ilan etmişlerdir. Bu grupların şekillenmesi ve hâkim oldukları bölgeler sahip oldukları dış siyasi, ekonomik ve askeri desteklerle mümkün olmuştur. Yemen ve Libya’da olduğu üzere Suriye’de de hâkim gruplar bölgesel ve büyük güçlerin politik ve askeri tutumları neticesinde şekillenmiştir.

Arap coğrafyası Katar gibi dünyanın ez zengin devleti ile Yemen gibi dünyanın en fakir devletlerinden biri arasında ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda homojen olmayan bir yapıdan

¹⁵⁰ Arap Baharı kavramını ilk kullanan kişi Amerikalı Siyaset Bilimci Marc Lynch olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sharif, I. A. (2014), Parsing “Arab Spring” Media Coverage of the Arab Revolutions, Occasional Paper Series, Northwestern University in Qatar. s.I, Lynch, M. (2011), Obama’s ‘Arab Spring’?, **Foreign Policy**, <https://foreignpolicy.com/2011/01/06/obamas-arab-spring/> (22/01/2024)

oluşmaktadır.¹⁵¹ Kuzey ve Orta Afrika'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanan bu coğrafyada siyasi rejimler krallıklar ve otokrat rejimler arasında bir dizi farklı rejimden müteşekkildir.

Suriye'de iç savaş, rejim-muhafiz milis gruplar-radikal İslamcı militanlar-Kürtler-dış güçler ekseninde bir çıkmaza doğru sürüklenmiştir. 2011 yılında başlayan ve halihazırda soğutulmuş durumda bekleyen Suriye krizi ülkede yüzbinlerce insanın ölümüne ve ülkeden milyonlarca insanın zorla göçüne neden olmuştur. Ekonomik bağlamda Suriye çökmüş ve esasen Suriye'deki rejim ülkenin geniş kısmı üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. 'Suriyeli mülteciler' sadece Ortadoğu değil Avrupa için de bir krize dönüşmüştür.

Suriye İnsan Hakları Gözlem Evi verilerine göre 2011 yılında krizin başlangıcından 2023 yılı Mart ayına kadar Suriye'de 500 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Bu rakam iç savaş öncesi ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 3'üne tekabül etmektedir. 22 milyon olan savaş öncesi nüfusun neredeyse yarısı yerinden olmuş ve göç etmek zorunda kalmıştır. 6,8 milyon insan Suriye içinde yerinden olmuş ve halen yaklaşık 2 milyon insan çadırlarda hayatını sürdürmektedir. 6 milyona yakın Suriyeli ise ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bunların 5,3 milyonu Türkiye, Lübnan ve Ürdün'e sığınmış durumdadır.

Ülkenin ekonomik altyapısı büyük zarar görmüştür. Farklı ekonomik modellerle yapılan hesaplamalarda Suriye'nin Gayri Safi Milli Hasılası savaşın ilk beş yılında yüzde 65 oranında küçülmüştür. 2011-2016 yılları arasında Suriye milli gelirindeki kaybın 226 milyar ABD Dolarına eriştiği tahmin edilmektedir.¹⁵²

Suriye'de 2011 yılında başlayan ve iç savaşa evrilen kriz, diğer ülkelerdeki benzer krizlere göre daha maliyetli ve uzun süreli olmuştur. Bunda hem iç hem de dış dinamikler etkili olmuştur.

3.2. Suriye'de Siyasal ve Toplumsal Yapı

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Suriye toprakları 400 yıl kadar Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır. Bu dönemde Suriye Bilad-u-Şam olarak adlandırılmakta ve bugünün Suriye, Ürdün, Lübnan, İsrail, Filistin ve Irak topraklarından oluşmaktaydı. Osmanlı yönetimi bu toprakları Şam, Halep, Deyrzor ve Beyrut olmak üzere dört vilayete ayırmıştır. Birinci Dünya

¹⁵¹ Dünya bankası verilerine göre Katar'ın kişi başı milli geliri 2022 yılında 88 bin ABD Doları ilken Yemen'in kişi başı milli geliri 2022 yılında 677 ABD Doları olmuştur. Bakınız: World Bank Group (2024), "GDP per capita (current US\$) - Qatar, Yemen, Rep." 1970-2023 <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=QA-YE>

¹⁵² World Bank (2017), "The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria", (10.07.2017), <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria>

World Bank (2017), "Syria Overview: Development news, research data", (10.07.2017), <https://www.worldbank.org/en/country/syria/overview>

Savaş'ında Osmanlı devletinin savaşı kaybetmesi Bilad-u-Şam olarak isimlendirilen bu toprakların Fransız ve İngiliz kontrolüne geçmesi ile sonuçlanmıştır.

1915 yılında İngiliz Mark Sykes ile Fransız George Picot arasında yapılan müzakereler 1916 yılında meşhur Sykes-Picot anlaşması ile neticelenmiştir. Bu ikili, sınırları masa başında bir cetvel ile çizerek Bilad-u-Şam toprakları üzerinde bugün var olan devletlerin oluşumunu belirlemişlerdir. Din, etnisite, kültür, tarih ve aşiret gibi gerçeklikler 'dikkate alınmadan' belirlenen bu yeni harita bugün Ortadoğu'da var olan başlıca sosyal-siyasi fay hatlarının da temelini oluşturmaktadır. Gizli olarak yapılan Sykes-Picot Anlaşması 1919 yılında Versay Anlaşması'nda vücut bulmuştur. Buna göre, bugünün Irak, Filistin, Ürdün ve İsrail toprakları İngilizlerin kontrolüne, Suriye ve Lübnan toprakları da Fransızların kontrolüne devredilmiştir.

Frompkin 'Bütün Barışları Sona Erdirecek Barış (A Peace to End All Peace) kitabında¹⁵³ Batılı güçlerin Osmanlı topraklarını bölerken oradaki toplumların taleplerinin ve beklentilerinin dikkate alınmadığını sınırların dini ve etnik grupları da böldüğünü ve kukla yöneticilerin belirlendiğini dolayısıyla Ortadoğu'da 'milleti olmayan devletlerin' ortaya çıktığını ifade eder. Bu temelde ortaya çıkan Suriye devleti 1945 yılına kadar Fransız mandasında¹⁵⁴ (himayesinde) kalmıştır.

1945 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye'nin karşılaştığı en büyük sorun etnik, dini ve sosyal olarak bölünmüş yapısı olmuştur. Ülke %70 oranında Sünni çoğunluk ile %30 oranında Alevi (Nusayri), Dürzi ve Hristiyan topluluklardan oluşmuştur. Etnik temelde ise Arap çoğunluğun yanında Kürt, Türkmen, Asuri, Ermeni ve Çerkez gruplardan müteşekkil bir yapı ile bağımsızlığına kavuşmuştur. Bunun yanısıra, şehirli-çiftçi-göçebe olarak da sosyal gruplar bulunmaktaydı.

Bağımsız Suriye'nin karşılaştığı ilk büyük sorun 1948 yılında İsrail devletinin ilan edilmesi olmuştur. Suriye aralarında Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Ürdün ve Yemen'in de bulunduğu Arap Ligi'nin kurucu üyeleri arasında yer almış olup, Yahudi devletine karşı çıkan önde gelen Arap devletlerinden biri olmuştur. Suriye'de devlet yapısının belirlenmesinde ve dış politikanın oluşumunda İsrail'in varlığına karşı yürütülen mücadele belirleyici olmuştur. 1948 yılında İsrail'e karşı yürütülen savaşın kaybedilmesinin ardından Suriye'de hükümeti yıkan ilk askeri darbe Albay Hüsnü Zaim tarafından yapılmıştır.¹⁵⁵

¹⁵³ Fromkin, D. ve de Vries, D. (2018), A Peace to End All Peace, Tantor Media, Incorporated, s.141

¹⁵⁴ Manda rejimi Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bölünen Osmanlı ve Alman toprakları üzerinde Milletler Cemiyeti üye ülkelerine kontrol yetkisi veren bir kuraldır.

¹⁵⁵ Carleton, A. (1950), The Syrian Coups D'etat of 1949. **The Middle East Journal**, s.4.

Bağımsızlığını kazanmasından sonra Suriye siyasi ve toplumsal yapının şekillenmesinde askeri darbeler dolayısıyla da silahlı kuvvetler kritik rol oynamıştır. 1949-1970 yılları arasında yedi adet askeri darbe gerçekleşmiştir.

Aşağıda Tablo 2 Suriye’deki darbelerin kronolojisi ve sonuçlarını göstermektedir. Politize olmuş askeri klikler iç çekişmeler neticesinde sürekli olarak siyasete ve toplumsal yapıya müdahale etmişlerdir. 1970 yılında Hafız Esad tarafından yapılan darbe önceki darbelerden farklı olarak kalıcı ve istikrarlı ancak otoriter bir siyasi yapı oluşturmuştur. Ordu bu yapının merkezinde yer almıştır. Esad politik sistemi yeniden yapılandırmış, katı bir başkanlık sistemi kapsamında, kendini partinin ve askeriye’nin başı olarak konumlandırmıştır.¹⁵⁶

Tablo 2: Suriye’de Askeri Darbeler Kronolojisi ve Sonuçları

Mart 1949	İlk Askeri Darbe
1954 Darbesi	Başkan Attasi ve Sultan El Atrâş Edip Şişaklı hükümetini devirmiştir.
1961 Darbesi	Birleşik Arap Devleti’nin (Mısır ile kurulan) dağılmasına yol açmıştır. Ordudaki generaller yeni bağımsız Suriye Cumhuriyeti’ni ilan etmişlerdir.
1963 Darbesi	Baas Partisi tarafından iktidar ele geçirilmiştir.
1966 Darbesi	Baas Partisi’nin aşırı sol kanadı iktidarı ele geçirmiştir.
1970	Hafız Esad liderliğinde Baas Partisi’nin ılımlı kanadı iktidarı ele geçirmiştir.

Suriye, Arap ve pan-Arap milliyetçiliğinin doğduğu ve bu fikirlerin somut bir partiye döndüğü ilk devletlerden biri olmuştur. Siyonizm ve Emperyalizm karşıtı olan Milliyetçi-Sosyalist kimliği ile ön plana çıkan Mişel Eflak 1940’lı yıllarda baas ideolojisinin temellerini atmıştır.¹⁵⁷ Baas Arapça’da yeniden doğum anlamına gelmektedir. Baas Partisi İsrail ve Batı karşıtlığı temelinde Suriye, Mısır ve Irak gibi devletlerde zemin kazanmıştır.

Mısır lideri karizmatik lider Cemal Abdunnasır’ın Suveyş kanalını millileştirmesinden sonra pan-Arabizm yükselişe geçmiş hatta 1958 yılında Suriye ve Mısır birleşerek Birleşik Arap Devleti (BAD) adı altında tek bir devlet kurmuşlardır.¹⁵⁸ Suriye’de Baas Partisi mensupları bu birleşme ile iktidardan daha fazla pay alacaklarını düşünmelerine rağmen Abdunnasır BAD’ni domine etmiş ve Baasçı grupları baskı altına almıştır. Bu durumdan memnun olmayan Baas Partisi mensubu subaylar 1961 yılında darbe yaparak Suriye’yi BAD’dan ayırmışlardır. Parti’nin Suriye’deki iktidarı 1963 yılında yapılan başka bir askeri darbe ile pekişmiştir. 1970 yılına kadar süren darbeler

¹⁵⁶ Campbell, K. S. (2009), Civil-Military relations and Political Liberalization: A comparative Study of the Military's Corporateness and Political Values in Egypt, Syria, Turkey, and Pakistan, The George Washington University, s.213.

¹⁵⁷ Verre, F. (2020). Michel ‘Aflak and the Origins of the Syrian Baathist Party: the ideological Construction of a Civil Religion: 1947-1952, *Africana: rivista di studi extraeuropei*, XXVI, 2020, s.201.

¹⁵⁸ El Zein, D. (2023), When Egypt & Syria United: the Rise & Fall of the UAR 1958-1961, Fiker Institute, s.2. https://fikerinstitute-uploads.s3.eu-west-1.amazonaws.com/wp-content/uploads/2023/08/18173715/When-Egypt-Syria-United_Fiker-Institute-1.pdf (16/06/2024)

silsilesi içinde Baas retorikine ve fikirlerine sahip olan farklı askeri gruplar devleti yönetmeye devam etmişlerdir.

Bu süreçte Baas Partisi içinde yer alan sol tandanslı sivil gruplar devre dışı kalmış Suriye, askeri yönetim altında sosyalizm-kapitalizm karışımı hibrid bir düzene dönmüştür. Eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlerde devlet vatandaşlarını sübvans ederken, önemli endüstrileri millileştirmiştir.

1967 yılında Arap devletleri ve İsrail yeniden savaş hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Mısır'ın Kızıldeniz'e erişimi sağlayan Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatmasının ardından savaş başlamıştır. İsrail, kapsamlı saldırıyı başlatan taraf olmuştur. İsrail hava kuvvetlerine ait uçaklar sürpriz bir saldırı ile hem Mısır hem de Suriye hava araçlarının ve alanlarının çoğunu etkisiz hale getirmiştir. Bu savaş sonunda Suriye toprağı olan Golan tepeleri ve bu platoda yer alan yerleşim birimi Kuneytra ve kırsalının büyük kısmı İsrail'in eline geçmiştir.¹⁵⁹ 6 gün savaşları olarak da bilinen bu savaşta Arap devletleri yenilgiye uğramış ve Gazze Şeridi dahil Ürdün topraklarının bir kısmı İsrail kontrolüne geçmiştir.

1973 yılında Mısır ve Suriye İsrail ile yeniden savaşmıştır. Bu savaşta, Suriye, Kuneytra ve Golan'ın bir kısmını yeniden yeniden ele geçirse de Mısır'ın saldırı pozisyonundan sonra savunma pozisyonuna geçmesinin ardından İsrail birlikleri Suriye ordusunu geri püskürtmüştür.¹⁶⁰ Bu savaş Sina tarafından Mısır'ın Golan tarafından da Suriye'nin saldırısı ile başlamış ve İsrail ordusunu oldukça zor durumda bırakmıştır. Yom Kippur olarak adlandırılan bu savaş, İsrail'in maruz kaldığı en büyük yenilgi olarak tanımlanmaktadır.¹⁶¹

3.2.1. Hafız Esad Dönemi Toplumsal ve Siyasi Yapı

1967 savaşında alınan mağlubiyet Baas liderliğini sarsmış ve Alevi olan havacı General Hafız Esad 1970 yılında sivil Baas Lideri Salah Cedid'e darbe yaparak iktidarı ele geçirmiştir. Böylelikle bağımsızlığından bu yana Sünni çoğunluğun yönetiminde olan ülke Alevi bir liderin kontrolüne geçmiştir.

Hafız Esad, önceki darbelerden farklı olarak, hükümet yapısını toplumsal bir uzlaş ile desteklemiştir. Buna göre Sunni gruplara hükümette yer vermiş ticaret ve ekonomik sahada orantılı

¹⁵⁹ Davis, U. (1983), The Golan Heights Under Israeli Occupation 1967-1981, Centre For Middle Eastern And Islamic Studies, s.5. <https://durham-repository.worktribe.com/preview/1699409/18CMEIS.pdf> (24/02/2024)

¹⁶⁰ Sorby Jr, K. (2022), Syria-Beginning of the Transformation Process, 1970-1973, *Asian & African Studies* (13351257), 31(1), s.137

¹⁶¹ Bar-Joseph, U. (2017), "Strategic Surprise or Fundamental Flaws? The Sources of Israel's Military Defeat at the Beginning of the 1973 War", *Warfare in the Middle East since 1945*, içinde Routledge, London. s.151.

olarak pay sahibi olma fırsatı tanımıştır. Halep ve Şam şehirlerindeki Sünni tüccar kesimin desteğini bu şekilde arkasına almıştır. Diğer taraftan, askeri ve istihbari konularda Alevi grupların hakimiyeti sağlanmıştır. Esad, istikrarlı bir hükümet yapısı kurduktan sonra iktidarı döneminde ekonomik kalkınma, eğitimin özendirilmesi, askeriyenin güçlendirilmesi ve İsrail karşıtlığı sayesinde halk nezdinde popüler bir lider olmuştur. 1973 yılında İsrail ile yapılan savaşta sağlanan kısmi başarı Esad'ın halk nezdindeki popülaritesini pekiştirmiştir.

Arap Baharı'na kadar geline sürece Suriye'deki devlet yapısı Hafız Esad tarafından oluşturulan sistem etrafında şekillenmiştir. Esad bu dönemde askeri, istihbarat ve emniyet teşkilatlarında Alevi hakimiyetini tesis etmiş ve Sünni çoğunluğu baskıcı-otoriter uygulamalarla kontrol altına almıştır. Sünni çoğunluk ticaret ve ekonomi sahalarında baskın olsa da devlet yönetiminde üstünlük ve kontrol Alevi elitlerin eline geçmiştir. Hafız Esad ekonomi ve ticaret alanında Sünni elitlere açtığı imkanlarla onların da sadakatini kazanmıştır. Ancak, toplum üzerinde kurduğu baskı ve muhalif gruplara karşı uyguladığı şiddet toplumun geniş kesimlerinde bir huzursuzluk nedeni olarak etkisini sürdürmüştür.

Suriye'de nüfusun yoğunlaştığı ve güç ile servetin biriktiği Halep ve Şam gibi büyükşehirlerde Osmanlı döneminden bu yana Sünni Araplar çoğunluk olmuşlardır. Heteredoks olan Alevi, İsmaili, Yezidi ve Maruni Hristiyanlar ise Akdeniz hattı boyunca dağlık bölgelerde yoğunlaşmışlardır. Kürtler ise Haseke ve Halep vilayetlerinde Sünni Araplarla beraber yaşamışlardır.

Hafız Esad'ın iktidara gelmesi ile birlikte, Alevi ve diğer azınlıklar büyükşehirlere göç ederek iktidarın sunduğu iş fırsatlarından yararlanmaya başlamışlardır. Özellikle Şam'daki askeri ve güvenlik kurumlarında azınlıklar yerleştirilmeye başlanmıştır. Şam idari anlamda bu süreçte azınlıkların kontrolüne geçmiştir. Hafız Esad, Sünni Araplar arasındaki Halep-Şam çekişmesi, burjuva (ticari erbab)-kırsal fakir kesim ve aşiretçilik gibi ayrımları kendi lehine iyi kullanarak iktidarını pekiştirmiştir.

2011 yılında başlayan sivil savaştan önce Suriye'de nüfusun yaklaşık %64'ü Sünni Müslümanlardan oluşmuştur. Esad daha yumuşak ve seküler bir din pratiği uygulamıştır. Bu kapsamda, Sünni Müslümanlar içinde radikal akımlar zemin kazanmamıştır. Nüfusun geriye kalan kısmı ise dini-mezhebi çizgide Hristiyan ve Aleviler'den, etnik temelde de %10'u kendini Arap olarak görmeyen Kürtlerden oluşuyordu.¹⁶² Ticari anlamda şehirli elit Sünni tüccarlardan oluşsa da yönetimde temsil bakımından yeterli imkan ve olanaklara sahip olmamışlardır. Bununla birlikte, kırsal bölgelerde fakir geniş bir Sünni Müslüman topluluk yaşamaktaydı.

¹⁶² Phillips, C. (2015), Sectarianism and Conflict in Syria. **Third World Quarterly**, 36(2), s.357.

Hem Mısır hem de Suriye’de seküler ve pan-Arabist yapıdaki Baas rejimlerine karşı Müslüman Kardeşler bir muhalif cephe olarak ortaya çıkmıştır. Suriye’de 1964 yılında illegal bir yapılanma olarak ilan edilen örgüt 1970 yılında Esad tarafından tamamen yasaklanmıştır.¹⁶³ Hafız Esad rejimi Müslüman Kardeşler örgütü üzerinde 1970’li yıllarda sıkı bir baskı politikası izlemiş ve örgütü rejimin varlığına en büyük tehdit olarak algılamıştır.

1980’li yıllara gelindiğinde, Müslüman Kardeşler Örgütü Sünniler arasında popüler olmaya başlamış ve zemin kazanmıştır. Rejimin baskıları neticesinde örgüt kendi içinde farklı fraksiyonlara ayrılmıştır. Buna göre radikal bir dini duruşu savunan ve askeri yöntemlere başvuran Hama ve Halep kanadı ile daha yumuşak ve siyasi çözümü destekleyen Şam kanadı birbirinden ayrılmıştır.¹⁶⁴

1979 yılında Halep’te bir askeri okula yapılan baskında çok sayıda Alevi askeri öğrenci öldürülmüştür. Bunun üzerine Esad, örgüt üzerindeki baskıyı arttırmıştır. 1982 yılında Hama’da başlatılan isyana karşı ise Suriye ordusu sert müdahalede bulunmuş¹⁶⁵ ve Müslüman Kardeşler Örgütü’nün birçok lideri ya tutuklanmış ya da yurtdışına kaçmıştır. Bu olaylar Suriye’de toplumsal yapının ne kadar kırılgan olduğunu ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Müslüman Kardeşlerin Hama’daki ayaklanmasına diğer şehirler katılmamıştır. Esad iktidarından rahatsız olsalar da diğer vilayetlerdeki Sünni Müslümanlar Müslüman Kardeşlerin radikal kanadının girişimlerini ve eylemlerini kabul etmemişlerdir.

1973 yılından sonra İsrail ile Suriye ve diğer Arap devletleri arasında bir savaş meydana gelmemiş ve sınırlar sabit kalmıştır. Suriye, Filistinli mülteciler için ikinci bir vatan olmuştur. Lübnan’a göç eden Filistinlilerin aksine Suriye’deki Filistinliler temel eğitim sağlık ve diğer sosyal haklardan yararlanabilmişlerdir.

3.2.2. Beşar Esad Dönemi Siyasi Yapı

2000 yılında Hafız Esad öldüğünde yerini oğlu Beşar Esad almıştır. Oğul Esad, rejimin çizdiği sınırlara sadık kalmıştır. Ticari ve ekonomik alanda yaptığı açılımlara rağmen rejimin yapısında endemik olan yolsuz ve baskıcı özellik devam etmiştir. 2011 yılında Ortadoğu’da Arap Baharı yayılmaya başladığında oğul Esad liderliğindeki Suriye rejimi bu dalgalanmadan kendini koruyacak sosyal-ekonomik ve siyasi zırhlardan mahrum bir durumda olmuştur.

¹⁶³ Cepoi, E. (2013), The Rise of Islamism in Contemporary Syria. From Muslim Brotherhood to Salafi-Jihadi Rebels. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 13(3), s.550.

¹⁶⁴ Cepoi, a.g.e. s.550

¹⁶⁵ “1982: Syria's President Hafez al-Assad crushes rebellion in Hama”, (01/08/2011), *The Guardian*.

Beşar Esad yönetimine karşı kaydadeğer ölçüde ilk açık muhalefet 2005 yılında İslamcı ve Seküler gruplar ile Kürtler'den oluşan bir grubun yaptığı Beyrut-Şam Deklarasyonu olmuştur.¹⁶⁶ Oğul Esad yönetiminin bu çağrıya tepkisi baskı ve tutuklamalar olmuştur. Deklarasyonu imzalayanlar ABD ve dış güçlerle irtibatlı olarak gösterilmiştir. Deklarasyona öncülük eden Mişel Kilo rejim güçleri tarafından 2006 yılında tutuklanmıştır.¹⁶⁷

3.3. Suriye’de Krizin Başlangıcı ve Gelişimi

Arap Baharı ile birlikte, Ortadoğu’da değişim rüzgarları esmeye başladığında, Esad Suriye’nin Tunus ve Mısır’dan farklı olduğunu ve Suriye’nin bu olayların dışında kalacağını vurgulamıştır.¹⁶⁸ Rejim Suriye’nin farklı olduğuna vurgu yaparak, Suriye halkının kendisine karşı ayaklanmayacağını savunmuştur. Tunus ve Mısır’dan farklı olarak Suriye’nin anti-ABD ve anti-İsrail duruşuna vurgu yapılmıştır. Ancak, başta şunu ifade etmek gerekir: Rejim her ne kadar Suriye’yi Arap Baharı’nın dışında bir aktör olarak sunmuş olsa da, süreçten en çok etkilenen devlet Suriye olmuştur.

Suriye’de ilk protestolar büyük şehirlerden ziyade Dara gibi kırsal bölgelerde başlamıştır. Şam ve Halep gibi rejimin ayrıcalık verdiği şehirlerde rejim karşıtı protestolar Esad idaresinin kırsal bölgelerdeki protestoları şiddetle bastırması ve yüzlerce insanın ölümüne neden olmasından sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Bunun yansıra ne Rejim muhalif protestocularla ile esaslı bir uzlaşma yoluna başvurmuş ne de muhalefet rejim ile anlaşma yönünde ciddi olarak masaya oturmak istemiştir.

Krizin başlangıcında yapılan haberler incelendiğinde protestoların tamamıyla Gandhi modeli gibi barışçıl bir seyrinde gittiği söylenemez. Protestoların başlangıcından itibaren radikal unsurlar rejimin güvenlik güçlerini hedef almışlardır.

2011 yılında protestolarla başlayan Suriye krizi aynı yılın Haziran ayında ordudan ayrılan bir grup askerin Özgür Suriye Ordusu’nu (ÖSO) kurmasıyla silahlı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Sünni protestocuların silahlanmaya başlaması ve ordudan ayrılan askerlerin ordu karşısındaki çatışmalara katılması şiddet sarmalını derinleştirmiştir.

¹⁶⁶ Suriye’nin önde gelen entellektüellerinden olan Mişel Kilo tarafından kaleme alınan bu deklarasyonda Suriye’de rejime yönelik eleştiriler dile getirilmiş diyalog ve reform çağrısında bulunulmuştur. Bu çağrı Suriye’nin Lübanan Başbakanı Hariri suikastı nedeniyle uluslararası baskı altında olduğu bir döneme denk gelmiştir.

¹⁶⁷ Atlioğlu, Y., “Suriye’de Son Tutuklamalar ve Lüban”, **TASAM**, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/394/suriyede_son_tutuklamalar_ve_lubnan (16/01/2024)

¹⁶⁸ Athamneh, W., & Sayej, C. M. (2013). Engaging the Authoritarian State: Voices of Protest in Syria. **Journal of Arabic and Islamic Studies**, 13, s.173.

2012 yılında ABD, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve birçok Batı devleti Suriye muhalefetini temsil etmek üzere kurulan Suriye Ulusal Koalisyonu'nu (SUK) desteklediklerini ve bu Koalisyonu Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanıdıklarını açıklamışlardır.¹⁶⁹ Diğer yandan, aynı devletler ÖSO'yu örgütlemeye ve etkin bir savaş gücü haline getirmek için işbirliği yapmaya başlamışlardır.

Dağınık gruplar halinde silahlanan muhaliflerin biraraya getirilmesi ve tek çatı altında birleşmelerinin sağlanması amacıyla Yüksek Askeri Komite kurulmuş ve ordudan ayrılan bir general başına geçirilmiştir.¹⁷⁰ Ancak, ordudan ayrılan askerler ile yerel savaşçılar arasında uyumun sağlanması kolay olmamıştır. ÖSO'nun bu bağlamda etkin bir savaş gücüne dönüşmesi mümkün olmamıştır. Askeri kanatta zamanla, Ahrarı Şam, Ceyş el İslam ve El Nusra gibi El Kaide bağlantılı gruplar ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu gruplar 2013 yılında İslami cephe altında birleşmeler de sonrasında yeniden ayrılmışlardır.

Suriye krizini bölgedeki diğer krizlere göre derinleştiren ve bu krizin çevre devletlere de yayılmasına neden olan unsurlar nedir? Küçük çapta başlayan protesto eylemleri nasıl on yıldan fazla süredir devam eden bir iç savaşa evrilmiştir? Bu soru esasında Suriye krizini ve Suriye krizinde Rusya-İran işbirliğinin dinamiklerinin anlaşılabilmesi için çok kritik bir sorudur. Esasen Suriye'de sivil halkın protestolarını bastırmakta rejim yeterli güce ve kapasiteye sahip olmuştur. Ancak, protestoların şiddete ve silahlı çatışmaya dönüşerek Suriye'nin genelinde bir krize dönüşmesinde ve bu krizin bir iç savaşa evrilmesinde yabancı güçlerin müdahaleleri belirleyici olmuştur.

Şekil 5 Suriye iç savaşının gelişim sürecinde birbirleri ile çatışan ve birbirlerini destekleyen tarafları göstermektedir. Şekilden de görüleceği üzere çatışmaların nasıl girift bir yapı arz ettiğini, devlet ve devlet dışı aktörlerin nasıl içiçe girdiğini görmek mümkündür. Başlangıçta sadece Suriye ordu birlikleri ve muhalif bazı gruplar arasında cereyan eden çatışmalar dış devletlerin müdahaleleri ve yabancı savaşçıların dahil olmasıyla oldukça komplike bir yapıya bürünmüştür. Örneğin, Türkiye IŞİD, PKK ve PYD gibi örgütlerle doğrudan çatışırken, yer yer Suriye ordu birlikleri ile de angajmana girmiştir. Diğer yandan ÖSO'yu da düzenli olarak desteklemiş ve himaye etmiştir. Yine, İran milis kuvvetleri ve Hizbullah kanalıyla ÖSO ve IŞİD ile çatışırken Suriye rejimini düzenli olarak desteklemiştir. Yer yer İsrail ile de Güney sınırında karşı karşıya gelmiştir.

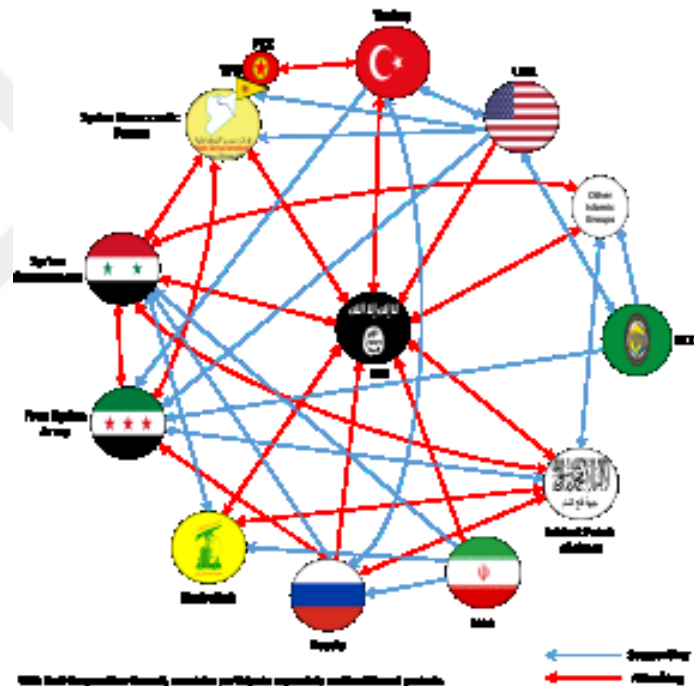
¹⁶⁹ Aziz, O. (2013), "The Recognition of the Syrian National Coalition under International Law: Whether the National Coalition Can Receive Arms" (2013)", Seton Hall University, Law School Student Scholarship. 312, s.3, https://scholarship.shu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1312&context=student_scholarship (20/12/2023)

¹⁷⁰ Institute for the Study of War, ISW (2013), "Selected Supreme Military Command Members", <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Selected-Supreme-Military-Command-Members.pdf> (02/12/2023).

Şekil’de yer alan taraflara ilave olarak İsrail’i de zikretmekte yarar vardır. İsrail iç savaş süresince Hizbullah, İran’a bağlı milisler ve Suriye ordusunu düzenli olarak havadan bombalamaktadır.

Muhafiflerin Batı, Körfez Arap devletleri ve Türkiye tarafından desteklenmesi ve örgütlenilmesi rejimi son derece zor durumda bırakmıştır. Rejimin kapasitesi Suriye geneline yayılan ve hem sivil hem de askeri bağlamda örgütlü hareket etmeye başlayan muhafiflerle baş etmede yetersiz kalmaya başlamıştır. Esad iktidarı askeri kapasitesini Şam, Halep, Humus Hama ve Lazkiye gibi kritik bölgelere yoğunlaştırmak durumunda kalmış ve ülkenin Kuzey ve Doğu kesimlerinden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Başkent Şam ciddi tehdit altına girmiş ve rejim yıkılmakla başbaşa kalmıştır.

Şekil-5: Suriye İç Savaşında Çatışan Taraflar ve Dış Müdahale

Kaynak: Bakni, M. (2019), Participants in Syrian Civil War, CC-BY-SA 4.0, Self Publish Work.

Bu noktada, Rusya ve İran'ın rejim yanlısı müdahaleleri Esad iktidarının yıkılmasını önlemiştir. İran Milis güçleriyle iç savaşa doğrudan dahil olurken Rusya ise hava gücüyle rejimin yanında etkin şekilde yer almaya başlamıştır. İran ve Rusya'nın müdahale süreçleri ve krize yaklaşımları bilahare detaylı olarak incelenecektir. Ancak, bu noktada şunu ifade etmek gerekmektedir. Rusya ve İran'ın doğrudan müdahaleleri muhaliflerin Körfez Arap devletleri, Batı ve Türkiye tarafından sahiplenmesine karşılık güçlü bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan,

Körfez, Türkiye ve Batı tarafından muhaliflere sağlanan destek de Esad rejiminin uzun yıllardır İran ve Rusya ile olan ilişkilerine karşı bir tepki olarak okunabilir.

Muhaliflerin ana gövdesini Sünni gruplar oluşturmuştur.¹⁷¹ Hem askeri kanatta hem de sivil tarafta Sünniler muhalif grupları domine etmişlerdir. Krizin başlangıcında muhaliflerin yapısı çok mezhepli ve çok etnisiteli bir yapı olarak tasvir edilse de savaşçıların çoğu sivil Sünni gruplardan oluşmuştur.¹⁷²

ÖSO ve SUK gibi yapıların oluşumu incelendiğinde bu durum açıklıkla görülebilmektedir. Ancak, şunu ifade etmekte yarar vardır: bu yapıların oluşumunda dış devletlerin müdahalesi esas belirleyici unsur olmuştur. Dış devletlerin belirleyici olma yönündeki müdahale ve girişimleri muhalifleri destekleyen yukarıda anılan devletler arasında rekabete yol açmış ve esasen rejime karşı etkin bir askeri ve siyasi cephenin gelişimini de olumsuz etkilemiştir.

Örneğin, Türkiye ve Katar'ın Müslüman Kardeşler Örgütü'ne verdiği destek karşısında Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez Arap devletlerinin tepkileri ve alternatif muhalefet oluşturma gayretleri dikkat çekici olmuştur. Mısır'da Mursi iktidarının yıkılmasından sonra yeni başa geçen Sisi iktidarı da Suriye politikalarını Körfez Arap devletleri ile uyumlu hale getirmiştir. Kahire merkezli oluşturulan alternatif Suriye Muhalifleri Çatı Örgütü bunun önemli bir göstergesi olmuştur.¹⁷³

Bununla birlikte, Batı ve ABD, krizin belli bir aşamasından sonra radikal Sünni örgütler olan DAİŞ ve Nusra Cephesi ile yabancı savaşçıların yer aldığı diğer benzer grupları öncelikli tehdit olarak görmeye başlamışlardır. ABD Esad Rejimine mesafesini korumasına rağmen rejim değişikliğine ilişkin net bir askeri tutum ortaya koymamıştır. Rejim değişikliğine yönelik girişimlerinden vazgeçmiştir.¹⁷⁴ Diğer Vatılı devletler de Suriye'de askeri yollarla rejim değişikliği politikalarını terk etmişlerdir.

Eğit-donat faaliyetleri kapsamında ABD tarafından ılımlı olarak görülen bazı gruplara silah ve lojistik yardımı yapılmıştır. Bu yardımlarla sağlanan tanksavar gibi bazı silahlar sayesinde muhalifler belli alanların kontrolünü ellerinde tutabilmişlerdir. Ancak, ABD muhaliflere verilecek

¹⁷¹ Phillips, C. (2013), The civil war in Syria: The variety of opposition to the Syrian regime, **IEMed Mediterranean Yearbook**, 2013, s.20

¹⁷² Carpenter, T. G. (2013), Tangled Web: The Syrian Civil War and Its Implications, **Mediterranean Quarterly**, 24(1), s.2.

¹⁷³ Muhalifleri temsilen ilk olarak Suriye Ulusal Konseyi Türkiye'de ilan edilmiş ardından bu Konsey Suriye Ulusal Koalisyonu olarak Katar'da yeniden yapılandırılmıştır. Devrimci ve Muhalif Güçler Suriye Ulusal Koalisyonu ise Mısır'da kurulmuş ve konumlandırılmıştır.

¹⁷⁴ Mazza-Hilway, R. (2019), Regime Change, Deferred: Regarding United States' Foreign Policy in Syria, **Political Analysis**, 20(1), 2, s.19,20

yardımların nihayetinde radikal cihatçı örgütlerin eline geçeceği endişesiyle bu yardımları oldukça sınırlı ve kontrollü tutmaya çalışmıştır.¹⁷⁵

2013 yılında radikal Sünni gruplar muhalifler arasında güçlenmeye ve Şam'a karşı en etkin silahlı mücadeleyi yürüten taraflar olmaya başlamışlardır. El Kaide bağlantılı Nusra grubu muhalif bünyede yer alan diğer gruplarla birlikte işbirliği içinde olmuştur.

Bu esnada, Irak'ta yer alan El Bağdadi liderliğindeki diğer Kaideci Grup Suriye ile güçlerini birleştirdiğini ilan etmiştir.¹⁷⁶ Nusra cephesinin yeni kurulan IŞİD ile birleşmeyi reddetmesi üzerine iki grup arasında çatışmalar çıkmıştır. IŞİD ve Nusra diğer muhalif grupları büyük ölçüde baskı altına almış bir yandan rejim ile diğer yandan Kürtler ile savaşıyor ana unsurlar olmaya başlamışlardır.

IŞİD 2013 yılında hızla Irak ve Suriye topraklarında yayılmaya başlamıştır. Suriye'de Rakka'yı başkent ilan eden örgüt ülkenin Doğu ve Kuzey bölgelerinde en etkili güç haline gelmiştir. Suriye iç savaşına taraf olan tüm kesimler ile çatışmaya başlayan örgüt hem müdahil dış devletler hem de çatışan iç gruplar için en önemli tehdit olarak ön plana çıkmıştır.¹⁷⁷ Muhalifler ve rejim çatışmalarında arada nötr bir konumda durmaya çalışan Kürt bölgeleri de örgütün ilk hedefleri arasında yer almıştır.

ABD'nin doğrudan Suriye'ye askeri müdahalesi ve bu ülkede konuşlanması IŞİD'e karşı savaşıyor YPG/PYD örgütü ile geliştirdiği ilişkiler yoluyla gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, ABD Suriye rejimini doğrudan hedef almamış DAİŞ ile mücadele bağlamında Kürt grupların yanında Suriye krizine askeri olarak doğrudan dahil olmuştur.

Suriye rejimi tarafından sivillere yönelik kimyasal silah kullanımı olması durumunda ABD öncülüğündeki Batı ittifakının doğrudan müdahale edeceği yönünde muhalif cephede bir beklenti oluşmuştur. 2013 yılında Şam sokaklarında yaşanan ölümlere istinaden kimyasal silah kullanımı konusunda şüpheler oluşmuştur. BM'den bir heyet bu şüpheleri doğrulamak üzere sahada araştırma yapmış ancak kesin bir sonuç ortaya koymamışlardır.

Diğer yandan, ABD, İngiltere ve Fransa kimyasal silah kullanımını kınayarak Suriye'de rejimi vurabileceklerini açıklamışlardır. Ancak İngiltere ve ABD'de bu yönde Parlamente'ye

¹⁷⁵ Blanchard, C. M. ve Nikitin, M. B. D. (2014), "Armed Conflict in Syria: Overview and US Response", Library of Congress, Congressional Research Service, s.26. <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33487.pdf> (26/02/2024).

¹⁷⁶ **Wilson Center** (28/10/2019), "Timeline: the Rise, Spread, and Fall of the Islamic State", <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-the-rise-spread-and-fall-the-islamic-state> (20/02/2024).

¹⁷⁷ Oosterveld, W. T. vd. (2017), "The Rise and Fall of ISIS: From Evitability to Inevitability", The Hague Centre for Strategic Studies, (20.02.2017), s.8. <https://hcss.nl/report/the-rise-and-fall-of-isis/> (26/02/2024)

getirilen kararlar çoğunluğun buna karşı çıktığını göstermiş, bu bağlamda ABD ve İngiltere ya da Fransa bir aksiyon almamıştır.

Başka bir açıdan bakıldığında, radikal Sünni örgütlerin zemin kazanmaya başladığı bir ortamda rejimi doğrudan hedef alarak zayıflatmak bu devletlerin tercih ettiği bir gerçek olmamıştır. Ayrıca Rusya diplomatik olarak devreye girip ABD tarafı ile Suriye rejiminin elindeki kimyasal silah stoğunun ortadan kaldırılması konusunda mutabakata varmıştır. ABD-Rusya-Suriye arasında varılan bu mutabakatın 2014 yılı içinde uygulandığı ve Suriye'deki tüm kimyasal silahların ortadan kaldırıldığı açıklanmıştır.

2017 yılında Suriye rejimi tarafından Khan Şeykhun'da yeniden kimyasal silah kullanıldığına dair şüpheler ortaya çıkmıştır. Rejimin sahada Rusya ve İran'ın desteğiyle üstünlüğü sağladığı ve inisiyatifi ele aldığı bir dönemde Şam'a yönelik olarak uluslararası askeri müdahale konusunda yeniden beklenti oluşmuştur. 2017 yılında ABD Khan Şeykhun'daki olaylara tepki olarak Humus'ta rejime ait askeri hava alanını Tomhawk füzeleri ile vurmuştur.¹⁷⁸ Yaklaşık bir yıl sonra da İngiltere ve Fransa Şam ve Humus'taki kimyasal silah tesislerini vurmuşlardır.

ABD, İngiltere ya da Fransa tarafından gerçekleştirilen bu saldırılar Suriye'de rejimi yıkma ya da ortadan kaldırmaya yönelik olmamıştır. Kimyasal silahlar konusunda belirlenen kırmızı çizgilerin uygulanabildiğini göstermek amacıyla bir anlamda sembolik saldırılar olmuştur.

İsrail savaşa doğrudan müdahil olan devletler arasında yer almıştır. 2012 yılından başlamak üzere İran destekli milislere ait hedeflere kapsamlı saldırılar gerçekleştirmiştir. İsrail'in öncelikli hedefi Suriye'deki İran hedefleri olmuştur. Bu kapsamda, İsrail aralıklarla bu hedefleri havadan ya da füzelerle vurabilmektedir. Rusya, bu saldırılara karşı askeri olarak tepkisiz kalmaktadır.

Suriye'de süregelen iç savaş ve kriz hibrid ve vekil yoluyla savaş modelinin çarpıcı bir örneğini oluşturmuştur. Bölgesel bağlamda İran-Türkiye-İsrail ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet ile küresel ölçekte ABD-Rusya rekabeti sahada savaşın gidişatını etkileyen temel unsurlar olmuştur. İran Şii tandanslı Alevi grupların etkinliğinin devam etmesi ve bu grupların Suriye'de Sünni gruplar tarafından domine edilmesinin engellenmesi için ciddi askeri ve ekonomik kaynak ayırmıştır. Bunun karşılığında Suudi Arabistan ise Nusra Cephesi ve Suriye Ulusal Konseyi bünyesindeki faaliyetleri veya alternatif siyasi çatı grupları ile İran ve Türkiye etkisini dengeleme gayreti içinde olmuştur.

¹⁷⁸ Garamone, J. (06/04/2017), "Trump Orders Missile Attack in Retaliation for Syrian Chemical Strikes", **US Department of Defense**, <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/article/1144601/trump-orders-missile-attack-in-retaliation-for-syrian-chemical-strikes/>

Diğer taraftan, Türkiye öncelikli olarak rejim karşıtı bir noktada Müslüman Kardeşler gibi ılımlı Sünni grupları desteklerken, krizin belli bir aşamasında Kürt grupların hususen PKK kontrollü PYD ve YPG'nin etkin bir güce dönüşmesini öncelikli tehdit olarak belirlemiş ve kendi kontrolündeki silahlı ve sivil grupları Kürt gruplar ile mücadelede kullanmaya odaklanmıştır.¹⁷⁹ Türkiye'nin Suriye'ye doğrudan müdahalesi IŞİD karşısında ABD desteğiyle ilerleyen Kürt örgütlerin yayılmasını engellemek ve kontrol bölgelerini zayıflatmak amaçlı olmuştur.

Kürt gruplar ABD desteğiyle Suriye'nin kuzeydoğusunda geniş bir alana hakim konuma gelmiştir. Bir yandan ABD ile ilişkilerini taktiksel bir askeri boyuttan stratejik bir siyasi çerçeveye oturtmaya çalışırken, Türkiye'nin yönelttiği tehdit karşısında ve ABD'nin yetersiz koruması neticesinde Esad rejimi ile dolayısıyla da İran ve Rusya ile bir orta yol bulma gayreti içinde olmuştur.

ABD-Rusya Fırat nehrini dikkate alarak Suriye'deki hava sahasını kontrol etmeye başlamışlardır. Türkiye'nin baskısıyla ABD Fırat nehrinin batısında yer alan üslerinden çekilmek zorunda kalmıştır. Bilahare Türkiye sınırında yer alan ve Türkiye'nin kontrol altına aldığı Fırat nehrinin doğusunda yer alan diğer bazı üslerini de terk etmiştir. Türkiye ABD-Rusya arasında izlediği bir denge/baskı siyasetiyle Suriye sınırı boyunca uzanan çizgide bir tampon bölge oluşturmaya çalışmaktadır. Bu konuda Türkiye belli ölçüde hedeflerine ulaşabilmiştir. Bugün Akçakale/Ceylanpınar/Afrin/Cerablus merkez ve kırsal Türkiye kontrolündeki grupların hakimiyetinde bir tampon bölge gibi işlev görmektedir.

İç savaşın başlamasından bir süre sonra Esad Alevi yoğun bölgeler ve büyük şehirlerin savunmasına odaklanırken, muhalifler dış destekle birlikte Humus, İdlib, Halep, Rakka, Dara ve Deyrзор gibi bölgelerde hakimiyet sağlamış ve kendi sivil hükümetlerini kurmaya kurmuşlardır.

IŞİD'nin Irak-Suriye topraklarında kesintisiz ve birleşik bir bölgeyi kontrol altına alması ve Türkiye sınırı boyunca Kürtlerin de elindeki bölgelere saldırmaya başlaması ABD ve Batıyı harekete geçirmiş ve ABD öncülüğündeki ittifakın Kürtler yanlısı askeri müdahalesi ile sonuçlanmıştır.¹⁸⁰ ABD ve Batı ittifakının hava desteği ve sağladığı silah desteği sayesinde Kürt gruplar bazı Arap grupların da desteğiyle DAİŞ'i geriletmiş ve Suriye'de yeraltı bir örgüte dönüştürmüştür. Bu süreç sonunda Kürt-Arap ittifakı (Suudi Arabistan ve Batı destekli) Rakka ve Deyrзор gibi Suriye'nin tarım ve petrol kaynaklarının da yer aldığı stratejik bölgeleri kontrol altına almışlardır.

¹⁷⁹ Türkiye'nin doğrudan Suriye'ye ilk askeri müdahalesi ABD desteğiyle IŞİD'a karşı Fırat nehrinin batısına doğru hızla ilerlemekte olan Kürt grupların önünü kesmek amacıyla gerçekleşmiştir. IŞİD'in hızla dağılma sürecine girdiği bu dönemde Türkiye IŞİD ile de çatışmak suretiyle Kürt grupların batıya doğru ilerlemesi engellemiştir.

¹⁸⁰ Bannelier-Christakis, K. (2016), Military Interventions Against ISIL in Iraq, Syria and Libya, and the Legal Basis of Consent. **Leiden Journal of International Law**, 29(3), s.24.

Rusya Şam'ın büyük şehir merkezlerinde ve sahil şeridinde mevcudiyetini koruması amacıyla paralı askerleri (Wagner)¹⁸¹ ve Hava Kuvvetleri ile sahada etkili şekilde yer almış ve krizin inisiyatifi eline almıştır. Rejime yönelik desteğini İran ile yakın şekilde koordine ederek, rejim kontrolündeki bölgeleri genişletmiştir. Bu bağlamda, Şam kırsalı, Halep şehir merkezi ile bazı kırsal bölgeleri, Hama ve Humus ile Lazkiye'nin kuzeyi, Trablus kırsalı ile Lübnan sınırında rejim kontrolünü sağlayabilmiştir. Lübnan merkezli Hizbullah örgütü Suriye'de ordunun bir parçası gibi iç savaşa müdahil olmuş ve özellikle Trablus kırsalı ile Lübnan sınırında rejimin üstünlüğünün sağlanmasında kilit rol oynamıştır.

Muhalif olarak adlandırılabilirler Sunni Gruplar krizin ilerleyen safhalarında özellikle Körfez-Türkiye ilişkilerinin Müslüman Kardeşler üzerinden gerilmesi ile birlikte parçalanmış ve hem askeri hem de siyasi olarak Suriye'de etkinliğini kaybetmiştir.¹⁸² Türkiye'nin doğrudan askeri müdahaleleri ile Suriye'de kontrol altına aldığı bölgelerde yeniden varlıklarını tesis etseler de bu gruplar homojen bir akıl ile hareket etmemekte Türkiye'nin koordinasyonu ile birarada durabilmektedirler.

Suriye krizine müdahil olan ve muhalifleri destekleyen tüm devletlerin zaman içinde krizin gelişimine göre Suriye siyasetleri değişkenlik arz etmiştir. ABD yukarıda da belirtildiği gibi Şam'daki iktidarı yıkacak ve değiştirecek kapasitede askeri müdahale seçeneklerini devre dışı bırakmış, bunun yerine yaptırım yoluna yönelmiştir. Öncelikli tehdit olarak El Kaide uzantılı radikal Sünni grupları belirlemiş ve askeri operasyonlarını bu çerçevede yürütmüştür. Sahada işbirliği yaptığı Kürtler ile birlikte Suriye'nin Kuzeydoğusunda askeri üsler kurmuş bu bölgede bir etki ve nüfuz alanı tesis etmiştir. ABD stratejik olarak IŞİD'den ele geçirilen Suriye'deki petrol sahalarının yönetimini de rejime devretmemiş, kendi koordinasyonunda (Körfez Arap devletlerinin de desteğiyle) bölgede oluşturduğu bir Kürt-Arap koalisyonuna bu sahaları teslim etmiştir. Bununla birlikte, Ürdün sınırına doğru El Tanaf üssünü de işgal ederek rejim ve İran'ın bu hatta hareket kabiliyetlerini sınırlandırmak istemiştir.

Körfez Arap devletleri arasında Birleşik Arap Emirlikleri Esad rejimi ile en önce yeniden ilişki kuran Arap devleti olmuştur. Şam'daki Büyükelçiliği'ni açmış ve Suriye'nin yeniden imarında etkin rol alma iradesini ortaya koymuştur.¹⁸³ Suudi Arabistan ise daha ihtiyatlı olmasına rağmen, Esad iktidarını yıkma ve yerine Selefi odaklı grupları iktidara taşıma hedefinden

¹⁸¹ Sukhankin, S. (2019), Russian PMCs in the Syrian Civil War: From Slavonic Corps to Wagner Group and Beyond, **The Jamestown Foundation**, 18, s.3, <https://jamestown.org/program/russian-pmc-in-the-syrian-civil-war-from-slavonic-corps-to-wagner-group-and-beyond/> (25/03/2024)

¹⁸² Kinninmont, J. (2014), "The Syria Conflict and the Geopolitics of the Region, **IEMED Mediterranean Yearbook**", s.49,50. <https://www.iemed.org/publication/the-syria-conflict-and-the-geopolitics-of-the-region/> (25/02/2024).

¹⁸³ Daher, J. (2019), "The Dynamics and Evolution of UAE-Syria relations: *Between Expectations and Obstacles*", **European University Institute**, s.1,5. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/64727/MED_2019_14.pdf (07/03/2024).

vazgeçmiştir. Mısır, karşı devrimden sonra Suriye ile yeniden ilişkilerini tesis etmeye başlamıştır. Kahire ise yeni bir Suriyeli muhalif örgüt kurulması amacıyla girişimlerde bulunsa da Esad iktidarı ile örtülü olarak askeri işbirliği yaptığı belli haber kaynaklarında yer almıştır.¹⁸⁴

Körfez Arap devletleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Müslüman Kardeşler üzerinden bozulmasının akabinde Türkiye Suriye politikasında daha spesifik hedefler benimsemiştir. Kendi sınırına yakın bölgelerde tehdit olarak algıladığı Kürt yapılanması Türkiye için öncelikli sorun olmaya başlamıştır.¹⁸⁵ Esad rejiminin ortadan kaldırılmasından ziyade sınırında oluşan Kürt yapılanmasının elimine edilmesi birincil amaç haline gelmiştir. Bu bağlamda, Esad rejimi ile teknik düzeyde müzakereler de yapmaktadır. Rusya'nın arabuluculuğunda Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesi için belli girişimler yapılmış ve yapılmaktadır.

Suriye netice itibarıyla günümüze gelindiğinde toprak bütünlüğünü kaybetmekle karşı karşıya bir devlet haline gelmiştir. Ülkenin belli kesimlerine farklı devlet ve gruplar hakim durumdadır. Türkiye Suriye'nin Kuzeybatı kesiminin önemli bir kısmını IŞİD ve YPG'nin elinden alıp kendi kontrolüne almıştır. Yine Suriye'nin Kuzeydoğusunda yer alan sınır boyunca uzanan bir kesimi Türkiye'nin kontrolüne geçmiştir. İdlib vilayeti El Kaide uzantılı Nusra örgütü tarafından kontrol edilmektedir. ABD Suriye'nin doğusundaki El Tanaf bölgesini ele geçirmiştir. Diğer taraftan, ABD destekli PYD Halep vilayetinin kırsal bölgesinde belli alanlar ile Kuzeydoğu'da yer alan Deyrzor, Rakka ve Haseke vilayetlerinin çoğuna hakim olmuştur. Rejimin elinde kalan Halep, Hama, Humus, Şam, Deyrzor'un Fırat'ın alt yakasında kalan kısmı ile Tartus ve Lazkiye vilayetlerinde ise İranlı ve İran yanlısı milis gruplar ve Rusya'nın etkinlikleri sözkonusudur. Rejim ise askeri ve ekonomik olarak Rusya ve İran'a bağımlı şekilde hassas bir zemin üzerinde kontrolü altındaki vilayetlerde varlığını sürdürmektedir.

Tablo 3 Suriye krizinin gelişimini zamana göre ve olaylar bazında detaylandırmaktadır. Bu tablo krizin nasıl bir şiddet sarmalına dönüştüğü konusunda önemli ipuçları sunmakta, siyasi ve askeri tarafların krize yaklaşımlarını özetlemektedir.

¹⁸⁴ "Egypt Sends Forces to Syria For Assad Regime" (30.07.2020), **Anadolu Ajansı**.

¹⁸⁵ Resmi açıklamalarda Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapılmakla birlikte, Esad ile uzlaşma çağrıları yapılmakta ancak diğer taraftan, PYD tehdidine karşı hareket etme konusunda da kararlılık vurgulanmaktadır.

Tablo 3: Suriye Krizinin Zamana Göre Gelişimi ve Olaylar

Şubat 2011	Suriye’de reform çağrısı yapmak ve Mısır, Tunus ve Libya’daki demokratik protestocularla dayanışma göstermek için birkaç küçük gösteri düzenlenmiştir. Suriye güvenlik güçleri, gösterileri kontrol altına alarak bir dizi kişiyi tutuklamıştır.
Mart 2011	Güvenlik güçlerinin Dara’daki bir gösteriye ateş açması sonucu onlarca protestocunun öldüğü bildirilmiştir. Protestoların yayılması ve ölen protestocu sayısının artmasıyla birlikte, Cumhurbaşkanı Esad kabinesini görevden almıştır. Muhafazakâr Müslümanlara hitap etmek amacıyla, hükümet Suriye’nin tek kumarhanesini kapatmış ve öğretmenlerin yüzlerini kapatan niqabı takmasını yasaklayan yasayı geri çekmiştir. Protestoların başladığı ilk konuşmasında Esad, huzursuzluğu Suriye’yi istikrarsızlaştırmak isteyen yabancı komplo teorilerine atfetmiştir. Somut reformlar veya tavizler sunmamıştır.
Nisan 2011	Hükümet, protesto merkezlerine karşı ağır silahlar ile müdahale etmeye başlamıştır. Askerler ve tanklar Banyas ve Humus şehirlerine konuşlandırılmıştır. Olağanüstü hal yasası yürürlükten kaldırılmış, ancak Suriye muhalefeti bu tavizi yüzeysel bulmuştur. Güvenlik güçleri, protestoculara ateş açmaya ve gözaltılara devam etmiştir.
Mayıs 2011	Avrupa Birliği (AB), 13 üst düzey Suriyeli yetkiliye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Bununla birlikte seyahat kısıtlamaları ve mal varlığı dondurma yaptırımları uygulamaya başladığını ilan etmiştir. Yaptırımlar Esad’ı kişisel olarak kapsamamıştır. ABD, Suriyeli yetkililere karşı yeni yaptırımlar yürürlüğe koymuştur. Yeni yaptırımlar, mal varlığı dondurma ve seyahat yasaklarını içermiş ve Esad’ı da kapsamıştır. AB, yaptırımlarını Esad’ı da kapsayacak şekilde genişletmiştir.
Haziran 2011	Suriye resmi medyası, Cisir El Şugur şehrinde silahlı çeteler tarafından 120 askerin öldürüldüğünü bildirmiştir. Muhalefet üyeleri, askerlerin protestoculara ateş açmayı reddettikleri için infaz edildiklerini iddia etmiştir. Suriye tankları ve askerleri Cisir El Şugur’a girmiş. Binlerce Suriyeli Türkiye’ye doğru kaçmaya başlamıştır.
Temmuz 2011	Suriye tankları ve askerleri Hama’ya gönderilmiş; güvenlik güçleri evleri basmış ve muhalif şüphelileri tutuklamıştır. ABD’nin Şam Büyükelçisi protestocularla dayanışma göstermek amacıyla Hama’yı ziyaret etmiştir. Hama’daki büyük protestolar sırasında, Fransız Büyükelçisi de şehirdeki protestoculara destek vermek için şehri ziyaret etmiştir. Suriye kabinesi, Suriye’de yeni siyasi partilerin kurulmasına izin veren bir tasarını onaylamıştır.
Temmuz 2011	Suriye ordusundan ayrılan bir grup, muhalefet milis grubu olan Özgür Suriye Ordusu’nu kurduklarını açıklamışlardır. Açıklamada, diğer Suriye askeri mensuplarına, ordudan ayrılıp kendi saflarına katılma çağrısında bulunulmuştur.
Ağustos 2011	BM Güvenlik Konseyi, Suriye hükümetinin protestoculara karşı şiddet kullanımını kınamıştır. Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan Büyükelçileri’ni Suriye’den çekmiştir. ABD Başkanı Barack Obama, Alman Şansölye Angela Merkel, Fransız Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ve İngiltere Başbakanı David Cameron, Esad’ın istifa etmesini talep eden açıklamalar yapmışlardır. BM İnsan Hakları Konseyi, Suriye’de insanlığa karşı suçlar hakkında bir soruşturma açılmasına karar vermiştir.
Eylül 2011	Yaptırımları gemişleten AB, Suriye petrolünün ithalatına yasak getirmiştir. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, Esad’ı protestoculara karşı şiddeti sona erdirmeye çağırış. Ahmedinejad’ın açıklamasını, İranlı yetkililerin protestocuların taleplerinin meşru olduğunu kabul eden birkaç kamu açıklaması takip etmiştir. Daha önce İran, Esad’ın protestolara verdiği yanıtı açıkça desteklemiştir.
Eylül 2011	İstanbul’da dört gün süren Suriye Muhalefeti Aktivistleri Konferans’ında, 140 kişi Suriye Ulusal Konseyi’ni oluşturmak üzere seçilmiştir. Bu Konsey, Suriye muhalefetini temsil ettiğini iddia etmektedir.
Ekim 2011	Çin ve Rusya, Suriye hükümetinin baskılarına yönelik kınanmasını içeren ve şiddet devam ederse uluslararası yaptırımlar uygulanabileceğini belirten BM Güvenlik Konseyi kararını veto etmişlerdir.
Kasım 2011	Arap Ligi, Suriye’nin üyeliğini askıya alma kararını ilan etmiştir. Arap diplomatlar, Suriye’yi Arap Ligi’nin barış anlaşmasını uygulamadığı için eleştirmiştir. Suriye’de, Katar, Suudi Arabistan, Türkiye ve Fransa’nın Büyükelçilikleri’ne ve konsolosluklarına öfkeli kalabalıklar tarafından saldırılar düzenlenmiştir. Arap Ligi, Suriye’ye karşı yaptırımlar uygulanması kararı almıştır. Bu yaptırımlar, Suriye’nin üst düzey yetkililerine yönelik seyahat kısıtlamalarını, Esad rejimiyle bağlantılı varlıkları dondurmaya ve Suriye ile diğer Arap devletleri arasındaki ticari uçuşları yasaklamayı içermiştir. Türkiye de Arap Ligi’nin yaptırımlarını kabul ettiğini duyurmuştur.
Ocak 2012	Suriye’deki şiddet artışını gerekçe gösteren El Arabi, Arap Ligi İzleme Misyonu’nun askıya alındığını duyurmuştur. Açıklama, birkaç Arap devletinin gözlem heyetindeki üyelerini güvenlik endişeleri nedeniyle geri çekmesinin ardından gelmiştir.
Şubat 2012	BM Genel Kurulu, Suriye hükümetinin baskısını kınayan ve Esad’ın istifasını isteyen bağlayıcı olmayan bir karar almıştır.

Tablo 3: Devamı

Mart 2012	Suriye için BM ve Arap Ligi Ortak Barış Elçisi olarak atanmış Annan'ın Esad ile yaptığı ilk görüşmeler, ilerleme kaydedilmeden sona ermiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesi, Suriye'yi şiddeti sonlandırmadığı takdirde daha fazla aksiyon almakla tehdit eden bir açıklama yapmıştır.
Nisan 2012	Annan, BM Güvenlik Konseyi'ne bir barış planı sunmuştur. Suriye hükümetinden muhalefete karşı şiddeti durdurmasını ve BM tarafından denetlenen bir ateşkesi kabul etmesini istemiştir. Annan, Esad'ın ateşkesin uygulanması ve ağır silahların şehirlerden çekilmesi için 12 Nisan'ı son tarih olarak kabul ettiğini duyurmuştur. BM destekli ateşkes yürürlüğe girmiştir.
Mayıs 2012	ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya dahil birkaç Batılı devlet, Hülâh'daki ölümler karşısında Suriyeli diplomatları sınır dışı etmiştir.
Haziran 2012	Bir Türk keşif uçağı, Suriye hava sahasına yakın bir bölgede Akdeniz'de düşürülmüştür. Takip eden günlerde, hem Türkiyeli hem de Suriyeli yetkililer, uçağın Suriye hava savunma sistemi tarafından düşürüldüğünü teyid etmişlerdir. Olay, iki devlet arasındaki askeri gerilimi artırmıştır. BM, Suriye'deki gözlemci faaliyetlerini, devam eden şiddet olayları nedeniyle askıya almıştır.
Temmuz 2012	Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Suriye'deki çatışmayı iç savaş olarak sınıflandıracağını açıklamıştır. Şam'daki Ulusal Güvenlik Binası'nda meydana gelen bir patlamada, muhalefeti bastırmakla sorumlu olan üst düzey Suriye askeri ve güvenlik yetkililerinden bazıları ölmüş ve yaralanmışlardır. Patlamada ölenler arasında Esad'ın kayınbiraderi ve en yakın danışmanlarından biri Assef Shawkat ile Savunma Bakanı Daoud Rajiha da yer almıştır.
Ağustos 2012	Suriye'nin yeni atanan Başbakanı Riyad Hijab, ailesiyle birlikte Ürdün'e kaçmıştır. Hijab Esad rejiminin yakın zamanda çökeceğini söylemiştir. BM, Suriye'deki Bölüm Misyonu'nu resmi olarak sonlandırmıştır.
Kasım 2012	Katar'da bir haftalık müzakerelerin ardından, Suriyeli muhalif liderler yeni bir Suriye Muhalefet Koalisyonu'nun kurulduğunu açıklamıştır. Bu Koalisyon'a, Suriye Ulusal Koalisyonu denmiştir. Yeni Koalisyonun üçte biri İstanbul merkezli Suriye Ulusal Konseyi üyelerinden oluşmuştur. Koalisyon, birçok devlet tarafından Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınmıştır.
Ocak 2013	Suriyeli yetkililer, İsrail'in Şam yakınlarındaki bir askeri araştırma tesisine hava saldırıları düzenlediğini açıklamıştır. İsrail, saldırıları resmi olarak kabul etmemiştir. Ancak gayri resmi raporlar, İsrail jetlerinin Lübnan'daki Hizbullah'a gelişmiş silahları taşıyan bir konvoyu bombaladığını öne sürmüştür.
Mart-Ağustos 2013	Kimyasal silah taşıyan roketlerin Halep yakınlarındaki bir şehirde kullanıldığı bildirilmiştir. ABD Başkanı Barack Obama, Esad rejiminin kimyasal silah kullanımı iddialarına yanıt olarak Suriye'deki hedeflere sınırlı bir saldırı yapmayı değerlendirdiğini açıklamıştır.
Eylül 2013	ABD, Rusya ve Suriye, Suriye'nin kimyasal silah stoklarını uluslararası kontrol altına alma konusunda anlaşmaya varmıştır.
Haziran 2014	Suriye hükümetine ait açıklanan kimyasal silah stokları, Eylül 2013'teki ABD-Rusya anlaşması gereğince ülkeden çıkarılmıştır.
Haziran 2014	Irak ve Suriye'de önemli toprak kazançları elde eden radikal Sünni grup IŞİD, kendisini halifelik olarak ilan etmiş ve lider olarak Ebu Bekir el-Bağdadi'yi açıklamıştır.
Eylül 2014	ABD ve bir dizi Arap devleti, hava operasyonlarını genişleterek Suriye'deki IŞİD hedeflerine saldırı düzenlemişlerdir.
Eylül 2015	Rusya, Suriye'deki ilk hava saldırılarını gerçekleştirmiştir.
Eylül 2016	Kısa bir ateşkestten sonra, Rusya ve Suriye hükümet güçleri, Halep'teki isyancı bölgelerine yoğun bombardıman başlatmıştır.
Mart 2016	Hezbollah savaşçıları ve Rus hava desteğiyle desteklenen Suriye birlikleri, Palmira'yı IŞİD'den geri almıştır.
Aralık 2016	Suriye hükümeti, son isyancı savaşçıların şehirden tahliye edilmesinin ardından Halep'te zafer ilan etmiştir.
Nisan 2017	ABD, Suriye hükümet güçlerinin Han Şeyhun'daki isyancılara karşı kimyasal silah kullandığı saldırıya misilleme olarak Shayrat hava üssüne düzinelerce seyir füzesi ile saldırmıştır.
Haziran 2017	ABD, çoğunlukla Kürtler'den oluşan Suriye Demokratik Güçleri ile birlikte IŞİD'nin de facto başkenti olan Rakka'ya saldırı başlatmıştır. Saldırı, ABD hava saldırıları ve Özel Kuvvetleri tarafından desteklenmiştir.
Ekim 2017	Suriye Demokratik Güçleri, Rakka'nın IŞİD'den temizlendiğini açıklamıştır.
Kasım 2017	Şam yönetimi, IŞİD'ni Doğu Suriye'deki Deyr Zor'dan çıkarmıştır.

Tablo 3: Devamı

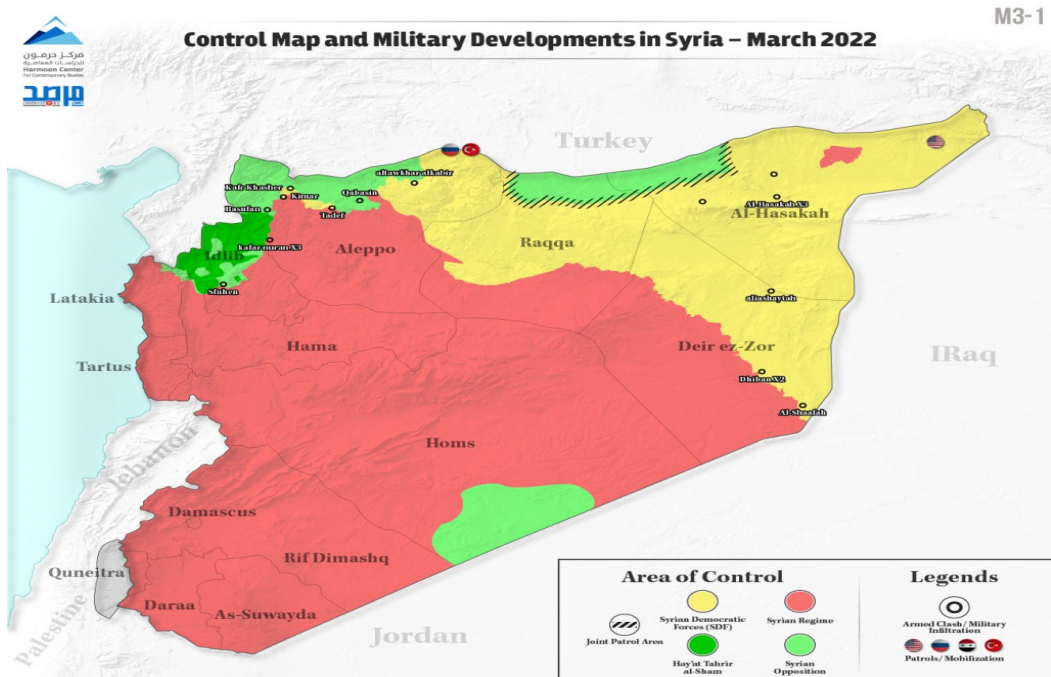
Nisan 2018	ABD, İngiltere ve Fransa, Duma'da gerçekleşen kimyasal silah saldırısına yanıt olarak Şam ve Humus yakınlarındaki kimyasal silah tesislerini hedef alan hava saldırıları gerçekleştirmiştir.
Haziran-Temmuz 2018	Şam yönetimi, muhaliflerden güneybatı bölgesini geri almak için saldırı başlatmıştır. Saldırı, başlangıçta Dara iline odaklanmış ve daha sonra çevre bölgeleri, El Kuneytra ilini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bölge, muhaliflerin güvenli geçişi tahliyesi karşılığında ele geçirilmiştir.
Ekim 2019	Türkiye, ABD'nin böyle bir harekâta karşı durmayacağını açıklamasının ardından, Suriye'nin kuzeydoğusundaki Kürt bölgesine yönelik bir harekât başlatmıştır.
Nisan-Haziran 2019	İdlib, Rus hava saldırılarıyla desteklenen Suriye hükümet güçlerinin saldırısına uğramıştır.
Şubat-Mart 2019	Türkiye ve Rusya, onlarca Türk askerinin bombardıman sonucu ölmesiyle doğrudan karşı karşıya gelmiştir. Türkiye misilleme olarak rejim birliklerini hedef almıştır. Çatışmalar, Türkiye ve Suriye'nin müttefiki Rusya tarafından araya girilerek bir ateşkes sağlanmasıyla sona ermiştir.

Kaynak: Tablo açık kaynaklardan oluşturulmuştur.

Kriz askeri anlamda soğumuş olsa da siyasi olarak çözüm yolunda kaydadeğer bir gelişme henüz vuku bulmamıştır. Astana Süreci'nde sahada etkin olan İran-Rusya ve Türkiye arasındaki müzakerelerde kapsamlı bir siyasi çözüm ortaya konamamaktadır. Bu güçler sahadaki durumu de facto olarak kabul etmiş ve çatışma sınırlarını çizmiş durumdadırlar.¹⁸⁶

Harita 4 Suriye'de 2022 yılı itibariyle taraflar arasında hakimiyet alanlarını göstermektedir.

Harita 4: Suriye'de Hakimiyet Alanları, 2022

Kaynak: Harman Center of Contemporary Studies, 2022

¹⁸⁶ Abboud, S. (2021), Making peace to sustain war: the Astana Process and Syria's illiberal peace, **Peacebuilding**, 9(3), s.342

İran ve Rusya ABD kontrolündeki Kürtleri baskı altına almakta ve bu bölgede statükoyu değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunabilmektedirler. Ancak, askeri anlamda Trump¹⁸⁷ hükümeti döneminde ABD tarafında bir kafa karışıklığı yaşansa da, ABD durumu toparlamış ve sahadaki askeri varlığını ve nüfuz alanını yeniden koruma altına almıştır.

Türkiye ise bölgesel ve uluslararası konjktürü de gözeterek PYD bölgesini baskı altına almaya çalışmakta ve gerektiğinde askeri müdahale seçeneğini masada canlı tutmaktadır.

3.3.1. Siyasi Çözüm İçin Uluslararası Girişimler

Çatışmaların başladığı 2011 yılının ikinci yarısından itibaren siyasi bir çözüm için ilk olarak Arap Ligi (AL) devreye girmiştir. Arap Ligi şehirlerden ağır silahların çekilmesi, siyasi mahkumların serbest bırakılması ve bunları denetlemek üzere bir gözlemci heyetin gönderilmesi konusunda çağrıda bulunmuştur. Şam, AL'nin siyasi çözüm bulma yönündeki girişimlerini olumlu karşılamış olmasına ve siyasi olarak reform odaklı bazı adımlar atmasına rağmen, muhalifler ve iktidar arasındaki güvensizlik, dış müdahaleler ve müzakare eden unsurların kendi aralarındaki uyumsuzlukları ilerleme olmasını engellemiştir. AL Heyeti'nin şiddeti durdurma yönündeki girişimleri çatışmaların azalmaması ve ateşkeslere uyulmaması neticesinde akim kalmıştır.

Krize siyasi bir çözüm bulmak amacıyla ikinci bir girişim Birleşmiş Milletler (BM) tarafından başlatılmıştır. AL'nin de destek verdiği bu girişim 2012 yılında kısa süreli bir ateşkes olmasına yardımcı olsa da, süreç nihayetinde başarılı olamamış ve çatışmalar önce olduğu seviyelerden daha yoğun şekilde sürmeye devam etmiştir. BM tarafından krizin çözümü amacıyla atanan Annan, Brahimi ve sonrasında De Mistura Özel Temsilcilik görevlerinden istifa etmek durumunda kalmışlardır.

2012 yılında Suriye'ye ilişkin BM bünyesinde gerçekleşen uluslararası konferansta Cenevre Bildirisi yayınlanmıştır. Bu görüşmelerde Rusya ve ABD arasında Esad'ın iktidarda kalıp kalmaması konusunda bir uzlaşa sağlanamamıştır. Ancak bu bildiride rejim ve muhaliflerin üzerlerinde uzlaşacağı isimlerden bir heyetin geçici hükümet kurması ve ülkeyi seçimlere götürmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Bildirinin esasları bilahare 2015 yılında BM Güvenlik Konseyi Kararı ile onaylanmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁷ ABD Başkanı Trump Suriye'de konuşlu ABD askerlerinin bir kısmını Türkiye'nin askeri hareketi neticesinde geri çekme kararı almış, Türkiye sınırına yakın üslerin boşaltılmıştır. Bu karar ABD askeri ve savunma bürokrasisi içinde tepkiye neden olmuş ve Savunma Bakanı ile Genel Kurmay Başkanı istifa etmişlerdir.

¹⁸⁸ BMGK Kararı. Aralık 2015, sayı: 2254

Rejimin zayıfladığı ve muhalif askeri güçlerin ülkede başlıca şehirleri ele geçirmeye başladığı bu süreçte İran, milis güçleri ve Hizbullah militanları ile devreye girerek Esad rejiminin bir anlamda düşmesine engel olmuş dolayısıyla Cenevre mutabakatı hayata geçirilmemiştir.

Suriye’de krizin derinleşmesi ve halen siyasi bir çözümün sahada uygulanamaması BM bünyesinde ikinci tur görüşmeleri başlatmıştır. 2014 yılının başında başlayan bu görüşmelerden de sahada somut bir sonuç alınamamıştır. Bu süreçte Rejim İran’ın desteğinin yansısı, Rusya’nın da artan desteğini almaya başlamıştır. Ancak sahada Muhaliflere karşı bir askeri üstünlüğü o dönemde halen tesis edememiştir. Savaşta rejim ve muhalifler arasında bir denge oluşmuştur. Esad’ın rejimini ülkenin sınırlı bölgesinde de olsa güvene aldığını düşünmesi bu görüşmelere daha güven içinde katılmasını teşvik etmiştir.

Muhalif askeri kanat ise 2014 yılından itibaren gerilemeye başlamıştır. IŞİD ile yaşanan çatışmalarda birçok bölgenin kontrolünü kaybetmiştir. Rejim ve muhalifler arasındaki denge bu nedenle rejim lehine değişmeye başlamıştır. 2015 yılında muhalif askeri kanat yeniden toparlanıp etkili saldırılar gerçekleştirdiler de Rusya Hava Kuvvetleri’nin etkin şekilde devreye girmesi muhalifleri savunma pozisyonuna itmiş ve rejime karşı başlıca yerlerde gerilemelerine neden olmuştur. Dolayısıyla Cenevre’de başlayan İkinci Tur görüşmeler de akim kalmıştır.

ABD öncülüğünde Cenevre’de Üçüncü Tur görüşmeler 2016 yılında başlamıştır. Bu görüşmelere İran’da davet edilmiştir. Ancak, bu dönemde İran ve Rusya koordineli şekilde rejimi desteklemeye devam etmiş ve muhalifler Halep’te kuşatma altına alınmışlardır. Rejim sahada baskıyı ve askeri güç kullanımını arttırırken Cenevre’de bu tur görüşmeler yapılmaktaydı. Çatışmaların artarak sürmesi sonucunda muhalifler bu görüşmelerden çekilmiş ve bu turda da bir siyasi çözüm ortaya çıkmamıştır.

Uluslararası görüşmelerde taraflar arasında en önemli konu Beşar Esad liderliğinin devam edip etmeyeceği konusu olmuştur. Krize dahil olan hem büyük güçler hem de bölgesel güçler arasında bu konuda bir mutabakat mümkün olmamıştır. Taraflar sahada askeri dengede istedikleri sonuca ulaşmadan bir siyasi çözüme yanaşmamışlardır.

2016 yılına gelindiğinde BM nezdinde yapılan görüşmelerin sinerjisi kaybolmuştur. 2017 yılı içinde yapılan Dördüncü ve Beşinci Tur görüşmelerin sonucu da öncekilerden farklı olmamıştır. Taraflar sahadaki askeri üstünlüklerine ve zayıflıklarına göre hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda, BM ya da çok taraflı diğer Uluslararası Örgütler tarafından yürütülen girişimler esaslı bir sonuç üretmede başarısız olmuştur.

Krizde yeni aktörler ortaya çıkmış, muhalifler arasında bölünmüşlük kronik bir soruna dönüşmüştür. ABD IŞİD ile mücadele kapsamında Suriye’nin Kuzeydoğusunda konuşlanarak

PYD'nin dominant aktör olduğu bir nüfuz alanı oluşturmıştır.¹⁸⁹ Rusya ve İran ise rejimi olabilecek son kapasitesine kadar desteklemiş ve rejimin kontrol alanını genişletmişlerdir. Türkiye ise Fırat Kalkanı operasyonu ile Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmuş ve kendine ait nüfuz alanını oluşturmıştır. Krizde Suriyeli muhaliflerden kurduğu milis gruplarla en etkili aktörlerden biri olmaya başlamıştır.¹⁹⁰

Tablo 4 Suriye krizinin çözümüne yönelik girişimleri kronolojik olarak özetlemektedir.

Tablo 4: Suriye Krizine Yönelik Diplomatik Gelişmeler

Mart 2012: Altı Maddelik Barış Planı	Birleşmiş Milletler ve Arap Ligi'nin Suriye'deki Ortak Elçisi Kofi Annan, 16 Mart'ta BM Güvenlik Konseyi'ne altı maddelik bir barış planı sunmuştur. Bu plan, tüm tarafların çatışmaları durdurmasını öngörmüş, BM ile "Kapsayıcı bir Suriye Liderliğinde Siyasi Süreç" yürütülmesini teşvik etmiştir. Yine, etkili bir uluslararası denetim mekanizması kurulması için çağrıda bulunmuştur.
Haziran 2012: Cenevre I	Annan Barış Planı'na dayanarak, ABD ve Rusya ile diğer büyük güçler, İsviçre'nin Cenevre şehrinde bir araya gelmiş ve "Cenevre Bildirgesi" olarak bilinen bir barış yol haritası üzerinde anlaşmışlardır. Bu belge, seçimleri denetleyecek ve ülkeyi demokrasiye yönlendirecek tam yürütme yetkilerine sahip bir geçiş yönetimi kurulmasını öngörmüştür.
Eylül 2012: Lakhdar Brahimi, Kofi Annan'ın yerine geçmiştir	Annan, Barış Planının kalıcı bir ateşkesi güvence altına almaması nedeniyle istifa etmiştir.
Ocak 2013: Esad'ın Önerdiği Barış Planı	Suriye, ulusal bir uzlaşma konferansı çerçevesinde yeni bir hükümet ve anayasa oluşturulmasını içeren kendi barış planını sunmuştur. Suriye muhalefeti bu girişimi reddetmiştir.
Eylül 2013: BM Güvenlik Konseyi Kararı	Suriye hükümetinin kimyasal silah envanterini imha etmesi gerektiğini belirtmiştir.
Ocak 2014: Cenevre II	Görüşmeler, BM'nin muhalefet ile hükümet arasındaki çıkmazı aşamaması nedeniyle çökmüştür.
Mayıs 2014:	Lakhdar Brahimi, etkili bir uluslararası çözüm oluşturmanın imkansızlığını belirterek istifa etmiştir. BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, 10 Temmuz'da Staffan de Mistura'yı Suriye Özel Elçisi olarak atamıştır.
Haziran 2014:	Esad, başkanlık seçimlerini kazanmıştır. Suriye muhalefeti ve uluslararası destekçiler seçimi bir şaka olarak nitelendirmiştir. Birkaç hafta sonra, Suriye'nin beyan edilen kimyasal silahlarının son kısmı ülke dışına çıkarılarak imha edilmiştir.
Kasım 2015: Viyana Anlaşması	Uluslararası Suriye Destek Grubu'nun (ISSG) 20 üyesi Viyana'da toplanarak, Suriye hükümeti ve muhalefeti BM gözetiminde müzakere masasına getirmek için bir anlaşma sunmuştur. Üyeler, 2012 Cenevre Bildirgesi'nde belirtilen siyasi geçiş ve ülke çapında ateşkesin uygulanmasına yönelik taahhütlerini teyit etmişlerdir.
Aralık 2015: BMGK 2254'ün kabulü	Bu belge, müzakerelerin temelini oluşturmuştur ve siyasi geçiş için bir çerçeve sağlamıştır. 2254, BM'nin "güvenilir, kapsayıcı ve mezhebi olmayan bir yönetim" kuran ve yeni bir anayasa hazırlama süreci belirleyen Suriye liderliğinde bir siyasi süreci desteklediğini belirtmiştir. Ayrıca, "yeni anayasaya uygun olarak yapılacak serbest ve adil seçimler" önermekte ve bunların 18 ay içinde BM gözetiminde yapılmasını tavsiye etmektedir.

¹⁸⁹ Hinnebusch, R. (2020), "Proxy Wars and Spheres of Influence in post-ISIS Syria, **European Institute of Mediterranean**" Yearbook 2020, s.79,80. <https://www.iemed.org/publication/proxy-wars-and-spheres-of-influence-in-post-isis-syria/> (21/02/2024).

¹⁹⁰ Yüksel, E. (2019), "Strategies of Turkish Proxy Warfare in Northern Syria", CRU Report, s.16. <https://www.clingendael.org/pub/2019/strategies-of-turkish-proxy-warfare-in-northern-syria/> (12.02.2024).

Tablo 4: Devamı

Şubat 2016: Cenevre III	Müzakereler, muhalefet ile hükümet arasındaki insani sorunlar ve mahkumların serbest bırakılması gibi öncelikler üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle üç gün sonra askıya alınmıştır.
Nisan 2016: Cenevre IV	Suriye muhalefeti, sahadaki şiddet artışı ve insani konular ile mahkumlar hakkında ilerleme olmadığı gerekçesiyle müzakereleri terk etmiştir.
Aralık 2016: Rusya-Türkiye ateşkesi	Türkiye ve Rusya, Suriye hükümeti ve silahlı muhalefet tarafından kabul edilen ülke çapında bir ateşkes üzerinde uzlaşmaya varmışlardır.
Ocak 2017: Astana I	Görüşmeleri düzenleyenler, Rusya, Türkiye ve İran, 30 Aralık'ta yürürlüğe giren ateşkesi denetleyecek üçlü bir izleme organı kurmaya karar vermişlerdir. Silahlı muhalefet temsilcileri, ilk kez hükümet delegasyonu ile yüz yüze biraraya gelmiştir. Ancak, muhalefet ve hükümet delegasyonu anlaşmayı imzalamaktan çekinmişlerdir.
Şubat 2017: Astana II	Aralık ateşkesinin denetlenmesini resmi hale getiren bir belge kabul edilmiştir. Taraflar, ceset ve mahkumların, kadınlar ve çocuklar dahil, değişimi için bir mekanizma üzerine müzakerelere devam etmeyi de kabul etmişlerdir.
Cenevre V	De Mistura, savaşıran tarafların, BM Güvenlik Konseyi 2254 temelinde gelecekte anlaşmaları konusunda anlaştığını belirtmiştir. Bu anlaşma, hesap verebilir bir yönetim, yeni bir anayasa ve BM gözetiminde seçimler temelinde bir siyasi geçişin zeminini hazırlar.
Mart 2017: Astana III	Muhalefet müzakerelere katılmayı reddetmiş ve hükümeti Aralık'ta ilan edilen ateşkesi sürdürmemekle suçlamıştır.
Mayıs 2017: Astana IV	Rusya, Türkiye ve İran, isyancıların kontrolündeki bölgelerde "gerilimi azaltma bölgeleri" planı üzerinde anlaşmıştır. Plan, Suriye sivillerine yardım getirmek için hükümet ve muhalefet güçleri arasındaki çatışmaların dört güvenli bölgede durdurulmasını öngörmektedir. Muhalefet delegasyonu, hükümetin isyancı bölgeleri bombalamasını gerekçe göstererek katılımı durdurmuştur.
Cenevre VI	Görüşmeler, gündemdeki maddeler hakkında detaylı tartışmalar yapılmadan dört gün sonra sonlanmıştır.
Temmuz 2017: Astana V	Rusya, Türkiye ve İran, daha önce üzerinde anlaşılan dört güvenli bölgenin sınırları ve denetiminin ayrıntıları konusunda uzlaşmaya varamamışlardır.
Cenevre VII	Görüşmeler, herhangi bir ilerleme kaydedilmeden sona ermiştir.
Eylül 2017: Astana VI	Rusya, Türkiye ve İran, Suriye'de altı aylık gerilimi azaltma bölgeleri kurma konusunda anlaşmıştır; bu bölgeler, Doğu Guta, İdlib, Homs, Latakia, Halep ve Hama illerini içerecek şekilde düzenlenmiştir.

Kaynak: Tablo açık kaynaklardan oluşturulmuştur.

Bu girişimlerde öne çıkan husus krizin başlangıcında ateşkes girişimleri neticesinde sağlanan uzlaşıların ne kadar kırılgan bir yapıda olduğudur. Arap Ligi ve BM tarafından yürütülen ateşkes ve uzlaşma girişimlerinde çatışan tarafların birbirlerine olan güvensizlikleri krize siyasi bir çözüm bulunmasını imkansız hale getirmiştir. Ayrıca, sahada sağlanan askeri üstünlüğe göre masaya oturma arzusu ve buna göre kendi tercihlerini dayatma politikası çözüm girişimlerinin önünü tıkamıştır. Bu bağlamda, tarafların mutlak surette birbirlerine üstünlük sağlayamamaları siyasi bir çözümü zorlaştırmaktadır.

Diğer yandan, hem AL hem de BM kapsamında yapılan müzakerelerde tüm tarafları kapsayıcı bir yaklaşım ortaya konamamıştır. Örneğin BM kapsamındaki ilk tur müzakerelerde

krizin önemli aktörleri olan İran ve Suudi Arabistan dışarda tutulmuştur.¹⁹¹ Yine muhalif aktörler arasında bir fikir birliği sağlanamamış bu aktörlerin bazıları müzakerelere dahil edilmemiştir.¹⁹²

3.3.2. Astana Süreci

Bu ortamda çok taraflı uluslararası görüşmeler bir kenara bırakılarak sahada fiili durum çerçevesinde barış ve ateşkes müzakereleri yürütülmeye başlanmıştır. Rusya ve Türkiye bu konuda etkin bir işbirliği başlatarak Halep'te bir sonuca ulaşmışlardır. Halep'te kuşatma altında bulunan muhalifler ve siviller iki devletin arabuluculuğunda tahliye edilmişlerdir.

Rusya ve Türkiye tarafından Halep'te başlatılan bu girişimin ülkenin geneline yayılması konusunda mutabık kalınmıştır. 2017 yılının başlangıcında bu girişimler İran'ın da garantör devlet olarak dahil edildiği Rusya-Türkiye-İran üçlü işbirliği sürecini yani Astana görüşmelerini başlatmıştır.¹⁹³ Bu görüşmelere süreç içerisinde Ürdün, Lübnan ve Irak gözlemci statüsünde katılım sağlamışlardır. ABD Astana görüşmelerine siyasi sürecin dışında kalması nedeniyle alt düzeyde katılım sağlamıştır.

Bu müzakerelerde muhalif grup temsilcileri ile hükümet yetkilileri ilk defa yüzyüze aynı masada görüşmelere başlamıştır. Bu bağlamda askeri yetkililerin de ilk defa masada yer almaları önem arz etmiştir. Türkiye Suriye yaklaşımında Esad'sız bir geçiş dönemini savunurken bu görüşmelerde ilk defa Esad ile aynı masa etrafında biraraya gelmiştir. Türkiye'nin pozisyonu gelen süreçte Esad rejimi ile bir uzlaşma çerçevesinde mutabık kalmaya diğer taraftan tehdit olarak gördüğü PYD etrafındaki Kürt yapılanmasını ortadan kaldırmaya ya da etkisiz bir aktör haline getirmeye odaklanmıştır.¹⁹⁴

Astana Süreci, Rusya, İran, Türkiye ve ABD'nin askeri olarak doğrudan müdahalelerinden sonra sahada oluşan bir denge sonrasında gelişmiştir. Bu yönüyle garantör konumunda bulunan Rusya, Türkiye ve İran'ın etki güçleri sürecin sahada somut karşılığının olmasını sağlamıştır. 2017 yılı içerisinde taraflar yoğun ve sık bir şekilde biraraya gelmişlerdir. Bu görüşmelerde Suriye içinde dört bölge tanımlanmış ve burada gerginliklerin azaltılması öngörülmüştür. Bu bölgeler İdlib ve komşu illeri (Hama Humus Halep), Şami Doğu Gota ile Kuneytra ve Dara olmuştur. Astana görüşmeleri bu bölgelerde sağlanan ateşkesleri izlemek için üçlü bir mekanizma kurmaktadır. Sağlanan bu mutabakata rağmen rejim Rusya ve İran'ın desteğiyle İdlib dışında kalan diğer üç

¹⁹¹ Cengiz, S. (2020), Assessing the Astana Peace Process for Syria: Actors, Approaches, and Differences, *Contemporary Review of the Middle East*, 7(2), s.7.

¹⁹² Cengiz, a.g.e , s.7

¹⁹³ "Suriye Müzakereleri Astana Süreci Hakkında Merak Edilenler" (19.01.2017), **BBC**.

¹⁹⁴ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın son dönemde Esad'a krizin çözümü için biraraya gelme önerisi açık olarak dillendirilmeye başlanmıştır.

bölgeyi ele geçirmiş ve kontrolü sağlamıştır.¹⁹⁵ Bilahare yapılan görüşmeler İdlib’de çatışmasızlık sınırlarının belirlenmesine odaklanmıştır.

Astana görüşmelerinin en önemli konularından biri Rusya ve İran için İdlib’de halen hüküm süren El Nusra örgütünün ortadan kaldırılması olmuştur. El Nusra BM tarafından terör örgütü olarak kabul edilmiş olup, IŞİD’den kopan militanların oluşturduğu bir yapılanmadır. Ana bünyesini yabancı savaşçıların kurduğu bu örgüt ÖSO ile de yeri geldiğinde çarpışmış ve ÖSO’yu geriletmiştir. Türkiye, İdlib vilayeti içinde Güney tarafa ve Haleb’e doğru uzanan çok sayıda askeri üs kurmuştur. Rejimin İran ve Rusya desteğiyle başlattığı ve Nusra cephesini geriletmediği İdlib bölgesinde Türkiye’nin kurduğu bu üslerden bazıları rejimin kontrol ettiği alan içerisinde kalmış ve önemli bir tehdit ile yüz yüze kalmıştır. Üçlü mekanizma kapsamında yapılan görüşmeler neticesinde bu üslerden rejim kuşatması altında kalanları taşınmış ya da kapatılmıştır.

Türkiye açısından en önemli konu artık rejimin sonlandırılmasından ziyade Fırat’ın Doğu kısmında otorite kuran PYD varlığı ile mücadele etme olmuştur. Astana müzakerelerinde Türkiye’nin diğer konular yansırı PYD ile mücadele konusunda Rusya ve İran’ı belli bir çizgiye getirmek için uğraştığı görülmektedir.

Astana görüşmeleri ABD nüfuzu altında yer alan ve SDG tarafından kontrol edilen bölgelere yönelik bir plan içermese de ruhu itibarıyla bu bölgelerin de kapsam dahiline alınmasını öngörmektedir. Bir yandan Rusya ve İran diğer yandan ise Türkiye bu bölgede PYD-SDG etrafında oluşturulmuş yapılanmanın zayıflatılması ve ortadan kaldırılması ve aynı zamanda ABD güçlerinin bölgeden çekilmesi için etkin bir şekilde baskı politikası uygulamaktadırlar.

Astana formatındaki üçlü görüşmeler Kazakistan, Rusya, İran ve Türkiye’de halen devam etmektedir. Sahada rejim birlikleri ile Türkiye’nin kontrol ettiği bölgeler arasında çatışmasızlık sınırları büyük ölçüde belirlenmiş durumdadır. Türkiye’nin PYD’ye yönelik operasyonlarında rejim birlikleri ile TSK arasında gerginlikler ve küçük çatışmalar vuku bulabilmektedir. Ancak büyük çaplı bir operasyon olmadığı müddetçe genel haliyle bir denge sözkonusudur.

Astana Süreci kapsamında, ateşkes denetleme mekanizmasının yanında mahkumların karşılıklı olarak serbest bırakılması, Anayasa Komitesi’nin kurulması ve çalışmalarına başlaması, uluslararası yardım kuruluşlarının faaliyetleri ve mültecilerin geri dönüş koşulları gibi hususlar da ele alınmaktadır.

¹⁹⁵ Carnegie Endowment for International Peace (2023), “The Astana Process Six Years On: Peace or Deadlock in Syria?”, <https://carnegieendowment.org/sada/2023/08/the-astana-process-six-years-on-peace-or-deadlock-in-syria?lang=en> (25/12/2023).

Rusya-Türkiye-İran arasında yapılan bu görüşmeler dinamizmini kaybetmiş görünmektedir. Rusya'nın kaynaklarını büyük ölçüde Ukrayna Savaşı'na ayırmaya başlaması ve İran'ın İsrail tehdidi ile baş başa kalması iki devletin Suriye sahasında oluşan status quo'yu devam ettirmelerini teşvik etmektedir. Dolayısıyla sahada son askeri operasyonlar ile oluşmuş çatışan gruplar arasındaki sınırlar büyük ölçüde halen korunmaktadır.¹⁹⁶

3.4. İran-Suriye İlişkileri

İran 1979 devriminden sonra Amerikan yanlısı dış politikasını terk etmiştir. Suriye, yeni İran rejimini tanıyan ilk Arap devleti olmuştur. Ayrıca Suriye Irak ile devam eden sekiz yıllık savaşında İran'ı (Libya'nın yanında) destekleyen tek Arap devleti olmuştur.¹⁹⁷ Bu süreçte İran ve Suriye arasında siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler yoğunlaşmıştır. 1979 yılından itibaren iki devlet arasında oluşan ve halen devam eden bu ittifak Ortadoğu siyasetini gözlemleyenler açısından dikkat çekici ve hayret uyandırıcı bulunmuştur.¹⁹⁸

Birçok temelde birbirinden farklı olan İran gibi pan-İslamist-teokratik-Şii çoğunluklu bir rejimin Suriye gibi pan-Arabist-seküler-Sunni çoğunluklu bir rejim ile geliştirdiği bu sağlam ve kalıcı ilişkilerin temelinde ne yatmaktadır?

Ortadoğu siyasetinde İran ve Suriye arasında gelişen işbirliği bölgesel düzeyde yaşanan değişikliklerle birlikte iki devletin güvenlik çıkarlarının örtüşmesi ile açıklanabilir. Yukarıda belirtildiği üzere, İran'ın ABD karşıtı bir konuma geçmesi diğer yandan pan-Arabizm'in çözülmesi ve Suriye'nin bölgedeki diğer Baas rejimleri ve Körfez Arap devletleri ile arasının açılması ile ABD ve İsrail'den yönelen tehditler iki devletin ortak bir zeminde buluşmalarına fırsat vermiştir. İran 1979 devriminden sonra kendini bölgedeki birçok Arap devleti ile karşı karşıya bulmuştur. Sovyetler ve ABD arasındaki rekabet ile birlikte Ortadoğu siyaseti iki kutuplu bloklara dönüşmüştür. Böylece Suriye-İran-Lübnan bloku bir yanda Irak-Suudi Arabistan-Ürdün bloku diğer yanda konumlanmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Siyasi müzakerelerde geline aşama konusunda bakınız: Ali, A. M. (2024), "Syria (2011–2020): From a Revisionist Power into a Conquered State", **State Failure, Power Expansion, and Balance of Power in the Middle East: The Struggle Over Failed States içinde (199-232)**, Springer Nature Switzerland.

Bollfrass, A. (2020), "Syria: Stumbling into Stalemate", **Military Coercion and US Foreign Policy**, içinde (58-81), Routledge.

¹⁹⁷ The Israeli Defense Forces (2018), "The History. Of Iran in Syria" <https://www.idf.il/en/mini-sites/iran/the-history-of-iran-in-syria/> (19/12/2023).

¹⁹⁸ Goodarzi, J. M. (2013), Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak, **Ortadoğu Etütleri**, 4(2), s.33.

¹⁹⁹ Sun, D. (2009), Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 3(2), s.69.

Uzun yıllar süren İran-Irak savaşı, Lübnan iç savaşı, ABD'nin 2003 yılındaki Irak savaşı, 2006 yılındaki İsrail-Hizbullah savaşı ve 2011 yılında başlayan Suriye krizinde İran'ın Esad rejimini ayakta tutmak için gösterdiği gayret göz önünde bulundurulduğunda, bu ilişkilerin dinamikleri ve esaslarını anlamak mümkündür.

İki devlet, ABD'nin Irak'taki rolüne karşı çıkmış, Saddam Irak'ının bölgede egemen güç olmasını arzu etmemiş, İsrail'e karşı Lübnan'da Hizbullah'ı ve Filistin'de Hamas'ı desteklemiştir. Her iki devlet de yıllar itibariyle Batı tarafından uygulanan artan bir izolasyon ile karşı karşıya kalmıştır.²⁰⁰ Görüleceği üzere, ülke yapıları itibariyle temel farklılıklara rağmen, Suriye ve İran Ortadoğu'da güvenlik ile ilgili konularda aynı çizgide durmaktadırlar.

İran ve Suriye 2005 yılında içeriği paylaşılmamasına rağmen Karşılıklı Savunma Pakti²⁰¹, 2007 yılında ise Askeri İşbirliği Anlaşması imzalamışlardır. Daha önce 2004 yılında ise taraflar arasında Stratejik İşbirliği Anlaşması yapılmıştır. Güvenlik ve askeri konulardaki işbirliğinin kapsamının İran füzelerinin Suriye'ye satılması, istihbarat paylaşımı ile eğitim ve teçhizat donanımı hakkında olduğu ifade edilmektedir.

2023 yılında İran Cumhurbaşkanı Şam'ı ziyaret etmiştir. 2010 yılından bu yana bu seviyede gerçekleşen ilk ziyaret olmuştur. Görüşmelerde petrol, ulaştırma ve ticaret alanlarında birçok ekonomik işbirliği anlaşması imzalandığı açıklanmıştır.²⁰²

İran'ın Körfez ve Akdeniz bölgesinde etkin bir devlet olabilmesi ve İsrail'e karşı caydırıcı bir güç kapasitesine ulaşabilmesi için Suriye vazgeçilmez bir müttefiktir. Suriye açısından bakıldığında da, İran'ın ekonomik, enerji ve askeri bağlamda sağladığı destek ayakta kalabilmesi için kritik değere sahiptir.

Her iki devletin de ABD, İsrail ve Irak gibi ortak tehdit ve düşmanları olmuştur. Irak'ta Saddam rejimi yıkıldıktan sonra Irak'ın tehdit ve düşman durumu ortadan kalkmıştır. Ancak, Irak El Kaidesi'nden arta kalmış radikal Sünni hareketlerin oluşturduğu tehdit devam etmektedir.

Suriye ve Baas Irak devleti arasında yaşanan sorunlar, Arap dünyası liderliği iddialarında aralarında yaşanan rekabetten kaynaklanmıştır. Birbirlerinin içişlerine müdahale, Fırat'ın suyu konusunda yaşanan ihtilaf, enerji transfer ücretleri ve İsrail'e karşı tutum farklılıkları gibi nedenler Suriye-Irak ilişkilerindeki gerginlik noktalarını teşkil etmiştir.²⁰³ Irak'ta ABD müdahalesiyle

²⁰⁰ United States Institute of Peace (2017), "Syria's Alliance with Iran" USI Peace Briefing, , (May 2017), s.2, https://www.usip.org/sites/default/files/resources/syria_iran.pdf (09/04/2024).

²⁰¹ MacAskill, E. ve Campbell, D. (217.02.005), "Iran and Syria Confront US with Defence Pact," **The Guardian**.

²⁰² "Syria and Iran Leaders Sign Long-term Oil, Trade Agreements" (03.05.2023), **Al Jazeera**

²⁰³ Drysdale, A. (1992). Syria and Iraq - The Geopathology of a Relationship. **GeoJournal**, 28(3), 347–355.

Saddam iktidarının yıkılmasının ardından İran'ın neredeyse Irak'ın iç siyasi mimarlarından biri olmaya başlamasıyla beraber bu sorunlar doğal olarak ortadan kalkmıştır.

Saddam yönetimindeki Irak İran'ı işgal ettiğinde Suriye İran'a çok değerli diplomatik ve askeri yardım sunmuştur. Esasen İran ve Suriye arasındaki ittifak 1982 yılında Suriye Dışişleri Bakan'ının İran'ı ziyaret etmesi ve iki devlet arasında petrol, ticari ve askeri konularda ikili anlaşmaların imzalanması ile başlamıştır. Suriye 1983 yılında İran Savunma Bakanlığı bünyesinde bir karargah kurmuş ve Irak'ın askeri stratejileri ve Sovyet silah ekipmanlarının kullanımı hususunda İran'a eğitim ve istihbarat desteği vermiştir. Bu çerçevede, Suriye realpolitik bir tutumla rakip Irak karşısında üstünlük kazanmak için İran'ı savaşta desteklemiştir.²⁰⁴ Irak'tan Suriye'ye uzanan petrol boru hattını keserek Irak'a ekonomik zarar vermiş, Irak-Ürdün sınırına asker yığarak Doğu'da İran ile savaşan Irak askeri birliklerini baskı altına almıştır. İran ise bu desteğe Suriye'ye sağladığı ciddi seviyelerdeki petrol ve enerji desteği ile karşılık vermiştir.

Suriye'yi İran rejimini ilk tanıyan devletlerden biri olmaya iten temel faktörlerden biri Mısır'ın 1979 yılında İsrail ile barış anlaşması yapmış olmasıdır. İsrail'e karşı bölgede en yakın müttefiki olan Mısır'ın İsrail ile anlaşması ittifak dengesini Suriye aleyhine bozmuştur. Suriye, işgal altındaki toprağı Golan tepelerinden çekilmediği müddetçe İsrail ile ilişkilerini normalleştirmeyi mümkün görmüyordu. İsrail'in halen Golan tepelerinin yansıra Kudüs ve Gazze Şeridi'ni işgal ettiği şartlarda Mısır'ın Suriye'ye rağmen İsrail ile barış anlaşması imzalaması Suriye-Mısır ittifakını ortadan kaldırmıştır. 1979 devrimine kadar İsrail ile iyi ilişkilere sahip İran'ın devrimden sonra İsrail karşıtı bir pozisyona geçmesi Suriye-İran ittifakının doğmasına yol açmıştır.

1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali İran ve Suriye arasındaki ittifakı güçlendirmiştir. Suriye 1976 yılında Lübnan'da yaşanan iç savaşa müdahil olarak Lübnan'a girmiştir. Ancak, Lübnan'da artan şekilde İsrail saldırısı ile karşı karşıya kalmıştır. Suriye, Lübnan'da hakim pozisyonunu korumak için askeri desteğe muhtaç durumdaydı. Bu bağlamda, İsrail'in Lübnan işgali iki devletin askeri faaliyetlerini daha yakın şekilde koordine etme gerekliliğini doğurmuştur. Bu da İran yardımı ile kurulan Lübnan'daki Hizbullah örgütünün desteklenmesi ve etkin bir güce dönüştürülmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Ayrıca, Suriye'nin Irak'ı askeri anlamda meşgul etmesi sayesinde İran, Irak ile askeri rekabetinde rahatlama sağlamış ve askeri imkan ve kabiliyetlerini Lübnan'da yayılmak için daha etkin şekilde kullanma fırsatı ele geçirmiştir. Lübnan Suriye ve İran'a Akdeniz'de etkilerini genişletmek için uygun bir strateji yaratma imkanı sunmuştur.

İran'ın sağladığı destek ve Suriye'nin köprü rolü Hizbullah'ın Lübnan'da etkin bir askeri ve siyasi güce yükselmesini sağlamıştır. 2006 yılında İsrail'in Lübnan saldırısında İran-Suriye ittifakı

²⁰⁴ Wastnidge, a.g.e., s.152

Hizbullah'ın İsrail'e karşı askeri, ekonomik ve stratejik dezavantajını hafifletmiştir. Bu bağlamda, İsrailli tarihçi Zeev Sternhell bu savaşı İsrail tarihindeki en az başarılı savaş olarak tanımlamıştır.²⁰⁵ Hizbullah'ın İsrail'e karşı yürüttüğü direniş ve saldırılar İsrail'i Lübnan'dan çekilmeye zorlamıştır. Bu sayede, İran-Suriye ittifakı İsrail'e karşı caydırıcı bir güç oluşturma imkânı elde etmiştir.

1990'lı yılların ilk yarısı Ortadoğu siyaseti açısından çalkantılı bir dönem olmuştur. Sovyetlerin yıkılması, tek kutuplu uluslararası sistem, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ABD ile İngiltere'nin Irak'a müdahalesi bu yıllara damgasını vurmuştur. İran, Irak ile uzun yıllar süren savaştan sonra içe dönmüş savaşın tahribatlarının onarılmasına odaklanmıştır. Suriye ise büyük müttefiki Sovyetlerin dağılması ile bölgede izole hale gelmiştir. Suriye bu haliyle İran ile daha yakın işbirliği geliştirme ihtiyacı duymuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası ABD ve İngiltere müdahalesi Irak'ı askeri imkân ve kapasitesi bakımından artık Suriye ve İran için bir tehdit oluşturmaktan çıkarmıştır. Bu noktada şunu ifade etmekte yarar vardır. Suriye ABD ve İngiltere'nin Irak müdahalesini desteklemiştir. Sovyetlerin yıkılmış olması ve Lübnan'daki savaştan dolayı maruz kaldığı izolasyon Suriye'yi Irak konusunda Batı ile yakınlaşması için teşvik etmiştir. Bu bağlamda, bir yandan ABD işgalini desteklerken diğer yandan, İsrail-Filistin müzakerelerini teşvik etmiş ve İsrail ile ilişkilerini de düzeltme gayreti içinde olmuştur. Ancak, İsrail ile Golan tepeleri konusunda bir çözüme ulaşamaması ve İsrail-Filistin konusundaki Oslo sürecinin çökmesi Suriye'yi yeniden kritik müttefiki İran'a yakınlaştırmıştır.

1991 yılında bu koşullarda İran ve Suriye işbirliği daha kurumsal bir çerçeveye taşınmıştır.²⁰⁶ Başkan Yardımcıları seviyesinde Dışişleri Bakanlarının da yer aldığı Ortak Yüksek İşbirliği Komitesi kurulmuştur. Komitenin amacı karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkileri arttırmak olmuştur. İki devlet arasında ayrıca balistik füze imalatı konusunda ortak program başlatılmıştır.

Körfez Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da yeni güç blokları oluşmuştur. İran-Suriye bloğu sabit kalmış ve blok içindeki ittifak ilişkileri yoğunlaşmış ve derinleşmiştir. Irak-Suudi Arabistan-Ürdün bloğu ise Irak'ın Kuveyt'e saldırmaları ile çözülmüş ve etkisiz hale gelmiştir. Hatta blok içinde yer alan Suudi Arabistan ve Ürdün Irak ile karşı karşıya gelmiştir. Diğer yandan, İran-Suriye bloğuna karşı Türkiye-İsrail bloğu oluşmuş ve güçlenmiştir.²⁰⁷

11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin İran ve Suriye'yi de hedefe koyması İran-Suriye ittifakının devamını sağlamıştır. 2000'li yıllarda başlıca bazı gelişmeler İran'ı Suriye ile ittifakında daha güçlü ortak seviyesine çıkarmıştır. ABD'nin Afganistan ve Irak işgali İran'ın en önemli

²⁰⁵ Sun, a.g.e., s.78

²⁰⁶ Risseuw, R. (2018), The Syrian-Iranian Nexus: a historical overview of strategic cooperation, **Brussels International Center**, s.9. <https://bic-rhr.com/sites/default/files/The-Syria-Iran-Nexus-1.pdf> (05/12/2023).

²⁰⁷ Sun, a.g.e., s.72

düşmanları Taliban ve Saddam iktidarını yıkmıştır. İran hem Afganistan hem de Irak tarafından ciddi bir tehdit ile artık yüz yüze kalmamıştır. Irak'ta Şii nüfusun çoğunluk olması İran'a Irak'ın iç siyasetinde belirleyici bir güç olma imkanı sunmuştur. Bağdat artık İran için bir tehdit değil bir müttefik olmuştur. Lübnan'da ise Hizbullah siyasi arenada nüfuzu giderek artan bir siyasi ve askeri güç haline gelmiştir.

Suriye 1991 yılında ABD'nin Körfez müdahalesini desteklerken 2003 yılındaki ABD'nin Irak işgaline karşı çıkmıştır. Saddam liderliğindeki Irak önceki kadar tehdit unsuru olmasa da, işgalin oluşturacağı siyasi ve sosyal çalkantıların ve sorunların Suriye'yi de olumsuz etkilemesi kaygısı bu karşı çıkışta etkili olmuştur. Nitekim, Suriye Irak'tan kaçan göçmenlere açık kapı politikası uygulamış ve yaklaşık bir milyon Iraklı Suriye'ye sığınmıştır.²⁰⁸

ABD'nin Irak'ta sert direnişle karşılaşması ve Irak'taki çatışmaların uzaması ABD-Suriye ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Irak'ta kayıp veren ABD ordusu 2008 yılında Suriye içinde terörist bir gruba müdahale iddiasıyla helikopterle müdahalede bulunmuş ve inşaat işçilerini öldürmüştür.²⁰⁹ Suriye'nin ABD ile savaşan Iraklı direnişçilere yardım ettiğine dair bir bilgi mevcut değilken bu operasyonun yapılması Suriye tarafını ABD'nin niyetleri konusunda daha çok tedirgin etmiştir.

Suriye açısından ise süreç İran gibi avantajlı olmamıştır. Lübnan eski Başbakan'ı Hariri suikastinde Suriye'ye yönelik suçlamalar Lübnan'da ayaklanmalara neden olmuş ve uluslararası toplumun da baskısıyla Suriye ordusu Lübnan'dan çekilmek zorunda kalmıştır.²¹⁰ Suriye bu süreçte ekonomik olarak ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmış ve bu darboğaz içinde İran ile ittifakını ilerletmeye çalışmıştır. İki devlet arasında üst düzey ziyaretler devam etmiş ve ikili ticaretin artırılması amacıyla bir serbest ticaret alanı kurulması öngörülmüştür.

Suriye bu dönemde Batı ve Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için adımlar atmıştır. AB ve Türkiye ile Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalayarak bölgesel izolasyondan çıkış için alternatif ticari imkanlar oluşturmaya gayret etmiştir. Ancak, İran ile olan ittifakı güvenlik esaslı olması itibarıyla her zaman daha ön planda olmuştur. Güvenlik kaygısının temelinde ise İsrail ve ABD'den gelen tehdit yer almıştır. İran ile ilişkilerin Körfez Arap devletleri ile bir denge içinde yürütülmesine gayret etse de savunma ve askeri bağlamda İran ile ortak attığı her adımda Suudi Arabistan ile uzaklaşmıştır.

²⁰⁸ ORSAM, (2010), "Irak'tan İrağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere Ve Türkiye'ye Yönelik Göçler", http://madde14.org/index.php?title=ORSAM_-_Irak%27tan_Ira%C4%9Fa:_2003_Sonras%C4_%B1_Irak%27tan_Kom%C5%9Fu_%C3%9Ckelere_Ve_T%C3%BCrkiye%27ye_Y%C3%B6nelik_G%C3%B6%C3%A7ler (05.03.2024).

²⁰⁹ "ABD Suriye'de Sivilleri Vurdu" (27.10.2008), **İhlas Haber Ajansı**.

²¹⁰ Blanford, N. (2006), **Killing Mr Lebanon, The Assassination of Rafik Hariri and Its Impact on the Middle East**, Bloomsbury Publishing.

İran-Suriye ittifakını uzun vadeli ve kalıcı kılan temel unsur bu ittifakın savunma odaklı yapısından kaynaklanmaktadır.²¹¹ Bu teoriye göre, savunma odaklı ittifaklar saldırgan odaklı ittifaklardan daha kalıcı ve istikrarlıdır. İki devletin ABD ve İsrail'in sürekli saldırı tehdidi altında bulunması, savunma amaçlı caydırıcı bir güç oluşturmalarını teşvik etmiştir. Bu durumun 40 yıldan fazla bir süredir devam eden bu ittifak ve ortaklığın kalıcılığına etki ettiği söylenebilir.

3.4.1. Suriye Krizi ve İran'ın Yaklaşımı

İran-Suriye ilişkilerinin dayandığı temeller ve bu ilişkilerin İran-Irak Savaşı ile birlikte gelişimi konusunda yukarıda bilgi sunulmuştu. 2011 yılında başlayan Suriye krizi ile birlikte İran Suriye'ye en yakın müttefik olmuş, rejimi kesintisiz her aşamada desteklemeye devam etmiş, ülkedeki iç savaşta kritik bir aktör olmuştur. İran, kriz ile birlikte askeri danışmanlarını Suriye'ye göndermiş, çok uluslu paramiliter gruplar kurarak Suriye'deki cephelerde bu grupları rejimin yanında savaşa dahil etmiş ve uluslararası platformlarda Şam'a her türlü siyasi desteği sunmuştur.²¹²

İran Arap Bahar'ı ile birlikte Ortadoğu'da gerçekleşen rejim değişikliklerine olumlu yaklaşmıştır. Tunus ve Mısır'da gerçekleşen ilk devrimler, Yüksek Şura Başkanı Ayetullah Hamaney tarafından 1979 İran devriminin doğal uzantıları olarak ve İslami uyanış olarak tarif edilmiştir.²¹³ Diğer taraftan, 2009 yılındaki Başkanlık seçimlerinden bu yana İran'da muhalif bir cephe olarak yükselen Yeşil Hareket'in lideri Mir Hüseyin Musavi, Arap Baharı devrimlerini İran'da 2009 yılında demokratik haklarını talep eden milyonlarca İranlının başlattığı hareketin devamı olarak tasvir etmiştir.²¹⁴ İran'da Yeşil Hareket öncülüğünde Arap Baharı ile değişim talep edenlere destek amacıyla İran genelinde sokağa çağrıları yapılmış ve protestolar düzenlenmiştir. Zamanla, bu protestolar İran'da kontrol altına alınmış ve Yeşil Hareket'in değişim talepleri bastırılmıştır.

İran Suriye krizinde başlangıçta söylemde olayların sert şekilde bastırılmasını eleştirmiş, olaylara muhalif kanatta müdahil olan Müslüman Kardeşler gibi bazı gruplarla diyalog içine girmeye çalışmıştır.²¹⁵ Ancak, Suriye rejiminin olaylar karşısında ayakta durmasının tehdit altına

²¹¹ Goodarzi, a.g.e. s.35.

²¹² Ahmadian, H. ve Mohseni, P. (2019), "Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence", Osinga, F.Sweij, T. (ed), Annual Review of Military Studies 2020, Deterrence in the 21st Century-Insights from Theory and Practice içinde s.231-260, Breda, Asser Press ve Springer, Breda Netherland, s.246,247.

²¹³ Fürtig, H. (2013), Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion. **German Institute of Global and Area Studies**, No 241, s.5 https://pure.giga-hamburg.de/ws/files/21213844/wp241_fuertig.pdf (02/03/2024).

²¹⁴ Fürtig, a.g.e., s.5

²¹⁵ Djalili, M. R. ve Kellner, T. (2014), Iran's Syria Policy in the Wake of the Arab Springs, Graduate Institute of International and Development Studies of Geneva, Article Vol-4/4, s.397.

girdiğini gözlemlediğinde İran'ın bakış açısı açık şekilde savunma-güvenlik odaklı olmaya başlamış, bu yönüyle Suriye'ye yaklaşımı Tunus ve Mısır'a yaklaşımından farklılaşmıştır.

Suriye'deki olaylar bu defa İran Devrim'inin ve İslami uyanışın bir uzantısı olarak değil, devrime karşı dış güçlerce harekete geçirilen ve İran'ın güvenliğini doğrudan etkileyen tehdit olarak algılanmıştır. Bakış açısı İran'ın bölgede tesis edilen güç dengesi içindeki konumuna odaklanmıştır. Şam'ın güvenliği Tebriz ve Tahran'ın güvenliği ile özdeşleştirilmiş Şam rejiminin düşmesi İran'ın ulusal güvenliği için tehdit olarak yorumlanmıştır.²¹⁶ Şam ekseninde bir kırılma Tahran-Bağdat-Şam-Beyrut-Ramallah ekseninde kurulan direniş hattının kırılması ve ortadan kalkması şeklinde değerlendirilmiştir. IŞİD ve diğer tekfiri gruplara atfen, Hamaney'in "Eğer Suriye ve Irak'ta bunları durduramazsak bunlarla Kirmanşah ve Hemedan'da savaşmak zorunda kalırız" sözü İran'ın Suriye'deki olaylara bakış açısını yansıtmayı bakımından dikkat çekicidir. Suriye'de başlayan protestolar İran tarafından bu çerçevede okunmuş ve Suriye krizine bu dürtülerle müdahil olunmuştur.

Suriye'de değişim talep eden muhalif gruplar incelendiğinde Müslüman Kardeşler Örgütü, selefi akımlar ve diğer İslami gruplar ön plana çıkmışlardır. Bu grupların arkasında da Suudi Arabistan ve diğer Körfez Arap devletleri ile Türkiye yer almıştır. Suriye'de Esad'ın yerini alacak yeni bir iktidarda bu grupların hakimiyetinin olması İran'ın Suriye'de sahip olduğu tüm nüfuzun ve etkinin de ortadan kalkması anlamına gelmektedir. İran'ın tepkisi doğal olarak nüfuz ve hareket alanını korumaya yönelik olmuş ve rejimi bu gruplar karşısında desteklemek şeklinde tezahür etmiştir. Zira, İran için Suriye'nin kaybedilmesi son 30 yıl içinde alınabilecek en büyük stratejik yenilgi anlamına gelmektedir. Suriye gibi son 30 yılda Arap dünyasında tek müttefik konumunda olan stratejik bir ortağın kaybedilmesi İran'ın Lübnan'daki Hizbullah, Filistin'deki Hamas ve İsrail ile fiziksel bağının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bu durum İran'ın elinde olan caydırıcı gücün de önemli ölçüde azalması demektir. Bu nedenle Tahran en başından bu yana Esad ile yan yana durmuş ve Esad iktidarını desteklemiştir.

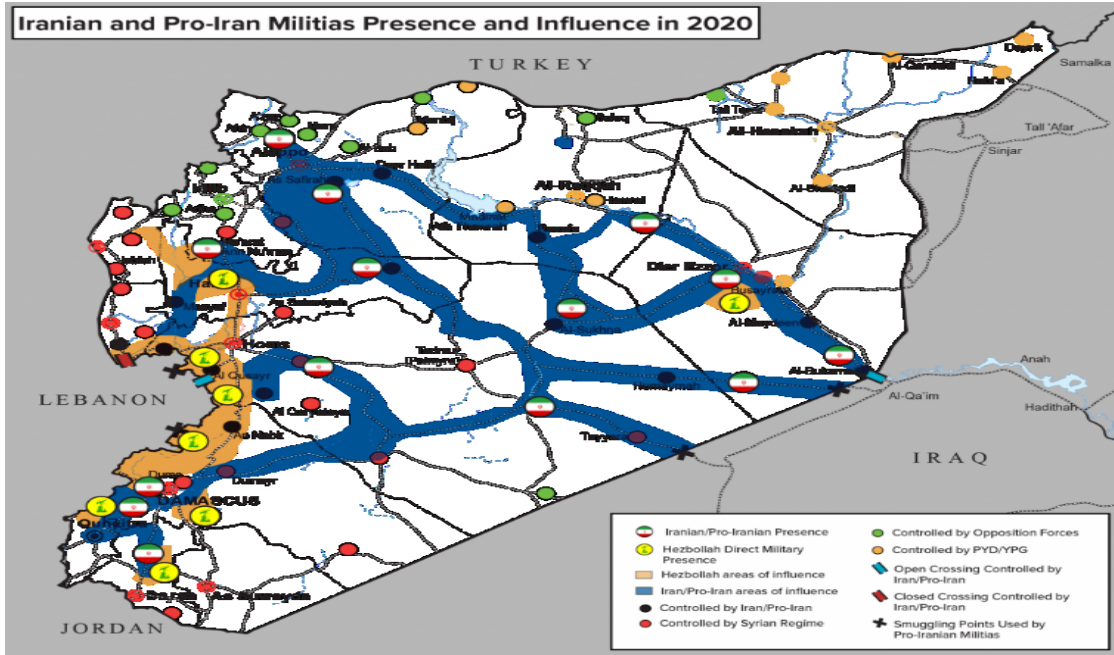
İran, Suriye'ye ilk etapta hemen silah ve para yardımıyla bulunmuş, askeri danışmanlar göndermiştir. Şam yönetimi başlangıçta protestoları bastıracak profesyonel polis birliği olmadığından protestolara doğrudan askeri birliklerle karşılık vermiştir. Bu durum hem sivil hem de askeri kayıpları artırmıştır. İran bu açığı kapatmak üzere Devrim Muhafızları'ndan bazı unsurlarını Esad'ın hizmetine sunmuştur. Kriz derinleştikçe İran Lübnan'daki Hizbullah milislerinin doğrudan Suriye'deki çatışma cephelerine dahil olmalarını sağlamıştır. Bunun yansısı, Irak, Afganistan ve Pakistan gibi devletlerin Şii topluluklarından oluşturduğu milis gruplarını

²¹⁶ Al-Moussawi, A. H. A. E. (2017), Iran and the Syrian Crisis, *Journal of US-China Public Administration*, 14(3), s.139.

Suriye’ye göndermiş ve rejimin yanında savaşa dahil etmiştir.²¹⁷ İran ayrıca, yerel nüfustan “Savunma Güçleri” altında milis gruplar oluşturarak Suriye’de rejimin devamını teminat altına almak istemiştir.

2023 yılında yayınlanan bazı verilerde, İran’ın çoğunluğu Halep, Deyrзор ve Şam bönlüyölerinde olmak üzere 55 askeri üssü ve 515 askeri noktasının olduğu ifade edilmektedir. Bu sayılar Suriye’deki toplam askeri sahaların yüzde 70’ini oluşturmaktadır.²¹⁸

Harita 5: 2020 yılında Suriye’de İranlı ve İran Yanlısı Milislerin Varlığı ve Etki Alanları

Kaynak: Atlantic Council, 2020

İran, Şii toplulukların Suriye’de çatışmalarını motive etmek için Şam’da bulunan Seyyide Zeyneb gibi ikonik türbelerin korunması sorumluluğunu ön plana çıkarmıştır. İran, kültürel bağlamda, Irak ve Suriye’de bulunan ve sembolik değeri yüksek, Şii toplumlar için bir hac noktası gibi işlev gören belli türbelerin korunmasına özel önem atfetmiştir. Bu türbelerin düzenli olarak onarılması ve bakımı görevini üstlenmiştir. Bu tür ikonik ve sembolik yerleşkeler İran’ın Suriye’deki müdahalesini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

Suriye’deki olaylara yabancı devlet müdahalesi arttıkça İran’ın askeri bağlamda iç savaşta Esad rejimini destekleme konusundaki motivasyonu ve kararlılığı da artmıştır. Bu bağlamda, ABD-

²¹⁷ Kam, E. (2017). Iranian Military Intervention in Syria: A New Approach, *Strategic Assessment*, 20(2), 9-21, s.14,15

²¹⁸ “Syria has 830 foreign military sites. 70% belong to Iran” (19/08/2023), *Al Majalla*

Türkiye-Suudi Arabistan-Katar'ın kendi çıkarları doğrultusunda muhalif grupları desteklemeleri etkili olmuştur.

2011 yılından itibaren İran Suriye'de askeri varlığını ve nüfuzunu arttırmak için farklı yöntemlere başvurmuştur. İlk olarak, İran doğrudan yabancı milislerle çalışmış ve yerel milis grupları kurmuştur. İkinci aşamada ise bu milis gruplarını Suriye askeri yapısı ile entegre etmeye ve bunlara yasal bir çerçeve kazandırmaya gayret etmiştir. Suriye'de artan ve gözle görülür şekilde belirgin olan İran askeri unsurları İsrail için açık ve kolay hedef olmaya başlamıştır. Bu durum İran'ı askeri bazı unsurlarını Suriye güvenlik mekanizması içinde organize etme yönünde teşvik etmiştir.²¹⁹

İran tarafından desteklenen ve kurulan milisler birkaç gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar, Ulusal Savunma Güçleri (National Defense Forces), Yerel Savunma Güçleri (Local Defense Forces) ve Suriye Şii Milisleri grupları olmuştur. Bu gruplar içinde Şii kesimin yanında rejim yanlısı Sünniler ve Dürziler de yer almışlardır. Yerel gruplardan kurduğu bu milis grupların yanında İran, Irak-Lübnan-Afgansitan ve Pakistan'dan getirdiği yabancı Şii milisleri de Suriye'de kullanmaktadır. İran Devrim Muhafızları tüm bu milis grupları koordine etmiştir. Lübnan Hizbullah'ı da İran'ın teşviki ve yönlendirmesi ile Suriye'de etkin bir askeri güç olarak rejimin yanında durmaya devam etmiştir.

Suriye'nin ekonomik olarak Batı yaptırımlarına maruz kaldığı bu süreçte İran Suriye'ye kayda değer ölçüde ekonomik destek sunmuştur. İran, Suriye petrolünün Irak üzerinden gemilere aktarılması ve Çin'e satılmasına zemin hazırlamış, kendi tahıl stoklarından Suriye'ye yardımda bulunmuştur. Suriye ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalayarak Suriye mallarının vergisiz olarak İran pazarına erişimine olanak vermiştir. The Times'a göre İran Suriye krizinin başlangıcında Suriye'ye 10 milyar ABD doları tutarında destek vermiştir.²²⁰ İran International isimli yayın yapan haber sitesinde yer alan yoruma göre ise İran'ın Suriye krizi boyunca Suriye'ye yaptığı fiziki yardımın bedeli 30 milyar ABD Doları ile 50 milyar ABD Doları arasında tahmin edilmektedir.²²¹ İranlı yetkili Ali Ekber Velayeti'nin açıklamasına göre 2019 yılına kadar İran'ın Suriye'ye yaptığı finansal yardım tutarı 48 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır.²²²

Ekonomik olarak kendisi zor bir süreçten geçen İran'ın sunduğu bu önemli destek Suriye'de kendi yanlısı iktidarı ayakta tutabilmek için gösterdiği çabayı resmeden iyi bir örnektir.

²¹⁹ Atlantic Council (2013), "Iranian Influence and Presence in Syria" **Factbox**, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/factbox-iranian-influence-and-presence-in-syria/> (04/11/2023).

²²⁰ "Tehran Split Over Billions Spent by Spy Cief to Prop Up Syrian Regime" (01.10.2012), **The Times**.

²²¹ Soghom, M. (24.08.2024), "Iran Looks For Its Lost Billions In Syria", **Iran International**.

²²² Hatahet, S. (2019), Russia and Iran: Economic Influence in Syria, Chatham House, London, p. 3

Krizin ilerleyen yıllarında İran ve Suriye arasında kredi anlaşmaları yapılmıştır. Örneğin 2013 yılında İran Suriye'ye 5,3 milyar ABD Doları tutarında kredi imkanı sunmuştur. 2018 yılına gelindiğinde İran'ın petrol ve temel ürünlerin ithalatı için Suriye'ye verdiği kredi tutarı 6,6 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır.²²³ Bu tutara silah ve cephane için yapılan yardımlar dahil değildir. Suriye'deki petrol sahalarının rejimin elinden çıkmasının ardından İran Suriye'nin petrol ihtiyacının önemli kısmını karşılamaya başlamıştır.

İran bu yardımlarla Ortadoğu'da çıkarlarını koruyabilmiş olsa da bunun ekonomik maliyeti yüksek olmuştur. Son dönemde İran ve Suriye arasında yapılan görüşmelerde ekonomik işbirliğinin ön plana çıkartılması İran'ın bundan sonra Suriye'de katlandığı ekonomik maliyetin tazminine de odaklandığını göstermektedir.²²⁴

Suriye krizinin başlangıcından günümüze kadar İran Suriye rejimine her boyutta desteğini sürdürmüştür. Siyasi alanda da ikili, bölgesel ve çok taraflı tüm müzakerelerde rejimin meşruiyetini ön plana çıkarmış ve devamını desteklemiştir. BM müzakereleri kapsamında İran çoğunlukla ana aktörlerce dışlanmış olsa da Astana sürecinin garantör devletlerinden biri olarak rejimin siyasi çıkarlarının korunma konusunda oldukça etkin bir rol oynamaktadır.

ABD öncülüğündeki koalisyon desteğiyle PYD bölgedeki Arap aşiretleri ile uzlaşarak SDG'yi kurmuştur. Bu güçler Deyrzor'da bulunan ve rejimi için hayati derecede önemli olan petrol sahalarını da kontrolü altına almıştır. ABD SDG'nin bu sahalarda üretilen petrolün pazarlanması konusunda yardımcı olmuş diğer yandan rejime yönelik yaptırımlarını genişletmek suretiyle Suriye rejimini SDG ile uzlaşmaya zorlamıştır. Fakat bu gerçekleşmemiştir. İran bu sahaların yeniden rejim kontrolüne geçmesi için bölgedeki Sünni Arap aşiretlerini rejim ile işbirliği yapması için teşvik ve koordine etmektedir. İran-ABD-İsrail gerginliği arttıkça ve fiziksel saldırılara döndükçe İran bu bölgede Sünni ve rejim yanlısı Arap aşiretleri örgütlemekte ve ABD himayesindeki SDG milisleri ile çatışmaya teşvik etmekte dolayısıyla ABD üzerinde baskı oluşturmaya gayret etmektedir.

ABD'nin görünürde Suriye'de rejimi baskı altında tutmak ve İran'ın imkan ve kabiliyetlerini sınırlamak dışında açık bir siyasi programı mevcut değildir. Kürtler ile geliştirdiği ilişki daha çok askeri ve taktikselidir. IŞİD ile mücadelede bu ilişki oldukça işe yaramıştır. Ancak, Suriye'de Kürtler için Türkiye'nin hassasiyetleri nedeniyle somut bir siyasi talep ortaya koymamıştır. İran bu durumu değerlendirmek istemekte ve ABD'nin bu kararsızlığından yararlanarak rejimin kontrolünü Deyrzor Rakka ve Haseke bölgelerine de genişletmek istemektedir.

²²³ Shaar, K., & Fathollah-Nejad, A. (2020), Iran's credit line to Syria: A well that never runs dry, **Atlantic Council**, , <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-credit-line-to-syria-a-well-that-never-runs-dry/> (30/01/2023)

²²⁴ "Raisi's Visit Signals Iran Focus in Syria Shifting from Military to Economic" (12.05.2023), **Anadolu Ajansı**.

3.5. Rusya-Suriye İlişkileri

Suriye Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin Ortadoğu'daki en kalıcı ve sadık müttefiklerinden biri olagelmıştır. 2000'li yıllarda Rusya'nın dış politikası yeniden canlandıktan ve bölgede etkinlik kazanmaya odaklandıktan sonra iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden canlanmıştır.

Kuruluşundan bu yana Sovyetler için Ortadoğu politikasının mihenk taşı jeopolitik konu olmuştur.²²⁵ Sovyetlerin global düzeyde bir süper güce evrildiği ve kolonyalizmin çözüldüğü 1950'li yıllara kadar Arap coğrafyası Sovyetler için komşu olduğu İran ve Türkiye gibi ön planda olmamıştır. Bu dönemde, sözkonusu coğrafya Batı kontrolünde olup İngiliz ve Fransız devletlerinin idari parçasıydılar. Sovyetler bu dönemde Türkiye ve İran gibi devletleri İngiltere ile arasında bir tampon bölge gibi görmüş ve bu coğrafyalarda istikrarı desteklemiştir. 1920'li yıllarda Türkiye ve İran ile geliştirdiği iyi ilişkiler ve anılan devletlere yönelik destekleri bunun göstergesidir.

1950'li yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği uluslararası siyasette süper güç konumuna yükselmiştir. Bu dönemde Arap coğrafyasında İngiliz-Fransız hakimiyetinin sona ererek çok sayıda bağımsız devletin ortaya çıkması Sovyetlerin güney komşuları Türkiye ve İran'a yönelik yumuşak siyasetini terk etmesine ve bu devletler üzerinde baskı kurmasına yol açmıştır. 1921 yılındaki anlaşma ile Türkiye'ye bırakılan Kars ve Ardahan'ın iadesi istemiş, Boğazlarda askeri üs kurmayı ve Montrö Anlaşması'nın gözden geçirilmesini talep etmiştir. Yine, İran'dan Sovyet askerlerinin çekilmesini geciktirmiş ve İran'ın belli bölgelerinde kalıcı olmak istemiştir. Bu tutum, Türkiye ve İran'ın Batı koruması altına girmesine sebep olmuştur.

1952 yılında Türkiye NATO'ya dahil olurken, İran'ın da içinde yer aldığı Bağdat Paktı Sovyet karşıtı bir yapılanma olarak 1955 yılında hayata geçmiştir.²²⁶ Bağdat Paktı'nın oluşması Sovyetlerin Ortadoğu'daki çıkarları açısından önemli bir kayıp olmuştur. Savaş öncesi dönemde tampon bölge olarak görülen Güney komşuları Türkiye ve İran'ın Batı'nın Sovyetleri çevreleme stratejisinin bir parçası olması ve NATO'nun askeri gücünün Sovyetlerin arka bahçesi olarak algıladığı bölgelere uzanması Sovyetleri Batı karşısında zayıflatan gelişmeler olmuştur.

Sovyetler Bağdat Paktı'nın kurulmasına karşı olarak İsrail ile savaş halinde olan ve Batı'dan istedikleri askeri ve siyasi desteği bulamayan Arap devletlerinden bir blok kurarak cevap vermek istemiştir. Mısır ve Suriye bu bağlamda öne çıkmıştır. 1956 yılında yaşanan Süveyş kanalı krizi Sovyetlerin Mısır ve Suriye bir blok kurmasına fırsat sunmuştur.

²²⁵ Karsh, E. (1991), *Soviet Policy Towards Syria Since 1970*, St. Martin Press, New York, s.1

²²⁶ Sanjian, A. (1997), The formulation of the Baghdad Pact, *Middle Eastern Studies*, 33(2), s.226.

Suriye, Sovyetler ile ilişkilerini İsrail karşısında zayıf düştüğü bir dönemde Türkiye ve Irak'ın Bağdat Paketi'ne katılması için yaptığı baskılar altında geliştirmeye başlamıştır. 1955 yılında Türkiye ve Irak'ın Suriye sınırına asker yığmalarına karşı Sovyetler Suriye'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla yardıma hazır olduğunu açıklamıştır. Bu durum 1955 yılında Sovyetler ve Suriye arasında ilk askeri yardım anlaşmasının yapılması ile sonuçlanmıştır. 1957 yılında Türkiye'nin askeri baskılarına karşı olarak Sovyetler Suriye'ye bir deniz gücü göndermiştir.²²⁷ Mısır'da iktidarda bulunan pan-Arabist lider Abdunnasır'ın da etkisiyle Suriye Mısır ile birlikte Ortadoğu'da Sovyet cephesinde yerini almıştır.

1970 yılında Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirmesine kadar olan dönemde gerçekleşen bir dizi darbeler silsilesi içinde Sovyet-Suriye ilişkileri inişli çıkışlı devam etmiştir. Mısır-Suriye birleşmesinde Sovyetlerin Abdunnasır ve Mısır üzerinden Suriye ile ilişkilerini yürütmeye çalışması ilişkileri sekteye uğratsa da Hafız Esad'ın iktidarı ile birlikte kalıcı ve günümüze kadar devam eden uzun dönemli bir ittifak tesis edilmiştir.

Hafız Esad döneminde Suriye Sovyetlerin Ortadoğu'daki başlıca müttefiki haline gelmiştir. Suriye Sovyetler Birliği ile bu dönemde Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamış ve Sovyetlerin en büyük askeri ve ekonomik yardım yaptığı devletler arasında yer almıştır. Sovyetlerin sağladığı bu destek sayesinde Suriye Ortadoğu'da iç karışıklıklar ile anılan zayıf bir aktörden bölgesel bir güce dönüşmüştür.

Hafız Esad iktidara geldikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini Moskova'ya gerçekleştirmiştir. İlk ziyaretin Moskova'ya yapılmış olması Suriye için Sovyetlerin önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kuruluşunun ilk yıllarından bu yana Suriye ve Sovyetler arasında 1950'li yıllarda başlayan ilişkiler Hafız Esad ile birlikte daha üst seviyelere taşınmıştır. Bu dönemde Sovyetler Suriye'de bir deniz ve hava üssü kurma ayrıcalığını kazanmış, Suriye'de radar ve dinleme istasyonu kurmuştur. Suriye ise İsrail ile mücadelesinde Sovyetler desteğini almaya devam etmiştir.

Sovyetlerin Suriye'ye silah ihracatı 1978 yılında yıllık bazda 1 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. 1986 yılında ise yıllık bazda ortalama bu rakam 2,3 milyar ABD Dolarına erişmiştir. Sovyetler onbinlerce Suriyeli askeri eğitmiştir. Soğuk Savaş'ın bitimine kadar tam rakam bilinmese de 30 milyar ABD Dolarına yakın Sovyet askeri ekipmanının Suriye'ye gönderildiği tahmin edilmektedir. Suriye'nin, 1973'ten sonra Sovyet yardımıyla büyük ölçüde şişirilmiş bir askeri yapı oluşturduğunu ve 1982'den sonra İsrail ile askeri güç sayısı açısından eşitlik sağlamayı

²²⁷ Dostal, J. M. (2015), Syria and the Great Powers (1946-1958): How western power politics pushed the country toward the Soviet Union, *Syria Studies*, 7(4), s.33.

hedeflediğini anlamak önemlidir.²²⁸ 1992 yılı itibariyle Sovyetler Suriye'ye 5000 bin civarında tank ve 1000'den fazla uçak tedarik etmiştir.²²⁹

Tablo 5 Rusya-Suriye ilişkilerinde önemli gelişmeleri resmi anlaşmalar çerçevesinde özetlemektedir. Soğuk Savaş'ın hemen ardından iki devlet arasında ilişkilerde bir ara dönem yaşanmıştır. Bu kısa aradan sonra jeopolitik koşullar iki devleti yeniden siyasi, ekonomik ve askeri olarak birbirine yakınlaştırmıştır.

Tablo 5: Sovyet-Suriye İlişkilerinde Önemli Dönemeçler

1944	Diplomatik ilişkilerin başlaması
1955	Suriye'nin Sovyetlere askeri ve ekonomik yardım için başvurması
1956	Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü Kuatlı'nın Moskova ziyareti ve aynı yıl 60 Rus teknisyenin Suriye'ye gönderilmesi
1957	Sovyetler'den Suriye'ye geniş kapsamlı silah ve ekonomik yardım akmaya başlaması
1971	Suriye tarafından Rusya'ya Akdeniz'de ilk donanma üssünü kurması için izin verilmesi
1980	İki devlet arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması
1994	İki devlet arasında Ticaret, Ekonomi ve Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Protokol'ün yapılması. Aynı yıl içerisinde üç yıldır boşlukta olan Askeri İşbirliği Protokolü'nün imzalanması
2004	Rusya-Suriye İş Konseyi'nin Kurulması
2015	Dostluk ve İşbirliği Anlaşması hükümleri uyarınca Rusya'nın Suriye'ye yardım etmeye devam etmesi

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

Diğer taraftan, Baas Partisi tarafından ekonominin millileştirilmesi yönünde başlatılan girişimleri desteklemek üzere Sovyetler Suriye'ye ekonomik danışmanlarını göndermiştir. 1968 yılında Sovyet mühendisleri tarafından Fırat nehri üzerinde büyük bir hidroelektrik barajı inşa edilmeye başlanmıştır.

Suriye bu destek sayesinde Ortadoğu'da İsrail ile en uzun vadeli mücadeleyi vermiş ve Arap dünyasında prestij kazanmıştır. 1973 yılında İsrail'e karşı elde ettiği kısmi zafer Arap milliyetçileri için sembolik değer taşımıştır.

Sovyetler ve Suriye arasındaki ilişkilerde en önemli noktalardan biri Arap-İsrail ihtilafı olmuştur. Sovyetlerin Suriye'yi İsrail ile bir anlaşmaya teşvik etmesi bazen de buna zorlamaya çalışması ilişkilerin seyrini etkilemiştir. Diğer yandan, Suriye ve Mısır birliğinin dağılması akabinde ise Mısır'ın Sovyetler ile ilişkilerini gözden geçirerek Sovyet nüfuzunu ortadan

²²⁸ Cordesman, A. H. (2003), If Its Syria: Syrian Military Forces and Capabilities, **Center for Strategic and International Studies (CSIS)**, s.2 <https://www.mafhoum.com/press5/142P3.pdf> (09/01/2024).

Borisov, T. (2018), "Russian Arms Exports in the Middle East, Russia's Return to the Middle East", **European Union Institute of Security Studies**, <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep21138.8.pdf?ref> (28/01/2024).

²²⁹ Kirshin, Y. (1998). "Conventional Arms Transfers During the Soviet Period", **SIPRI**, s.65, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI98An/SIPRI98An03.pdf> (12/02/2024).

kaldırması Sovyet-Suriye ilişkilerinin kalıcılığını desteklemiştir. Zira, Suriye Sovyetler için Ortadoğu'da kalan tek müttefik olmaya başlamıştır. Benzer şekilde Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzalaması Suriye'yi İsrail ile mücadelesinde zayıflatmış ve Sovyetler ile ittifakını sürdürmesini teşvik etmiştir.

Suriye Sovyetlerle ilişkilerinde iç ve dış politikada kaydadeğer oranda bir bağımsız alana sahip olmuştur.²³⁰ Bu yönüyle Sovyet-Suriye ilişkileri Sovyetlerin Doğu bloku içinde yer alan Komünist devletlerle ilişkilerinden farklı olmuştur. Sovyet liderleri, Suriye'nin ekonomik ve teknik yardım karşılığında Mısır'ın örneğini takip ederek Batı'ya yönelmesinden açıkça endişe duymuşlardır.²³¹ Bu bağlamda, Suriye'yi kalıcı bir müttefik olarak yanında tutmaya gayret etmiştir.

Sovyetler Suriye'ye İsrail ile her savaşında yüklü miktarda silah desteği sağlamıştır. 1973 yılında İsrail ile olan savaşta ve Suriye'nin Lübnan müdahalesinde bu destek devam etmiştir.²³² Burada dikkat çeken bir husus Sovyetlerin bu destekleri oldukça uygun şartlarda sağlamış olmasıdır. Suriye'nin ödeme gücünün olmadığı durumlarda da Suriye ordusuna silah tedarikini sürdürmüştür. 1980'li yılların başlarında Lübnan'da İsrail-Suriye çatışmalarında hava savunma ekiplerini doğrudan Suriye'ye konuşlandırarak Suriye hava sahasını İsrail'in saldırıları karşısında emniyete almıştır.

Mısır'ın 1973 yılında İsrail ile savaştan sonra Doğu Blok'undan ayrılarak ABD ile yakınlaşması, Sovyetlerin Arap-İsrail ihtilafında ve Ortadoğu'da etki sahibi olmasını sağlayan tek devlet olarak Suriye'yi daha önemli bir pozisyona getirmiştir. Suriye'nin Ortadoğu'daki önemine ilişkin olarak ABB'li yetkililer tarafından o dönemde dile getirilen açıklamalar dikkat çekmiştir. Henry Kissinger'ın o dönemde söylediği "Ortadoğu'da Mısır olmadan savaş, Suriye olmadan da barış olmaz" ifadesini kaydetmekte yarar vardır.²³³ Sovyetler açısından Mısır'ın kaybedilmesinden sonra Suriye'nin kaybedilmesi daha büyük kayıp olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Suriye'ye yönelik Sovyet askeri ve politik desteği artarak devam etmiştir. Esasen, Mısır'dan sonra Suriye de ABD ile yakınlaşma konusunda bazı adımlar atmış ABD ile diplomatik ilişkiler tesis etmiştir. Ancak, toprakları üzerindeki İsrail işgalinin kaldırılmasını sağlamak Suriye için en önemli öncelik olmuştur.

²³⁰ Tudoroiu, T. (2015), The Reciprocal Constitutive Features of a Middle Eastern Partnership: The Russian-Syrian Bilateral Relations, *Journal of Eurasian Studies*, 6(2), s.145.

²³¹ Freedman, R. O. (1976), Soviet Policy Toward the Middle East Since the October 1973 Arab-Israeli War, *Naval War College Review*, Vol. 29, No. 2 (Fall 1976), s.67.

²³² Kirshin, a.g.e, s.65.

²³³ Drysdale, A., & Hinnebusch, R. A. (1991), *Syria and the Middle East Peace Process*, Council on Foreign Relations Press, New York, s.2

Sovyet-Suriye ilişkilerinde ilk kırılma Suriye'nin Lübnan'a askeri müdahalesinde ortaya çıkmıştır. Sovyet tarafına haber verilmeden Suriye tarafından yapılan bu müdahale Sovyetleri kızdırmış ve belli bir süre silah sevkiyatının durmasına yol açmıştır.²³⁴ Bunun karşılığında Suriye Sovyet gemilerine Suriye limanlarını kapatmak suretiyle cevap vermiştir. Ancak, Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzalaması ve Lübnan'da uzayan iç savaş iki devlet arasındaki ilişkileri yeniden normalleştirmiştir.

1980'li yılların başlarında Suriye'de ekonomik koşullar kötüleşmiş ve Sünni-İslamcı ayaklanmalarla iç karışıklıklara sürüklenmiştir. Müslüman Kardeşler öncülüğünde Sünni Arapların bir kısmı Esad rejimine karşı ayaklanmaya başlamış ve Sovyet varlığını da hedef almışlardır. Bu şartlarda Suriye için, İsrail'den yönelen tehdit karşısında silah tedarikinin sürdürülmesi ve uluslararası desteğin devam etmesi bakımından Sovyetler daha fazla önem kazanmıştır. Bu kapsamda, Sovyetlerin talep ettiği İşbirliği ve Dostluk Anlaşmasını imzalamış, Müslüman-Arap kamuoyunun hassasiyetine rağmen Sovyetlerin Afganistan işgalini kınamayı reddetmiştir.

1980'li yılların ortalarında Sovyet-Suriye ilişkileri derin ama karmaşık bir yapı arz etmekteydi. 13 binden fazla Sovyet danışman Suriye'de konuşlandırılmış, 10 milyarlarca ABD Doları tutarında silah transferi gerçekleştirilmiş, Sovyet deniz gücünün Akdeniz'deki varlığı Suriye'nin Tartus Limanı'na bağımlı hale gelmiş ve yakın istihbari ilişkiler kurulmuştur. Buna rağmen, Esad Komünist Parti üyelerini tutuklamaya devam etmiş, ABD ile masa altında temas kurmuş ve Sovyet müttefiki Filistin Kurtuluş Örgütü'ne saldırmıştır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra, Rusya-Suriye ilişkileri fetret dönemine girmiştir. İki devlet arasındaki üst düzey ziyaretler kesilmiş, Sovyetlerin Suriye'ye silah ihracatı durma noktasına gelmiştir. Suriye bu koşullarda Batı ve Körfez Arap devletleri ile ilişkilerini normalleştirmeye gayret etmiştir. ABD'nin Irak müdahalesinde koalisyona asker desteği sunmuş, Arap-İsrail barış müzakerelerine katılmış, Filistinli örgütleri uzlaşmaya teşvik etmiş, Körfez Arap devletleri ile Lübnan krizinin çözümü konusunda müzakerelere başlamıştır.

Soğuk Savaştan sonra Rusya-Suriye arasındaki temaslar yavaşlamış hem Rusya hem de Suriye ciddi ekonomik sorunlarla baş başa kalmışlardır. Rusya'nın Ortadoğu dış politikası ülkeyi düze çıkaracak ekonomik ve ticari konulara yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Suriye'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyetlere olan borcunun ödenmesi konusu Rusya-Suriye ilişkilerinde öncelikli mesele haline gelmiştir.

²³⁴ Hinnebusch, R. (1998), Pax-Syriana? The Origins, Causes and Consequences of Syria's Role in Lebanon. *Mediterranean Politics*, 3(1), s.142.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren iki devlet arasında tesis edilen ilişkiler tımden ortadan kalkmamıştır. İstihbari ve askeri işbirliği altyapısı var olmaya devam etmiştir. Rusya, Tartus'taki deniz üssünü muhafaza etmeyi sürdürmüştür. Ancak, yukarıda da ifade edildiği üzere, Rusya'nın dış politikasının bir muğlaklık içinde olduğu ve Sovyet hinterlandındaki devletlere yaklaşımının netleşmediği bir ara dönem olmuştur. 1994 yılına gelindiğinde ilişkiler yeniden tesis edilmeye başlanmış ve bir anlaşma imzalanarak silah satışlarının başlaması konusunda uzlaşıya varılmıştır.

1990'lı yılların sonunda siyasi temaslar yeniden canlanmıştır. Esad Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ilk defa 1999 yılında Moskova'yı ziyaret etmiştir.²³⁵ Ancak ziyaretinden kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Rusya Esad'ın cenazesine alt düzeyde katılım sağlarken, Batı cenahından Fransa Devlet Başkanı düzeyinde, ABD, Kanada, İspanya ve Hollanda gibi ülkeler Dışışleri Bakanı düzeyinde cenazede hazır bulunmuştur. Avrupa Komisyonu Başkanı da cenazeye katılanlar yer almıştır. Esasen, bu tablo Soğuk Savaş'ın iki sıkı müttefiki olan Rusya ve Suriye ilişkilerindeki gerilemeyi resmetmiştir.

Suriye'de Hafız Esad'ın ölümünden sonra oğul Beşar Esad iktidarı devr almıştır. Ekonomik sorunların arttığı ülkede oğul Esad bu sorunların çözümüne odaklanmıştır. Özelleştirmeler yapmak ve ülkeye yabancı sermaye çekmek suretiyle bu sorunları aşmaya çalışmıştır. Bu amaçla, Batı ve diğer Arap devletleri ile iyi ilişkiler kurmaya gayret etmiştir. Ancak temel dış politik konularda Suriye'nin duruşunda bir değişiklik olmamıştır. Bu bağlamda, artan şekilde Batı ve Körfez baskısı altında kalmıştır. Lübnan, Filistin ve İsrail ile barış gibi konularda ilerleme sağlanamamıştır. ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ve Suriye'ye düşmanca yaklaşımı, Lübnan'daki hassas durum Suriye'yi İran ile ittifakını devam etmesine teşvik ederken, Rusya ile de ilişkilerini yeniden canlandırmaya yönlendirmiştir.

Bu dönemde Rusya ve ABD arasında da ayrışma başlamış ve ABD hegemonyasına karşı Rusya dış politikası daha iddialı ve tepkisel olmaya başlamıştır. NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi, Sırbistan müdahalesi, Irak ve Afganistan işgalleri ve balistik füzeler gibi konular Rusya'yı tedirgin etmiştir. Petrol fiyatlarının artması ekonomik olarak Rusya'nın elini güçlendirmiş ve yeniden büyük güç refleksi göstermeye başlamıştır.

Bu ortamda Rusya ve Suriye arasında yeniden yakınlaşma süreci başlamıştır. Esad 2005 yılında Moskova'yı ziyaret etmiş ve Rusya Suriye'nin borçlarının dörtte üçünü silmiştir.²³⁶

²³⁵ The Jamestown Foundation, "Syrian president winds Up Surprise Visit to Moscow", Publication: Monitor Volume: 5 Issue: 131, <https://jamestown.org/program/syrian-president-winds-up-surprise-visit-to-moscow/> (09/01/2024)

²³⁶ President Vladimir Putin met with Syrian President Bashar al-Assad in the Kremlin, **Rusya Başkanlık resmi internet sayfası**, 25/01/2005, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/32642>

Hariri suikastinde Suriye uluslararası toplum tarafından baskı altına alınmış ve BM kararı ile Lübnan'dan çekilmesi talep edilmiştir. Bu baskılar karşısında Suriye Rusya ile ilişkilerini daha ileri seviyelere taşımaya çalışmıştır. 2006 yılında Esad Moskova'yı yeniden ziyaret etmiştir. İsrail karşısında caydırıcılığını yeniden tesis etmek için Suriye Rusya'dan milyarlarca ABD Doları tutarında silah satın almıştır.²³⁷

Rusya ve ABD arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş yıllarındaki yapıya benzemeye başladıkça Suriye Rusya tarafında yerini almıştır. Rusya'nın Gürcistan işgalini desteklemiş, Tartus Limanı Rusya açısından yeniden önem kazanmıştır. Rusya 2007 yılında Soğuk Savaş'tan sonra ilk defa Tartus Limanı'na gemilerini konuşlandırmıştır.

2010 yılına gelindiğinde Rusya-Suriye ilişkileri hareketlenmiş ancak Soğuk Savaş dönemindeki gibi siyasi bir kararlılık ve esneklik mevcut olmamıştır. Yeniden tesis edilen bu ilişkide Suriye bağımlı devlet konumunda olmuş ve Rusya lehinde bir asimetrik ilişki ortaya çıkmıştır.

3.5.1. Rusya'nın Suriye Krizine Yaklaşımı

Suriye krizinin başlangıcından bu yana Rusya rejimi desteklemiştir. Politik ve ekonomik çıkarların yansıması, Rusya Batı'nın tek taraflı askeri müdahalelerini kendi ulusal güvenliği açısından kaygıyla karşılamıştır. Suriye krizi ilgili devletler için bölgesel ve küresel düzeyde bir güç ve kararlılık testine dönüştükçe, Rusya rejim yanlısı tutumunu ileri seviyelere çıkarmıştır.

Ekonomik anlamda Rusya'nın Suriye'deki çıkarları hayati olmasa da Rusya'nın Suriye'deki rejimi desteklemesinde etkili olduğu söylenebilir. Silah satışlarının devamının sağlanması, Suriye'nin önceki dönemlerden kalma borçlarının ödenmesinin sağlanması, Tartus Limanı'nda sahip olunan ayrıcalıkların korunması ve istihbari altyapının sürdürülmesi bağlamında Rusya Şam yönetimi ile ilişkilerini korumak istemiştir.

Batı ve Körfez Arap devletleri tarafından Suriye'de rejim değişikliğinden sonra Rusya'ya bu imkan ve imtiyazlarının devam edeceği yönünde verilen sözler Rusya tarafından inandırıcı bulunmamıştır. Esad'ın yerine geçecek iktidarın İslamcı bir yapıda olacak olması Rusya'yı bu imkan ve ayrıcalıkları yönünden tedirgin etmiştir. Çeçenistan'da yıllardır karşılaşmış olduğu ve Suriye krizinin başlangıcında halen canlı bir sorun olarak devam eden radikal Sünnü hareketlerin yayılmasından duyduğu endişe de Rusya'yı rejim ile yakınlaştırmıştır.

²³⁷ Borshchevskaya, A. (2017), "The Tactical Side of Russia's Arms Sales to the Middle East", **The Washington Institute**, <https://www.washingtoninstitute.org/media/1567>, (08/02/2024)

Rusya açısından bakıldığında Suriye rejimini desteklemesindeki önemli faktörlerden biri NATO'nun 2011 yılında Libya'ya müdahale etmesi ve bu müdahalenin Kaddafi liderliğinin sonlanmasını sağlamış olmasıdır. Sovyetler Birliği ve Rusya'nın yakın işbirliği yaptığı Libya'nın akıbeti Rusya'yı Suriye konusunda aynı şeyin gerçekleşmemesi hususunda savunmacı bir tutuma sevk etmiştir. Rusya, radikal hareketler nedeniyle kendi güvenliği açısından Suriye'de bir rejim değişimini tehdit olarak algılamıştır. Diğer taraftan Batı müdahaleciliği ve ABD hegemonyasına karşı kendi küresel nüfuzunun korunması bakımından Suriye'yi kaybedilmemesi gereken bir cephe olarak görmüştür.

Krizin başlangıcında Rusya olayları gözlemleyen bir pozisyonda sınırlı seviyede Suriye rejimine destek veren bir yaklaşım benimsemiştir. Rusya krizin bu döneminde diplomatik desteği ön planda tutmuştur. Krizin gelişimini takip etmiş ve olayların kontrol altına alınıp Suriye'nin normalleşmesini beklemiştir. ABD, Batı ve Bölge devletleri tarafından Esad'ın iktidarı bırakması yönünde yapılan çağrılara, Esad'a vakit kazandıracak diplomatik hamlelerle cevap vermiştir.²³⁸

Rusya'nın bu kulvarda temel vurgusu Suriye'nin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünü koruma odaklı olmuştur. BM nezdindeki müzakerelerde Rusya, Libya benzeri bir müdahaleye kesinlikle müsaade etmeyeceğini vurgulamıştır. Bu yönüyle Esad karşıtı gündeme taşınan tüm karar taslaklarını veto etmiştir. Çin de Rusya'nın veto girişimlerine destek vermiştir.

Rusya'nın rejimi diplomatik olarak koruma altına almasına karşın Batı öncülüğünde 60 devletin dahil olduğu Suriye'nin Dostları Grubu kurulmuştur. Bu gruptaki üye devlet sayısı zamanla 100'e ulaşmıştır.²³⁹ Bu girişimin amacı Suriye'de rejim değişikliğine imkan sunacak bir geçiş sürecinin yaratılması ve muhalif grupları buna askeri ve siyasi olarak hazırlamak olmuştur. Irak ve Afganistan müdahalelerinden sonra ABD'de oluşan kamuoyu tepkisi ile Suriye sahasında meydana gelen gelişmeler ABD hükümetini bir BM kararı olmadan Suriye'ye müdahale konusunda caydırmıştır. Diğer Batılı ve bölge devletleri ise ABD koruması olmadan Suriye'ye müdahale hususunda adım atmamıştır. Rusya bu yönüyle Suriye'de Libya gibi bir gelişmeye müsaade etmemekte başarılı olmuştur.

Rusya 2015 yılına kadar askeri destek konusunda ticari çıkarlarını ön planda tutmak suretiyle Esad rejimi ile ilişkileri sürdürmüştür. Ödemesi alınmayan ya da alınması zamana yayılan füze sistemleri ve savaş uçakları gibi ileri ve sofistike silahları teslim etmede aceleci davranmamıştır. Rusya ve Suriye arasında Sovyetlerden kalma borçlar konusunda Rusya tarafı Suriye'nin borçlarını

²³⁸ Bu bağlamda, BMKG'da batılı ülkeler tarafından gündeme getirilen Esad rejimini kınama kararlarını veto etmiştir. BM'nin siyasi çözüm girişimlerinde rejim çıkarlarının korunmasına öncelik vermiştir.

²³⁹ Doyle, C. (2015), "What Does It Mean to Be A Friend of Syria", Middle East Eye, <https://www.middleeasteye.net/opinion/what-does-it-mean-be-friend-syria>, (09/02/2024)

2005 yılında %73 oranında silmiş ve geriye kalan borcu yapılandırmıştır.²⁴⁰ Bu yıla kadar krize kendi birlikleri ile doğrudan da müdahil olmamıştır.

Bu süreçte dolaylı olarak Rusya'dan Suriye'ye belli askeri ekipmanlar ile cephaneler gitmeye devam etmiştir. 2009-2013 döneminde Suriye toplam silah ithalatının %85'ini Rusya'dan yapmıştır.²⁴¹ Rusya'nın bu dönemde Ortadoğu'ya yaptığı silah ihracatının büyük kısmı Suriye'ye yapılan transferlerden oluşmuştur. ABD ve muhalifleri destekleyen diğer devletlerin sağladıkları askeri yardımlar arttıkça Rusya'nın da rejime sunduğu yardım artmıştır. Suriye Yak-130 savaş uçakları ile S-300 füze savunma sistemleri konusunda yapılan sözleşmelerin uygulanması için Rusya'ya ödemeler yapmış ve Rusya'yı askeri desteğini arttırması için teşvik etmiştir.

Krizin belli bir dönemine kadar Rusya'nın askeri olarak ön planda olmaktan ziyade diplomatik olarak Suriye'yi desteklemesi, sahada askeri anlamda yükün çoğunluğunun İran tarafından üstlenilmiş olması Rusya açısından teşvik edici olmuştur. Rusya, Suriye'de kimyasal silah kullanıldığına ilişkin olaylar sonucunda ABD müdahalesinin önlenmesinde Suriye'deki rejim açısından hayati bir rol oynamıştır. ABD tarafının kimyasal silah kullanımını askeri müdahale için kırmızı çizgi olarak ortaya koyduğu şartlarda Rusya ABD'nin müdahalesiz bir formülde ikna edilmesi için yoğun diplomatik gayret sarf etmiştir. Rusya-ABD arasında yapılan müzakereler neticesinde Suriye'deki kimyasal silah stoku BM Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'nün (KSYÖ) gözetiminde imha edilmiştir. 2014 yılındaki Suriye konulu Cenevre müzakerelerinde de Rusya rejime koruma şemsiyesi sağlamıştır.

Suriye konusunda çok taraflı siyasi müzakerelerin bir yere varmadığı 2014 yılında Ukrayna'da Rusya yanlısı iktidar halk ayaklanması ile devrilmiş ve Rusya'ya sıcak bakmayan bir iktidar yapısı Ukrayna'ya hakim olmaya başlamıştır. Rusya, bu olaylara Kırım'ı ilhak ederek ve Ukrayna'nın Doğu'sunda Rus ayrılıkçıları destekleyerek cevap vermiştir. Ukrayna'daki olaylar Batı ve Rusya arasındaki gerginliği ve rekabeti arttırmıştır. Batı'nın Ukrayna'daki Rusya karşıtı iktidara verdiği destek Rusya'nın Suriye rejimine yönelik desteğini pekiştirmiş ve rejimi ayakta tutma konusundaki kararlılığını arttırmıştır.

2013-2014 yıllarında IŞİD Irak ve Suriye'de etkin bir güce dönüşmüştür.²⁴² İçinde çok sayıda Rusya vatandaşı (Kafkas ve Orta Asya kökenli) bulunan IŞİD'nin ana omurgasını yabancı savaşçılar oluşturmaktaydı. Rusya IŞİD'ı sadece rejim açısından değil kendi topraklarındaki Müslüman nüfus ve Orta Aya'daki müttefikleri için de tehdit olarak algılamıştır. IŞİD'in Türkiye

²⁴⁰ "Russian Agrees to Write Off 73% of Syrian's Debt (26.05.2005)", **Interfax**

²⁴¹ Kuimova, A. (2019), Russia's Arms Exports to MENA Region: Trends and Drivers, **Georgetown Journal of International Affairs**, Euromesco Policy Brief, No 95, s.8

²⁴² **Wilson Center (2019)**, "Timeline: the Rise, Spread and the Fall of the Islamic State", <https://www.wilsoncenter.org/article/timeline-the-rise-spread-and-fall-the-islamic-state>, (20/02/2024)

sınırı boyunca ilerlemesine karşı ABD'nin havadan müdahale etmesi ve sonrasında Kürtler aracılığıyla bir nüfuz alanı oluşturmaya çalışması Rusya'yı ayrıca tedirgin etmiştir. Bu dönemde rejim birçok yönden muhalifler ve IŞİD karşısında gerilemiştir. İdlib ve Palmira gibi bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. İnsan kaynağı açısından İran'ın verdiği desteğe rağmen, savaşın şiddetli olması rejimin ciddi sorunlar yaşamasına neden olmaya başlamıştır.

Bu şartlarda, Rusya 2015 yılında sürpriz şekilde Suriye iç savaşına hava kuvvetleri aracılığıyla müdahil olmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'a göre Rusya'nın iç savaşa doğrudan müdahil olduğu zamanda Rejimin 2-3 hafta daha ayakta kalabilecek gücü olduğu ifade edilmiştir.²⁴³

Rusya Hava Kuvvetlerine ait savaş uçakları 2015 yılından itibaren Suriye'deki Humeymim Hava Üssü'nde konuşlanmış ve bu üstten kalkan uçaklar Rusya'ya ait helikopterlerin de desteğiyle muhaliflere yönelik düzenli olarak hava bombardımanları gerçekleştirmeye başlamıştır.²⁴⁴ Lazkiye yakınlarında bulunan bu üssün korunması amacıyla Rusya Suriye'ye ileri hava savunma sistemlerini konuşlandırmıştır.

Rusya'nın havadan desteği ve İran'ın da karada arttırdığı desteği sayesinde Rejim muhalifler karşısında ilerlemeye başlamıştır. Ancak bu ilerleme yavaş olmuştur. 2016 yılında Rusya-İran desteği sayesinde Rejim Halep'te muhalifleri kuşatma altına alabilmiştir.

Rusya ve ABD arasında Suriye hava sahasının kullanımı konusunda müzakereler sonucunda de facto olarak bir anlayış birliği oluşmuştur. Fırat'ın üst ve Doğu yakasında ABD hava sahasını kontrol ederken Suriye'nin diğer kısımlarında hava sahasının denetimi Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.

Rusya'nın Suriye iç savaşına doğrudan müdahil olması yukarıda da belirtildiği üzere Ukrayna krizi ile yakından ilişkili olmuştur. Ukrayna'da kendini daha fazla Batı ve ABD izolasyonu karşısında bulan Rusya, buna müsaade etmeyeceğini Suriye'de doğrudan iç savaşa müdahil olarak göstermeye çalışmıştır.

Rusya'nın müdahalesi ile beraber Suriye'de sahada bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Batılı ve bölge devletleri tarafından müdahaleye karşı olan tepki Suriye'de krizin sona ereceği beklentisiyle yumuşamaya başlamıştır. Arap devletleri arasında Esad karşıtı tutumda yumuşama emareleri görülmeye başlamıştır. Rusya'nın ABD ile IŞİD konusunda işbirliği yapılmasına yönelik

²⁴³ "Damascus Was 2-3 Weeks from Falling When Russia intervened: Lavrov" (17.01.2017), **Reuters**.

²⁴⁴ Lavrov, A. (2018), "Russian Air Campaign in Syria: A Preliminary Analysis", **CNA National Security Analysis**, s.1,2, <https://www.cna.org/reports/2018/06/COP-2018-U-017903-Final.pdf>, (20/02/2024)

girişimleri somut bir sonuç üretmese de Rusya ABD ile birlikte krize yön veren büyük bir güç olarak dünya siyasetinde ön plana çıkmıştır. Rusya'nın 2011 sonrasında Ortadoğu'ya yeniden angaje olmasının ardından global prestiji, bölgesel nüfuzu ve etkisi artmış, Batılı rakipleri karşısında üstünlük elde etmiştir.²⁴⁵

Diğer taraftan, İsrail Rusya'nın Suriye'deki varlığına rağmen İran ve Hizbullah hedeflerini aralıklarla vurarak Rusya'nın varlığının kendisi için engelleyici bir durum olmadığını sahada göstermiştir.²⁴⁶

Rusya'nın savaşa doğrudan müdahalede bulunması muhaliflerin sıkı bir destekçisi olan Türkiye'yi etkilemiştir. Bir yandan ABD'nin Kürtlere sunduğu destek diğer yandan Rusya ve İran'ın desteğiyle gerileyen muhalif cephe Türkiye'nin Suriye sahasındaki etkinliğini de olumsuz etkilemeye başlamıştır. Türkiye bu gelişmelere tepki vermiş ve rejim ilerleyişine bir sınır koymak istemiştir. Rusya'ya ait bir savaş uçağının 2016 yılında Türkiye sınırına yakın bir bölgede Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürülmesi Rusya-Türkiye ilişkilerini oldukça kırılgan bir zemine sürüklemiştir. Rusya bu olaya, sahada Suriye rejimine verdiği desteği arttırarak ve Türkiye ekonomisine yönelik yaptırımlar uygulayarak cevap vermiştir. Ayrıca, PKK'yı destekleyebileceğine yönelik sinyaller vererek Türkiye'yi baskı altına almıştır.

Rusya-Türkiye ilişkileri bundan sonraki süreçte Suriye krizinin gittiği yönde de belirleyici olmuştur. Rusya'nın tehditleri bir yanda, ABD'nin PYD ile işbirliği diğer yanda, Türkiye Rusya ile ilişkileri düzeltmek için kapıları aralamaya başlamıştır. Nihayetinde, iki taraf Devlet Başkanları düzeyinde yapılan açıklama ile ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Türkiye, muhtemelen Rusya'nın uygun görmesiyle Suriye'nin Batı'sına doğru ilerlemekte olan Kürt birliklerini durdurmak amacıyla ISİD'nin denetiminde olan Carablus ve Bab'a doğrudan askeri müdahalede bulunarak kontrolü altına almıştır.

Suriye'de Türkiye ve Rusya gelişmelerin seyrini belirleyen iki güç olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Rejimin ilerleyişi ve çatışmasızlık sınırlarının belirlenmesi konusunda iki devlet arasında İran'ın da bilahare katılımıyla bir ateşkes sağlanmıştır. Üç devlet arasındaki görüşmeler daha yapısal bir seviyeye taşınarak Astana Süreci olarak bilinen müzakerelere yol açmıştır. ABD'de yeni iktidara gelen Trump hükümetinin Suriye'de ABD varlığını azaltmaya yönelik tutumu Astana Sürecini daha fazla ön plana çıkarmıştır.²⁴⁷

²⁴⁵ Lund, A. (2019). Russia in the Middle East. **The Swedish Institute of International Affairs Utrikespolitiska institutet Paper**, 2, s.46

²⁴⁶ Hanauer, L. (2016), "Israel's Interests and Options in Syria" **Santa Monica, Rand Corporation**, s.3, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE185/RAND_PE185.pdf (23.04.2023)

²⁴⁷ Jabbour, J. (2019), "Turkey in Syria After a US Withdrawal: A Poisoned Chalice", **German Marshall Fund of the United States**, Policy Brief, No.4, s.7, <https://www.gmfus.org/sites/default/files/Turkey%20in%20Syria%20after%20a%20U.S.%20withdrawal%20A%20Poisoned%20Chalice.pdf>, (20/01/2024)

Rusya, Suriye müdahalesi ile Batı ve ABD ile Ukrayna ve diğer temel konular hakkında masaya oturmak ve bir uzlaşi yakalamak istemiştir.²⁴⁸ Ancak, Ukrayna konusunda Batı ve ABD geri adım atmamış, Rusya'ya yönelik izolasyon ve yaptırım siyasetini sıkılaştırmıştır.

Astana görüşmeleri devam ederken çatışmalar aralıklarla dursa da Rusya rejim ilerleyişini desteklemeye devam etmiştir. Rejimin ilerlediği bölgelerde çatışmaları durdurmak için Türkiye, ABD, Ürdün ve İsrail ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Rejimin Halep kırsalında ilerlemesine karşılık Kürt kontrolündeki Afrin topraklarının Türkiye'nin kontrolündeki muhaliflerin eline geçmesini Rusya kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin Afrin operasyonunu kabullenmeyen rejim unsurlarının Kürtlerle beraber çatışmalara müdahil olmalarına Rusya engel olmuştur. Bu durum Rusya ve İran arasında gerginliğe rağmen, Rusya'nın Suriye krizinde sahip olduğu etkiyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Rusya krizin çözümünde kilit konumda olan Türkiye ve Şam arasında müzakereleri desteklemektedir. İki tarafın biraraya gelmesi için kolaylaştırıcı rol oynamaktadır.²⁴⁹ Suriye Arap Ligne geri kabul edilmiştir ve birçok Arap devleti ile diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmiştir. Bölge devletleri ve Türkiye için rejim değişikliği yapmak bir seçenek olmaktan çıkmıştır. Suriye'de rejimin ayakta durması ve bölgedeki rakip devletlerin rejim ile yeniden ilişki kurmak durumunda kalmaları Rusya'nın İran ile birlikte savaşa doğrudan müdahil olması sayesinde gerçekleşebilmiştir.

3.6. Suriye Krizinde Rusya-İran İşbirliğinin Boyutu

3.6.1. İşbirliğinin Gelişimi ve Görüşmeler

Suriye iç savaşında Rusya ve İran hem siyasi düzeyde hem de askeri bağlamda düzenli olarak işbirliği içinde olmuştur. Sahada değişen askeri dinamikler çerçevesinde Rusya ve İran Türkiye ile birlikte Cenevre Müzakerelerine alternatif olarak Astana sürecine öncülük etmişlerdir.

Esad rejiminin sahada zor durumda olduğu 2015 yılında Rusya ve İran arasında Esad rejimini ayakta tutmak üzere yapılacak destekleri koordine etmek amacıyla ikili temaslar artmaya başlamıştır. İlk olarak 2015 yılının başında Dini Lider Hamaney'in danışmanı Ali Ekber Velayeti Moskova'yı ziyaret ederek Hamaney'in mektubunu Putin'e sunmuştur. Bilahare Savunma Bakan'ı

²⁴⁸ Driedger, J. J., & Krotz, U. (2024). Preference constellations in EU-Russian crisis bargaining over Syria and Ukraine. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 62(2), s.489.

²⁴⁹ Türkiye ve Suriye Devlet Başkanları nezdinde yapılması için girişimde bulunulan görüşmelerin Rusya'nın himayesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca, Suriye ve Türkiye istihbari ve askeri alandaki görüşmeler yine Rusya'nın arabuluculuğunda gerçekleştirilmektedir. "Türkiye-Suriye normalleşme süreci canlanacak mı?", (01/07/2024), **BBC News Türkçe**

Şoygu ile biraraya gelmiştir. Ziyaretin temel amacı Esad rejimine verilecek muhtemel destek ve yardımların koordine edilmesi olmuştur.²⁵⁰ Bu ziyareti Şoygu'nun Tahran ziyareti takip etmiştir.²⁵¹

15 yıl aradan sonra ilk defa gerçekleşen bu ziyaret esnasında askeri ve teknik konulara dair ikili işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Aynı yıl içinde Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov da Tahran'ı ziyaret ederek İran'ın Suriye sahasında askeri operasyonlarını koordine eden sembol ismi Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Generali Kasım Süleymani ile biraraya gelmiştir.

Hem İran hem de Rus resmi basın kuruluşları tarafından yapılan yorumlarda iki devletin tüm Ortadoğu ve Orta Asya'nın güvenlik ve istikrarında benzer görüşler paylaştıklarına, nükleer konular, NATO gibi küresel mevzularda da iki devlet yaklaşımlarının ortak olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Rejimin güney cephesinde toprak kaybetmesi ve IŞİD'in Kuzeyden rejim üzerinde ciddi baskı oluşturması Şam'ı kırılgan ve hassas bir duruma sokmuş Şam yönetimi savaşı kaybetmekle yüzyüze getirmiştir.

Böyle bir süreçte İran Rusya'nın dikkatini Suriye krizine çekmek istemiş, Rusya da bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Aynı yıl içerisinde Kasım Süleymani Moskova'ya giderek Putin ve askeri yetkililerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Süleymani'nin ziyaretinin ardından Rusya ve Suriye arasında Humeymim üssü konusunda anlaşma yapılmış ve sahada Rus askeri teçhizat ve ekipmanları daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Eş zamanlı olarak, IŞİD'ne karşı Rusya-İran-İrak-Suriye arasında Bağdat'da Ortak İstihbarat Merkezi kurulduğu açıklanmıştır.²⁵²

Diğer taraftan, Rusya ve İran, Suriye düzenli ordu birlikleri, İran destekli milis gruplar, Hizbullah ve Rus kuvvetler arasında koordinasyonu sağlamak üzere Ortak Operasyon Merkezi kurulmuştur. Yöntem olarak farklılık arz etse de (Rusya düzenli ordu birliklerini eğitip desteklerken İran'ın milis gruplara odaklanması) nihayetinde Şam'daki hükümeti ayakta tutmak ve hükümetin otoritesini güçlendirmek iki devletin ortak hedefi olmuştur.

2016 yılında Rusya-İran-Suriye Savunma Bakanları Zirvesi düzenlenmiştir. Bu zirvede Halep ve Deyrzor bölgelerinin muhaliflerden ve IŞİD'dan arındırılması ele alınmıştır. Hava operasyonlarının verimliliğini artırmak amacıyla da Rusya ve İran işbirliklerini ileri bir seviyeye taşıyarak Rus uçaklarının İran'daki üsleri kullanması kararlaştırılmış ve hayata geçirilmiştir.²⁵³

²⁵⁰ "İran Resmi Haber Ajansı, Cumhurbaşkanı Ruhani'nin mesajı Dr. Velayeti tarafından Putin'e iletildi" (29/01/2015), **İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı (IRNA)**.

²⁵¹ "Russian Defense Minister Arrives in Tehran for 2-day Visit" (19/01/2015), **Tass Rus Haber Ajansı**.

²⁵² "İrak, Suriye, İran ve Rusya IŞİD'e karşı Bağdat'ta koordinasyon merkezi kuracak" (25/09/2015), **BBC News**.

²⁵³ "Rus Savaş Uçakları İlk Kez İran'dan Havalandı" (17/08/2015), **Euronews**.

Ancak Rus tarafının bu operasyonları ifşa etmesi İran tarafında rahatsızlığa neden olmuş ve İran bu uygulamayı kısa süre içinde sonlandırmıştır. İran, Rusya'nın büyük bir güç olduğu imajını yaymak için ifşa ettiği bu operasyonu sürdürmeme kararı almıştır. Öte yandan, uzun uçuş yapan Rus bombardıman uçaklarının İran hava sahasını kullanmak suretiyle Suriye'deki operasyonlara katılmaya devam ettiği yönünde medyada bilgiler yer almaya devam etmiştir.

Aşağıdaki tablolar Rusya ve İran arasında Devlet Başkanları ve Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan görüşmeleri içermektedir. İki devlet arasında Suriye krizinin başlangıcından bu yana siyasi ilişkilerin sıkı ve yoğun bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Siyasi düzeyde gerçekleşen bu görüşmelere paralel olarak teknik düzeyde de taraflar sıklıkla biraraya gelmeye başlamıştır. Özellikle askeri ve istihbari düzeyde yapılan görüşmeler somut neticeleri itibarıyla dikkat çekicidir.

Tablo 6: Rusya-İran Devlet Başkanları Düzeyinde İkili Görüşmeler Tablosu

Tarih	İran Devlet Başkanı	Rusya Devlet Başkanı	Yer
Haziran 2012	Mahmoud Ahmadinejad	Vladimir Putin	Pekin
Temmuz 2013	Mahmoud Ahmadinejad	Vladimir Putin	Moskova
Eylül 2013	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Bişkek
Eylül 2014	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Astrahan
Mayıs 2014	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Şangay
Temmuz 2015	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Ufa
Eylül 2015	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	New York
Kasım 2015	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Tahran
Mart 2017	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Moskova
Kasım 2017	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Tahran
Ağustos 2018	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Aktau
Eylül 2018	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Tahran
Şubat 2019	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Soçi
Ekim 2019	Hassan Rouhani	Vladimir Putin	Erivan
Ocak 2022	Ebrahim Raisi	Vladimir Putin	Moskova
Temmuz 2022	Ebrahim Raisi	Vladimir Putin	Tahran

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

Tablo 7: Rusya-İran Dışişleri Bakanları Düzeyinde İkili Görüşmeler Tablosu

Date	Iranian Foreign Minister	Russian Foreign Minister	Location
Ocak 2012	Ali Akbar Salehi	Sergey Lavrov	Moskova
Nisan 2023	Ali Akbar Salehi	Sergey Lavrov	Tahran
Şubat 2014	Mohammad Javad Zarif	Sergey Lavrov	Moskova
Ağustos 2015	Mohammad Javad Zarif	Sergey Lavrov	Tahan
Aralık 2016	Mohammad Javad Zarif	Sergey Lavrov	Moskova
Şubat 2018	Mohammad Javad Zarif	Sergey Lavrov	Moskova
Mayıs 2019	Mohammad Javad Zarif	Sergey Lavrov	Tahran
Eylül 2020	Mohammad Javad Zarif	Sergey Lavrov	Moskova
Mart 2021	Mohammad Javad Zarif	Sergey Lavrov	Tahran
Nisan 2022	Hossein Amir-Abdollahian	Sergey Lavrov	Moskova

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

2012 yılında iki Devlet Başkanı arasında ŞİÖ marjında gerçekleşen ikili görüşme kayıtlarına²⁵⁴ bakıldığında Rusya açısından Suriye krizi henüz İran ile ele aldığı önemli bir gündem maddesi değildir. Nükleer müzakereler ve Hazar konusu Rusya tarafının dile getirdiği ana konular olarak ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan İran Lideri bölgesel krizlere ve Batı'nın oluşturduğu ortak tehdide atıf yapmakta ve dolaylı olarak Suriye krizini gündeme getirmektedir. 2013 yılındaki görüşmelerden itibaren Suriye konusu iki devlet arasında ana bir gündem maddesi olmaya başlamaktadır.²⁵⁵ Bu dönemde liderler arasında dünya gündeminde olan İran'ın nükleer programının yanısıra Suriye krizi hususunda ikili telefon görüşme trafiği de sıklaşmıştır. Taraflarca yapılan vurgulardan İran tarafının süreç içerisinde Suriye krizini daha öncelikli olarak gündeme getirdiği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, liderler arasında gerçekleşen ikili görüşmeler 2015 yılına kadar karşılıklı ziyaretler kapsamında değil, çok taraflı uluslararası toplantılar marjında gerçekleşmiştir. İki devlet liderleri 2015 yılında Suriye krizinin rejim açısından hayatiyet arz ettiği bir aşamada ilk defa karşılıklı ziyaret ile biraraya gelmişlerdir. Suriye krizi bu manada iki devletin birbirine yakınlaşması açısından bir zemin sunmuştur. 2015 yılında yapılan görüşmelerde IŞİD terörü ve Suriye krizi ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁵⁶ Nitekim, Putin'in yıllardan sonra Devlet Başkanı düzeyinde Rusya'dan İran'a gerçekleştirdiği ziyarette en baştaki konu Suriye krizi olmuştur.²⁵⁷

Rusya ve İran arasında askeri bağlamda Suriye'de gelişen bu işbirliği neticesinde Halep ve kırsalı muhaliflerden alınarak Şam kontrolüne geçmiştir. Bu durum Türkiye'nin de dahil olduğu Rusya-İran-Türkiye üçlü görüşmelerini başlatmış ve Astana süreci olarak alternatif bir siyasi çözüm platformu oluşmuştur. Rusya-İran işbirliği Şam hükümetinin hem askeri olarak sahada güçlenmesine hem de siyasi olarak uluslararası platformlarda yeniden muhatap alınmasına yol açmıştır.

Halep'ten sonra Rusya İran ve Suriye ile Deyrzor bölgesinin IŞİD'den temizlenmesi ve Suriye-Irak sınırında güvenliğin sağlanmasına odaklanmıştır. IŞİD'in Şam birliklerine yönelik üç yıldır devam eden kuşatması kırılmış ve İran'a bağlı milis gruplar hem Irak tarafında hem de Suriye tarafında etkin birer güç haline gelmişlerdir. Rusya koordinasyon amaçlı olarak Deyrzor'a askeri birlikler nakletmiş ve bölgede bulunan ABD birlikleri üzerinde baskı kurmaya gayret etmiştir. İki devlet Şam'ın kontrolünün Şam kırsalına da yayılması için yoğun gayret sarfetmiş ve bunda başarılı olabilmişlerdir.

²⁵⁴ President of Russia, Events, (2012), Meeting with President of Iran Mahmoud Ahmadinejad <http://en.kremlin.ru/events/president/news/15590>

²⁵⁵ President of Russia, Events, (2012), Meeting with President of Iran Mahmoud Ahmadinejad, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/18451>

²⁵⁶ "Putin and Rouhani Discuss Nuclear and Security Cooperation" (09/07/2015), **Associated Press**.

²⁵⁷ Saatçi, Z. (24/11/2015), "Putin'den Tahran'a Kritik Ziyaret" **Euronews**.

Suriye’de Esad ile doğrudan karşı karşıya olan muhalif gruplarla mücadelede Rusya ve İran, krizin başlamasından günümüze kadar artan şekilde koordineli bir askeri, istihbari ve siyasi işbirliği içinde bulunmaktadır. Bunun yansıra, Suriye’de Şam hükümetinin ayakta kalabilmesi için ekonomik yardımları da koordine etmişlerdir. Bu bağlamda, Şam hükümetine yönelik yaptırımlara rağmen, iki devlet yaptırımları etkisiz hale getirmek amacıyla ticari işbirliği yapmışlardır.

Bununla birlikte, Irak, Suriye ve Lübnan’da İran etkisi ve nüfuzu artkça İsrail bu durumu kendi için önemli bir tehdit olarak görmektedir. ABD ve Batı ittifakının desteğine sahip olan İsrail, özellikle Suriye’de konuşlu İran destekli milisleri hava operasyonları ile bombalamakta ve ileri gelen İranlı askeri yetkililere suikast saldırıları düzenlemektedir. Rusya, İsrail ve İran arasında çatışmaları dindirmek ve potansiyel bir savaşı engellemek amacıyla bir manada arabuluculuk misyonu üstlenmiştir. İran’a bağlı milislerin İsrail’in yakın tehdit olarak algıladığı Suriye’nin Güney bölgelerine konuşlanmalarını kontrol etmek, diğer yandan İsrail’in hava saldırılarını caydırmak amacıyla belli ölçüde tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak, İsrail’in ya da ABD’nin hava saldırılarını durdurmada yetersiz kalmış, ABD’nin İsrail’e sunduğu gibi İran’a ileri düzeyde destek vermemiştir. Rusya Suriye’de İran ile yürüttüğü ortak askeri operasyonlara ve Suriye’nin geleceğine dair siyasi ortaklığa rağmen, İran ile çatışmacı ilişkilere sahip İsrail ile de ilişkilerini sürdürmüştür.²⁵⁸

Suriye krizi devam etmekte iken 2013-2015 yılları arasında İran’ın nükleer programı konusunda İran ile P5+1 grubu arasında yürütülen müzakerelerde Rusya kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. İran’ın bu grup ile bir anlaşmaya varmasında Rusya’nın bu rolü etkili olmuştur. Rusya, Suriye, Irak ve potansiyel olarak farklı bölge ve alanlarda işbirliği içinde olduğu İran’ın Batı tarafından askeri bir müdahale ile karşı karşıya kalmasını tercih etmemiştir.²⁵⁹

Suriye krizinde askeri, istihbari ve ekonomik bağlamda yakalanan işbirliği zeminine rağmen ikili ilişkiler hızlı bir şekilde ilerlememiştir. 2017 yılında Ruhani’nin Moskova ziyareti de ikili ilişkilerin seyrinde bir ivme yakalanmasını sağlamamıştır. İran Rusya ile ilişkilerini geliştirmekte daha hevesli bir tutum ortaya koyarken Rusya İran ile ilişkilerini daha düşük profilde yürütme yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Bunda Rusya’nın Ortadoğu’da Körfez Arap devletleri ve İsrail gibi ortaklık yapmakta olduğu tarafları kışkırtmama güdüsü etkili olmuştur.

²⁵⁸ Khorrami, M. (2024), “Moscow’s Middle East Balancing Act: The Russian Factor in the Iran-Israel Confrontation”, Modern War Institute At West Point, <https://mwi.westpoint.edu/moscows-middle-east-balancing-act-the-russian-factor-in-the-iran-israel-confrontation/>, (19/12/2023).

Magen, Z. vd (2017), “Russia in Syria: Between Iran and Israel”, Institute for **National Security Studies, INSS Insight**, No.970, s.1

²⁵⁹ Shah, N. U. H. (2018), A Glance at Iranian Nuclear Program from Beginning to Nuclear Deal 2015 and the Role of Russia, **RUDN Journal of Political Science**, 20(3), s.394.

Öte yandan, iki devlet arasında Hazar Denizi'nin statüsü, nükleer mesele, Afganistan, Irak, Avrasya transit geçiş güzergahları ve Orta Asya gibi konular arasında somut olarak en ileri düzeyde işbirliği sağlanabilen husus Suriye'nin güvenliği olmuştur. Bu hususta iki devlet halen devam eden ortak bir askeri ve siyasi tutum benimseyebilmişlerdir. Bu tutumun iki devletin Suriye'de çatışan çıkarlarına rağmen gerçekleşmesi dikkat çekmektedir. Zira, fosfat gibi doğal kaynaklara erişim ile Latakya limanının kullanımı iki devlet arasında rekabet unsuru hususlar olmuştur.²⁶⁰ Yine Suriye ordu yapısı içinde karar alma mekanizmalarında yer alacak kişilere ve gruplara dair iki devlet arasında tam uyumlu bir süreç işlememiştir. Rusya düzenli ordu birliklerini karar alma süreçlerinde ön plana çıkartma gayretindeyken İran, Devrim Muhafızları ile ilişkili Şii milis grupların güvenlik aygıtının merkezine yerleştirme çabasında olmuştur.

Suriye'de Şam hükümeti için halen İdlib bölgesindeki cihatçılarla mücadele, Türk ordusu kontrolündeki bölgeleri geri kazanma ve Kürt kontrolündeki bölgeleri Şam kontrolüne yeniden alma gibi sorunu uzun zaman gerektirecek meseleler donmuş vaziyette beklemektedir. Rusya-İran arasında bu meselelere dair tam uyumlu askeri ve siyasi tutumlar gelişmesi ikili ilişkilerin seyrine bağlı olacaktır. Yine Rusya ve İran'ın Suriye'deki iktidarın yapısının geleceğine dair farklı beklentilerinin olduğunu varsaymak mümkündür. Rusya, seküler ve gevşek bir idari yapıyı tercih ederken İran'ın Lübnan modeline benzer bir Suriye'yi oluşturma yönünde bir tercihe sahip olduğunu düşünmek mümkündür.

Yukarıda resmedilmeye çalışılan tablo içinde Suriye krizinde Rusya-İran işbirliğinin nasıl bir ortaklık çerçevesinde tanımlanacağı ve bu işbirliğinin geleceği konusunda farklı öngörüler yapmak mümkündür.²⁶¹ İşbirliğini kısa ve pragmatist olarak görmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Suriye sahasında mikro planda farklı çıkar ve beklentilere rağmen Şam hükümetinin herhalükarda askeri ve siyasi olarak desteklenmesi iki devlet açısından öncelik teşkil eden makro hedef olmuştur. Bu yönüyle iki devlet arasındaki ilişkiler yavaş ve ihtiyatlı bir şekilde ilerlemektedir.

3.6.2. İşbirliğinin Meyvelerini Vermesi

İran İslam devrimi ve Sovyetlerin dağılmasının ardından, çatışma ve ihtilaf odaklı olan Rusya-İran ilişkileri işbirliği zeminin de olabileceği bir yöne doğru evrilmiştir. Şüphesiz bunda bölgesel ve küresel çapta yaşanan güç dağılımındaki değişiklikler ve güvenlik arayışları en temel faktörler olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, Haşim Rafsancani'nin 1989 yılında Moskova ziyareti ve

²⁶⁰ Issaev, L. M. ve Azizi, H. (2019), Russian-Iranian Economic Interests in Syria, **Genova Center for Security Policy**, s.9,10, <https://dam.gcsp.ch/files/2y10nlGNuebJ3zh4kU5wS7N66uuFm35TYDmJjO9jyzKVQYbDoO7vybkfq> (17/02/2024)

²⁶¹ Parker, J. W. (2016), "Russia-Iran: Strategic Partners or Competitors?", Working Paper, Rice University's Baker Institute for Public Policy, s.1, <https://www.bakerinstitute.org/research/russia-iran-strategic-partners-or-competitors>, (14/12/2023)

Putin'in Tahran ziyareti gibi sembolik olaylar Rusya ve İran arasında yeni ilişkilerin başlangıç noktası olarak hatırlanmaktadır.

Ancak, Suriye krizine kadar hiçbir olay iki devletin ilişkilerinin dönüşümünde bu denli etkili olmamıştır. Suriye krizinde yakalanan işbirliği Rusya-İran ikili ilişkilerinin gelişimine doğrudan tesir etmiş ve küresel ve bölgesel düzeyde önemli gelişmelere yol açmıştır. Rusya'nın İran ile Suriye sahasında yakaladığı uyum İran ve P5+1 ülkeleri²⁶² arasında nükleer konularda anlaşma sağlanmasında önem arz etmiştir. Yine uzun yıllardır müzakereleri devam eden hatta uluslararası düzeyde iki devlet arasında hukuki ihtilaf konusu olan S-300 füze savunma sistemlerinin teslimatı da Rusya'nın Suriye krizinde İran ile yakından angaje olmaya başladığı bir döneme rastlamıştır. 30 Eylül 2015'te Rusya'nın İran'ın yanında Suriye'deki çatışmalara doğrudan müdahil olması beraber askeri dengeleri değiştirmiş ve Ortadoğu'daki gelişmeler üzerinde büyük etkiye neden olmuştur.

Rusya ve İran arasında Suriye konusunda etkin bir işbirliğinin yapılması, Suriye'de krizin başlangıcındaki durumuna kıyasla önemli değişikliklerle karşı karşıya olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. O dönemde çoğu medya ve analist tarafından, Suriye'nin durumu Esad yönetimi aleyhine oldukça vahim olarak tasvir edilmekteydi.²⁶³ Örneğin, çoğu analiz, Suriye hükümetinin askeri açıdan giderek zor durumda kaldığını ve topraklarını merkezi bir bölgeye sınırlamak zorunda olduğunu belirtmekteydi. Eylül 2015'e kadar olan sürede Suriye'nin durumu hakkında yapılan raporlar ve analizler birkaç temel unsura vurgu yapmaktadır. Bunlar özetle şu şekildedir;

1. Suriye hükümeti ve ordusunun güç ve kapasitesinin azalması;
2. Terörist grupların ilerleyişinin artması;
3. Şam'ın düşüşünün yakın olması;
4. ABD liderliğindeki siyasi çözüm arayışının güçlenmesi;
5. Rusya'nın Suriye krizine müdahale edememesi.

Suriye'deki kriz konusunda dile getirilen bu tahminler ve beklentiler, Bölgede Esad ve İran karşıtı devletler ile Batı ittifakını umutlandırmıştır.²⁶⁴ Ancak, Rusya ve İran'ın işbirliği sahada askeri bağlamda hızlı bir şekilde büyük değişimlere yol açmıştır. Ülkedeki durum Esad yönetimi lehine değişmeye başlamıştır.

Rusya ve İran'ın Suriye'deki işbirliği Batı ittifakının Orta Doğu politikaları açısından oldukça olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Esasen bu politikalar bir anlamda çıkmaza girmiştir. Zira, Batı öncülüğünde ilerleyen siyasi çözüm sürecinin Suriye sahasında karşılığı kalmamıştır. Bu manada çözüm insiyatifi Rusya-İran bloğunun eline geçmiştir.

²⁶² P5+1 ülkeleri: BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri (ABD, Rusya, Çin, İngiltere, Fransa) + Almanya

²⁶³ Shaheen, K. (04/08/2015), "Syria Approaching De Facto Partition Amid Assad Military Setbacks", **The Guardian**.

²⁶⁴ Türkiye'de motto haline gelen "Cuma namazını Emevi Camii'nde kılacağız" ifadesi bu umutla dile getirilmiştir.

Rusya'nın İran'ın yanısıra İran kanalıyla Irak ve Lübnan Hizbullah'ı ile geliştirdiği işbirliği, Sovyetlerin dağılmasının ardından Suriye gibi bölgesel bir krizde çatışma ve bunların çözümü ile ilgili olarak karar alma tekelinin NATO ve Batı liderliğindeki girişimlerin elinden alınmasına yol açmıştır.

Suriye'de Rusya ve İran'ın inisiyatifi ellerine elmaları, Türkiye ile bu konuda bir işbirliği yapmalarını gerektirmiştir. Türkiye'nin Suriye politikasının ABD ve müttefiklerinden ayrışması ve sahada Rusya-İran ile karşı karşıya gelmesi hassas bir denge siyasetini yürütmesini gerektirmiştir. Rusya ile Suriye sahasında giriştiği rekabet Rusya'dan S-400 füze savunma sistemlerini almasıyla sonuçlanmıştır. Başka bir yönden bakıldığında Rusya İran ile birlikte Suriye sahasında Türkiye'yi bir ortak olarak konumlandırma yaklaşımında olmuş ve Türkiye'nin NATO-ABD ile gergin ilişkilerini fırsata çevirmeye çalışmıştır. Türkiye de ABD ile ayrışan çıkarlarını Rusya ile yakınlaşmak suretiyle korumaya gayret etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Suriye konusunda ABD-NATO politikasından ayrışmasında Rusya-İran işbirliğinin etkili olduğu söylenebilir.

Rusya'nın Ukrayna konusunda ABD ile başarısız müzakerelerden sonra, daha fazla Batı yaptırımına yol açabilecek riskleri kabul etmekten kaçınacağını öngören bu değerlendirmelerde, İran'ın yapılan nükleer anlaşmanın ardından, Yemen'den Gazze'ye, Lübnan, Suriye ve Irak'a kadar olan alanda bölgesel güç gösterisine daha az odaklanacağı dile getirilmiş ve bu yönüyle yanlış öngörülerde bulunulmuştur²⁶⁵, Rus askerlerinin Suriye'deki varlığının, çatışmaların uzun vadeli sonuçlarını değiştirebileceğine, özellikle de Rus askerlerinin yanında Esad hükümetini güçlendirmek için gönderilen İran İslam Devrim Muhafızlarının yer almasına ve insan kaybı açısından verilen bedelin İran tarafında kaldığına işaret edilmiştir.²⁶⁶ Rusya-İran işbirliği, Esad hükümetinin hayatta kalmasını güvenceye almıştır. Ancak etkileri itibarıyla sonuçları Suriye sınırlarının ötesine uzanmıştır. Bu işbirliğin Rusya ve İran'ın özgüvenini kanıtlamıştır.

Bu bağlamda, Rusya ve İran'ın Suriye'deki varlığının sonuçları sadece Beşar Esad'ı kurtarmaktan ibaret olmamıştır. Bu işbirliği aynı zamanda, Rusya ve İran'ın bölgesel çıkarlarını da korumuş ve ilerletmiştir. Moskova ve Tahran, Suriye sahasını kendi savunmalarının ön cephesi olarak görmüşlerdir. Rusya, Esad hükümetinin devrilmesinin, özellikle Kuzey Kafkasya'daki Müslüman nüfus arasında radikal İslam'ın daha da yayılmasına neden olmasından endişe duymuştur. İran ise Suriye hükümetinin olası çöküşünün, Tahran'ın bölgesel konumuna zarar vermesinden, Lübnan ve Irak ile olan ittifakını tehlikeye atmasından ve IŞİD'nin sınırlarına ulaşmasını kolaylaştırmasından kaygı duymuştur. Bu koşullarda, Moskova ve Tahran, Vaşinton'un

²⁶⁵ Zisser, E. (2015), The Russian and Iranian Military Intervention in Syria, , **Tel Aviv Notes**, <https://dayan.org/content/tel-aviv-notes-russian-and-iranian-military-intervention-syria>, (11/12/2023)

²⁶⁶ Borshchevskaya, A. (2023), The Treacherous Triangle of Syria, Iran, and Russia, **Middle East Quarterly**. Volume 20 Number 2, s.4

Orta Doğu'da yeni sorunlara ve çatışmalara müdahil olma konusundaki isteksizliğinden yararlanmışlar ve işbirliklerini geliştirmişlerdir.

Bu çerçevede, ortak çıkar ve tehditlerin mevcudiyeti Rusya ve İran'ı tarihte eşi benzeri görülmemiş bir şekilde birbirine yaklaştırmıştır. Bunda Moskova ve Tahran'ın ortak çıkarlarının ABD ve Batı çıkarlarına karşı ne derece örtüştüğünü fark etmeleri etkili olmuştur.²⁶⁷

Artan terör tehditleri, ekonomik çıkarlar, Afganistan'daki istikrarsızlık ve Orta Asya'da işbirliği olasılığı gibi ikili işbirliğini derinleştirmeye yönelik motivasyonlar çerçevesinde Suriye krizi, iki devletin ilişkilerinde bir zirve noktayı temsil etmektedir. Çünkü Rusya, Suriye'deki varlığını nüfuz alanını genişletmenin bir aracı olarak görmekte ve İran da Moskova'nın Suriye rejimini desteklemesini kendi lehine algılamaktadır. Bu temelde, Rusya'nın Orta Doğu devletleri ile ilişkilerinde denge sağlamaya çalışmasına rağmen, Suriye konusunda daha çok İran eksenine meylettiği görülmüştür. Suriye konusunda Rusya-İran işbirliğinin devam etmesi mümkün görülmekte, kısa vadeli bile olsa işbirlikleri ve taktiksel zaferlerin, Moskova ve Tahran arasında ortak bir stratejiyi güçlendirebileceğine işaret edilmektedir.²⁶⁸

Batı ittifakı açısından, Rusya ve İran, Orta Doğu'daki işbirliğinden eşit şekilde yararlanmaktadır. Çünkü bu işbirliği sayesinde Rusya, Akdeniz'de önemli bir hava üssü ve limana sahip olmaya devam etmekte ve Amerika ile müttefiklerine meydan okuyabilmektedir. Orta Doğu'da güç gösterisi yapan İran da Rusya'nın varlığı ile bölgedeki üstünlüğünü sürdürebilmektedir. Ayrıca İran, hava savunma kapasitesini artırmak için yıllardır almaya uğraştığı S-300 füze savunma sistemlerini elde etme imkanı bulmaktadır. Bunun yanı sıra İran, Rusya, Irak, Suriye ve Lübnan Hizbullah'ını içeren yeni bir koalisyon kurmayı başarmıştır. Amerikan çıkarları açısından bu işbirliği ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Sonuç olarak, Rusya ve İran'ın Suriye'deki ortaklığı, dünya çapında 60'tan fazla devletin koalisyonuna karşı daha etkili olmuş ve sahada üstünlük sağlamıştır. Bu durum, birçok Batılı devletin Suriye'deki gelişmelere yönelik yaklaşımını değiştirmesine neden olmuştur. Bu devletler, Suriye hükümeti ve Beşar Esad'a yönelik önceki tutumlarından geri adım atmak zorunda kalmıştır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na katılmak için New York'a giden dönemin Birleşik Krallık Başbakanı David Cameron, 27 Eylül 2015'te Esad'ın iktidardan çekilmesi gerektiği konusundaki önceki ısrarından geri adım atmıştır. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry de

²⁶⁷ Realist bir açıdan bakıldığında Rusya ve İran'ın Suriye ve Ukrayna'da Batı karşıtı işbirliklerinin faydaları işbirliği yapmalarının zararlarından daha fazladır ve işbirliğini sürdürmelerinin ve bunun stratejik bir zemine doğru ilerlemesini teşvik edici temel unsur bu gerçek olarak okunmalıdır.

²⁶⁸ Borshchevskaya, A. (2016), "Vladimir Putin and the Shiite Axis", **The Washington Institute for the Near East**, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/vladimir-putin-and-shiite-axis>, (04/12/2023).

Pletka, D. (2015), "US Weakness Gave Russia Courage to Act in Syria", **American Enterprise Institute**, <https://www.aei.org/articles/us-weakness-gave-russia-courage-to-act-in-syria/>, (04/12/2023).

Beşar Esad'ın iktidardan çekilmesi gerektiğini vurgulamakla birlikte, bu çekilmenin hemen gerçekleşmesinin gerekmediğini açıklamıştır.

Rusya ve İran'ın sahada üstünlüğü sağlamaları ve Suriye'nin ikinci büyük şehri olan Halep'in muhaliflerin ve radikal gruplarının elinden alınmasından sonra, krizle ilgili yeni bir siyasi çözüm süreci başlamıştır. Astana Süreci olarak da adlandırılan bu süreçte, Rusya ve İran etkili aktörler olarak ön plana çıkmışlardır. Böylelikle Suriye'de rejim değişimine odaklanan Cenevre görüşmeleri akim kalmış ve siyasi çözümün inisiyatifi ağırlıklı olarak Rusya ve İran'ın eline geçmiştir.²⁶⁹

3.6.3. Savunma ve Askeri Alandaki İşbirliği

Tablo-8 iki devlet arasında 1989-2022 yılları arasında gerçekleşen silah ticareti konusunda kapsamlı bilgi sunulmaktadır. 1989 yılından 2016 yılına kadar silah ticaretinin yönü Rusya'dan İran'a dönüktür. İran için Rusya en önemli silah tedarikçisi ortak konumundadır. Özellikle füze savunma ve saldırı sistemleri konusunda İran'ın Rusya'nın düzenli bir müşterisi konumunda olduğu görülmektedir. 2016 yılında Rusya'nın İran'a S-300 füze savunma sistemlerini satması İran'ın uzun yıllar Rusya ile yürüttüğü müzakerelerin bir sonucu olmuştur.

Rusya S-300 füze savunma sistemlerinin İran'a vermekte ihtiyatlı ve Batı ile İsrail'in hassasiyetlerini gözetten bir tutum içinde olmuştur. Ancak, Ukrayna konusunda Batı ile büyük bir mücadele içine girmesi ve Suriye krizine doğrudan müdahil olması Rusya'nın İran ile yaklaşması ile sonuçlanmıştır.²⁷⁰ Bu yaklaşma İran'ın yıllardır peşinde koştuğu sözkonusu füze savunma sistemlerini almasını sağlamıştır.

Diğer taraftan, Ukrayna Savaş'ının ardından iki devlet arasındaki silah ticaretinin yönü çift yönlü olmaya başlamıştır. Rusya-İran askeri ilişkileri bu bağlamda yoğunlaşmış ve çeşitlenmiştir. İran Rusya'ya İnsansız Hava Araçlarından oluşan saldırı silahları satmaya başlamıştır. Yapılan tahminlere göre ikili ticaret hacmi Ukrayna Savaş'ından sonra 1,75 milyar ABD Doları seviyesine ulaşmıştır.²⁷¹ İran'ın Rusya'dan gelişmiş savaş uçakları alımı yapacağına ilişkin açık kaynaklarda yer alan bilgiler ikili askeri işbirliğinin yoğunlaşacağına işaret etmektedir.

²⁶⁹ Rusya ve İran ile birlikte Türkiye de Astana sürecinin öncü ülkelerinden biri olmuştur. Bunda askeri olarak Türkiye'nin de Suriye'ye doğrudan müdahil olması etkili olmuştur.

²⁷⁰ Naseem, M. Y., & Mahmadoy, H. (2018), Russia-Iran Defense Cooperation: Past and Present. **İran Çalışmaları Dergisi**, 2(1), s.102.

²⁷¹ Shokri, U. (2024), "Iran-Russia Arms Trade: Geopolitics And Global Implications, **Iran International**", <https://www.iranintl.com/en/202402118761>, (04/12/2023).

Askeri bağlamda ikili askeri ilişkilerin görünür düzeyde yoğunlaşması Ukrayna savaşı ile ortaya çıkmış olsa da, bu işbirliğinin temelleri esasen Suriye krizinde iki devlet arasında oluşan işbirliği zemini ve tecrübesi ile atılmıştır. Suriye krizinde temeli atılan bu işbirliğinin etkileri halen devam etmekte ve Ukrayna sahasında da yansımaları görülebilmektedir.

Tablo 8: Rusya-İran Arasında Silah Transferlerine ilişkin Zaman Çizelgesi (1986-2023)²⁷²

1986	Sovyetler Birliği, İran'a 400 adet Strela-2 omuzdan ateşlenen yüzeye karşı füze sistemi göndermiştir.
1986-1987	İran, Sovyetlerden 200'den fazla BTR-60 zırhlı personel taşıyıcı satın almıştır.
1986-1989	Rusya, İran'a 400 adet BMP-1 hafif piyade savaş aracı göndermiştir.
1989	İran, Sovyetler Birliği'nden 25 adet MiG-29 satın almıştır.. İlk 14'ü 1990'da teslim edilirken, kalan 11'i 1991'de teslim edilmiştir.
1989	İran, Sovyetler Birliği'nden MiG uçaklarına genellikle monte edilen hava-hava füzesi olan 100 adet R-27 füzesi sipariş etmiştir.
1989	S-200 Füze Sistemi: Sovyetler Birliği tarafından İran'a 1980'lerin sonlarında satılan bir Rus S-200 hava savunma sistemi 1989: İran, Sovyetler Birliği'nden MiG-29 ve Su-24 savaş uçaklarına genellikle monte edilen 400 adet R-60 hava-hava füzesi sipariş etmiştir.
1989	İran, 300 adet R-73 kısa menzilli Sovyet hava-hava füzesi sipariş etmiştir.
1989	İran, Sovyetler Birliği'nden 42 adet S-200 hava savunma sistemi satın almıştır.
1990-1991	İran, Sovyetler Birliği'nden 25 adet MiG-29 ve 12 adet Su-24 taktik bombardıman uçağı almıştır.
1991-1993	İran, Sovyetler Birliği ile iki Kilo sınıfı denizaltı satın alma anlaşması imzalamıştır ve bu denizaltılar SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya tarafından teslim edilmiştir.
1991	İran, Rusya ile T-72 tankları ve BMP-2 zırhlı personel taşıyıcıları yerinde üretmek için bir anlaşma imzalamıştır.
1993-2001	Rusya, İran'a 400'den fazla BMP-2 hafif piyade savaş aracı göndermiştir.
1993-2001	İran, Rusya'dan en az 422 T-72 tank satın almıştır.
1996	İran, Rusya'dan ek bir Kilo sınıfı denizaltı almıştır.
2000-2003	İran, Rusya'dan 40'tan fazla Mi-8/Mi-17 helikopteri almıştır.
2006	İran, iddiaya göre Rusya'dan 6 adet Su-25 satın almıştır.
2006-2007	İran, 29 adet Tor-M1 hava savunma füze sistemi ve sistemin üzerinde 700'den fazla füze almıştır.
2016	Rusya, S-300 hava savunma sistemlerini İran'a satmıştır. Ayrıca İran 64N6 Aerial Search Radar sistemlerini temin etmiştir.
11 Temmuz 2022	Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan, İran'ın Ukrayna'daki savaşta Rusya'ya "birkaç yüz kadar" insansız hava aracı sağlamaya hazırlandığını açıklamıştır.
5 Ağustos 2022	Ukraynalı Cumhurbaşkanı Danışmanı olan Oleksiy Arestovych'e göre, İran, 46 İHA'yı (Shahed-129 dahil) Ukrayna'ya karşı kullanmak üzere Rusya'ya satmıştır.
19 Ağustos 2022	Moskova'ya en az üç tür İran İHA'sını taşıyan Rus kargo uçakları, Tahran'dan kalkmıştır.
20 Ağustos 2022	Bir Rus askeri uçağı Tahran'a uçmuş ve şunları taşımıştır: 145 milyon dolar nakit para, Bir İngiliz NLAW tanksavar füzesi, Bir ABD Javelin tanksavar füzesi, Bir ABD Stinger uçaksavar füzesi, Sky News'e göre, İngiliz ve Amerikan mühimmatları aslen Ukrayna için bir sevkiyat içindi. Ancak Rusya mühimmatları engelledi. Bunun karşılığında İran, Rusya'ya 100 adet Shahed-136 intihar İHA'sı dahil olmak üzere 160 İHA sağlamıştır..
14 Ekim 2022	İran, Rusya'nın Doğu ve Güney Ukrayna'ya insansız hava araçları konusunda askeri eğitim vermek için onlarca Devrim Muhafızı uzmanını göndermiştir.

²⁷² Rusya'dan İran'a yapılan silah transferleri ve iki ülke arasındaki ortak tatbikatların zamana göre gelişimi için bakınız: United State Institute of Peace (2023), "Iran & Russia Burgeoning Military Ties", <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/may/18/iran-russia-burgeoning-military-ties>, (05/12/2023).

Tablo 8: Devamı

9 Aralık 2022	Ulusal Güvenlik Konseyi'nden John Kirby, İran'ın Rusya'nın "en büyük askeri destekçisi" haline geldiğini iddia etmiştir. "Karşılığında Rusya, İran'a eşi benzeri görülmemiş bir düzeyde askeri ve teknik destek sunuyor." Moskova ayrıca, Tahran'a helikopterler ve hava savunma sistemleri sağlamayı "önümüzdeki yıl içinde" planlayabilir. İddiaya göre İranlı pilotlar 2022 ilkbaharında Rusya'da Sukhoi Su-35, ileri seviye bir savaş uçağı uçurmak için eğitime başladılar.
9 Mayıs 2023	ABD, İran'ın Moskova'nın yüzlerce mil doğusunda bir İHA fabrikası kurma çabalarını desteklediğini açıklamıştır. Ulusal Güvenlik Konseyi'nden John Kirby'e göre, fabrika 2024'te İHA üretmeye başlayabilir. Tahran'ın, Karadeniz üzerinden İran'a İHA ithal etmek yerine kendi İHA tedarikini üretecek tesis için malzeme sağladığı bildirildi. İslam Cumhuriyeti'nin Rusya'dan savaş uçakları, saldırı helikopterleri, hava savunma sistemleri, askeri radarlar ve diğer ekipmanlar için "milyarlarca dolar" değerinde malzeme talep ettiği belirtildi. Kirby, "Bu, Ukrayna'ya, İran'ın komşularına ve uluslararası topluluğa zarar veren tam ölçekli bir savunma ortaklığıdır" dedi.
2 Eylül 2023	İran, Rusya'dan en az iki Yak-130 eğitim uçağı aldı, İran medyasına göre. Savaş uçağı olarak da kullanılabilen eğitim uçakları, raporlara göre İsfahan eyaletinde Hava Kuvvetleri tarafından tutuldu. İranlı haber kuruluşu ISNA, uçakların pilotları daha gelişmiş savaş uçaklarını uçurmak için eğiteceğini ekledi.

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

İran ve Rusya arasında silah ticareti canlı ve dinamik kalma potansiyeli olan bir konudur. 2016 yılı içinde iki taraf arasında müzakeresi yapılan silah ticaretinin tutarının 8 milyar ABD Doları değerinde olduğu tahmin edilmektedir.²⁷³

İki devlet Savunma Bakanları arasında yapılan görüşmelere ilişkin bilgiler Tablo 9'de yer almaktadır.

Tablo 9: Rusya-İran Savunma Bakanları Düzeyinde İkili Görüşmeler Tablosu

Tarih	İran Savunma Bakanı	Rusya Savunma Bakanı	Yer
Ocak 2015	Hossein Dehghan	Sergey Shoigu	Tahran
Ağustos 2016	Hossein Dehghan	Sergey Shoigu	Moskova
Nisan 2018	Amir Hatami	Sergey Shoigu	Moskova
Temmuz 2019	Amir Hatami	Sergey Shoigu	Tahran
Eylül 2020	Mohammad Bagheri	Sergey Shoigu	Moskova
Kasım 2021	Mohammad Bagheri	Sergey Shoigu	Tahran

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

Tablo 10'da ise İki Rusya ve İran'ın katıldığı ortak tatbikatlar yer almaktadır.

²⁷³ Bodner, M. (04.03.2016), "Iran Seeks Russian Fire Power," *The Moscow Times*.

Tablo 10: Rusya ve İran'ın Katıldığı Ortak Tatbikatlar

Tarih	Tatbikat İsmi
Ekim 2014	Rus ve İran savaş gemileri Hazar Denizi'nde ortak bir tatbikat gerçekleştirmiştir
Ağustos 2015	İki Rus savaş gemisi, Hazar Denizi'nde İran gemileriyle üç günlük bir ortak tatbikata katılmıştır.
Temmuz 2017	İran ve Rus gemileri, İran'daki üç günlük bir Rus ziyaretinin bir parçası olarak ortak bir tatbikat gerçekleştirmiştir
Ekim 2017	Bir İran filosu, Hazar Denizi'nde üç günlük bir tatbikat için Rus gemilerine katılmıştır
Aralık 2019	İran, Rusya ve Çin, ilk ortak deniz tatbikatı "Deniz Güvenlik Kemerini"
Eylül 2020	Güney Rusya'da altı günlük "Kafkasya 2020" tatbikatı
Şubat 2021	İran Rusya ikinci "Deniz Güvenlik Kemerini" tatbikatı
Ocak 2022	Deniz Güvenlik Kemerini ortak deniz tatbikatları
Mart 2023	İran, Rusya ve Çin, Umman Körfezi'ndeki dördüncü "Deniz Güvenlik Kemerini" ortak deniz tatbikatı

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

Tatbikatların yapısına bakıldığında Rusya ve İran'ın deniz kuvvetlerinin bünyesinde gerçekleştikleri, Umman Körfezi'nde yapılan tatbikatlara Çin donanmasının da katılmaya başladığı görülmektedir. Tatbikat yerleri Hazar ve Umman körfezleridir. Bu durum iki devletin Orta Asya, Kafkaslar ve Umman-Basra Körfezlerinde Batı'nın askeri konuşlanmalarına karşı ortak bir tutum olarak okunabilir.

3.6.4. Ticari ve Ekonomik Gelişmeler

Suriye krizi Rusya ve İran ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu kriz iki devleti birbirlerine yakınlaştırmış ve ilişkilerinin farklı sektörlerde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda iki devletin birbirlerini daha iyi anlamalarını ve birbirlerine daha fazla güven duymalarını temin etmiştir. Suriye konusu önemli bir işbirliği tecrübesi ortaya çıkarmış ve bu sayede sadece krizle ilgili olarak değil kriz dışındaki konularda da ikili işbirliğini teşvik etmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil-6 Rusya'nın İran ile ithalat, ihracat ve ticaret dengesi verilerini içermektedir. 2005 yılından itibaren bakıldığında İran'ın Rusya'ya olan ihracatı istikrarlı bir şekilde artmaktadır. 2015 yılında yakalanan ivme ile 2019 yılına gelindiğinde İran'ın ihracatı keskin şekilde yükselmektedir. Diğer taraftan Rusya'nın İran'a olan ihracatı daha istikrarsız bir trend izlemektedir. Ancak, 2015 yılında Suriye krizinde ikili işbirliğinin somut bir zemin yakalamaya başladığı andan itibaren Rusya'nın ihracat trendi artış yönlü bir eğilim kazanmaktadır.

Şekil 6: Rusya'nın İran ile Ticaret Verileri (2005-2021)

Kaynak: statista.com internet sayfasından temin edilmiştir.

Rusya ve İran'ın ekonomik yapıları iki taraf arasında ticareti teşvik edici değildir. İki ülke petrol ve doğalgaz alanında önde gelen üreticilerdir ve milli gelirlerinin kaydadeğer bir kısmı bu sektörlerle dayanmaktadır. Dolayısıyla bu sektörlerde birbirlerini tamamlayıcı değil esasen birbirleri ile rekabet potansiyeli olan aktörlerdir. İki devletin de şirketleri, petrol ve gaz ihracatları üzerinde Batı tarafından uygulanan yaptırımlar nedeniyle Asya pazarında ortak müşterilere hitap etmektedirler. Bu durum doğal olarak daha fazla pay alma konusunda ticari olarak bir rekabeti doğurmaktadır. Rusya'nın son dönemlerde Asya'ya olan petrol ihracatını iki katına çıkarması ve bunu yaparken düşük fiyat politikası izlemesi kıtaya olan İran petrol ihracatını olumsuz etkilemiştir.²⁷⁴ Benzer bir durum çelik sektörü için de meydana gelmiştir.

Ekonomik ve ticari yapıda var olan bu rekabetçi yapıya rağmen, Suriye krizi ve Ukrayna krizi neticesinde ilerleyen siyasi ve askeri ilişkiler ekonomik ve ticari alanda da ortak yatırımları ve ikili ticaret hacmini arttırmayı teşvik etmektedir.

²⁷⁴ Mahmoudian, A. (2023), "Economic Incompatibility Limits Russia-Iran Ties", Stimpson Center, <https://www.stimson.org/2023/economic-incompatibility-limits-russia-iran-ties/>, (04/12/2023).

2015 yılında Rusya Enerji Bakanı Novak'ın Tahran ziyaretinde 35-40 milyar ABD Doları seviyesinde ortak projelerin hayata geçirileceği bildirilmiştir.²⁷⁵ Bu kapsamda, demiryolu ve ulaştırma sektörü, güç santralleri ve petrol projeleri öne çıkan sektörler olmuştur.

Tablo 11 Rusya ve İran arasında 2014-2022 yılları arasında imzalanan ekonomik nitelikli anlaşmalar yer almaktadır. Anlaşmaların niteliğine bakıldığında petrol, enerji, nükleer ve savunma sanayii alanında kaydadeğer değerlerde ortak yatırım projelerinin hayata geçirilmesi öngörülmektedir. İki tarafın Batı yaptırımlarına maruz kaldıkları bu dönemde yaptırımların etkisiz kılınmasına yönelik finansal ve ticari anlaşmalar da dikkat çekmektedir.

Tablo 11: Rusya-İran Arasında 2014-2022 Döneminde İmzalanan Ekonomik Nitelikli Anlaşmalar

Yıl	Değer (Dolar)	Alan	Özel Detaylar	İran Tarafından İmzacı Kuruluşlar
2014	20 milyar \$	Mal Karşılığı Petrol	İran, Rus malları karşılığında petrol tedarik etmeyi kabul ettiği bir takas anlaşması.	İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC)
2015	1,2 milyar \$	Nükleer Enerji	Buşehr Nükleer Santrali'nde iki ek reaktör inşa edilmesine yönelik anlaşma.	İran Atom Enerjisi Kurumu (AEOL)
2016	10 milyar \$	Enerji ve Altyapı	Petrol sahalarının geliştirilmesi, enerji santrallerinin ve demiryollarının inşasını içeren bir dizi anlaşma.	İran Petrol Bakanlığı, Enerji Bakanlığı
2017	2,5 milyar \$	Petrol ve Gaz	İran'da petrol ve gaz sahalarının ortak keşfi ve geliştirilmesine yönelik anlaşma.	İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC)
2018	5 milyar \$	Bankacılık ve Finans	Yerel para birimlerinde ticaretin kolaylaştırılması ve ABD yaptırımlarını atlatmak için ortak bir banka kurulmasına yönelik anlaşma.	İran Merkez Bankası
2019	3 milyar \$	Savunma	Ortak tatbikatlar ve silah satışlarını içeren askeri işbirliği anlaşması.	İran Savunma Bakanlığı
2020	2 milyar \$	Ulaşım ve Altyapı	Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru (INSTC) projesinde işbirliği yapılmasına yönelik anlaşma.	İran Yol ve Kentsel Gelişim Bakanlığı
2021	4 milyar \$	Enerji	Hazar Denizi'ndeki İran'ın Chalous gaz sahasının geliştirilmesine yönelik anlaşma.	İran Petrol Bakanlığı
2022	40 milyar \$	Petrol ve Gaz	Petrol ve gaz sektöründe kapsamlı işbirliği, ortak girişimler de dahil olmak üzere Mutabakat Zaptı.	İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC)

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

3.6.5. İran'ın ŞİÖ ve AEB ile İlişkileri

Rusya ve İran'ın Suriye'de Batı karşıtı geliştirdikleri işbirliğinin diğer alanlarda da ikili ilişkilerini teşvik ettiğine değinilmişti. Rusya-Batı gerginliği arttıkça Rusya'nın Avrasya politikası daha dinamik ve etkin hale gelmektedir. Benzer şekilde, İran Batı tarafından izole edildikçe ve

²⁷⁵ "Iran, Russia Agree on Multi-billion Dollar Joint Projects" (23.10.2015), **Anadolu Ajansı**.

İsrail-ABD tehdidi ile daha fazla karşı karşıya geldiği oranda Batı kurumlarına alternatif olarak Çin ve Rusya gibi büyük güçler tarafından öncülük edilen uluslararası kuruluşlara ilgisini arttırmaktadır.

Bu bağlamda, İran 2023 yılında ŞİÖ'ye tam üye olarak katılım sağlamıştır. 2005 yılında gözlemci statüsünde örgüte dahil olmuş ve 2008 yılında tam üye olmak için başvuruda bulunmuştur. Batı tarafından nükleer programı nedeniyle maruz kaldığı izolasyona rağmen İran Batı ile ilişkilerini süreç içerisinde tam olarak koparmak istememiştir.²⁷⁶ Uzun bir dönemden sonra, İran'ın ŞİÖ'ye tam üyeliğinin gerçekleşmesi Suriye krizinde başlayan Rusya-İran işbirliğinin daha ileri bir seviyeye geçmesi olarak yorumlanabilir.

Diğer taraftan, İran ve AEB arasında 2018 yılında bir Serbest Ticaret Alanı kurulması konusunda ara anlaşma imzalanmış ve 2019 yılında yürürlüğe girmiştir.²⁷⁷ 2023 yılında ise taraflar arasında Serbest Ticaret Alanı'nın oluşturulduğuna ilişkin Anlaşmanın imzalandığı duyurulmuştur.²⁷⁸ Bu anlaşma kapsamında İran tarafından AEB üyesi devletlere ihraç edilen malların yüzde 87'sinde gümrük tarifelerinin kaldırılması öngörülmüştür.

Tablo 12'de Rusya-Suriye ekonomik ilişkilerini yansıtan görüşmeler yer almaktadır. Bu bağlamda, enerji, nükleer, ulaştırma ve finansal sektörler yer almaktadır.

²⁷⁶ Fulton, J. (2023), "Iran Joining the SCO isn't Surprising. But Beijing's Promotion of Illiberal Norms in Eurasia Should Get More Attention". **Atlantic Council**, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/iran-sco-china-bri-illiberal-norms/>, (06/12/2023)

²⁷⁷ AEB resmi internet sayfası, <https://eec.eaeunion.org/en/comission/departement/dotp/torgovye-soglasheniya/iran.php>

²⁷⁸ AEB resmi internet sayfası, <https://eec.eaeunion.org/en/news/caes-i-iran-sozdayut-polnoformatnuyu-zonu-svobodnoy-torgovli/>

Tablo 12: Rusya-İran Ekonomik Odaklı Görüşmeler

Petrol ve Enerji	İran Petrol Bakanı	Rusya Enerji Bakanı
Ocak 2012	Rostam Ghasemi	Alexander Novak
Eylül 2013	Bijan Namdar Zangeneh	Alexander Novak
Şubat 2015	Bijan Namdar Zangeneh	Alexander Novak
Haziran 2016	Bijan Namdar Zangeneh	Alexander Novak
Kasım 2017	Bijan Namdar Zangeneh (Oil Minister)	Alexander Novak
Mart 2018	Bijan Namdar Zangeneh (Oil Minister)	Alexander Novak
Nisan 2019	Bijan Namdar Zangeneh (Oil Minister)	Alexander Novak
Ekim 2020	Bijan Namdar Zangeneh (Oil Minister)	Alexander Novak
Mayıs 2021	Javad Owji (Oil Minister)	Nikolai Shulginov
Eylül 2022	Javad Owji	Nikolai Shulginov
Nükleer	İran AEOI Başkanı	Rusya Rosatom Başkanı
Şubat 2014	Ali Akbar Salehi	Sergey Kiriyenko
Ağustos 2015	Ali Akbar Salehi	Sergey Kiriyenko
Mart 2017	Ali Akbar Salehi	Sergey Kiriyenko
Aralık 2018	Ali Akbar Salehi	Sergey Kiriyenko
Nisan 2019	Ali Akbar Salehi	Sergey Kiriyenko
Ocak 2020	Ali Akbar Salehi	Sergey Kiriyenko
Şubat 2021	Mohammad Eslami	Sergey Kiriyenko
Kasım 2022	Mohammad Eslami	Alexey Likhachev
Ulaştırma	İran Ulaştırma Bakanı	Rusya Ulaştırma Bakanı
Aralık 2015	Abbas Akhoundi	Maxim Sokolov
Mayıs 2017	Abbas Akhoundi	Maxim Sokolov
Telekom	İran Telekom Bakanı	Rusya Telekom Bakanı
Eylül 2016	Mahmoud Vaezi	Nikolai Nikiforov
Ekim 2018	Mohammad Javad Azari Jahromi (Minister of ICT)	Konstantin Noskov
Merkez Bankası	İran Merkez Bankası Başkanı	Rusya Merkez Bankası Başkanı
Şubat 2017	Valiollah Seif	Elvira Nabiullina
Haziran 2019	Abdolnaser Hemmati	Elvira Nabiullina

Kaynak: Açık kaynaklardan derlenmiştir.

Yukarıda Tablo 11’den de görüleceği üzere, Rusya ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler nükleer, enerji, ulaştırma, iletişim ve finans gibi farklı alanlarda çok boyutlu olarak gelişmektedir. Rusya’nın da İran’a benzer şekilde finansal yaptırımlara maruz kalmaya başlaması, taraflar arasında yaptırımların finansal etkilerini azaltmak ve alternatif uluslararası finans ve ödeme sistemlerinin geliştirilmesi amacıyla işbirliğini teşvik etmektedir. Bu bağlamda iki devletin finans ve para kuruluşları arasında görüşmeler yapılmaktadır.

Yukarıda değinilen yapısal nedenlerden dolayı iki devlet arasında ekonomik ve ticari ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlese de Suriye krizi ile birlikte somutlaşmaya başlayan işbirliği iradesi dinamizmini korumaktadır. İki ülke yetkilileri tarafından yapılan açıklamalarda, yıllık 10 milyar ABD Doları ticaret hacmi hedefine ulaşılması planlanmaktadır.

3.6.6. İşbirliğini Etkileyen Teşvik Edici Unsurlar

Rusya-İran işbirliğinde temel unsur Rusya'nın yaklaşımındaki değişim olmuştur. Zira, tarihi süreç içerisinde önceki bölümde de üzerinde durulduğu üzere, bu ilişki asimetrik bir yapı içinde Rusya'nın inisiyatifi ile gelişme ya da gerileme eğilimi göstermiştir. İran hem uluslararası güç dengesinde Rusya'ya göre göreceli olarak daha az güç sahibi olması hem de Suriye krizi başladığında bölgesel çıkarları açısından Rusya'ya daha fazla bağımlı olması nedeniyle bu işbirliğini daha fazla teşvik etmiştir.

3.6.6.1. İran'ın Etkin Bir Aktör Olarak Rusya'ya Güven Vermesi

Suriye krizinde güvenlik ve askeri alanda Rusya-İran işbirliği sembolik değeri yüksek ve etkileri bölgesel ve uluslararası düzeyde büyük olan bir olay olmuştur. Bu açıdan bakıldığında bu işbirliğini yeni bir dönemin başlangıcı olarak okumak mümkündür.

Rusya neden Suriye'ye doğrudan müdahil olmuştur? Bu sorunun cevabı İran ile Suriye sahasında ve ötesinde yapabileceğine inandığı işbirliğinde yatmaktadır. Rusya Suriye'ye askeri bağlamda ağırlıklı olarak hava kuvvetleri ile müdahil olmuştur. Sadece hava kuvvetleri ile dört bir yandan saldırı altında olan ve kuşatılmış durumda olan Esad yönetimini ayakta tutması teknik olarak kolay görülmemektedir. Karada İran'a bağlı kuvvetlerin desteği sayesinde bu işbirliği askeri olarak etkin hale gelmiş ve olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Rusya İran'ın aksine krizin başlangıcında Esad yönetimine fazla kaynak ayırmamıştır. Esasen Arap Baharı'nın yaşandığı Tunus, Mısır, Libya, Yemen gibi devletlerde yaşanan gelişmelere karşı aktif bir askeri tutum almamış ve sessiz kalmıştır. Hinterlandında bulunan Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan renkli devrimlerde görülen Rusya'nın müdahaleci tutumu Orta Doğu'da Suriye krizinde görülmüştür. Fiziksel askeri gücünün ötesinde bulunan bu coğrafyaya doğrudan müdahil olmasında İran'ın sahadaki konumlanması ve teşviki etkili olmuştur.²⁷⁹ İran'ın Suriye sahasındaki etkinliğini de dikkate alarak, Rusya Suriye krizinde Batı'ya karşı sessiz kalmamış ve açık olarak cephe almıştır.

Rusya'yı Suriye konusunda böyle bir tutuma iten diğer teşvik edici unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür:

²⁷⁹ Bu konuda İranlı yetkililerin yoğun gayretleri olmuştur. Özellikle Devrim Muhafızları komutanlarından Kasım Süleymani'nin buradaki rolüne dikkat çekmek gerekmektedir.

3.6.6.2. Suriye'nin Orta Doğu'da Rusya'nın Tek Müttefiki Olarak Kalan Son Ülke Olması

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya ile uyumlu çalışan Orta Doğu'daki Arap devletlerinde Batı ittifakının da teşvikiyle rejim değişiklikleri gerçekleşmiştir. Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreçte Suriye Rusya'nın bu bölgedeki en önemli müttefiki olarak kalmıştır. Suriye'de rejimin değişip radikal grupların eline geçmesi ve Batı ittifakına yanaşması Rusya'nın bölgedeki çıkarları açısından yakın bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Rejimin korunması ve istikrarının sağlanması Rusya için Orta Doğu'daki en önemli müttefikinin korunması anlamına gelmektedir.

3.6.6.3. Akdeniz'de Varlık

Rusya Sovyetler döneminden itibaren Suriye'nin Tartus Limanı'nda deniz üssüne sahip olmuştur. Bu üssün kaybedilmesi Rusya için bölgedeki tek ve son üssünün kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, Güney denizlerinde faaliyet gösteren Rus donanmasına ait gemilerin ikmali açısından da telafisi mümkün olmayan bir kayıp olarak görülmektedir.

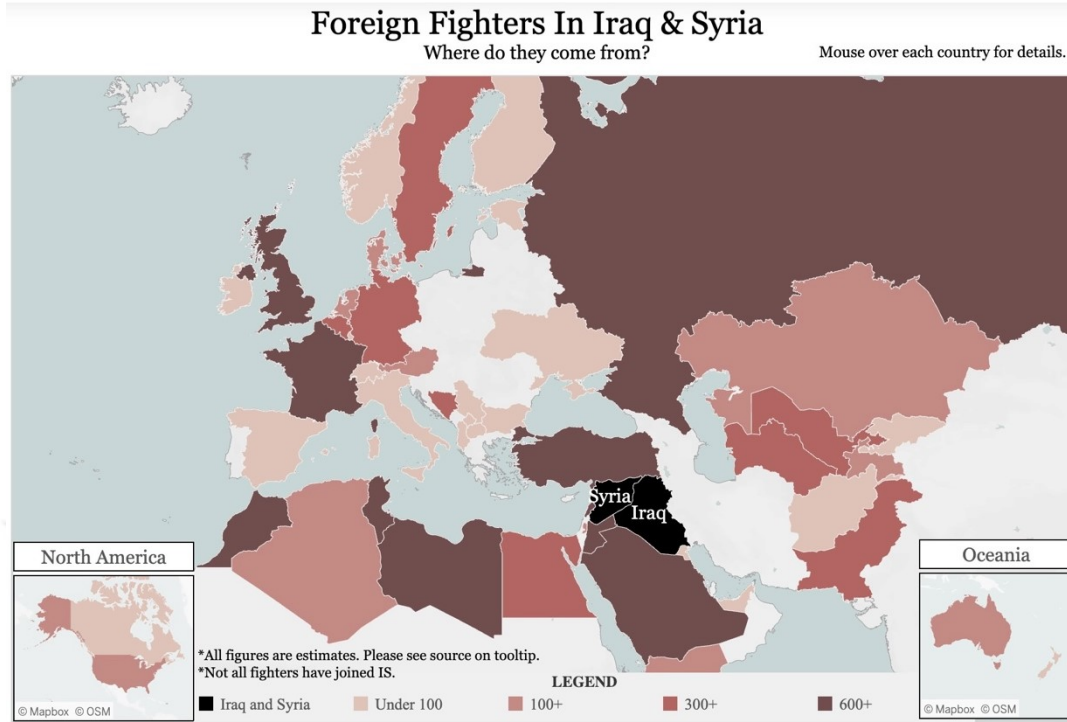
Rusya için enerji jeopolitiği öncelikli bir dış politika konusudur. Akdeniz Orta Doğu'dan ve Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya yönelen enerji güzergahında stratejik bir konuma sahiptir. Rusya'nın uzun vadeli çıkarları açısından Akdeniz bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla Akdeniz'de varlığının anahtarı konumunda olan Suriye'de kendi aleyhinde bir rejim değişikliğine karşı çıkmış ve rejimin desteklenmesine ciddi kaynak ayırmıştır.

3.6.6.4. Terörizm ve Aşırılıkla Mücadele

Suriye'ye dünyanın değişik bölgelerinden gelen yabancı savaşçıların sayısı ve bu savaşçıların arasında eski Sovyet Cumhuriyetlerinden ve Kafkasya'dan birçok insanın yer alması Rusya için alarm verici bir tehdit oluşturmuştur. Bu savaşçıların radikal Sünni örgütler bünyesinde Selefiist ideolojileri benimsemesi Rusya'da endişe verici bir algının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle bu örgütler bünyesine katılan Rus vatandaşların Suriye'den sonra ülkelerine dönmesi durumunda bunun ortaya çıkaracağı tehdit ile mücadele öncelikli bir konu olmuştur.²⁸⁰

²⁸⁰ 1990'lı yıllarda Kuzey Kafkasya'da terörist güçlerle mücadeleye ve Çeçenistan'daki ayrılıkçıları bastırmaya yoğun bir şekilde dahil olan Rusya, bu bölgelerde terörizmin yeniden canlanmasına ve bunun ülke içindeki güvenlik sonuçlarına karşı büyük bir hassasiyet taşımaktadır.

Şekil 7: Suriye ve Irak'ta Geldikleri Yerlere Göre Yabancı Savaşçıların Dağılımı

Kaynak: International Center For The Study of Radicalization And Political Violence, 2015

Şekil-7 Suriye ve Irak'ta geldikleri topraklara göre 2015 yılında yabancı savaşçıların sayılarını göstermektedir. Rusya 600'dan fazla katılımcı ile en çok yabancı savaşçının geldiği ülkeler arasında başta yer almaktadır. Bu gruplar içinde yer alan yabancı savaşçılar Esad yönetimini olduğu gibi Moskova hükümetini de düşman olarak görmektedir. Kafkasya'yı Rusya'dan ayırıp Kafkasya İslam Emirliği'ni kurma iddiasındadır. Rusya açısından dikkate değer bir diğer husus, etnik ayrılıkçılığın selefi ideolojisi ile birleşmesi ve bunun Kafkasya'dan daha fazla kişiyi radikal Sünni gruplara katılmaya teşvik etmesi olmuştur.

Savaş tecrübesine sahip bu kişilerin terör eylemleri ve kitlesel katliamlara neden olabileceği Rusya tarafından gözönünde bulundurulmaktadır. Nitekim bu gruplar tarafından son döneme kadar Rusya'da katliam boyutuna varacak derecede eylemler yapılmıştır. Bu kişilerin savaş tecrübelerini başkalarına aktarmaları durumunda, Kuzey Kafkasya, Rusya için güvensiz bir bölgeye dönüşecektir. Bunun yanı sıra, ABD, Türkiye, Suudi Arabistan ve diğer Arap devletlerinin bu kişilerle olan bağlantıları artmıştır. Sonuç olarak, Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki güvenlik durumunun kırılgan yapısı dikkate alındığında Rusya Suriye iç savaşına doğrudan müdahil olup bu kişilerle Suriye sahasında mücadele etme yönünde bir tutum ortaya koymuştur.²⁸¹ Bu durum, Rusya'yı Suriye konusunda kararlı olması konusunda teşvik etmiştir.

²⁸¹ Sinclair, N.(2020), A Logic All Its Own Russian Operational Art in the Syrian Campaign, **English Military Review**, January-February 2020, s.13.

3.6.6.5. Batı ile Jeopolitik Rekabet ve İşbirliğinin Sınırları

Suriye krizine geline süreçte ABD Rusya'yı güvenliği açısından başlıca tehditlerle karşı karşıya getirmiştir. Renkli devrimlerin teşvik edilmesi ve desteklenmesi, Rusya'ya muhalif siyasi elitlerin iktidarı ele geçirmelerini sağlaması, askeri üsler kurma çabası ve askeri varlık göstermeye gayret göstermesi bunun bariz örneklerini oluşturmuştur. Bu durum, Rusya'nın yakın bölgesinde güvenlik sorunları ile uğraşmasına yol açmış ve uluslararası siyaset ölçeğinde Rusya'yı güç dağılımında zayıf bir konuma itmiştir.

Rusya bu tabloyu Suriye'de Batı ittifakına doğrudan karşı cephe açarak değiştirmeye çalışmıştır. Rusya'nın Suriye'deki varlığı bu yönüyle Batı ile olan jeopolitik rekabetini Sovyetler Birliği'nin eski sınırlarının ötesine taşımasına imkan sunmuştur. Uluslararası güç rekabetinin odağı bu açıdan Rusya'ya komşu olan bölgeden başka alanlara kaymış ve Rusya ABD ile bölgesel bir krizde müzakere eden majör bir aktör haline gelmiştir. Esasen bu sayede Rusya, Sovyetlerin dağılmasının ardından ilk defa politik rekabet ve ihtilafını Sovyetler Birliği'nin eski sınırlarının ötesine yani Avrasya'nın dışına taşıyabilmiştir. Suriye krizinde Rusya, Afganistan, Gürcistan ve Ukrayna'dan sonra ilk defa Avrasya dışında askeri güç kullanmıştır. 2014 yılından itibaren Ukrayna nedeniyle karşı karşıya olduğu baskı ve izolasyona karşı Rusya Suriye'de askeri varlık göstererek uluslararası düzeyde büyük güç olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Rusya ve İran bu yönden kendilerini ortak tehdit ve yaptırımlarla karşı karşıya bulmuştur. Dünyada uygulanan yaptırımlar bakımından İran en baş sırada iken Rusya geline süreçte en çok yaptırıma tabi olan devlet konumuna gelmiştir. Ocak 2024 itibariyle Rusya'ya yönelik 20 binden fazla yaptırım söz konusudur.²⁸² Avrupa Birliği, ABD'ye paralel olarak 2014 yılından başlamak üzere Rusya'ya karşı çok sayıda yaptırımı devreye sokmuştur.²⁸³ ABD tarafından da Rusya'nın enerji ve kritik sektörlerindeki ticaret ve yatırımları hedef alan yaptırımlar peyderpey devreye girmiştir.²⁸⁴

Rusya'nın Suriye'deki çatışmalara askeri olarak doğrudan müdahil olması ve Suriye'de rejimi koruma iradesini güç gösterisi ile ortaya koyması İran'ın Suriye'deki varlığı ile mümkün olabilmıştır. Rusya'nın Suriye'yi Batı ile müzakerelerde Ukrayna'ya karşı bir pazarlık unsuru olarak değerlendirdiğine ilişkin görüşlerin aksine Rusya en başından itibaren Suriye'deki

²⁸² Georgia Forbes (2024), "The Most Sanctioned Countries", [https://forbes.ge/en/the-most-sanctioned-countries/\(04/06/2024\)](https://forbes.ge/en/the-most-sanctioned-countries/(04/06/2024)).

²⁸³ European Council, "EU sanctions against Russia explained" <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> (16/08/2024).

²⁸⁴ Global Witness , "Ukraine, Putin, Gas and Sanctions-FAQs" (2024), [https://www.globalwitness.org/en/blog/ukraine-putin-gas-and-sanctions-faqs/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwz7C2BhDkARIsAA_SZKZplwKlNpAok_IqurCHenCidbAriL0IxnFfV1pJ0_xZGjCGzakoqWUaAqXsEALw_wcB,\(10/08/2024\)](https://www.globalwitness.org/en/blog/ukraine-putin-gas-and-sanctions-faqs/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwz7C2BhDkARIsAA_SZKZplwKlNpAok_IqurCHenCidbAriL0IxnFfV1pJ0_xZGjCGzakoqWUaAqXsEALw_wcB,(10/08/2024)).

çıkarlarını dolayısıyla Esad rejiminin devamını desteklemiştir. Ancak, bunu yaparken krizin ilk yıllarında doğrudan askeri müdahalede bulunmak konusunda çekimser kalmıştır. Krizin rejim açısından kırılma bir noktaya ulaşmasının ardından İran'ın diplomatik gayretleri ve sahadaki askeri varlığının Rusya'ya verdiği güven Rusya'nın krize doğrudan müdahil olmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.²⁸⁵

Rusya-İran ilişkileri incelendiğinde işbirliğinin temellerinin ve dayanağının ikili düzeydeki ilişkilerden ziyade bazı uluslararası anlaşmazlıklar ve bölgesel krizler olduğu görülmektedir. İki devlet çok kutuplu bir uluslararası sistemi desteklemektedir ve Batı hegemonyasına karşı çıkmaktadır. BM'nin uluslararası krizlerdeki rolünün artmasını desteklemekte ve terörle mücadele gibi güvenlik konularında ortak bakış açısına sahiptirler.

Diğer taraftan, Rusya'nın İran ile tüm konularda işbirliğinin belli sınırları bulunmaktadır. İran ile kapsamlı bir ortaklık ve ittifak Rusya'yı İslam dünyasındaki dini ve mezhebi temeldeki ihtilafların bir tarafı haline getirerek başlıca Körfez Arap devletleri ile karşı karşıya getirme riski taşımaktadır.

Bu bağlamda, Rusya İran'ın Batı ile mücadelesinde İran ile askeri alanda yaptığı işbirliğini İran'ın Arap devletleri ya da İsrail ile mücadelesinde yapma konusunda ihtiyatlı bir tutum sergilemektedir. Doğrudan kapsamlı bir ittifak uluslararası ve bölgesel düzeydeki diğer ihtilaflarda da etkin rol oynamak isteyen iki devlet için de sınırlayıcı bir durum ortaya koymaktadır. Kapsamlı bir ittifak doğal olarak iki devlete karşı diğer aktörlerin Batı ittifakına yanaşmalarını teşvik etmektedir. Örneğin bu durum Rusya cenahında uzun vadeli çıkarlar bakımından zararlı olarak yorumlanmaktadır.

Sınırlayıcı bu faktörlere rağmen gerek Suriye konusunda gerekse diğer bölgesel konularda İran kadar Rusya ile ortak çıkar ve tehditleri uyumlu olan başka bir devlet yoktur. Son yıllarda Rusya'nın İran dışında bu denli istihbari ve askeri işbirliği yaptığı başka bir devlet olmamıştır. Bu işbirliğinin yakın gelecekte de devam etmesi beklenmektedir.

Diğer taraftan, Rusya ve İran arasında, Şam yönetiminin desteklenmesi yönünde oluşan uyumun, bölgedeki diğer krizlerde de sağlanması kolay görünmemektedir. Örneğin, Yemen'de ABD karşıtı bir hareket olarak kabul edilen ve güçlenmesi Aden Körfezi ve Bab el-Mandeb Boğazı'nın jeopolitiğini değiştirebilecek olan Ensarullah hareketine Rusya tam destek verme

²⁸⁵ Bu görüş İran tarafının sıklıkla dile getirdiği bir değerlendirmedir. İran'ın Rusya'yı savaşa müdahil olması yönünde yoğun şekilde diplomatik gayret gösterdiği bilinmektedir. Bununla birlikte, Suriye ordusunun karada yetersiz ve eksik hali karşısında İran sağladığı insan gücü ile kara operasyonlarında kritik bir rol oynamıştır.

eğiliminde değildir; çünkü bu durum, Rusya'nın istikrar odaklı hedefi ve yasal hükümetleri destekleme politikası ile çelişmektedir.²⁸⁶

Bununla birlikte iki devlet dünya doğalgaz ve petrol üretiminde önde gelen aktörler arasında yer almaktadır. Bu kaynakların fiyatlandırılması ve taşıma güzergahları ile bununla ilgili uluslararası örgütler nezdindeki müzakerelerde iki devlet arasında tam bir uyum söz konusu değildir.²⁸⁷ Politik gelişmeler bu örgütlerde iki devletin farklı tutumlar almasına yol açabilmektedir. Bunun en bariz örneği Hazar Denizi kaynaklarının kullanımına dair ortak bir siyaset geliştirmede yaşanan güçlükler olmuştur. Rusya Batı ile diyalogunun sürdüğü dönemde İran'ın çıkarlarının aksine bir yaklaşım benimsemiş ve Azerbaycan petrol ve doğalgazının dünyaya arzında Batı ile uzlaşmacı İran ile ise karşıt bir pozisyonda yer almıştır.

Rusya'nın Ukrayna savaşı ile İran'a benzer şekilde Batı tarafından sıkı yaptırımlara tabi tutulması ve esasen Batı'ya karşı verdiği savaş Rusya-İran işbirliğinin boyutunu artırma ve iki devletin uzun vadeli stratejik çıkarlarını birbirine daha fazla yakınlaştırma potansiyeli oluşturmuştur. Ancak, bu durumda bile ikili ilişkiler yavaş ilerlemekte ve iki devlet arasında kapsamlı bir ittifak henüz ufukta görülmemektedir.

İran, AEB, ŞİÖ ve BRICS gibi uluslararası örgütlerde Rusya'nın da kolaylaştırıcı rolü sayesinde daha aktif rol almaya başlamaktadır. Çok taraflı bu tür uluslararası örgütlerde iki devlet daha uyumlu şekilde çalışmaya başlamıştır. Ancak ikili düzeyde savunma sanayi ve ticari ilişkilerde canlılık olmasına rağmen ittifak odaklı ikili bir siyasi iradenin ortaya konmuş olduğu henüz söylenemez.

Bu çerçevede ele alındığında, iki devletin her bölgesel ve uluslararası meselede Suriye'de olduğu gibi tam uyum içinde olması beklenmemelidir. Küresel düzeyde karşılaştıkları benzer tehdit ve sorunlara rağmen esasen Suriye'deki ikili işbirliğinin, Yemen, Bahreyn, Suudi Arabistan ve İsrail gibi konulara ve sorunlara genişlemesi kolay değildir.

Rusya'nın Suriye'de Esad hükümeti olmadan çıkarlarını koruması mümkün değildir. İran'ın Suriye sahasındaki etkisi ve nüfuzu dikkate alındığında da İran'ı dışlayarak Esad hükümetinin devamının sağlanması olası değildir. Dolayısıyla, Rusya ve İran bu konuda birbirlerine bağımlı hale gelmiş olup, Suriye'nin geleceği konusunda birbirlerini gözardı edemeyecek durumdadırlar. Batılı devletler Suriye'deki krizin başlangıcından bu yana İran'ı siyasi süreçten izole etmeye çalışırken Rusya İran'ın bu sürecin bir aktörü olması gerektiğini savunmaktadır.

²⁸⁶ Naumkin, V. (2015), "Russia's New Diplomacy", *Al-Monitor*, Week in Review, (28/11/2023).

²⁸⁷ Parker, a.g.e, s.6.

Suriye'nin geleceği konusunda tam olarak aynı stratejiye ve hedeflere sahip olmamasına rağmen, pragmatist ve realist bakış açısı iki devletin işbirliğini teşvik etmektedir. İki ülkenin Batılı ve Batı destekli bölgedeki devletlerle jeopolitik rekabetleri bu sonucu ortaya koymaktadır.

3.7. Ukrayna Krizi, Rusya-İran ilişkileri ve Suriye Krizine Etkileri

Ukrayna'da Batı yanlısı hükümetin iktidara geldiği 2014 yılından bu yana Rusya-Batı ilişkileri ciddi sınamalardan geçmektedir. Ukrayna'da 2014 yılında hükümet değiştikten sonra Rusya Kırım'ı işgal etmiş, Donbas ve Luhansk bölgelerinde ise Rus ayrılıkçıları desteklemiştir. Ukrayna Kırım'a herhangi bir müdahalede bulunmaz iken Donbas ve Luhansk bölgelerinde Rus ayrılıkçıları ile çatışmaya başlamıştır. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve ayrılıkçılara yönelik desteğine ABD ve AB Rusya'ya karşı uyguladığı yaptırımlarla cevap vermiştir.²⁸⁸

Çatışmalara diplomatik bir çözüm bulmak amacıyla Fransa ve Almanya'nın da desteği ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı'nın da (AGİT) katılımıyla 2015 yılında Rusya ve Ukrayna arasında Minsk Anlaşması imzalanmıştır.²⁸⁹ Ancak, krize kesin ve kalıcı bir diplomatik çözüm bulunamamıştır. 2022 yılında Rusya'nın düzenli ordu birlikleri ile müdahil olmasıyla süreç doğrudan iki devlet arasında bir savaşa dönüşmüştür.²⁹⁰ Rusya'ya bağlı düzenli ordu birlikleri Dombas, Luhanks ve Kırım'ın yanısıra, Ukrayna'nın güneyinde yer diğer vilayetleri de işgal etmiştir.

Soğuk Savaş'tan sonra hem Avrupa düzeyinde hem de global ölçekte büyük güç rekabeti bağlamında Ukrayna krizinin en önemli uluslararası kriz olduğu söylenebilir.

Ukrayna Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri arasında en önemli Cumhuriyetlerden biri olmuştur. Birlik içinde en kalabalık ikinci cumhuriyet olmasının yanısıra, Birlik'in tarımsal üretim merkezi, savunma sanayi üssü ve Karadeniz filosu ile nükleer silahlarına ev sahibi yapan bir konuma hakim olmuştur.

Bağımsızlığından bu yana Ukrayna AB ve NATO gibi Batı kurumları ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik Rusya'dan bağımsız bir dış politika yürütmeye çalışmıştır. Ancak, bu konuda

²⁸⁸ AB tarafından Ukrayna konusunda Rusya'ya karşı yürürlüğe konan yaptırımların kronolojik listesi için bakınız: European Council, "Timeline - EU sanctions against Russia" <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/>, (17/08/2024).

²⁸⁹ Åtland, K. (2020), Destined for deadlock? Russia, Ukraine, and the unfulfilled Minsk agreements, *Post-Soviet Affairs*, 36(2), s.1.

²⁹⁰ Rusya-Ukrayna Savaşına dair 2013 yılından 2023 yılına kadar gelişen olayların kronolojik listesi için bakınız: Nigel, W. (2023), "Conflict in Ukraine, A Timeline (2014-eve of 2022 invasion)", Research Briefing, House of Common Library, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9476/> (02/01/2024).

ülke içinde bir birlik olduğu söylenemez. Batı tarafında yaşayan ve Ukrayna dili konuşan milliyetçi nüfus Batı taraftarı dış politikayı desteklerken Doğu tarafında yer alan ve Rusça konuşan nüfus Rusya'yı önceleyen politikaları desteklemiştir. Bu yönüyle Ukrayna içinde derin bir ayrılık olduğunu söylemek mümkündür.

Sovyetler için kilit konumda olan Ukrayna aynı şekilde Rusya için de kilit bir konumda olmuştur. Dolayısıyla Ukrayna'nın Batı ile ilişkileri Rusya'nın yakın gözetiminde olmuştur.

Rusya'nın Ukrayna işgalini birçok açıdan açıklamak mümkündür. Örneğin, Rusya'nın Ukrayna'yı ve halkını ayrı görmeyip kendi ülke ve halkının doğal bir parçası olarak algılaması ve Ukrayna'da Doğu ve Güney kısımlarında yoğunlaşan Rusça konuşan nüfus birer gerekçe olarak sunulabilir. Kiev'in Rus tarihinde 8. ve 9. yüzyıllardan bu yana oynadığı rol ve şehrin Moskova, Minsk ve Sen Petersburg gibi başlıca Rus şehirlerinin anası olarak görülmesi gibi kültürel ve kimlik odaklı bir bakış açısı da geliştirilebilir.

Diğer taraftan, askeri, ticari ve ekonomik açıdan bakıldığında da Ukrayna Sovyetler Birliği'nin en kritik üyesi olduğu gibi Rusya bakımından da vazgeçilmez bir konumda yer almaktadır. Rusya'nın Karadeniz askeri filosu Kırım'ın Sivastapol şehrinde yer almaktadır. Ukrayna Rusya'nın Avrupa'ya enerji transferinde başlıca güzergah noktasını oluşturmaktadır. Rusya Ukrayna'nın en büyük ticari ortağı olagelmıştır. Ukrayna'da Batı yanlısı hükümet başa geçmeden önce Rusya Ukrayna'yı Avrasya Ekonomik Birliği'ne dahil etmeye çalışmıştır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Ukrayna'nın Rusya'dan ayrı bağımsız bir cumhuriyet olması Rusya'nın dünya ölçeğinde büyük güç olmayı sürdürmesi bakımından Rus elitleri tarafından bir kayıp ve bir hata olarak algılanmıştır. Ukrayna üzerindeki Rus nüfuzunun sürekli olarak kaybedilmesi ve Batı'ya kaptırılması Rusya'nın uluslararası prestiji açısından da tamiri imkansız bir kayıp olarak görülmüştür.

2004 yılında NATO 5. genişleme sürecini tamamlayarak, Baltık devletleri Estonya, Litvanya ve Letonya'yı üye olarak kabul etmiştir. 2008 yılında ise NATO Ukrayna ve Gürcistan'ı da gelecekte ittifaka dahil etmeyi planladığını açıklamıştır.²⁹¹ Rusya bu genişlemelerin kendine karşı atılmış düşmancıl adımlar olduğunu deklere etmiştir. NATO'nun Ukrayna veya Gürcistan'a yönelik genişleme planını kırmızı çizgisi olarak ilan etmiştir. Kısa süre sonra da bu konudaki kararlılığını göstermek amacıyla Gürcistan'a askeri müdahalede bulunmuş ve Gürcistan'ın Kuzey bölgesinde yer alan Oset ve Abhaz bölgelerini işgal etmiştir.

²⁹¹ Janse, D. (2021), Georgia and the Russian Aggression. **SCEEUS Reports on Human Rights and Security in Eastern Europe**, no.7, s.7

2014 yılındaki Batı yanlısı iktidar değişiminin ardından Ukrayna jeopolitik denklemde Rusya ve Batı'nın en büyük rekabet alanı olmaya başlamıştır. ABD Ukrayna'ya yaptığı ekonomik yardımları aşamalı olarak arttırmış diğer taraftan Rusya üzerindeki yaptırımları çeşitlendirmiş ve derinleştirmiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya doğrudan askeri müdahalede bulunmasının ardından ise ABD ve Avrupa devletleri ile koordineli olarak askeri yardımlara başlamıştır.²⁹² ABD'de Biden hükümetinin Ukrayna'ya gönderdiği askeri ve ekonomik yardımların toplamının Nisan 2024 itibarıyla 174 milyar ABD Dolarını geçtiği belirtilmektedir.²⁹³ AB tarafından ise bugüne kadar yapılan yardımların haricinde 2027 yılına kadar Ukrayna'ya 50 milyar Avro destek planı açıklanmıştır. Batı tarafından Ukrayna'ya sağlanan kritik askeri malzemeler Rus ordusunun ilerlemesini durdurmuş hatta son dönemde Rusya'yı işgal ettiği Ukrayna topraklarında defansif pozisyona getirmiştir.

ABD ve AB tarafından açıklanan Ukrayna'ya yönelik yardımların boyutu ve Rusya'ya karşı yaptırımlar ile, Rusya'nın hakimiyet altına aldığı Ukrayna topraklarında kalabilmek ve ilave Ukrayna şehirlerini ele geçirebilmek için sarfettiği insani, askeri ekonomik kaynaklar dikkate alındığında, Ukrayna'nın Rusya-Batı rekabetinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu görmek mümkündür.

3.7.1. Rusya-Ukrayna Savaşı, Rusya-İran İlişkilerine Etkileri

Rusya 2014'teki Ukrayna Krizinden sonra Batı ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum "Büyük Güç Diplomasisi" politikasını benimsemesine yol açmıştır. Bu bağlamda, Batı ile işbirliğini nükleer silahsızlanma ile sınırlı tutmak, Asya-Pasifik ülkeleriyle siyasi ve ekonomik iş birliği geliştirmek, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) bölgesindeki hâkim rolünü sürdürmek ve Orta Doğu'da yeniden etkili bir aktör olmak yönünde somut adımlar atmaya başlamıştır.²⁹⁴ 2015'te Rusya'nın Suriye'deki askeri müdahalesi, Rusya'nın Suriye'deki hâkimiyetini pekiştirmiş ve Orta Doğu'daki etkisini genişletmiştir.

Ukrayna savaşı ile birlikte NATO ve Batı artık Rusya sınırlarına dayanmış durumdadır. Ukrayna ordusu Batı tarafından sağlanan sofistike silahlarla Rus ordusu ile savaşmaktadır. Alman tankları, İngiliz ve Fransız zırhlı araçları, Amerikan hava savunma sistemleri Ukrayna ordusu tarafından savaşta Rusya'ya karşı etkin şekilde kullanılmaktadır. Ukraynalı pilotlara Batı'da F-16 savaş uçağı eğitimi sağlanmakta ve yakın zamanda F-16 savaş uçakları Ukrayna ordusu

²⁹² Ukrayna'ya yönelik yardımlar için bakınız: Kiel Institute for the World Economy (2022), "Ukraine Support Tracker", <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>, (26/03/2023)

²⁹³ US Government Accountability Office (GAO) (2024), "Ukraine Aid is Important, But So is Oversight of This Funding and Assistance", <https://www.gao.gov/blog/ukraine-aid-important-so-oversight-funding-and-assistance> (13/05/2024).

²⁹⁴ Liu, F. (2022), Russia's Foreign Policy Over the Past Three Decades, Change and Continuity. *Chinese Journal of Slavic Studies*, 2(1), s.92.

envanterine girmiş olacaktır.²⁹⁵ Ukraynalı askerler düzenli olarak Batı tarafından eğitilmektedir. Ukrayna ordusu saldırılarını ABD hava kuvvetlerinin sağladığı istihbarat koordinasyonu ile gerçekleştirmektedir.

Bu durumda, Rusya Ukrayna’da Batı ile doğrudan olmasa da dolaylı olarak bir savaş halindedir. Aynı zamanda Batılı devletlerin yaptırımları neticesinde izole edilmiş durumdadır. Savaşa ayırdığı insani ve ekonomik kaynak Rusya için ciddi boyutlara erişmiştir. Rusya için bu savaşta Batı ile bu mücadelesinde ortak ve müttefik ihtiyacı her geçen gün artmakta olup, bunun yansımaları Rusya’nın geliştirdiği ilişkilerde görülebilmektedir. Ortadoğu ve Avrupa’da pragmatik ilişkilerini sürdürmeye çalışan Rusya (Türkiye ile ilişkilerinde olduğu gibi) Batı ittifakının dışında yer alan Çin, İran ve Kuzey Kore ile stratejik ilişkilerini derinleştirmeye çalışmaktadır. Aynı şekilde, Afrikalı devletler ile de ilişkilerini geliştirmekte ve kıtada Batı yanlısı hükümetlere karşı düzenlenen darbelerde rol almaktadır.

Bu bağlamda, Rusya-İran ilişkileri Suriye’deki işbirliğinden sonra Ukrayna Savaşı’nda stratejik açıdan canlanma ve derinleşme emareleri göstermektedir.

Ukrayna Savaşı’nda İnsansız Hava Araçları (İHA) bakımından Rus ordusundaki kapasitenin yetersiz olduğu görülmüştür. Özellikle uzun süre havada kalabilen hem keşif hem de saldırı donanımına sahip İHA’larda Rusya’nın teknolojik olarak geri kaldığı savaşın ilk dönemindeki tecrübelerinden anlaşılmaktadır. Rusya bu açığını füze stoğuyla kapatmaya çalışsa da bunun ekonomik maliyeti yüksek olmaktadır. Rusya İHA konusundaki açığını ilk etapta Çin ile temas ederek gidermeye çalışmıştır.²⁹⁶ Ancak, Çin Rusya’nın bu talebine olumlu karşılık vermemiştir.

Rusya-İran ilişkileri bu noktada askeri ve ekonomik bağlamda artmaya başlamıştır. Zira, İran Ukrayna Savaşı’nda Rusya’ya İnsansız Hava Aracı sağlamaya başlamıştır. Rusya’dan İran’a üst düzey askeri ve siyasi ziyaretler artmaya başlamıştır. Rusya Savunma Bakan’ının İran’daki İHA fabrikalarını ziyaret ederken çekilen görüntüleri bu bağlamda sembolik değer taşımaktadır. İran tarafından Rusya’ya satılan İHA’lar konusunda başta ABD olmak üzere Batılı devletler kaygılarını dile getirirse de İran bu satışları teyit eden tek devlet olmuştur. Siyasi olarak Rusya’nın Ukrayna işgalini desteklemese de İran bu işgale açık olarak karşı da çıkmamaktadır.

İran tarafından Rusya’ya verilen İHA’lar Ukrayna Savaşı’nda Rusya tarafından etkin şekilde kullanılmaktadır. Bu durum Rusya’yı 2022 yılından bu yana İran’dan daha fazla İHA satın almasını

²⁹⁵ Bob, C. (29/05/2024), “First Ukrainian pilots graduate from F-16 training in US”, Voice of America (VOA).

²⁹⁶ Eslami, M. (2022), Iran’s Drone Supply to Russia and Changing Dynamics of the Ukraine War, **Journal for Peace and Nuclear Disarmament**, 5(2), s.508.

sağlamıştır. İran tarafından verilen İHA'ların yanısıra, Rusya tarafından balistik füzelerin de tedarik edilmeye başlandığı ifade edilmektedir.²⁹⁷

Rusya ve İran arasındaki silah ticaretinde İran'ın ilk defa tedarikçi olması stratejik açıdan bu ilişkilerde önemli bir aşama anlamına gelmektedir. İran, Hava Kuvvetleri bünyesinde gelişmiş Rus savaş uçaklarını bulundurmak istemektedir. Ancak, daha önceki yıllarda bu yöndeki girişimleri akim kalmıştır. Rusya, Batı, İsrail ve Suudi Arabistan gibi başlıca devletlerle gözettiği denge nedeniyle SU-35 savaş uçaklarını İran'a vermeye yanaşmamıştır. Ukrayna savaşı ile İran İHA'larına olan bağımlılık İran'ı yeniden bu uçakları almak için cesaretlendirmiştir. İran'ın Rusya'ya gönderdiği İHA'lar karşılığında İranlı pilot ve teknisyenlerin S-35'ler konusunda eğitim aldıkları ifade edilmektedir.²⁹⁸ Bunu teyit eden gelişme olarak da Rusya tarafından son dönemde İran'a gönderilen gelişmiş eğitim jetleri gösterilmektedir.

Askeri işbirliğinin yanısıra, Rusya-İran ilişkileri ekonomik olarak da hareketlenmiştir. 2022 yılında Rusya-İran ticaret hacmi %20 oranında artarak 5 milyar ABD Doları sınırına ulaşmıştır.²⁹⁹ Rusya tarafından yapılan öngörülerde bu hacmin önümüzdeki yıllarda 40 milyar ABD Dolarına erişmesi beklenmektedir. İki devlet bu hacmin yakalanması bağlamında finansal sistemler konusunda işbirliği sürecini başlatmışlardır. Bu işbirliği çerçevesinde alternatif ödeme sistemlerinin geliştirilmesi ve ulusal paraların kullanılması planlanmaktadır. Zira hem Rusya hem İran uluslararası SWIFT sisteminde yaptırıma tabidir.

Rusya ve İran Güney-Kuzey Ulaştırma Koridoru'nun aktifleştirilmesi için mutabık kalmışlardır. Putin'in 2022 yılındaki Tahran ziyaretinde bu konu ayrıca ele alınmış ve taraflar projenin tamamlanmasına dair kararlılıklarını beyan etmişlerdir.³⁰⁰ İhracat pazarları açısından iki devletin Batı izolasyonuna tabi olması ve özellikle Rusya'nın Ukrayna Savaşı'ndan sonra ulaştırma hatları bakımından alternatif arayışları bu işbirliğini destekleyici önemli unsurlar olmuştur. Son dönemde Hazar üzerinde Rusya-İran arasında kargo trafiğinde görülen artış Kuzey-Güney koridorunu aktifleştirme ve etkin hale getirme gayretlerinin sonucu olarak okunabilir.

Askeri, ulaştırma ve ticari alanların yanısıra iki devlet enerji alanında işbirliği konusunda da adımlar atmıştır. Putin'in Tahran ziyaretinin hemen öncesinde Rus petrol şirketi Gazprom İran'da

²⁹⁷ Piotrowski, M. A. (2022), "Iran Assists Russia with Weapons-the Military and Political Consequences", **PISM**, No.71, s.1

²⁹⁸ Stepanenko, K., Kagan, F. W., & Barros, G. (2022), Russian Offensive Campaign Assessment, **Institute for the Study of War and the Critical Threats Project**, 1, s.2

²⁹⁹ United States Institute of Peace (2023), "Iran & Russia: Gyration Trade Grows", <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/may/18/iran-and-russia-gyrating-trade-grows> (12/01/2024)

³⁰⁰ Khorrami, N. (2022), "Putin's Visit to the Islamic Republic: Bringing Iran Closer to Russia While Building Long-term Leverage Over Tehran," **Middle East Institute**, <https://www.mei.edu/publications/putins-visit-islamic-republic-bringing-iran-closer-russia-while-building-long-term>, (07/01/2024).

40 milyar ABD Doları değerinde işbirliği anlaşması imzaladığını duyurmuştur. Enerji alanında rakip konumunda olsalar da, Batı karşısında maruz kaldıkları izolasyon ve güvenlik kaygıları bu alanda iki devletin imkanlarını ortak kullanma yönünde irade göstermelerini sağlamaktadır.

Batı-Rusya ve Batı-İran ilişkileri gerildikçe Rusya-İran ilişkilerinin çeşitli alanlarda ilerlemesini beklemek mümkündür. İran'ın Rusya'nın güvenlik garantörü olduğu Tacikistan'da İHA fabrikası açma kararı bu yönde atılmış bir adımdır. 2023 yılı içinde İran Cumhurbaşkanı Moskova'yı ziyaret etmiştir. İki devlet arasındaki teknik ve siyasi ziyaretler sıklaşmıştır. Rusya tarafından İran'a İran'ın talep ettiği gelişmiş silah sistemlerinin teslimatı halen zaman alacak bir süreçtir. İran'ın Ukrayna Savaşı'nda Rusya'ya silah satışı İsrail ve Suudi Arabistan'ı Ukrayna'ya yardım etmesine yol açmıştır. Bu açıdan, Rusya ve İran hassas bir dengede askeri ilişkilerini stratejik olarak derinleştirmeye çalışmaktadırlar.

3.8. Gelenen Aşamada Rusya-İran İşbirliğinin Yapısı

Rusya ve İran'ın Suriye'deki işbirliği ve bu işbirliğinin zemin hazırladığı diğer alandaki ortaklıklar dikkate alındığında, iki devlet arasında henüz tam uyumlu bir stratejik ortaklık ya da bir müttefiklikten bahsetmek mümkün değildir. Bu işbirliğini maruz kalınan ortak tehditlere ve izolasyonlara karşı güvenliğini sağlamak, gücünü artırmak ve bekasını sürdürmek amacıyla taraflar arasında ihtiyatlı bir ortaklık olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Herhangi bir stratejik ittifakın geniş çaplı işbirliğine zemin hazırlayacak uygun koşulları olması gerekmektedir. İki devletin geniş kapsamlı bir ittifak ve ortaklık yapmalarında ihtiyatlı hareket etmelerini belli başlı şu nedenlerle açıklamak mümkündür:

1. Rusya ve İran, bölgesel ve uluslararası politikalarında büyük ölçüde Amerika'nın tek taraflılığına ve üstünlük arayışına karşı olsalar da, İran'ın ABD ile bu konudaki çatışma iradesi Rusya'dan çok daha güçlüdür. Rusya küresel konumu nedeniyle birçok konuda ABD ile işbirliği yapma zorunluluğu hisseder; ancak İran, ABD'nin talep ve amaçlarını çoğunlukla dikkate almaz ve çıkar çatışmasına girer. Bu nedenle, Rusya ve İran'ın ABD ile olan çatışma yöntemleri ve araçlarının doğası temelde farklıdır. Öte yandan, Ukrayna savaşı ve Rusya'nın ABD karşıtlığının geldiği seviye düşünüldüğünde iki tarafın ABD karşıtlığının birbirine yakınlaştığı söylenebilir. Dolayısıyla karşıtlık düzeyi ve karşı çıkma yöntemleri ve araçları bakımından iki devlet dış politikalarında uyumluluğun arttığını görmek mümkündür. Ancak, bu uyumluluğun bir ittifaka doğru evrilmesi tarafların Batı ile olan ilişkilerinin nasıl geliştiğine bağlı olacaktır.
2. İsrail'e yaklaşım konusunda İran ve Rusya oldukça farklı dış politikalara sahiptirler. İran, İsrail rejiminin varlığını temelden sorgulamakta ve İsrail'in devlet olma hakkını tanımamaktadır. Rusya ise İsrail ile çok yönlü ilişkilere sahiptir. Rusya'dan İsrail'e taşınan bir milyondan fazla Yahudi yerleşimci ve bunların çıkarları ile İsrail'in ABD

nezdinde sahip olduğu nüfuz sayesinde küresel siyasete etki gücü Rusya'yı İsrail ile ilişkilerinde daha dengeli bir yol izlemesine sevk etmektedir. Bu durum Rusya'nın Suriye'de İran himayesindeki milis grupların İsrail tarafından havadan hedef alındıklarında sessizliğini izah etmektedir. Suriye hava sahasının büyük kısmı Rusya denetiminde olmasına rağmen, Rusya bu konuda İsrail'i caydırabilecek bir tavır ortaya koymamakta ya da koyamamaktadır. Son dönemde Ukrayna savaşı nedeniyle İsrail-Rusya ilişkilerinde bir gerilme sözkonusudur. Ancak İsrail düzenli şekilde Suriye'de İran'ı hedef almaya devam edebilmektedir. İsrail'in Ukrayna'ya silah desteği sunması Rusya'yı İsrail'e karşı İran ile daha yakın bir pozisyona getirdiği gözlemlenmektedir. İsrail'in bu operasyonlarına karşı Rusya ve İran arasında belli müzakerelerin olduğunu varsaymak mümkündür. Bunların sahadaki yansımaları konusunda henüz açık bir bilgi mevcut değildir. Ancak, İran'ın vekilleri aracılığıyla Suriye-Lübnan hattından İsrail'i bombalaması konusunda Rusya'nın engelleyici bir tutum sergilemediği anlaşılmaktadır.

3. İran'ın bölgesel ve uluslararası politikalarda yaklaşımları realist ve pragmatist bir çerçeve içinde İslam odaklı bir ideoloji de barındırmaktadır. Rusya'da 20 milyon Müslüman nüfus olmasına rağmen Rusya'nın dış politikasında İslam unsuru kendine yönelen radikal tehditlerle mücadele ve Batı karşısında kullanabileceği bir araç olarak yer almaktadır. Dolayısıyla İran, çevresindeki bölgelerde Şiilerle yakın ilişkiler geliştirip onları açık şekilde örgütleyip desteklerken Rusya, İran'ın esasen bölgedeki diğer Müslüman nüfusa sahip devletlerle rekabetinde mezhep odaklı bir siyasetten uzak durmayı tercih etmekte dolayısıyla diğer Müslüman nüfusa sahip devletlerle karşı cephede yer almaktan çekinmektedir.
4. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Rusya İran'ın İsrail veya Arap devletleri ile olan ihtilaflarında açık şekilde İran yanlısı bir tutum takınmaktan kaçınmaktadır. Çünkü İran ile işbirliğinin bu ülkelerle olan ilişkilerine olumsuz yansımaları dengelemeye çalışmaktadır.
5. İran bölgesel bir güç kapasitesine sahip olup, dış siyaseti bölgesel konular ve krizlere odaklanmaktadır. Rusya ise büyük bir güç kapasitesindedir ve refleksleri ile eğilimleri bölgesel krizlerin yansısı uluslararası konulara da yönelmektedir. Dolayısıyla iki devletin uluslararası güç dağılımındaki konumları ve göreceli güçleri farklıdır. Bu bağlamda, Rusya bölgesel kriz ve sorunlara uluslararası düzeydeki çıkarlarını da dikkate alarak hareket etmek durumundadır. Burada da şuna dikkat çekmek gerekmektedir. Ukrayna krizi Rusya'yı İran gibi izole hale getirmiştir. Kaynaklarının önemli bir kısmı bu kriz ile mücadelede kullanılmaktadır. Güç dağılımı yönünden bakıldığında Rusya ile İran arasındaki fark belli ölçüde kapanmış olabilir. Ancak, nükleer silahlar, ekonomik güç gibi unsurlar ve uluslararası karar alma süreçlerindeki etki bakımından Rusya'nın büyük güç olma durumu devam etmektedir. Bu nedenle, iki devlet arasında bölgesel krizlere yaklaşımda bu yönüyle farklılıkların devam etmesi olağandır. Buna örnek olarak nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusu verilebilir. Rusya bu konuda Batı ile işbirliği

yapmak durumunda iken İran bu alanda Rusya ile çıkar çatışması yaşayabilmektedir. Yine bu açıdan bakıldığında Rusya, Suriye krizi gibi önemli bölgesel bir krizde İran'ı işbirliği için bir ortak olarak tercih etse de İran'ın aksine bölgedeki diğer devletlerle ilişkilerinde İran ile farklı pozisyonlar alabilmektedir. Rusya bölgedeki tüm aktörlerle ilişkilerini ilerletme yönünde bir refleks göstermekte iken İran bu aktörlerle rekabet içinde yer alabilmektedir. Rusya'nın İran ile olan iyi ilişkileri İran ile rekabet halinde olan Türkiye, Suudi Arabistan, İsrail, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi devletlerle ilişkilerini ilerletmeyi engellememektedir.

6. Stratejik bir ortaklık ve uyumlu bir ittifak ilişkisinin varolabilmesi için ileri düzeyde ekonomik entegrasyon gerekmektedir. İki devlet bu yönde siyasi irade ortaya koymuş olsalar da (İran'ın AEB ve ŞİÖ ile ilişkilerinin resmi düzeyde gelişmesi) yapısal olarak buna engel durumlar mevcuttur. Yukarıda da değinildiği üzere, Rusya ve İran'ın ekonomik yapıları birbirlerini tamamlayıcı nitelikte değildir. Aksine Avrupa ve Asya gibi pazarlarda ve ikili düzeyde rekabetçi bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Batı ve NATO ile geliştirdiği ittifak ilişkisini destekleyen ekonomik entegrasyonuna benzer bir zemin mevcut değildir.
7. Kültürel entegrasyon ve yakınlık ittifak ilişkileri açısından vazgeçilmez olmasa da destekleyici bir unsurdur. Rusya devlet sistemi ve toplumu seküler bir yapıda iken İran devlet rejimi ve toplumunun önemli bir kısmı dini bir çerçeve içindedir.

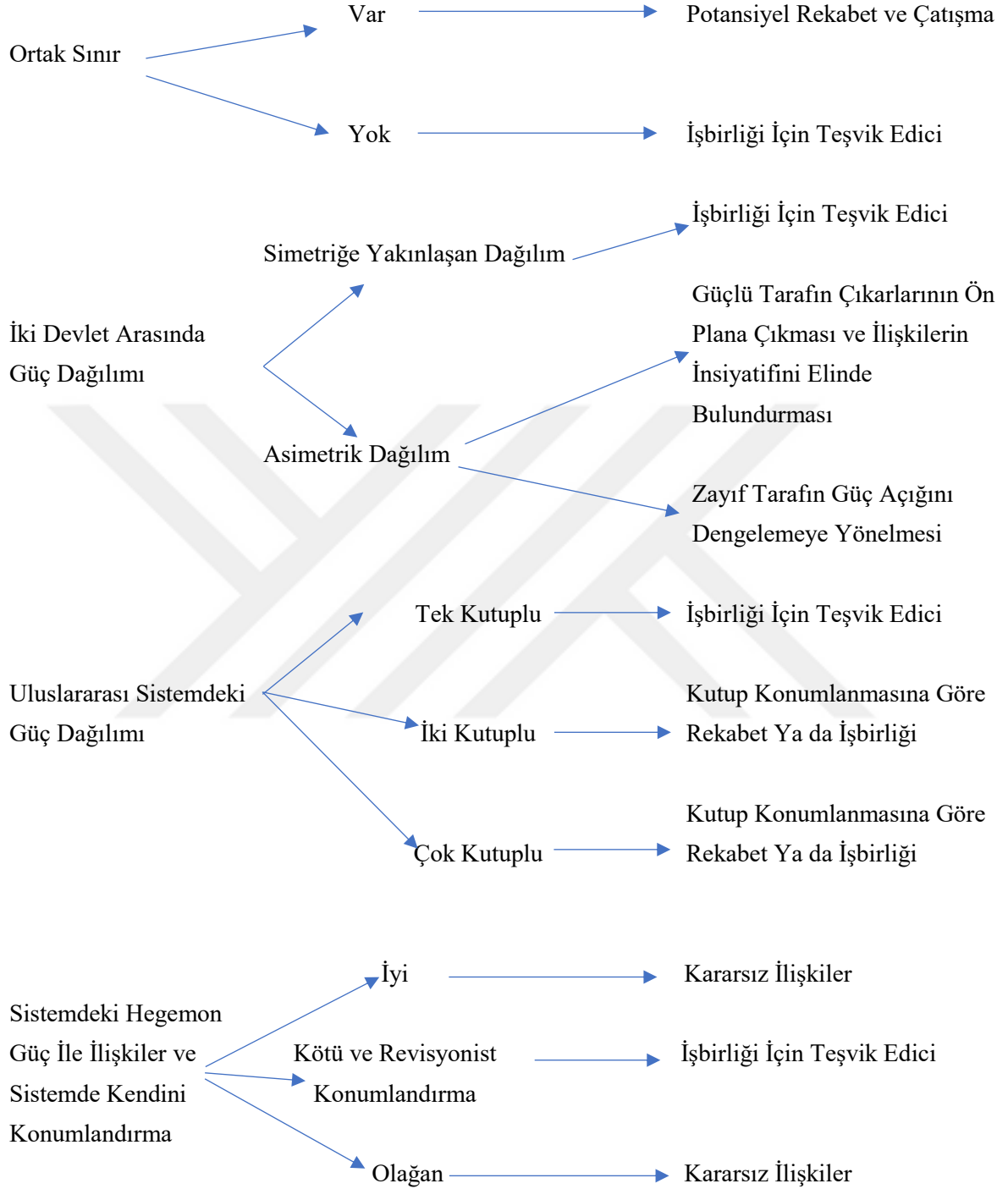
Yukarıdaki tablo dikkate alındığında hem Rusya tarafı hem de İran tarafında ilişkilerin sınırlarının ne olması gerektiği konusunda her dönemde fikirler ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu tartışmalar ve değerlendirmeler ile esasen iki devletin birbirlerine yönelik dış politika yaklaşımları dikkate alındığında Rusya-İran ilişkilerini en iyi tabirle halen "ihtiyatlı ortaklık" olarak tanımlamak mümkündür.

3.9. Rusya-İran İlişkilerinin Modellenmesi, Hipotezlerin Doğrulanması ve Teorik Tartışma

3.9.1. Modelleme

Şekil 8 Suriye krizinde Rusya-İran işbirliğini modellemektedir. Bu modelleme tarihi süreçte Suriye ve Ukrayna krizine kadar Rusya-İran ilişkilerinde iki devletin politika eğilimleri ve davranışları dikkate alınarak yapılmıştır.

Şekil 8: Suriye Krizinde Rusya-İran İşbirliği Modellemesi

3.9.1.1. Ortak Sınır Paylaşılması

Diğer tüm unsurlar sabit iken iki devletin ortak sınır paylaştığı ve komşu olduğu bir yapı içerisinde ilişkiler rekabet ve çatışma potansiyeli taşımaktadır. İmparatorluk Rusya'sı ve Sovyetlerin Kafkaslarda ve Orta Asya'da İran ile ortak sınır paylaştığı dönemlerde ilişkiler bu

zeminde gelişmiştir. Diğer yandan, herhangi bir ortak sınırın olmadığı ve komşuluk ilişkisinin bulunmadığı bir yapı ikili işbirliğini teşvik edici bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

3.9.1.2. İki Devlet Arasındaki Güç Dağılımı

İki devlet arasında güç dağılımı önemli bir etkidir. Güç dağılımı asimetrik bir yapıda ise taraflardan biri diğerini domine etmiştir. Başlangıcından Sovyetlerin dağılmasına kadar Rusya-İran ikili güç dengesi genel olarak asimetrik bir yapıdadır. Bu asimetrik yapı iki taraf arasında işbirliğini önleyici bir durum olmuştur. Sovyetlerin dağılmasının akabinde ise ikili güç dengesi simetrik bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Suriye krizine gelindiğinde bir taraftan Rusya'nın Batı çevrelemesinin artması nedeniyle küresel ve bölgesel düzeylerde göreceli gücü azalırken, diğer taraftan İran'ın özellikle Ortadoğu'daki göreceli gücü artmaya başlamıştır. Güç dağılımının simetriğe yakınlığı bir yapıda ise tarafların uluslararası diğer koşullara bağlı olarak birbirlerine bağımlılıkları artmakta dolayısıyla işbirliği zemini için fırsatlar artmaktadır.

3.9.1.3. Uluslararası Sistemdeki Güç Dağılımı ve Hegemon Güce Karşı Kendilerini Konumlandırma Şekli

Rusya-İran ilişkileri bağlamında uluslararası sistemde güç dağılımının tek kutuplu, iki kutuplu ya da çok kutuplu olması başka bir önemli etkidir. Tek kutuplu bir yapı ikili işbirliği açısından teşvik edici bir dinamiktir. Bu dinamiğin çalışması tek kutbu temsil eden hegemon güç ile iki devletin ilişkilerinin seyrine bağlı olmaktadır. Her iki devlet hegemon güç karşısında kendilerini revizyonist güçler olarak konumlandıkları doğal olarak işbirliğini önceleyen dış politikalar benimsemektedirler.

3.9.1.4. Modellemeye Göre Suriye Krizinde Rusya-İran İşbirliğinin Açıklanması

Suriye krizine gelindiğinde ve kriz derinleştiğinde,

- Rusya ve İran Sovyetlerin dağılmasından sonra ortak kara sınırı olmayan ve iki devlet arasında çok sayıda yeni bağımsız devletin ortaya çıktığı bir komşuluk ilişkisine sahip olmaya başlamışlardır. Bu durum iki aktörün birbirlerine karşı tehdit algılamalarını yumuşatmasını sağlamıştır.
- Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya kaotik bir süreçten geçmiştir. Rusya bu kaotik süreci atlatma ve yeniden uluslararası sistemde iddialı bir dış politika benimseme sürecinde askeri, ekonomik ve kültürel olarak güç kaybına uğramıştır. Rusya, Sovyetler dönemindeki süper bir güç olma konumunu kaybetmiştir. Suriye krizine geline süreçte ise büyük güç olma konumunu sürdürse de Batı ittifakı ve İran ile Türkiye gibi bölgesel güçler karşısında güç kaybına uğramaya devam etmiştir. Doğu Avrupa ve Baltık devletleri üzerinde Belarus hariç nüfuzunu kaybetmiştir. Bu devletler NATO güvenlik

şemsiyesi altına girmiş ve Batı İttifakı kurumları kapsamında Avrupa ile entegrasyon sürecine yönelmişlerdir. Ortadoğu'daki olaylarda gözardı edilen bir aktör konumuna gerilemiştir. Irak'ın işgal edilmesinde ve Arap Baharı ile gelişen değişimlerde Rusya'nın çıkarları dikkate alınmamıştır. Libya'da rejim değişikliğinin bir dış müdahale sonucunda gerçekleşmesinin önüne geçememiştir. Kafkaslar ve Orta Asya'da da olayların kaderini belirleyen mutlak güç olma vasfını kaybetmiştir. Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda dengeleyici güç olma durumu zayıflamış, Afganistan'ın işgaline sessiz kalmıştır.

- İran ise 1979 devriminden sonra 1980'li yılların ikinci yarısına kadar, Irak ile tahrip edici bir savaş ve çatışmalar zinciri içine girmiştir. Aynı zamanda bu süreçte Sovyetlerin Afganistan işgalinin olumsuz etkileri ile uğraşmıştır. Bu dönemde, askeri yapılanmasında ABD silahlarına bağımlı olması nedeniyle büyük güçlükler yaşamıştır. Büyük güç rekabeti içinde yaşadığı sıkışmışlığı aşmak üzere benimsediği bağımsız dış politikası askeri olarak güçlü ve yerli bir altyapıyı kurmayı zorunlu kılmıştır.
- Bu bağlamda, İran füze sistemleri ve yeni savaş tekniklerinde önem kazanan İHA'lar konusunda önemli yatırımlar yapmış ve bu alanda kaydadeğer gelişme katetmiştir. Öte yandan, 1980 yılından 2010'lu yıllara gelindiğinde Rusya nüfusu keskin şekilde azalırken İran nüfusu keskin şekilde artmıştır. Ayrıca, İran yıllar içinde Suriye krizine gelindiğinde Hizbullah, Haşd-ı Şaabi gibi vekil milis gruplar kurmuş ve Ortadoğu'daki krizlerde etkili bir güç olma konumuna gelmiştir. Bununla birlikte, nükleer teknoloji ve kapasitesini de kaydadeğer ölçüde arttırmıştır.
- Bu bağlamda, Rusya-İran ikili güç dengesi Suriye krizine gelindiği süreçte asimetrik bir yapıdan simetrik bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Bu durum yukarıdaki modellemeye göre işbirliğini teşvik edici olmuştur.
- Tek kutuplu ve ABD öncülüğündeki Batı ittifakının hegemon güç olduğu bir uluslararası sistem içinde Suriye krizinin derinleştiği 2014-2015 yıllarında Rusya ve İran kendilerini hegemon güce karşı benzer bir konumlandırma içinde bulmuşlardır. İki devlet uluslararası sistemdeki tek taraflılığa karşı çıkmakta olup bu yönüyle revizyonist bir tutum takınmaktadırlar. İran nükleer programı nedeniyle AB ve ABD tarafından çok yönlü ve kapsamlı yaptırımlara tabi tutulmaktadır. Rusya ise 2015 yılından itibaren Ukrayna krizi derinleştikçe Batı tarafından İran'a benzer şekilde çok yönlü yaptırımlara maruz kalmaktadır. Bu açıdan, iki devlet kendilerini kuşatılmış ve ciddi tehdit altında görmektedirler. Dolayısıyla, tek kutupluluk ve hegemon güce karşı revizyonist konumlandırma Rusya-İran işbirliğini teşvik etmektedir.
- Suriye krizi düşünüldüğünde, modellemeye yer alan teşvik edici unsurların hepsinin Rusya ve İran için biraya geldiği görülmektedir.

3.10. Ortaya Konan Modelleme Çerçevesinde Teorik Tartışma

Modelin dayandığı temel neorealist teorinin ortaya koyduğu dinamikler çerçevesinde inşa edilmiştir. Buna göre;

Aktör olarak devletler işlevsel olarak birbirine benzer yapılardan oluşmaktadır ve iç yapıları ve dinamikleri ne olursa olsun karakteristik olarak aynı şekilde hareket ederler. Sistem ise anarşiktir ve aktörler bu anarşik yapıda güvensizlik sorunuyla baş etmek zorundadırlar. Dolayısıyla aktör ve yapı sabit verilerdir. Diğer taraftan, sistemdeki güç dağılımı çatışma ve istikrarı belirleyen değişken unsurdur. Bununla birlikte, klasik-politik realizmin varsayımlarında olduğu gibi aktörlerin rasyonel şekilde hareket ettikleri kabul edilmiştir.

Bu çerçevede model, güç dağılımını bir değişken olarak kabul ederek Rusya-İran arasındaki işbirliği ya da çatışma dinamiklerini belli dönemler itibarıyla ortaya koymaya gayret etmiştir.

Bu model çerçevesinde Suriye krizinde Rusya-İran işbirliği dört temel dinamiğin biraraya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu dinamikler, 1- ortak sınırın ortadan kalkması, 2- ikili güç dağılımının simetriğe doğru evrilmesi, 3- sistemik güç dağılımının tek kutuplu hale gelmesi ve 4- sistemdeki hegemon güç karşısında revizyonist konumlanmadır.

Bu dinamikler bağımsız olarak sonucu yani işbirliğini belirlediği gibi birbirlerini de etkilemektedir. Örneğin ortak sınırın ortadan kalkması sistemik güç dağılımının değişimi yani Sovyetlerin çöküşü ile mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan, ortak sınırın ortadan kalkması ikili tehdit algılamalarının yumuşamasını dolayısıyla iki devlet arasında hegemon güce karşı ortak konumlanmayı teşvik etmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde model geniş bir zaman ölçeğinde hem geçmiş hem de gelecekteki ilişkilerin yapısının açıklanmasında dinamik bir çerçeve sunmaktadır.

Suriye krizinde Rusya-İran işbirliği modelde belirtilen tüm dinamiklerin biraraya gelmesiyle gerçekleşen bir olgudur. Bu işbirliği iki ülke tarihinde emsalsizdir ve Rusya-İran yakınlaşmasını sadece dinamiklerden birine bağlamak mümkün değildir. Örneğin, sistemik düzeyde güç dağılımındaki değişimin tek başına iki ülke ilişkilerini belirlediği söylenemez. İkili düzeyde yaşanan güç dağılımı değişiminin de dikkate alınması gerekmektedir. Zira, ikili güç dağılımında yaşanan değişim iki ülkenin ortak tehditler karşısında birbirine bağımlılıklarını artırmakta dolayısıyla sistemik düzeydeki güç dağılımında yaşanan değişimlere karşı işbirliklerini teşvik etmektedir.

Modelde belli olmayan ve açıklanamayan husus hangi değişkenin-dinamiğin iki devlet arasındaki işbirliğini ne kadar etkilediği ve ne düzeyde belirleyici olduğudur. Başka bir ifadeyle,

işbirliğinin oluşumunda dinamiklerin hiyerarşik bir sıralanmasının yapılamamasıdır. Modelde yer alan dinamiklerin birbirlerine olan bağımlılıkları dikkate alındığında değişkenler arasında böyle bir hiyerarşinin kurulabilmesi mümkün değildir.

Modelin diğer ikili devlet ilişkilerinin açıklanmasında da başvurulabilir bir zemin sunup sunmadığı hususunda bu çalışma bir önermede bulunmamaktadır.

Suriye krizi ve bu krizde gelişen Rusya-İran işbirliğinin halen devam eden dinamik bir konu olduğu dikkate alındığında, modelin konunun bu dinamik yapısına elverişli olup olmadığı eleştirisi dile getirilebilir. Modelde ilişkilerin yapısını belirleyen hususlar değişken ya da dinamik olarak ele alınmıştır. İki devlet arasında işbirliğine gelen süreçte bu değişkenlerin-dinamiklerin belirleyiciliğine vurgu yapılmıştır. Bu çerçevede, iki tarafın Suriye krizine ve birbirlerine yaklaşımları da değişkenlik arz edebilir. Model bu değişkenliği açıklayabilmektedir. Örneğin, hegemon karşısında revizyonist konumlanma ve bu konumlanmanın oluşumunu destekleyen güç dağılımı dinamiklerinde bir değişim tarafların krizde birbirlerine yaklaşımlarını etkileyecektir. Rusya-Batı arasında Ukrayna üzerinde yaşanabilecek bir yumuşama Rusya'nın İran ile işbirliğine olumsuz tesir edebilir. Yine, İran-Batı arasında nükleer konu hakkında yaşanabilecek bir uzlaşma ve ilişkilerde bir açılım İran'ın Rusya ile işbirliğini olumsuz etkileyebilir.

Model kapsamında işbirliği dinamikleri sistemik düzeyde ele alınmıştır. Bu çalışmada yer alan sistemik bakış açısının Rusya-İran ilişkilerinde yaşanan dönüşümü açıklamak bağlamında doğru yaklaşım olduğu savına ilişkin olarak da eleştiriler dile getirilebilir. Özellikle, modelin İran'ın devrimden sonra gözlemlenen dış politika değişimini izah etmede yetersiz kaldığı dile getirilebilir. Sistemde ve ikili düzeyde güç dağılımında bir değişim olmadan İran'ın Batı ekseninden ayrılıp bağımsız bir dış politikaya yönelmesini İran'ın iç dinamiklerine bağlamak mümkündür. Ancak, şunu hatırlamakta yarar vardır. Çalışma içinde de vurgulandığı üzere, İran'da rejim yapısı ne olursa olsun bağımsız bir dış politika izleme motivasyonu hep varolmuştur. Şah rejimi döneminde 1920'li ve 1970'li yıllarda bu yönde adımlar atılmıştır. Hem Sovyetlerle hem de Batı ile taviz vermeden ilişkiler kurulması için girişimlerde bulunulmuştur. Yine, milliyetçi lider Mussaddık tarafından da benzer adımlar atılmaya çalışılmıştır. Devrim sonrası İranlı liderler de esasen bu eğilimi takip etmişlerdir.

Şah döneminde ya da Musaddık tarafından yapılan girişimlerin başarılı olmayıp, devrim sonrası İran rejiminin girişiminin başarılı olmasında sistem içinde süper güçlerin İran'a yaklaşımları belirleyici olmuştur. Devrim sonrası Sovyetler ve ABD İran üzerinden bir rekabete girişmemeyi tercih etmişlerdir. İki güç İran'a karşı dayatmacı bir yaklaşım sergilememişlerdir. Bu dönemde İki gücün Afganistan üzerindeki rekabeti ilişkilerini domine etmiştir. İran bu bağlamda kendine bağımsız bir hareket alanı bulmuştur.

Soğuk Savaş döneminde ABD-İran ilişkileri 1950'li yıllardan 1970'li yıllara kadar patron-müşteri yapısından, ortaklık yapısına doğru evrilmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde, ABD yönetimi ile Şah yönetimi arasındaki ilişkiler bu bağlamda İran'ın ABD'nin her isteğini yerine getiren bir yapıdan yeri geldiğinde kendi çıkarlarını dayatabildiği bir ortaklık yapısına evrilmiştir. Bu durum, iki yönetim arasında uyumsluklara da neden olmuştur. Nitekim, devrim sırasında ABD yönetimi Şah'ın ABD'ye sığınma talebini reddetmiş ve Şah'ın Kahire'deki cenazesine de katılım sağlamamıştır. ABD'nin bu tutumu devrim sonrası İran devletine karşı dayatmacı bir tutumdan kaçındığını göstermektedir.

Görüleceği üzere, rejim yapısı ya da ideolojik konumlanma tek başına devrimden sonra İran'ın dış politika dönüşümünü açıklamada yetersiz kalabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, sistemik düzeyde yapılan açıklama iki devletin ilişki yapısını daha bütüncül şekilde ortaya koyabilmektedir.

Dolayısıyla bu modellemede İran'daki rejim değişikliği Rusya-İran işbirliğini açıklamada bir değişken olarak görülmemektedir. Esasen tarihi gerçekler de bu durumu doğrulamaktadır. Devrim sonrası İran Sovyetler ile hemen diyalog içine girmemiştir. Sovyetler ve sonrasında Rusya ile işbirliği zemini araması aşamalı bir süreç izlemiş ve bu süreç modelde belirlenen dinamiklerle doğrudan bağlantılı olmuştur.

Neorealist temelde ortaya konan bu modele alternatif olarak Suriye krizinde gelişen Rusya-İran işbirliğini disiplindeki alternatif kuramlara başvurarak farklı perspektiflerle de açıklamak mümkündür. Ancak, bu kuramlar çerçevesinde ortaya konacak argümanların realist ya da neorealist argümanlara göre daha güçlü, tutarlı ve avantajlı oldukları varsayılmaz.

Bu bağlamda, Liberal kurumsalcılık ve inşacılık perspektifiyle ortaya konabilecek argümanlar tezin argümanlarıyla kıyaslanarak bir değerlendirme sunulabilir.

Liberal kurumsalcılık devletlerin ortak çıkarlar doğrultusunda uluslararası örgütler veya düzenlemeler aracılığıyla işbirliği yapabileceğini savunur. Bu kapsamda, Rusya ve İran'ın Suriye krizindeki işbirliğinin, uluslararası kurumlar ve diplomatik girişimlerle çıkarlarını uyumlu hale getirme çabalarının bir sonucu olarak yorumlanması gerekir.

Uluslararası kurumların Suriye krizinde Rusya-İran işbirliğini kolaylaştırdığına ilişkin bir önerme neorealist yaklaşımla ortaya konan önermeler karşısında zayıf ve tutarsız olacaktır.

Suriye krizinin ne gelişiminde ne de krize yönelik aktör davranışlarının şekillenmesinde uluslararası kurumların etkin bir rolü olmamıştır. Krizde rol alan BM'nin kurumsal yapısı çözüm üretmede yetersiz ve başarısız olmuştur. Aynı şekilde Arap Ligi'nin de kurumsal yapısı krizi

sonlandırma ya da şekillendirme konusunda etkisiz kalmıştır. Savaşan tarafların ve bu tarafları destekleyen üçüncü ülkelerin önceliği rakibini askeri olarak sahada dize getirmeye odaklanmıştır. Ateşkesi sağlayan geçici çözüm Suriye krizine askeri olarak doğrudan müdahil olan sahadaki etkin aktörler arasındaki uzlaşısı ile sağlanmıştır. Başka bir ifadeyle Astana süreci uluslararası kurumların rol almasıyla değil, krizin insiyatifini askeri anlamda eline alan devletlerin iradesiyle mümkün olmuştur.

Diğer taraftan, Rusya ve İran tarihi süreç içinde uluslararası kurumlar bünyesinde bir işbirliği tecrübesine sahip değildir. İki taraf Batı'nın domine ettiği mevcut uluslararası sistemdeki çok taraflı kurumları bir çözüm mercii olarak görmemektedir. ŞİÖ ve AEB gibi çok taraflı uluslararası yapılanmalar ise kurumsal yapıları zayıf olan örgütlerdir. Bu örgütlere üye ülkeler arasında ekonomik olarak entegrasyonlarını sağlayacak derecede bir ortak çıkar algısı yoktur. Örneğin Rusya ve İran ekonomik yapıları itibarıyla birbirlerini tamamlayıcı değil birbirleri ile rekabet potansiyeli olan aktörlerdir.

Suriye, Rusya ve İran için ekonomik çıkarların ön plana çıktığı bir alan değildir. İki taraf açısından güvenlik odaklı hayati konular nedeniyle ekonomik yüküne katılan bir krizdir. Bu bağlamda, Rusya-İran ilişkilerini liberal kurumsalcılık temelinde ele almak araştırmacıya realist kurama göre daha tutarlı, güçlü ve bütüncül bir perspektif sunmamaktadır. Başka bir ifadeyle bir teorik temel sunma bakımından liberal kurumsalcılık Rusya-İran işbirliğini açıklanmada zayıf kalmaktadır.

Aynı şekilde, realist kurama alternatif olarak inşacılık (konstruktivizm) odaklı bir yaklaşım ile Rusya-İran ilişkilerini ele alıp tarafların Suriye krizinde geliştirdikleri işbirliğinin dinamiklerini incelemek araştırmacıya daha uygun bir zemin sunmamaktadır. İnşacı teorinin realist kurama göre araştırmacının daha iyi argümanlar geliştirmesini sağlayabildiği iddia edilemez.

İnşacı yaklaşım çerçevesinde aşağıda sunulan bazı argümanlar geliştirilebilir;

- 1- İnşacı teoride kimliklerin ve ortak normların devlet davranışını şekillendirdiği savunulur. Bu bağlamda, İran ve Rusya'nın "Batı karşıtı" kimlikleri ve kendilerini "tek kutuplu düzenin karşısında duran güçler" olarak tanımlamaları işbirliğini pekiştiren bir unsur olabilir. Rusya'nın kendini büyük bir Avrasyacı güç olarak tanımlaması ve İran'ın devrimci ideolojisi bu süreçte örtüşen kimlik unsurlarını oluşturabilir.

Rusya'nın Avrasyacı güç olarak tanımlanan jeopolitik kimliği ve İran'ın devrimci ideolojik kimliği, Batı karşıtlığı üzerinden ortak bir zemin yaratıyor gibi görünse de, aslında bu iki farklı kimliksel tanımlama, taraflar arasında potansiyel çatışma ve rekabet unsurlarını da içinde barındırmaktadır. Avrasyacılık, Rusya için jeopolitik üstünlük ve bölgesel hâkimiyet vurgusunu

öne çıkarırken, İran'ın devrimci ideolojisi, evrensel bir anti-hegemonyacı söylemi ve İslamcı bir dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu iki yaklaşımın kesişim noktaları kadar ayrışma alanları da bulunmaktadır. Dolayısıyla, maddi çıkarlar, güç dengesi ve güvenlik kaygıları dikkate alınmadan, yalnızca kimlik unsurlarına dayanarak iki tarafın Batı karşıtlığını veya Suriye krizindeki işbirliğini açıklamak yetersiz kalacaktır.

Suriye özelinde değerlendirildiğinde, bu iki devletin işbirliğini kimlik boyutuna indirgemek, pratikteki dinamikleri anlamayı zorlaştırır. Örneğin, İran için Şam rejimi, "direniş eksen" bağlamında stratejik bir müttefikken, Rusya için Suriye, Ortadoğu'daki varlığını güçlendirme ve Batı'nın bölgesel etkisini sınırlandırma aracı olarak görülmektedir. Bu farklı yaklaşımlar, iki devletin kimlik unsurlarına dayalı işbirliğini sınırlandırmakla kalmaz, aynı zamanda çıkarların çatışabileceği potansiyel alanları da beraberinde getirir. Ayrıca, kimlik unsurlarının salt bir bağımsız değişken olarak ele alınması, dinamik ve sürekli değişen jeopolitik koşulları anlamlandırmada yetersiz kalabilir.

Bu bağlamda, pratik ve teorik açılardan inşacı teorinin realist kurama göre Rusya-İran işbirliğinin daha iyi açıklayabileceği savunulamaz.

- 2- İnşacı perspektif, söylemin devletler arası ilişkilerdeki önemine vurgu yapar. Rusya ve İran, Batı'yı "saldırgan, emperyalist ve adaletsiz" olarak nitelendirerek kendi işbirliklerini haklı çıkaran bir söylem geliştirmiştir. Bu söylem, hem iç hem de dış politikalarını meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanılabilir. Örneğin, Batı karşıtı söylem, İran'ın İslam Devrimi'nden gelen retoriği ile uyumludur ve Rusya'nın Batı tarafından çevrelendiği anlatısını pekiştirir.

Başlı başına söylem unsurunun da kimlik unsuru gibi davranış kalıpları üzerindeki etkilerini belirlemek ve gözlemlemek kolay değildir. Söylemin kendisi bir neden değil sonuç olarak okunabilir ve anlaşılabilir. Devletlerarası ilişkiler tarihi, söylem unsurunun maddi çıkarların meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanıldığı örneklerle doludur. Suriye krizindeki Rusya-İran işbirliğinde tarafların benimsedikleri ortak söylemler maddi odaklı yaklaşımlarının bir aracı ve sonucu olarak değerlendirilebilir.

- 3- İnşacı teori, güvenliğin sadece askeri değil, aynı zamanda normatif bir olgu olduğunu öne sürer. Suriye'de Esad rejimini destekleme konusunda iki devletin ortak normatif bir anlayış geliştirdiği savunulabilir. Bu, "devlet egemenliği" ilkesine verilen ortak önemden kaynaklanabilir. Her iki ülke de Suriye'nin egemenliğinin korunmasını, dış müdahalelere karşı bir normatif duruş olarak çerçevelemiş olabilir.

Bu bağlamda, Rusya'nın veya İran'ın diğer ülkelere yaklaşımında normatif bir olguyu gözlemek mümkün değildir. Eğer egemenlik ilkesi çerçevesinde güvenlik konusu normatif bir yaklaşımla ele alınıyorsa, Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'nın egemenliklerini ihlal edecek şekilde müdahaleleri bu çerçevede nasıl açıklanabilir? Aynı şekilde, İran'ın Irak, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerde meşru hükümetlere yaklaşımları bu argüman ile çelişmektedir. İki devletin Suriye krizinde Batı'ya karşı oluşturdukları ortaklık temelinde de normatif olguyu dikkate aldıkları söylenemez.

Rusya ve İran, tarihsel olarak farklı dinî, etnik ve bölgesel kimliklere sahip iki devlet olarak geçmişte çatışmalar yaşamıştır. Bu tarihsel kimlik farklarının bugünkü işbirlikleri üzerindeki etkisi tartışılabilir. Örneğin, İran'ın Şii İslam kimliği ve Rusya'nın seküler Ortodoks kimliği, potansiyel kimlik uyumsuzlukları olarak ortada durmaktadır. Bu uyumsuzluklara rağmen, ortak bir kimlik alanı ya da ortak normatif bakış açılarının çıkması beklenemez.

İnşacı bir perspektifle Astana süreci sadece askeri bir koalisyon değil, aynı zamanda alternatif bir norm oluşturma çabası olarak yorumlanabilir. Başka bir ifadeyle Rusya ve İran'ın, Batı'nın "liberal uluslararası düzenine" karşı kendi düzenlerini kurmaya çalıştığı şeklinde de okunabilir. Ancak, Astana süreci tamamen sahadaki askeri dengenin bir sonucu olarak Cenevre Görüşmelerine alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Astana süreci kapsamında müzakerelerin devam ettiği günlerde bile taraflar sahada askeri olarak daha fazla zemin oluşturma gayreti içinde olmuşlardır.

Yukarıda sunulan inşacı argümanlar kimlik, normlar ve söylem dinamikleri çerçevesinde geliştirilmektedir. Rusya-İran arasında ortak kimlik, ortak norm ve ortak söylem geliştirilmesinin tarafların işbirliğinin önünü açtığı varsayılmaktadır. Ancak, bu unsurlar realist kuramın sunduğu dinamiklere göre ne daha kapsayıcı ne de daha açıklayıcı bir zemin sunmamaktadırlar.

Dolayısıyla bu tez Rusya-İran ilişkilerinin gelişimini ve seyrinin en iyi şekilde realist kuram dinamikleri çerçevesinde ele alınabileceğini öne sürmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Bu çalışma realist bir yaklaşımla Suriye krizinde gelişen Rusya-İran işbirliğini incelemiştir. Bu inceleme tarihsel süreç içerisinde başlangıcından günümüze kadar iki devlet ilişkilerini kritik dönemeçler itibariyle ele almıştır. Ortaya konan bulgular çerçevesinde Rusya-İran ilişkilerinde işbirliği zemininin hangi koşullarda gerçekleştiği bir model ile gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ortaya konan temel bulgular şunlardır:

Rusya-İran ilişkileri tarihi süreç içinde Rusya'nın dünyada ve Avrupa'da büyük bir güç olarak uluslararası güç dengesinde yerini aldığı süreçte çatışmalı ve rekabetçi bir seyir izlemiştir. Rusya Kafkasya ve Orta Asya'da İran topraklarını işgal etmiş ve İran üzerinde Soğuk Savaş dönemine kadar İngiltere, Soğuk Savaş döneminden sonra ise ABD ile yoğun bir rekabet içinde olmuştur. İran açısından bu durum Rusya ile ilişkilerinde güç dengesi bağlamında asimetrik bir yapıya neden olmuştur. Böyle bir asimetrik güç yapısı içinde İran güç açığını İngiltere ve ABD ile yakınlaşmak suretiyle kapatmış ve egemenliğini muhafaza etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistem tek kutuplu bir yapıya doğru evrilmiştir. Rusya bu yeni dönemin başında iç siyasi ve ekonomik karışıklıklar ile uğraşmış ve Batı ile ilişkilerini işbirliğini kapsayacak bir zeminde yürütmüştür. Ancak, ilerleyen süreçte, tek kutuplu sistem içinde ABD öncülüğündeki Batı ittifakı Rusya sınırlarına doğru genişlemiş ve Rusya'yı çevreleyen siyasetini sürdürmüştür. Rusya'nın bu çevreleme karşısındaki yaklaşımı ise yeniden büyük güç refleksi göstermek şeklinde tezahür etmiştir. Doğu Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu Batı ve Rusya arasında yeniden rekabet alanlarına dönüşmüştür.

İran tarihi süreç içinde iki büyük güç arasında tavize dayalı bir denge ile varolma konumundan kurtulmaya gayret etmiştir. İmkanlar ve koşulların elverdiğini düşündüğü dönemlerde bu yönde yaptığı teşebbüsler akim kalmıştır. 1950'li yıllarda Musaddık yönetimi, 1970'li yıllarda ise Şah yönetimi bunu denemiş ancak başarılı olamamışlardır. 1979 İran İslam Devrimi gerçekleştiğinde İran'ın bağımsız bir dış politika izlemesi için bölgesel ve uluslararası koşullar daha uygun hale gelmiştir. Bu bağlamda, Sovyetlerin yıkılma sürecine doğru ve İran-Batı ilişkilerinin geriye dönmeyecek şekilde bozulma emareleri göstermeye başlamasından itibaren

İran'ın bağımsız dış politikasının hayata geçirilebildiği söylenebilir. İran bu yönde Sovyetler ile 1980'li yıllarda Afganistan ve Körfez savaşları nedeniyle yaşadığı sorunların ardından yakınlaşma iradesi göstermeye başlamıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra iki devletin ortak sınırının kalmaması ve Rusya'nın artık İran için doğrudan bir tehdit olmaktan çıkması İran'ın Rusya ile ilişkilerinde yumuşatıcı bir etken olmuştur.

Tarihi süreç içinde değerlendirildiğinde iki devlet arasında somut olarak işbirliğinin gerçekleştiği olaylar yakın tarihte meydana gelmektedir. İlk olarak Soğuk Savaş'ın bitimini müteakip ortaya çıkan Tacikistan iç savaşının sonlandırılmasında bu durum kendini göstermiştir. Bu dönemde Rusya ve İran arasında nükleer alan ve silah ticaretinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Diğer taraftan, iki devlet bu dönemde temel uluslararası ve bölgesel konularda tam uyumlu bir ortak dış politika geliştirememiştir.

Rusya ve İran somut anlamda Suriye krizinde işbirliği yapmışlardır. Bu işbirliği ve ortaklığın tarihlerinde benzeri bulunmamaktadır. Askeri alanda başlayan bu işbirliği siyasi seviyeye taşınmıştır. İki devlet Suriye sahasında ortak askeri hareketleri koordine etmiş ve yürütmüşlerdir. Aynı zamanda istihbari işbirliklerini geliştirmişlerdir. Siyasi düzeyde krizin çözümüne yönelik uluslararası inisiyatifleri ellerine almış ve Türkiye'nin de dahil olduğu Astana sürecini başlatmışlardır. Savunma ve ekonomi makamları arasındaki temaslar ve görüşmeler sıkılaşmıştır. Rusya İran'ın nükleer konu nedeniyle bir askeri müdahaleye maruz kalmaması için yoğun gayret sarfetmiş ve İran'ın P5+1 ile anlaşmasında kilit rol oynamıştır. Bununla birlikte yıllardır sürüncemede kalan S-300 füze sistemlerinin teslimatı Suriye krizinin derinleştiği ve Ukrayna'da Rusya'nın Batı ile cephleşmeye yöneldiği bir ortamda gerçekleşmiştir.

Suriye krizinde yakalanan işbirliği momentumu Ukrayna krizi ile uzun dönemli bir zemin yakalamıştır. Bunun bir sonucu olarak iki devlet savunma alanında işbirliğini derinleştirmiştir. İran Rusya'ya savaşın kritik bir unsuru olmaya başlayan silahlı İHA'lar vermeye başlamıştır. Rusya tarafından da İran'a SU-35 gibi gelişmiş savaş uçaklarının satılması gündeme alınmıştır. Bu bağlamda siyasi ilişkiler de yoğunlaşmış üst düzey siyasi ve teknik ziyaretler artmıştır.

İkili düzeyde yakalanan bu işbirliği zeminine rağmen bu ilişkiyi bir müttefiklik ya da ileri düzeyde bir stratejik ortaklık olarak tanımlamak mümkün değildir. Zira iki devlet arasında uluslararası ve bölgesel tüm konularda tam uyumlu bir ortak dış politikadan söz etmek bu aşamada mümkün değildir.

İki devlet arasında gelişen işbirliği süreçleri yavaş ve aşamalı bir yapı arz etmektedir. Suriye krizinde sağlanan işbirliği de bu temelde ilerlemektedir.

İki devleti birbirine yaklaştıran temel unsur ortak tehdit algısı ve güvenlik arayışıdır. Suriye krizinde şiddetin en yüksek seviyelerde olduğu dönemde Ukrayna'da Batı yanlısı bir iktidar yönetimi ele geçirmiştir. Batı Ukrayna'daki bu değişimi desteklemiş ve Rusya'ya karşı güçlenmesi yönünde bir politika benimsemiştir. Rusya için bu durum alarm veren bir gelişme olmuştur. Diğer taraftan, İran nükleer faaliyetler nedeniyle artan bir şekilde İsrail ve Batı tehdidi ile yüzyüze kalmıştır. Bu süreçte Batı tarafından Rusya'ya İran'a benzer şekilde yaptırımlar yürürlüğe konulmaya başlanmıştır. Rusya ve İran dünyada en çok Batı yaptırımlarına tabi iki devlet olmaya haline gelmişlerdir. Dolayısıyla iki devlet açısından Batı ittifakı ve tek kutupluluk en büyük tehdit olarak öne çıkmıştır.

Rusya-Suriye ve İran-Suriye ittifakı uzun dönemli ve kalıcı ittifaklar olmuştur. Hem Rusya hem de İran Suriye ile özel ilişkilere sahiptir. Suriye bu bağlamda Ortadoğu'da iki devletin tek müttefiki olarak varlığını sürdürebilmiştir. Rusya ve İran'ın artan şekilde Batı çevrelemesi ve izolasyonuna maruz kaldığı bir dönemde Suriye gibi bir müttefikin kaybedilmesi telafisi zor bir durum oluşturacaktır. Batı ittifakına karşı ortak güç gösterisi yapılan Suriye krizinde Rusya ve İran bu bağlamda tarihlerinde emsali olmayan bir işbirliği zemini yakalamışlardır.

Neorealist bir yaklaşım ile ele alınacak olursa, iki devlet arasında güvensizliği tetikleyen rekabetçi unsurların varlığı devam etmektedir. Dolayısıyla Suriye krizindeki işbirlikleri bu rekabetçi unsurlar varoldukça devam edecektir.

İki devlet işbirliklerini derinleştirecek ekonomik yapılardan mahrumdur. Bütçe ve milli gelirleri enerji sektörüne bağımlıdır ve bu bağlamda ortak pazarlara hitap etmektedirler. Rusya bir büyük güç olarak İran'ın doğrudan ya da dolaylı olarak rekabet içinde olduğu İsrail, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi devletlerle ilişkilerinde dengeli bir siyaset takip etmek durumundadır. Yine, Rusya'nın ABD karşıtlığı İran ile aynı düzeyde değildir ve küresel konularda ABD ile dengeli bir politika yürütmek durumundadır. Bu yönüyle bakıldığında ilişkileri 'ihtiyatlı ortaklık' olarak tanımlanabilir.

Buna rağmen, Suriye krizinde gelişen ve bilahare Ukrayna krizi ile ilerleyen işbirliği iki devlet tarafından rekabetçi unsurlardan izole edilebilmiştir. Çünkü, realist bir bakış açısıyla, işbirliği yapmamanın maliyeti iki devletin uluslararası güç dengesindeki konumları ve güvenlikleri açısından önemli bir zafiyete sebebiyet vermektedir. Rasyonel bir bakış açısıyla iki devlet kültür ve kimlik ve siyasi beklentileri gözardı ederek Suriye'de Şam iktidarının korunması için ortak hareket etmişlerdir.

Suriye krizinde Rusya ve İran arasında ortak bir askeri ve siyasi hedefe odaklı olarak gelişen işbirliği, uluslararası ve bölgesel sistemde meydana gelen güç dağılımındaki değişikliklerin sonunda gelişen bir süreç olmuştur. Öncelikle Rusya-İran güç dengesi bir tarafın diğerini domine

ettiği ve baskı altına alarak tavizler aldığı bir yapıdan daha eşitlikçi ve müzakereye dayalı bir yapıya geçmesi Rusya'nın süper güç olma konumunu kaybetmesiyle gerçekleşmiştir. İki devlet arasındaki bölgesel güç dağılımı İran lehine gelişmiş, Suriye krizi ortaya çıktığında Rusya için İran ile işbirliği yapmak bir gereklilik haline gelmiştir. Ayrıca, Sovyetler döneminden itibaren Rusya'nın uzun dönemli bir müttefiki olan Suriye Rusya'nın küresel güç dağılımında geri düşmesi neticesinde daha hassas ve kırılgan bir sürece girmiştir. Dolayısıyla güç dağılımının Rusya'nın aleyhine bozulması Suriye krizinde Rusya'yı İran'a bağımlı hale getirmiştir.

Hem Rusya hem de İran Suriye krizi derinleştiği bir dönemde yoğun şekilde Batı ittifakının çevrelemesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Sovyetlerin bir denge unsuru olduğu iki kutuplu sistemden düşmesi ABD liderliğindeki Batı ittifakına uluslararası ve bölgesel konularda tek taraflı müdahale olanağı vermiştir. Bu çerçevede, NATO Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından aşamalı olarak eski Sovyet hinterlandındaki devletlere doğru yayılmacı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Aynı zamanda Ortadoğu'da İran da ABD'nin tek taraflı müdahaleleriyle çevrelenmiştir. Rusya'nın Ukrayna'daki iktidar değişimine Kırım'ı ilhak ile cevap vermesi İran'ın ise nükleer programı nedeniyle iki devlet giderek artan şekilde Batı izolasyonlarına maruz kalmışlardır. Suriye krizi bu bağlamda sistemde oluşan asimetrik güç dağılımını dengelemek ve yeniden çok kutuplu bir sistem oluşturmak için iki devletin işbirliğine uygun bir zemin sunmuştur. Buna paralel olarak iki devlet güvenlik arayışlarını sınırlarının ötesine taşıyarak tek taraflılığı ve tek kutupluluğu dengelemeye çalışmışlardır.

Sonuç olarak neorealist yaklaşımın öngördüğü gibi güvenlik odaklı bakış açısı devletlerin davranışlarını belirleyen en önemli unsurdur. Başka bir ifadeyle, güvenlik kaygısı diğer tüm alanları domine eder ve devletlerin ilişkilerinde belirleyici dinamik olur. Bununla birlikte, askeri ve ekonomik güç dağılımında bir değişim devletler arasında yeni ittifak ve yakınlaşma eğilimleri ile sonuçlanır. Suriye krizinde gördüğümüz Rusya-İran işbirliği de bu öngörüler ve hipotezler çerçevesinde en iyi şekilde açıklanabilir ve öngörülebilir.

Öneriler

Rusya-İran ilişkileri ve bu ilişkilerin Suriye krizinde somut olarak işbirliği odaklı bir yapıya doğru evrilmesi çerçevesinde ortaya çıkan devlet davranışları tipik olarak realist kuramın öngördüğü ve önerdiği hipotezlere uygun şekilde gelişmiştir.

Bu çalışma uluslararası güç dağılımı ve güvenlik arayışı kavramları çerçevesinde iki devlet ilişkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla neorealist bir yaklaşım benimsemiştir. Bu çerçevede sistemik bir analiz seviyesinden iki devletin rasyonel aktörler olarak sistem içinde kararlarını verdiği ve politika yürüttüklerini kabul edilmiştir. Diğer yandan, realist kuram teorileri iç dinamikler ve anarşi kavramının farklı yorumları çerçevesinde de devlet davranışlarını

incelemeye imkan tanımaktadır. Dolayısıyla Rusya-İran ilişkilerinin iki devletin iç dinamikleri bağlamında da ele alınarak incelenmesi ve son dönemde ortaya çıkan işbirliğinin bu açıdan da analiz edilmesi yararlı olacaktır.

Literatürde halen Rusya-İran işbirliğinin boyutu ve yapısı hakkında yoğun tartışmalar bulunmaktadır. Bu ilişkilerin pragmatist ve geçici olduğuna dair yorumlardan aksine ilişkilerin stratejik bir ortaklık yapısı arz ettiğini ve güçlü bir müttefikliğe dönüşeceğini dile getiren değerlendirmelere kadar bir dizi çalışma yer almaktadır. Yine bu ilişkilerin geleceği konusunda da stratejik ve teorik çalışmalar gündemdedir. Bu açıdan bakıldığında Rusya-İran ilişkilerinin geleceği başlı başına bir çalışma alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplininde iki devlet ilişkilerinin geleceği konusunda farklı perspektiflerle yeni çalışmaların yapılması bir ihtiyaç olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada değinildiği üzere, Rusya ve İran ilişkilerinin yapısını belirleyen en temel unsur iki devletin Batı ittifakı ile ilişkileridir. Bu bağlamda, Rusya-ABD ve İran-ABD ilişkilerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi Rusya-İran ilişkilerinin de anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Her iki devletin ABD ile ilişkilerinin geleceği konusundaki çalışmalar bu manada destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Bu çalışma geniş bir dönemde Rusya-İran ilişkilerini ele alarak, spesifik bir olayda iki devlet arasında gelişen işbirliğinin dinamiklerini açıklamaya gayret etmiştir. Bu tür kapsamlı çalışmalar şüphesiz disiplin için değerli çalışmalar mahiyetindedir. Diğer yandan, mikro düzeyde sınırlı bir dönemi hedefleyen detaylı çalışmaların olması yapılacak kapsamlı çalışmalar için önemli birer basamak teşkil etmektedir. Bu yönüyle mikro çalışmaların teşvik edilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (1980), Structural Causes of the Iranian Revolution, **Merip Reports**, (87), 21-26.
- Ahmadian, H. ve Mohseni, P. (2019), Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence, **International Affairs**, 95(2), 341-364.
- Akkuş, E. N. (2021), **Arap Baharı Sürecinde İran-Suriye İlişkileri (2011-2018)**, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludag University.
- Ali, A. M. (2024), "Syria (2011–2020): From a Revisionist Power into a Conquered State", **State Failure, Power Expansion, and Balance of Power in the Middle East: The Struggle Over Failed States içinde** (199-232), Springer Nature Switzerland.
- Almezaini, K. (2021), "The Changing Dynamics in the UAE-Syria Relationship". **Turkey, Russia and Iran in the Middle East: Establishing a New Regional Order, içinde** (115-134), Springer Nature, Switzerland.
- Allison, G. T. (2017), Destined for War?, **The National Interest**, 149, 9-21.
- Allison, R. (2013), Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis, **International Affairs**, 89(4), 795-823.
- Almezaini, K. (2021), "The Changing Dynamics in the UAE-Syria Relationship". **Turkey, Russia and Iran in the Middle East: Establishing a New Regional Order, içinde** (115-134), Springer Nature, Switzerland.
- Alvandi, R. (2016), **Nixon, Kissinger, and the Shah: The United States and Iran in the Cold War**, Oxford University Press.
- Alvandi, R. (2014), Flirting with Neutrality: The Shah, Khrushchev, and the Failed 1959 Soviet-Iranian Negotiations, **Iranian Studies**, 47(3), 419-440.
- Amiri, M. (2023), Strategic Cooperation between Iran and Russia; Opportunities and Challenges, **Middle East Political Review**, 6(1), 23-52.
- Anderson, P. (1995), "Summer Madness": The Crisis in Syria, August-October 1957, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 22(1/2), 21-42.
- Arabadzhyan Z. vd. (2021), The Soviet-Iranian Treaty of 1921: History and Modernity (to the Centenary of Conclusion), Vostok. Afro-Aziatskie obshchestva: **istoriia i sovremennost** (6), pp.191-202

- Aras, B. (2014), Arap Baharı'nın Jeopolitiği (Geopolitics of Arab Spring), **Ortadoğu Analiz**, 6(64), 40-42.
- Aras, B., ve Ozbay, F. (2006), Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue, **Middle East Policy**, 13(4), 132.
- Arjomand, S. A. (1985), The Causes and Significance of the Iranian Revolution, **State Culture and Society**, 1(3), 41-66.
- Asisian, N. (2013), Russia & Iran: Strategic Alliance or Marriage of Convenience, **Small Wars Journal**, 3, 17.
- Asinovsky, D. (2018), The Soviet Union and the Iranian Revolution, **Russia in Global Affairs**, 16(3), 190-208.
- Atkin, M. (1980), **Russia and Iran, 1780-1828 (NED-New edition)**, University of Minnesota Press, Minnesota.
- Bademci Ali, (2017) '**Suriye Sendromu**' Yeditepe Yayınları.
- Baei Lashaki, A. ve Rad Goudarzi, M. (2019), "Evolution of the Post-Soviet Caspian Sea Legal Regime", **The Dynamics of Iranian Borders: Issues of Contention**, içinde (49-68), Springer.
- Bahgat, E. (2019), "Russia-Iran Relations", **The New Geopolitical Realities for Russia: From the Black Sea to the Mediterranean içinde** (89-104), Rowman & Littlefield, London.
- Bar-Joseph, U. (2017), "Strategic Surprise or Fundamental Flaws? The Sources of Israel's Military Defeat at the Beginning of the 1973 War", **Warfare in the Middle East since 1945, içinde** (151-172). Routledge, London.
- Baqai, I. H. (1948), Iran and the Powers. **Pakistan Horizon**, 1(1), 62-73.
- Behmen, Ş. "Süleymani-Putin Anlaşması: İran ve Rusya Stratejik İlişkilerinin Fizibilitesi," Tahran, Andişe Sazan Nur Araştırma Enstitüsü, 1396, 52-53.
- Bell, G. L. (1919), **Syria: The Desert and the Sown**. W. Heinemann.
- Bishara, A. (2015), **Russian Intervention in Syria: Geostrategy is Paramount**, 17th Edition of Siyasat Arabia.
- Blake, K. (2009), **The US-Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962: A Case in the Annals of the Cold War**. University Press of America, Maryland.
- Blanchard, C. M. ve Nikitin, M. B. D. (2014), "Armed Conflict in Syria: Overview and US Response", Library of Congress, Congressional Research Service, <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RL33487.pdf>

- Blanford, N. (2006), **Killing Mr Lebanon, The Assassination of Rafik Hariri and Its Impact on the Middle East**, Bloomsbury Publishing.
- Blumenthal, D. vd (2018), **Rise of the revisionists: Russia, China, and Iran**. Rowman & Littlefield.
- Bohlen, A. (1966), Changes in Russian Diplomacy Under Peter The Great, **Cahiers du Monde Russe et Soviétique**, 7(3), 341-358.
- Bollfrass. A. (2020), "Syria: Stumbling into Stalemate", **Military Coercion and US Foreign Policy**, içinde (58-81), Routledge, London.
- Borisov, T. (2018), "Russian Arms Exports in the Middle East, Russia's Return to the Middle East", European Union Institute of Security Studies, <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep21138.8.pdf?ref>
- Borshchevskaya, A. (2023), The Treacherous Triangle of Syria, Iran, and Russia, **Middle East Quarterly**, Volume 20 Number 2.
- Borshchevskaya, A. (2017), "The Tactical Side of Russia's Arms Sales to the Middle East", The Washinton Institute, <https://www.washingtoninstitute.org/media/1567>
- Borshchevskaya, A. (2016), "Vladimir Putin and the Shiite Axis", The Washington Institute for the Near East, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/vladimir-putin-and-shiite-axis>
- Boyras, Z. (2019), Rusya ve İran'da Kimlik ve Dış Politika, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Sayı XXXVIII, ss. 765-778.
- Brew, G. (2019), The Collapse Narrative: The United States, Mohammed Mossadegh, and the Coup Decision of 1953, **Texas Natinal Security Review**, Volume 2, Issue 4.
- Buchan, J. (2013), The Iranian Revolution of 1979, **Asian Affairs**, 44(3), 418-426.
- Bull, H. (1981), Hobbes And The International Anarchy, **Social Research**, 717-738.
- Bull, H. (1969), The Twenty Years' Crisis Thirty Years On, **International Journal**, vol. 24, no. 4, 625-38.
- Carleton, A. (1950), The Syrian Coups D'etat of 1949. **The Middle East Journal**, 1-11.
- Carpenter, T. G. (2013), Tangled web: The Syrian Civil War and Its Implications, **Mediterranean Quarterly**, 24(1), 1-11.
- Carr, E. H. (2016), **The Twenty Years' Crisis, 1919-1939**: Reissued with a New Preface from Michael Cox. Springer.
- Cengiz, S. (2020), Assessing the Astana Peace Process for Syria: Actors, Approaches, and Differences, **Contemporary Review of the Middle East**, 7(2), 200-214.

- Cepoi, E. (2013), The Rise of Islamism in Contemporary Syria. From Muslim Brotherhood to Salafi-Jihadi Rebels, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 13(3), 549-561.
- Chalala, E. (1988), Syria's Support of Iran in the Gulf War: The Role of Structural Change and the Emergence of a Relatively Strong State, *Journal of Arab Affairs*, 7(2), 107.
- Charap, S. vd. (2019), "Understanding Russia's Intervention in Syria", RAND, (31.10.2019), https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR3180.html
- Cottam, R. W. (1970), The United States, Iran and the Cold War. *Iranian Studies*, 3(1), 2-22.
- Cottam, R. W. (1989). **Iran and the United States: a Cold War Case Study**, University of Pittsburgh Press.
- Cronin, S. (Ed.). (2013), **Iranian-Russian Encounters Empires and Revolutions Since 1800**, Routledge. New York.
- Crosston, M. D. (2014), Cold War and Ayatollah Residues: Syria as a Chessboard for Russia, Iran, and the United States, *Strategic Studies Quarterly*, 8(4), 94-111.
- Declaration by the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran on the Ways and Means to Counter, Mitigate and Redress the Adverse Impacts of Unilateral Coercive Measures, The Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation, 5 December 2023, https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1919257/
- Deeb, M. (2013), **Syria, Iran, and Hezbollah: The Unholy Alliance and Its War on Lebanon**, Hoover Press.
- Deutschmann, M. (2015), **Iran and Russian Imperialism: the Ideal Anarchists, 1800-1914**, Routledge, London
- Djalili, M. R. ve Kellner, T. (2014), "Iran's Syria Policy in the Wake of the 'Arab Springs'", Graduate Institute of International and Development Studies of Geneva, Article Vol-4/4.
- Droz-Vincent, P. (2021), Syria: Coup Politics, Authoritarian Regimes, and Savage War, In Oxford Research Encyclopedia of Politics.
- Doyle, C. (2015), "What Does It Mean to Be A Friend of Syria", Middle East Eye, <https://www.middleeasteye.net/opinion/what-does-it-mean-be-friend-syria>
- Egorova, N. (2017), Stalin's Oil Policy and the Iranian Crisis of 1945-1946. Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas, 79-104.
- Ehteshami, A.n, and Raymond A. H. (1997), **Syria and Iran : Middle Powers in a Penetrated Regional System**, Taylor & Francis Group.
- Eisenstadt, M. (2001), Russian Arms and Technology Transfers to Iran: Policy Challenges for the United States, *Arms Control Today*, 31(2), 15.

- Ellie, G. ve Nicole, G. (2023), "Alone Together: How The War in Ukraine Shapes the Russian-Iranian Relations", European Council of Foreign Relations, <https://ecfr.eu/publication/alone-together-how-the-war-in-ukraine-shapes-the-russian-iranian-relationship/>
- Erkan, S. (2010), İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921), **Akademik Ortadoğu**, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu9makale/suleyman_erkkan.pdf
- Erkan, S. (2010), The Invasion of Iran by the Allies During World War II, **Codrul Cosminului**, 16(2), 109-132.
- Erkan, S. (2014), Sovyet-İran İlişkileri (1979-1989). **Akademik Ortadoğu Dergisi**, 8(2), 161-182.
- Erkan, S. (2015), The Story of a Dramatic Coup: Overthrowing of the Mossadegh Government in Iran in 1953, Eurasian Academy Of Sciences, **Social Sciences Journal**, 6(6), 158-180.
- Erkan, S. (2017), CIA Günlük Raporlarına Göre İran'da Şah'ın Devrilmesi, **Electronic Turkish Studies**, 12(12).
- Erlich, Reese. (2014), **Inside Syria: The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect**, Globe Pequot Press.
- Eslami, M. (2022), Iran's Drone Supply to Russia and Changing Dynamics of the Ukraine War, **Journal for Peace and Nuclear Disarmament**, 5(2), 507-518.
- Ezbidi, B. (2023), When Security Imperatives Meet Sectarian Temptations: The Tehran-Riyadh Rivalry, **Cogent Social Sciences**, 9(1)
- Faramarz, D. (2020), "The Soviet Union, Not the West, Was Saddam Hussein's Main Backer in His War Against Iran", IRANWIRE, <https://iranwire.com/en/features/67636/>
- Fernandes, V. R. (2016), Idealism and Realism in International Relations: an Ontological Debat, **Janus. Net**, 7(2), 15-25., R. O. (2006), "Putin and Iran: A Changing Relationship", National Council for Eurasian and East European Research, https://www.ucis.pitt.edu/nceer/2006_819_11_Freedman.pdf
- Freedman, R. O. (2006), "Russia, Iran and the Nuclear Question: The Putin Record", Strategic Studies Institute, US Army War College. https://www.files.ethz.ch/isn/47007/Russia_Iran_Nuclear_Question.pdf
- Freedman, R. O. (2020), The Soviet Union and Syria: A Case Study of Soviet Policy. In **Superpowers and Client States in the Middle East**, içinde (141-208). Routledge.
- Fromkin, D. ve de Vries, D. (2018), **A Peace to End All Peace**, Tantor Media, Incorporated.
- Fürtig, H. (2013), Iran and the Arab Spring: Between Expectations and Disillusion. German Institute of Global and Area Studies, No 241.

- Gärtner, H., & Shahmoradi, M. (Eds.). (2019), **Iran in the International System: Between Great Powers and Great Ideas**. Routledge, London.
- Gavin, F. J. (1999), Politics, Power and US Policy in Iran, 1950-1953, **Journal of Cold War Studies**, 1(1), 56-89.
- Gharehbaghian, M. (1987), Oil Revenue and the Militarisation of Iran: 1960-1978. **Social Scientist**, 15(4/5), 87-100.
- Gilpin, R. (1981), **War and Change in World Politics**. Cambridge University Press,
- Ginat, R. (2000), The Soviet Union and the Syrian Ba'th Regime: From Hesitation to Approchement, **Middle Eastern Studies**, 36(2).
- Glaser, C. L. (1994), Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help. **International Security**, 19(3), 50-90.
- Golan, G. (1990), **Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev (Vol. 2)**.
- Goodarzi, J. M. (2013), Suriye ve İran: Değişen Bölgesel Ortamda İttifak. **Ortadoğu Etütleri**, 4(2), 31-54.
- Gökçe, M. (2011), Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti, **Pursuit of History**, 3(6).
- Guliyev, T. (2010), **Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti (1801-1813)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gündoğdu, A. (2020), Ortadoğu'da Arap Sosyalizmi ve Mişel Eflak, **Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(1), 13-26.
- Güney, E. G. E., Wasylina, E., Bahgat, G., Medzhidova, J. J., Bilgin, M., Kryukov, V. A., & Korkmaz, V. (2019), The New Geopolitical Realities for Russia: From the Black Sea to the Mediterranean. Rowman & Littlefield.
- Ben Offiler (2021), "A Spectacular Irritant": US-Iranian Relations During the 1960s and the World's Best Dressed Man, **The Historian**, 83:1, 21-43, DOI: 10.1080/00182370.2021.1915731.
- Halliday, F. (1995). The Empires Strike Back? Russia, Iran and the New Republics. **The World Today**, 51(11), 220-222.
- Halliday, F. (1982), The Iranian Revolution. **Political Studies**, 30(3), 437-444.
- Halliday, F. (1987), The USSR and the Gulf War: Moscow's Growing Concern, **MERIP Middle East Report**, (148), 10-11
- Hanauer, L. (2016), "Israel's Interests and Options in Syria" Santa Monica, Rand Corporation, s.3, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE185/RAND_PE185.pdf

- Hasanli, Jamil. (2016), **At the Dawn of the Cold War: The Soviet-American Crisis Over Iranian Azerbaijan, 1941-1946**. Rowman & Littlefield Publishers,
- Hatahet, S. (2019), *Russia and Iran: Economic Influence in Syria*, Chatham House, London.
- Herzog, C. ve Schofield, B. B. (1975). The Middle East War 1973, **The RUSI Journal**, 120(1), 3-13.
- Hess, G. R. (1974), The Iranian Crisis of 1945-46 and the Cold War, **Political Science Quarterly**, 89(1), 117-146.
- Hetou, G. (2018), **The Syrian conflict: The role of Russia, Iran and the US in a global crisis**. Routledge India, London.
- Hinnebusch, R. (2020), "Proxy Wars and Spheres of Influence in post-ISIS Syria, European Institute of Mediterranean" Yearbook 2020, <https://www.iemed.org/publication/proxy-wars-and-spheres-of-influence-in-post-isis-syria/>
- Hinnebusch, R. (1998), Pax-Syriana? The Origins, Causes and Consequences of Syria's Role in Lebanon. **Mediterranean Politics**, 3(1), 137-160.
- Hira, İ. (2000), Max Weber'in Yöntem Anlayışı, **Sosyal Bilimler Dergisi**, (2), 45-58.
- Hirschfeld, Y. (2013), "The Odd Couple: Ba'athist Syria and Khomeini's Iran", **Syria Under Assad** (RLE Syria) içinde (105-124), Routledge, London.
- Hirst, S. J. (2013), Transnational Anti-Imperialism and the National Forces: Soviet Diplomacy and Turkey, 1920-23, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 33(2), 214-226.
- Hobbes, T. (1993), **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları.
- Homan, R. (1980), The Origins of the Iranian Revolution, **Royal Institute of International Affairs**, 56(4), 673-677.
- Hunter, S. (2010), **Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order**, ABC-CLIO, Blumsburry Publishing, USA.
- Igor Ivanov, (2002), **The New Russian Diplomacy**, Brooking Institution Press, Washington DC.
- "Iran & Russia Burgeoning Military Ties" (05.09.2023), United State Institute of Peace, <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/may/18/iran-russia-burgeoning-military-ties>
- Irani, R. G. (2022), "Changes in Soviet Policy Toward Iran", **The Soviet Union in the Third World**, içinde (192-209). Routledge, London.
- Irani, S. (1989), Iran-Soviet relations. **Strategic Studies**, 13(1), 5-8.
- Issaev, L. M. ve Azizi, H. (2019), Russian-Iranian Economic Interests in Syria (Part 2), **Азия и Африка сегодня**, (9), 11-17.

- Jabbour, J. (2019), "Turkey in Syria After a US Withdrawal: A Poisoned Chalice", German Marshall Fund of the United States, No.4 http://janajabbour.com/uploads/academic_articles/f2eb3f678471b8c0611d9d42adab2ed7.pdf
- Jalali, A. A. (2001), The Strategic Partnership of Russia and Iran. The US Army **War College Quarterly**: Parameters, 31(4), 6.
- Jenkins, J. (2016), Iran In The Nazi New Order, 1933-1941, **Iranian Studies**, 49(5), 727-751.
- Jervis, R. (1999), Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate. **International Security**, 24(1), 42-63.
- Johns, A. L. (2007). The Johnson Administration, the Shah of Iran, and the Changing Pattern of US-Iranian Relations, 1965-1967:"Tired of Being Treated like a Schoolboy". **Journal of Cold War Studies**, 9(2), 64-94.
- Joint statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in Astana, 21-22 December 2017, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/astanada-duzenlenen-suriye-konulu-uluslararası-toplantı-hk-ortak-acıklama_en.en.mfa
- Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the International Meeting on Syria in the Astana format, Nur-Sultan, 10-11 December 2019, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/suriye-konulu-ondorduncu-yuksek-duzeyli-toplantı-ortak-acıklama.en.mfa>
- Joint Statement by Representatives of Iran, Russia and Türkiye on Outcomes of the 21st International Meeting on Syria in the Astana Format, Astana, 24-25 January 2024, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-15_-24-25-ocak-2024-tarihlerinde-astana-da-duzenlenen-suriye-konulu-yuksek-duzeyli-toplantı-hk.en.mfa
- Joint Statement by the Ministers of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, the Russian Federation and the Republic of Turkey on Syria, 18 December 2018, Geneva, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/iran-russia-turkey-disisleri-bakanlari-suriye-konulu-ortak-acıklama-cenevre_en.en.mfa
- Joint Statement on the Meeting Between Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, Sergey Lavrov, Minister of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, Hossein Amir-Abdollahian, Minister of Foreign Affairs and Expatriates of the Syrian Arab Republic, Faisal Mekdad and Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, Mevlüt Çavuşoğlu, 10 May 2023, Moscow, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/tc-db-mevlut-cavusoglu-rf-db-sergey-lavrov-iic-dbi-huseyin-emir-abdullahiyan-sac-db-faysal-mikdad-gorusme-hk.en.mfa>
- Kahraman, E. (2016), Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri. **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 12(24), 29-70.

- Kam, E. (2017). Iranian Military Intervention in Syria: A New Approach, **Strategic Assessment**, 20(2), 9-21.
- Kam, Ephraim. (2018), "Iran-Russia-Syria: A Threefold Cord Is Not Quickly Broken." Institute For National Security Studies, <https://www.inss.org.il/publication/iran-russia-syria-threefold-cord-not-quickly-broken/>
- Karami, J. (2019), Iran and Russia: Past Experiences and Future Prospects. *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, 2(1), 1-21.
- Kardaş Şaban ve Balcı Ali, (2017), **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Küre Yayınları.
- Karsh, E. (1991), **Soviet Policy Towards Syria Since 1970**, St. Martin Press, New York.
- Katz, M. N. (2010), Russia's Greater Middle East Policy: Securing Economic Interests, Courting Islam, Russia NIS Center, **Russei.Nei.Visions**, no.49, Paris.
- Katz, M. N. (2006), Putin, Ahmadinejad and the Iranian Nuclear Crisis, **Middle East Policy**, 13(4).
- Katz, M. N. ve Casula, P. (2015), Russia and the Conflict in Syria. **Russian Analytical Digest (RAD)**, 175.
- Keçeci, S. (2016), **The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against its southern rivals (1821-1833)**, Doktora Tezi, London School of Economics and Political Science.
- Kelly, L. (2006), **Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia**, Tauris Parke Paperback, London.
- Khan, H. U. & Khan, W. (2017), Syria: History, The Civil War and Peace Prospects. **Journal of Political Studies**, 24(2).
- Khatib, D. K. (Ed.), (2020). **The Syrian Crisis: Effects on the Regional and International Relations**. Springer Nature.
- Khlebnikov, A. (2011), Why is Russia standing by Syria?. **Telaviv Notes**, 5(18), 1-5.
- Khorrami, M. (2024), "Moscow's Middle East Balancing Act: The Russian Factor in the Iran-Israel Confrontation", Modern War Institute At West Point, <https://mwi.westpoint.edu/moscows-middle-east-balancing-act-the-russian-factor-in-the-iran-israel-confrontation/>
- Khorrami, N. (2022), Putin's visit to the Islamic Republic: Bringing Iran Closer to Russia While Building Long Term Leverage Over Tehran, **Middle East Institute**.
- Kınık, H. & Erkan, S. (2020), The Legal Status of Caspian Sea: An Iranian Perspective, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 16 (2) , 443-459.

- Khan, T. ve Hussain, M. (2022), US Military Intervention in Syria: A Neo-realist Approach to the Power Struggle Between US and Russia, **The Journal of Contemporary Issues in Business and Government**, 28(4), 850-861.
- Kiani, D. (2021), Iran and Russia Relations: Conceptions of Cooperations. **The Geopolitics of Iran**, 275-291.
- Kinninmont, J. (2014), "The Syria Conflict and the Geopolitics of the Region, European Institute of Mediterranean", <https://www.iemed.org/publication/the-syria-conflict-and-the-geopolitics-of-the-region/>
- Kirshin, Y. (1998). "Conventional Arms Transfers During the Soviet Period", **Russia and the Arms Trade**, içinde (38-70), SIPRI.
- Kişman, Z. A., & Boyraz, B. (2019), Suriye bağlamında Rusya ve İran İşbirliği, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (31), 563-583.
- Kohn, H. (1960), Khrushchev's Foreign Policy. **Current History**, 39(231), 267-284.
- Koolae, E., & Abedi, A. (2018), Developments of Iran-Russia Relations, 1992-2016, **Research Letter of International Relations**, 10(40), 135-164.
- Koolae, E.vd (2020), Fluctuations in Iran-Russia Relations During the Past Four Decades, **Iran and the Caucasus**, 24(2), 216-232.
- Korab-Karpowicz, W. J. (2017), **Political Realism in International Relations**, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer Edition.
- Kozak, C. (2017), "The Strategic Convergence of Russia and Iran, Understanding War", Institute for Study of War (ISW), <https://www.understandingwar.org/backgrounder/strategic-convergence-russia-and-iran>
- Kozhanov, N. (2017), Russian-Iranian Relations Through the Prism of the Syrian Crisis, **Insight Turkey**, 19(4), 105-124.
- Kozhanov, N. (2019), "From Russia's Military Deployment in Syria to the Astana Process", **The War for Syria**, içinde (245-260), Routledge, London.
- Krasna, Joshua. (2018), "Moscow on the Mediterranean: Russia and Israel's Relationship." Russia Foreign Policy Papers, https://www.researchgate.net/profile/Joshua-Krasna-2/publication/325651579_Moscow_on_the_Mediterranean_Russia_and_Israel's_Relationship/links/5b1a91f745851587f29d1a2e/Moscow-on-the-Mediterranean-Russia-and-Israel's-Relationship.pdf
- Kreutz, Andrej. (2010), "Syria: Russia's Best Asset in the Middle East.", **Russie. Nei. Visions** 55.
- Kuimova, A. (2019), Russia's Arms Exports to MENA Region: Trends and Drivers, **Georgetown Journal of International Affairs**, Euromesco Policy Brief, No 95. Dick, S. (2019).

- Laird, R. F. (1984), Soviet Arms Trade with the Noncommunist Third World, **Proceedings of the Academy of Political Science**, 35(3), 196-213.
- Lebow, R. N. (1994), The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism, **International Organization**, 48(2), 249-277.
- Laron, G. (2017), **The Six Day War: The Breaking of the Middle East**, Yale University Press.
- Leila Vignal, (2017), 'The Changing Borders and Borderlands of Syria in a Time of Conflict', **International Affairs**, 93, 809-28.
- Legro, J. W. Moravcsik, A. (1999), "Is Anybody Still a Realist?", **International Security**, 24, no.2, Fall 1999, 5-55.
- Lo, B. (2002), **Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking**. Springer.
- Lovotti, C. (2020), "Russia in Syria: Between Past, Present, and Future", **Russia in the Middle East and North Africa**, içinde (28-51). Routledge.
- Lukin, A. (2008), From a Post-Soviet to a Russian Foreign Policy. **Russia in Global Affairs**, 4, 16.
- Lund, A. (2019), Russia in the Middle East, **The Swedish Institute of International Affairs**, Utrikespolitiska institutet Paper, 2, 42-44.
- Lund, A. (2019), From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations, **Swedish Institute of International Affairs**, 7/2019.
- Mahmoudian, A. (13.07.2023), "Economic Incompatibility Limits Russia-Iran Ties", Stimson, <https://www.stimson.org/2023/economic-incompatibility-limits-russia-iran-ties/>
- Mahmoudian, A. (2023), "The War in Ukraine: The Turning Point of Russia-Iran Relations". **The Great Power Competition Volume 5: The Russian Invasion of Ukraine and Implications for the Central Region** içinde (141-160), Springer, Switzerland.
- Magen, Z. vd (2017), "Russia in Syria: Between Iran and Israel", Institute for National Security Studies, **INSS Insight**, No.970.
- Maleki, A. (1999), "Iran and Russia: Neighbours without Common Borders", SIPRI, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI99Chu/SIPRI99Chu12.pdf>
- Mamedov, R. (2001), International Legal Status of the Caspian Sea; Issues of Theory and Practice. **The Turkish Yearbook of International Relations**, (32), 218-259.
- Mamedova, N. (2016), "Trade and Economic Relations between Iran and Russia: Potential and Realization, Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects for the Future", (S.L.). **Institute for Iranian Studies and Eurasia (IRAs)**, 132-143.

- Mandelbaum, M. (2019), The New Containment: Handling Russia, China, and Iran, **Foreign Affairs**. 98, 123.
- Mangold, P. (1977), The Soviet-Syrian Military Relationship 1955-77. **The RUSI Journal**, 122(3), 27-33.
- Mark, E. M. (1975), Allied Relations in Iran, 1941-1947: The Origins of a Cold War Crisis, **The Wisconsin Magazine of History**, 51-63.
- Martin S. (1998), **The Bear and the Lion: Soviet Imperialism and Iran**, Praeger: New York.
- Mazza-Hilway, R. (2019), Regime Change, Deferred: Regarding United States' Foreign Policy in Syria, **Political Analysis**, 20(1), 2.
- McGlinchey, S. (2012), Building A Client State: American Arms Policies Towards Iran, 1950-1963, **Central European Journal of International & Security Studies**, 6(2), 15-40.
- McGlinchey, S. (2014), **US Arms Policies Towards the Shah's Iran**, Routledge, London.
- McGlinchey, S. (2013). "How the Shah Entangled America", National Interest, <https://nationalinterest.org/commentary/how-the-shah-entangled-america-8821>
- Mearsheimer, J. (1990), "Back to The Future: Instability After The Cold War", **International Security**, 15, No:1, 1990, p.6-31.
- Mearsheimer, J. J. (2007), "Structural Realism", **International Relations Theories, Discipline and Diversity**, (51-67) Fifth Edition içinde, Oxford University Press, UK.
- Mehmet Ali Tuğtan, (2016), **Güç, Anarşi ve Realizm. Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**. Evren Balta (ed), İletişim Yayınları, İstanbul, 4. baskı.
- Machiavelli, N. (Q. Skinner ve R. Price, Eds.) (2019), **Machiavelli: The Prince, 2nd Ed.**, Cambridge University Press, UK.
- Milani, M. (2013), Why Tehran won't abandon Assad (ism). **The Washington Quarterly**, 36(4), 79-93.
- Milani, M. (2010), "Iran and Afghanistan", United States Institute of Peace, The Iran Primer, <http://www.nbcnews.iranprimer.com/sites/default/files/Iran%20and%20Afghanistan.pdf>
- Majid, S. (2013), A Glance At Iran's Foreign Policy After The Revolution, **New Zealand International Review**, 38(1), 22-25.
- Moore, E. D. (2014), **Russia-Iran Relations Since The End Of The Cold War**, Routledge, London.
- Morgenthau, H. (1953), "The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda?", **World Politics** 5, no.3, s.442-447.

- Morgenthau, H. J. (1948), **Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace**, Alfhred A, Knopf, New York.
- Morgenthau, H. J. (2014), "A Realist Theory of International Politics", **In The Realism Reader içinde** (53-59). Routledge.
- Murat, T. (2012), Mısır'da Nasır Dönemi Arap Milliyetçiliğinin Bölge Yönetimlerine Etkisi, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (200).
- Najafi, H. ve Limba, M. (Eds) (2008), An Anthology of Imam Khomeini's Speeches, Messages, Interviews, Decrees, Religious Permissions, and Letters, **Sahifeh ye Imam**, v.5, p.475, The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (International Affairs Department), Tahrán.
- Naseem, M. Y., & Mahmádov, H. (2018), Russia-Iran Defense Cooperation: Past and Present, **İran Çalışmaları Dergisi**, 2(1), 91-119
- Nasrabadi, M., Jafari, A. ve Nouraei, M. (2020), Russia's Land Annexation Attempts in North and Northeast of Iran After the Akhal Treaty of 1881 Until the Collapse of the Tsarist Regime. **Ganjine-ye Asnad**, 30(1), 48-70.
- Nathan L. Burns ve Houman A. Sadri. (2008), Russia, Iran, and Strategic Cooperation in the Caspian Region, Paper presented to the 49th Annual ISA Convention San Francisco, 28 March 2008, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/5/3/9/0/pages253904/p253904-1.php (accessed on 6 July 2009).
- Nation, R. C. (2015), Russia and the Caucasus. **Connections**, 14(2), 1-12., H. (1954), **Russia And Great Britian In Iran: (1900-1914)**, Columbia University ProQuest Dissertations & Theses, 1954. 0008743.
- Nigel J. Ashton, (1996), **Eisenhower, Macmillan and the Problem of Nasser: Anglo-American Relations and Arab Nationalism, 1955-59**, Springer, London.
- Nigel, W. (2023), "Conflict in Ukraine, A Timeline (2014-eve of 2022 invasion)", Research Briefing, House of Common Library, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9476/>
- Niakooee, S. A., & Rahdar, H. (2021), The Middle East and Iran in Russia's Foreign Policy after the Ukraine War, *Iranian Review of Foreign Affairs*, 12(34), p.493-524.
- Nuri Yurdusev, A. (2006), Thomas Hobbes And International Relations: From Realism to Rationalism, **Australian Journal of International Affairs**, 60(2), 305-321.
- Nye, J. S. (1988), Neorealism and Neoliberalism, Review of Neorealism and Its Critics; The Rise of the Trading State, **World Politics**, 40(2), 235-251.

- Orlov, V. A., ve Vinnikov, A. (2005), The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue, **Washington Quarterly**, 28(2), 49-66.
- Oosterveld, W. T. vd. (2017), "The Rise and Fall of ISIS: From Evitability to Inevitability", The Hague Centre for Strategic Studies, (20.02.2017), <https://hcss.nl/report/the-rise-and-fall-of-isis/>
- Özlük, E. (2008), Uluslararası İlişkiler Disiplininde Davranışsalcı Paradigmanın Anlamı, Kökeni ve Çatışma Çözümlemesi Örneğinde Davranışsalcılığın Katkısı, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (19), 375-394.
- Park, J. (2019), Realism and Morality: E.H. Carr's The Twenty Years' Crisis, 1919-1939, **SAIS Review of International Affairs** 39(1), 107-113.
- Parker, J. W. (2016), "Russia-Iran: Strategic Partners or Competitors?", Rice University's Baker Institute for Public Policy, <https://www.bakerinstitute.org/research/russia-iran-strategic-partners-or-competitors>
- Paulraj, N. (2016), The JCPOA and Changing Dimensions of the Russia-Iran Relations, **Contemporary Review of the Middle East**, 3(1), 95-110.
- Phillips, C. (2015), Sectarianism and Conflict in Syria, **Third World Quarterly**, 36(2), 357-376.
- Pletka, D. (2015), "US Weakness Gave Russia Courage to Act in Syria", American Enterprise Institute. <https://www.aei.org/articles/us-weakness-gave-russia-courage-to-act-in-syria/>
- Polansky, D. (2016), Drawing out the Leviathan: Kenneth Waltz, Hobbes, and the Neorealist Theory of the State. **International Studies Review**, 18(2), 268-289.
- Pollock, S. (2006), **Empire by Invitation? Russian Empire-Building in the Caucasus in the Reign of Catherine II**, Harvard University Press
- Potts, D. T. (2022), "From the Demise of the Zand Dynasty to the Death of Agha Mohammad Shah (1783-1797)", **Colonial and Early Republican American Press, 1712-1848, içinde** (613-697), Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Pourassan, N. ve Barfgafkan, M. (2021), Iran and Russia's Great Power Role (with emphasis on the Syrian crisis), **Iranian Review of Foreign Affairs**, 12(34), 464-492.
- Psujek, A. F. (2014), **Anglo-American Relations Between the 1953 Coup and the 1956 Suez Crisis**, Yüksek Lisans Tezi, Eastern Illinois University.
- Ramazani, R. K. (1990), "Soviet Foreign Policy and Revolutionary Iran: Continuity and Change", **Domestic Determinants of Soviet Foreign Policy Towards South Asia and the Middle East, içinde** (225-241), Palgrave Macmillan UK, London
- Ramet, P. (1986), The Soviet-Syrian Relationship, **Probs. Communism**, 35.

- Rathbun, B. (2008), A Rose By Any Other Name: Neoclassical Realism As The Logical And Necessary Extension of Structural Realism, **Security Studies**, 17(2), 294-321.
- Rehman, A. U. vd (2015), Syrian Civil War & Struggle for Survival of Assad Regime and Its Impacts On Wider Middle East, Lambert **Academic**, 39.
- Reisman, W. M. (1980), Termination of the USSR's Treaty Right of Intervention in Iran, **American Journal of International Law**, 74(1), 144-154.
- Rezun, M. (1981), **The Soviet Union and the Iran: Soviet Policy in Iran from the Beginnings of the Pahlavi Dynasty Until the Soviet Invasion in 1941 (Vol. 8)**, Brill Archive, Sijthoff & Noordhoff International Publishers, Cenevre
- Ricks, T. M. (1979), US Military Missions to Iran, 1943-1978: The Political Economy of Military Assistance, **Iranian Studies**, 12(3-4), 163-193.
- Ringer, F. (1997), Max Weber's Methodology: **The Unification of the Cultural and Social Sciences**, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Risseuw, R. (2018), "The Syrian-Iranian Nexus: A Historical Overview of Strategic Cooperation", Brussels International Center.
- Roberts, G. (2011), Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8, **Journal of Contemporary History**, 46(1), 58-81
- Rose, G. (1998), Neoclassical Realism And Theories of Foreign Policy, **World Politics**, 51(1), 144-172.
- Rossow, R. (1956), The Battle of Azerbaijan, 1946, **Middle East Journal**, 10(1), 17-32.
- Rubinstein, A. Z. (1981), The Soviet Union and Iran Under Khomeini. **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, 599-617.
- Russell, M. (2018), "Russia in the Middle East: From Sidelines to Centre Stage", EPRS: European Parliamentary Research Service, Belgium.
- Russett, B. (Ed) (1993), **Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World**, Princeton University Press, New Jersey.
- Russian-Iranian Talks, President of Russia Internet Site, December 7 2023, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/72929>
- Sadjadpour, K. (2008), Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader. CEIP: Carnegie Endowment for International Peace. United States of America, <https://coillink.org/20.500.12592/n8rx9r>
- Sadri, H. A. (1998), Trends In The Foreign Policy Of Revolutionary Iran, **Journal of Third World Studies**, 15(1), 13-37.

- Saikal, A. (2009). **The Rise and Fall of the Shah: Iran From Autocracy to Religious Rule**. Princeton University Press.
- Samoylov, Y. (2018), **Rusya'nın Suriye Politikası**, Hitabevi Yayınları.
- Şatana, N. S. (2015), Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 12(46), 10-33.
- Schaller, C. (2016), "Siding with Rebels: Recognition of Opposition Groups and the Provision of Military Assistance", **Libya and Syria (2011-2014). In From Cold War to Cyber War: The Evolution of the International Law of Peace and Armed Conflict over the last 25 Years**, içinde (251-263). Cham: Springer International Publishing.
- Schapiro, J. (2017), "Russia-US Relations and the Future of Syria", Valdai Papers, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/russia-us-relations-and-the-future-of-syria/>
- Schroeder, P. (1994), Historical Reality vs. Neo-Realist Theory, **International Security**, vol. 19, no. 1, pp. 108-48.
- Shablovskaia, A. (2019), Russian Hubris in Iran: Diplomacy, Clientelism, and Intervention (1907-1912), **Ab Imperio** 2019(1), 79-103. <https://dx.doi.org/10.1353/imp.2019.0007>.
- Shah, N. U. H. (2018), A Glance at Iranian Nuclear Program from Beginning to Nuclear Deal 2015 and the Role of Russia, **RUDN Journal of Political Science**, 20(3), 386-396.
- Shahvar, S. (2024), Allied Rivalry Over Oil Concession During World War II Occupation of Iran: the Soviet Perspective Based on Soviet Documents, **British Journal of Middle Eastern Studies**, 51(3), 522-537.
- Sharif, I. A. (2014), Parsing "Arab Spring" Media Coverage of the Arab Revolutions, Occasional Paper Series, Northwestern University in Qatar.
- Sharnoff, M. (2009), The Syria-Soviet Alliance, **Focus** 3(1).
- Shlapentokh, D. (2009), "Russian Elite Image of Iran: From the Late Soviet Era to the Present", Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Shlapentokh, D. (2011), Putin's Moscow Approach to Iran: Between Pragmatism and Fear, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 13(2), 189-213.
- Shokri, U. (2024), "Iran-Russia Arms Trade: Geopolitics And Global Implications, Iran International", <https://www.iranintl.com/en/202402118761>
- Smith, S. vd (Eds.). (1996), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge University Press, UK.
- Sorenson, D. S. (2016), **Syria in Ruins: The Dynamics of the Syrian Civil War: The Dynamics of the Syrian Civil War**, Bloomsbury Publishing, London.

- Stewart, R. A. (1981), Soviet Military Intervention in Iran, 1920-46, **The US Army War College Quarterly**, 11(1), 35.
- Suchkov, M. A. (2022), Russia and the Arab Spring: Changing narratives and implications for regional policies. Arab Center for Research and Policy Studies.
- Sun, D. (2009), Brothers Indeed: Syria-Iran Quasi-alliance Revisited, **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)**, 3(2), 69, 67-80.
- Tarock, A. (1997), Iran and Russia in 'Strategic Alliance'. **Third World Quarterly**, 18(2), 207-224.
- Telli, F. (2020), Edward Hallett Carr, The Twenty Years' Crisis, 1919-1939, **Arşiv Dünyası**, 7 (2) , 162-164 .
- Ter-Oganov, N. (2015), The Anglo-Russian Compromise of 1907 and the Downfall of Mohammad Ali Shah Qajar, **Военный сборник**, (3), 158-178.
- Trenin, D. ve Malashenko, A. (2010), "**Iran A View From Moscow**", Carnegie Endowment for International Peace Moscow Center, Washington DC.
- Thompson, K. W. (1977), Idealism and Realism: Beyond the Great Debate, **Review of International Studies**, 3(2), 199-209.
- Thucydides. (1963), **History of the Peloponnesian War (R. Warner, Trans.)**, Penguin Classics.
- Tucker, Robert W. (1952), Professor Morgenthau's Theory of Political 'Realism, **The American Political Science Review**, vol. 46, no. 1, 214-24.
- Turkmani, R. (2018), "EU Syria Engagement from a Human Security Perspective", **EU Global Strategy and Human Security içinde** (64-84), Routledge, Abingdon New York.
- Türker, Ö. (2020), **Güney Kafkasya'da Rusya İran Nüfuz Mücadelesi (1778-1813)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 325 Sayfa, ISBN 978-975-17-4481-4
- Ülker, D. vd. (2018), Socio-economic Impacts in a Changing Climate: Case Study Syria, **International Journal of Environment and Geoinformatics**, 5(1), 84-93.
- Walt, S. M. (1985), Alliance Formation and the Balance of World Power, **International Security**, 9(4), 3-43.
- Walt, S. M. (2009), Alliances in a Unipolar World, **World Politics**, 61(1), 86-120.
- Waltz, K. (1986), **Anarchic Orders and Balances Of Power, Neorealizm and Its Critics**, ed.by Robert O.Keohane, Columbia University Press, New York.
- Waltz, K. (2004), Neorealism: Confusions and Criticisms, **Journal of Politics and Society**, 15(1), 2-6.
- Waltz, K. N. (2000), Structural Realism After the Cold War. **International Security**, 25(1), 5-41.

- Waltz, K. N. (1993), The Emerging Structure of International Politics, **International Security**, 18(2), 44-79.
- Waltz, K. (1979), **Theory of International Politics**. Reading, Addison-Wesley Publishing, Massachusetts.
- Waltz, K. N. (2015), The Origins of War In Neorealist Theory, **Conflict After the Cold War 5th Edition**, içinde (110-116). Routledge, New York and London.
- Wastnidge, E. (2017), Iran and Syria: An Enduring Axis, **Middle East Policy**, 24(2), 148-159.
- Wendt, A. (1992), Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics, **International Organization**, 46/2, 391-425.
- Wicaksono, A. vd (2022), Understanding Political Realism: A Review of the Thoughts of Thucydides, Machiavelli, Hobbes, and Morgenthau, **Journal of Government and Political Issues**, 2(2), 80-91.
- Wehling, F. (1999), Russian Nuclear and Missile Exports to Iran, **The Nonproliferation Review**, 6(2), 134-143.
- Westwood, A. F. (1965), Politics of Distrust in Iran, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 358(1), 123-135.
- Winter, S. (2016), **A History of the 'Alawis**. In **A History of the 'Alawis**, Princeton University Press.
- Włodkowska-Bagan, A. (2018), Syria in Russia's Foreign Policy in the 21st Century, **TEKA of Political Science and International Relations**, 12(1), 27.
- Wohlforth, W. C. (2011), Gilpinian Realism and International Relations, **International Relations**, 25(4), 499-511.
- World Bank Group (2024), "GDP per capita (current US\$) - Qatar, Yemen, Rep." 1970-2023 <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=QA-YE>
- World Bank (2017), "The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria", (10.07.2017), <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria>
- Vaidik, V. P. (1983), Soviet-Iranian Relations, **Strategic Analysis**, 6(12), 726-738.
- Vasiliev, A. (2018), **Russia's Middle East Policy From Lenin to Putin**, Routledge, London.
- Vasquez, J. A. (1995), Why Do Neighbors Fight? Proximity, Interaction, or Territoriality, **Journal of Peace Research**, 32(3), 277-293.
- Volodarsky, M. I. (1994), **The Soviet Union and Its Southern Neighbours: Iran and Afghanistan, 1917-1933**, Routledge, London

- Yoshinari M. A (2016), Unique Event in Iran-Soviet Economic Relations: The 1935 Iranian Trade Delegation to the USSR, **Iranian Studies**, 49(5):791-815.
- Yüksel, E. (2019), "Strategies of Turkish Proxy Warfare in Northern Syria", CRU Report, 1-24.
- Zisser, E. (2015), The Russian and Iranian Military Intervention in Syria, **Tel Aviv Notes**, 9(16), 25.
- Zubok, V. M. (2009), **A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev**, University of North Carolina Press, USA.
- بالازاده، ز.، & غیبی، ف. (1390). *مقایسه تحلیلی روابط ایران و روسیه در دوران آقایان خاتمی و احمدی نژاد*. مطالعات روابط بین‌الملل، 15، 35-62.
- جلالی، س. ر. (1400). *نقش همکاری‌های دفاعی در تقویت روابط ایران و روسیه*. مجله دفاع ملی، 14(4)، 88-103.
- حسینی، م. (1398). *بررسی روابط ایران و روسیه در قرن جدید: اتحاد استراتژیک یا همگرایی منافع*. فصلنامه سیاست خارجی، 40(2)، 209-228.
- شمسای، ن. (1398). *ارزیابی مشارکت‌های اقتصادی ایران و روسیه در دوران معاصر*. مجله اقتصاد سیاسی، 12(1)، 58-73.
- ظریفی، ا.، & بوشاسب گوشه، ف. (1400). *بررسی چگونگی ورود نگره‌های روسی به اندیشه‌های نوگرایانه ایرانی در آغاز دوره قاجار (با تأمل بر نمونه آخوندزاده)*. تاریخ (دانشگاه آزاد اسلامی واحد محلات)، 63، 60-84.
- عزیزی، ح.، & نجفی، م. (1396). *آینده شراکت ایران و روسیه در بحران سوریه*. فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، 9(2)، 67-95.
- فلاحی، ع. (1397). *تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و روسیه پس از انقلاب اسلامی*. پژوهش‌های راهبردی سیاست، 10(3)، 123-147.
- محتشم نوری، ح. (1385). *گذری بر تاریخ: روابط ایران و روسیه تا آغاز انقلاب مشروطیت*. اطلاعات سیاسی-اقتصادی، 233-234، 142-145.
- مطهری، م.، & ابوالحسنی، م. (1395). *جایگاه ایران در مکاتب فکری سیاست خارجی روسیه*. فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، 1-34.
- میرفخرایی، س. ح. (1402). *مولفه‌های ساختاری تأثیرگذار بر مدل روابط ایران و روسیه (2015-2023)*. سامانه مدیریت نشریات علمی.
- نوری، ن. (1393). *چشم‌انداز روسی به روابط ایران و روسیه*. پژوهش نامه سیاست بین‌الملل، 3(1)، 93-117.
- واعظی، م. (1397). *چرا اصلاح‌طلبان روسیه را شریک غیر قابل اطمینان برای ایران می‌دانند؟*. تحلیل‌های سیاسی ایران، 22(4)، 77-92.
- واعظی، م. (1401). *بررسی تأثیر تحریم‌های بین‌المللی بر روابط ایران و روسیه*. فصلنامه روابط بین‌الملل، 8(2)، 105-129.
- کرمی، ج. (1394). *تحولات سیاست خارجی روسیه در دوران پوتین*. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

کرمی، ج. (1395). *آینده همکاری‌های انرژی ایران و روسیه*. مجله انرژی و دیپلماسی، 6(2)، 85-67.

1921 Rusya-İran Anlaşması Metni, <https://demaribus.files.wordpress.com/2018/06/treaty-of-friendship-signed-at-moscow-february-26-1921-1922-lntser-69-9-lnts-383.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Reşt'te bitirmiştir. 2002 yılında Tahran Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'ne başlamıştır. 2012 yılında Tahran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda çalışmalarına devam etmiştir. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Doktora Programına başlamıştır.

MOGHADAM, bekar olup İngilizce, Farsça, Türkçe ve Arapça bilmektedir.